МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

ВОЄННІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Монографія

КИЇВ – 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

Центр воєнно-стратегічних досліджень

ВОЄННІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Монографія

Видання університету
2020

УДК [355.45.02:005.21](477)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського
(*протокол № 6 від 30.06.2020*)

Рецензенти: доктор військових наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України *Левченко О. В.*;
доктор наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України *Семенченко А. І.*;
доктор військових наук, старший науковий співробітник *Тимошенко Р. І.*

Авторський колектив: *Алексєєв М.* (п. 3.2); *Богданович В.*, д-р військ. наук, проф. (р. 4); *Бочарніков В.*, д-р техн. наук, проф. (р. 1); *Возняк С.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (р. 7); *Грицюк В.*, канд. іст. наук, доц. (р. 2); *Дублян О.*, канд. військ. наук (р. 4); *Іващенко А.*, канд. техн. наук, доц. (п. 6.2, р. 7); *Корецький А.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (п. 3.2); *Котляренко О.*, канд. юр. наук (п. 3.1); *Лобко М.*, канд. військ. наук, доц. (п. 3.3); *Павліковський А.*, канд. військ. наук, доц. (р. 4); *Покотило О.*, канд. іст. наук (р. 2); *Рудніцький І.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (п. 6.3); *Сальнікова О.*, д-р. наук з держ. управління, ст. наук. співроб. (п. 6.1); *Саричев Ю.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (р. 5); *Свєшніков С.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (р. 1); *Сегеда С.*, д-р. іст. наук, доц. (р. 2); *Сніцаренко П.*, д-р техн. наук, ст. наук. співроб. (р. 5); *Сиротенко А.*, д-р. військ. наук, ст. дослідник (р. 4); *Сівоха І.* (п. 6.1); *Семененко В.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (п. 6.2, висновки); *Устименко О.*, канд. наук з держ. управління, ст. наук. співроб. (п. 3.2, п. 3.4, висновки); *Федянович Д.*, канд. військ. наук, ст. наук. співроб. (р. 7); *Школяренко В.*, канд. техн. наук, ст. наук. співроб. (п. 6.3); *Щипанський П.*, канд. військ. наук, проф. (р. 2); *Яким'як С.*, канд. військ. наук, доц. (п. 3.4).

За загальною редакцією доктора військових наук, ст. дослідника *А. М. Сиротенка*.

Відповідальний за випуск: канд. техн. наук, ст. наук. співроб. *В. М. Семененко*.

Воєнні аспекти протидії "гібридній" агресії: досвід України : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. – 176 с.
ISBN 978-617-7187-35-5

Глобалізація та інформаційно-технологічна революція стали інтеграторами класичних і нових форм, засобів, методів і технологій війни. Набули поширення "гібридні" війни, які пов'язані зі збільшенням кількості суб'єктів, їх різними комбінаціями, проведенням кількох фаз конфлікту одночасно, змінами у співвідношенні воєнних і невоєнних засобів досягнення політичних цілей.

У монографії розглядаються різні аспекти концепції "гібридної" агресії, узагальнені сучасні погляди на сценарії протидії їй, використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій операції Об'єднаних сил, надаються відповідні методичні та практичні рекомендації щодо протидії "гібридним" загрозам.

Видання розраховане на фахівців Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, інших складових сил оборони, слухачів та науковців НУОУ, вищих військових навчальних закладів, які досліджують проблеми національної безпеки.

В межах Платформи Україна – НАТО з протидії "гібридній" війні Організація з науки і технологій НАТО започаткувала міжнародний проект SAS-161, основою матеріалів якого з українського боку стануть основні положення монографії.

УДК [355.45.02:005.21](477)

ISBN 978-617-7187-35-5

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК	–	армійський корпус
АР	–	автономна республіка
АТО	–	антитерористична операція на території Донецької та Луганської областей
ВКСКтаМ	–	відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу
ВМС	–	Військово-Морські Сили
ВПО	–	воєнно-політична обстановка
ГУМПЗ	–	Головне управління морально-психологічного забезпечення
ДСНС України	–	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЕІР	–	електронні інформаційні ресурси
ЕС	–	експертна система
ЕСЗП	–	експертно значущий проміжний сценарій
ЄС	–	Європейський Союз
ЗВХ	–	загроза воєнного характеру
ЗМІ	–	засоби масової інформації
ЗС України	–	Збройні Сили України
ІВФ	–	інші військові формування
ІПВ	–	інформаційно-психологічний вплив
КМУІПП	–	концептуальна модель управління інтегрованим потенціалом протидії
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
МО України	–	Міністерство оборони України
НАТО	–	Організація Північноатлантичного договору
НЗФ	–	незаконні збройні формування
ООС	–	операція Об’єднаних сил
ООШ	–	Об’єднаний оперативний штаб
ОРДЛО	–	окремі райони Донецької і Луганської областей
ОС	–	об’єднані сили
ОТУВ	–	оперативно-тактичні угруповання військ (сил)
ПОО	–	правоохоронні органи
ПС	–	Повітряні Сили
РНБО	–	Рада національної безпеки і оборони України;
РФ (Росія)	–	Російська Федерація
СБО	–	Сили безпеки і оборони
СБОУ	–	сектор безпеки і оборони України
СБУ	–	Служба безпеки України
СЗВБ	–	система забезпечення воєнної безпеки
ССО	–	Сили спеціальних операцій
СК	–	стратегічні комунікації
США	–	Сполучені Штати Америки
УІТ	–	Управління інформаційних технологій
УКП	–	Управління комунікацій та преси
ЦВС	–	цивільно-військове співробітництво
ЦІП	–	Центр інформаційної протидії

ПЕРЕДМОВА

Представляємо Вашій увазі монографію “Воєнні аспекти протидії “гібридній” агресії: досвід України”, яка підготовлена авторським колективом Національного університету оборони України протягом 2019–2020 рр.

Існує безліч визначень “гібридної” війни, і ці визначення продовжують еволюціонувати. Дослідження різних аспектів “гібридної” війни не обмежується формальним академічним диспутом, а допомагають визначити, як держава повинна реагувати на “гібридні” загрози і формувати національні плани оборони, які державні та інші структури будуть задіяні в протистоянні “гібридній” агресії. Термін “гібридна агресія” увібрав складний характер війни XXI ст., до якої залучено безліч суб’єктів, розмиті відмінності між традиційними видами збройних конфліктів і навіть між поняттями війни і миру.

Після незаконної окупації Російською Федерацією АР Крим в березні 2014 р. і підтримки збройних сепаратистів на Сході України термін “гібридна агресія” почали використовувати як такий, що найбільше відповідає опису всього розмаїття методів, задіяних Росією у війні проти України.

У традиційній війні конвенційні і нерегулярні операції мають тенденцію проводитися одна за одною, операції нерегулярних сил, як правило, вторинні порівняно з військовими кампаніями з використанням конвенціональних військових сил. “Гібридна” агресія включає застосування конвенціональних і нерегулярних засобів одночасно, за єдиним задумом. “Гібридна” агресія за своєю природою асиметрична. Асиметрія природним чином включає використання військових і невійськових інструментів у “сірій зоні” між війною і миром.

Розвиток інформаційних технологій дає змогу державним і недержавним суб’єктам спрямовувати свої дії проти політичних керівників і суспільства через глобалізовані мережеві ЗМІ та Інтернет. Це розширює концепцію війни і включає в неї культурні, соціальні, правові, психологічні та інші аспекти. Сучасні технології передавання та оброблення інформації значною мірою розширили можливості і масштаби маскування реальних бойових дій, надаючи можливість повною мірою використовувати мультимедійну пропаганду і дезінформацію. Концепції стратегічних комунікацій і рефлексивного управління стали ключовими елементами використання таких технологій під час “гібридної” агресії.

Водночас “гібридна” агресія не змінює саму природу війни. Мета агресії залишається такою самою, як і раніше. Силовий тиск, загроза ескалації конфлікту, широкомасштабної агресії залишаються в центрі уваги, як в будь-якому іншому типі війни. На рівні “гібридної” агресії перебуває точка біфуркації, в якій мішень війни стає нестійкою до зовнішнього впливу, тож виникає невизначеність, стан хаосу і подальшої руйнації, або

перехід на нову, більш диференційовану і результативну систему державного управління. Після досягнення точки біфуркації сторони конфлікту приймають рішення на мирне врегулювання або здійснюють перехід до подальшого нарощування інтенсивності бойових дій, до глобального конфлікту включно.

Безсумнівно, для структур, які відповідають за оборонне планування і розвиток збройних сил, боротьба з широким колом загроз, які належать до "гібридної агресії", становить значну проблему. Якщо "гібридну" агресію розглядати занадто широко, це втратить практичне значення для оборонного планування, якщо використовувати занадто вузьке визначення, існують ризики не враховувати важливість нетрадиційних методів війни, які противник застосовує як "прелюдію" до прямого використання воєнної сили.

Монографія, що пропонується, може дати відповіді на низку проблемних питань протидії "гібридній" агресії. Більшість авторів монографії брала безпосередню участь у протидії російській агресії на Сході України. У монографії розглядаються різні аспекти концепції "гібридної" агресії, узагальнені сучасні погляди на сценарії протидії їй, використання військових і невійськових інструментів в операції Об'єднаних сил, надаються відповідні методичні та практичні рекомендації щодо протидії "гібридним" загрозам.

Начальник Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського

генерал-лейтенант Анатолій СИРОТЕНКО

СВЄШНІКОВ С. В. кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
БОЧАРНІКОВ В. П. доктор технічних наук, професор

Розділ 1

СИСТЕМНІ РИСИ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Цей розділ присвячено виявленню системних рис у воєнно-політичних умовах і обставинах, в яких зароджувався і відбувався сучасний конфлікт на території України. Дослідження засновано на результатах кількох науково-дослідних робіт з моніторингу відкритих інформаційних джерел та аналізу воєнно-політичної обстановки (ВПО) в регіоні довкола України. Під час дослідження автори намагались спостерігати події конфлікту з точки зору стороннього спостерігача, щоб уникнути помилок, пов'язаних з викривленням дійсності під завісою інформаційно-психологічної боротьби. Обмежений обсяг монографії теж міг вплинути на викладення, але, сподіваємось, не визначально.

Кожен конфлікт має свої особливості і характерні риси. Однак сучасний конфлікт, який відбувається на території України, продемонстрував якісний стрибок у формах, способах і порядку застосування ресурсів держав для досягнення політичних цілей. Насамперед автори прагнули з'ясувати: чи змінився характер цих цілей, за якими проблемами воєнно-політичних відносин відбувається боротьба, яким ресурсам надається перевага сторонами конфлікту, чи є особливості у конфлікту, що відбувається, та як цей конфлікт можна класифікувати за загальноприйнятими ознаками.

Воєнний конфлікт на території України у пресі і публічному дискурсі часто називають "гібридним". Такий термін дає змогу охарактеризувати конфлікт одним словом, що доволі зручно для використання в публіцистиці. Проте з точки зору науки конфлікт є складним і багатогранним об'єктом дослідження, пов'язує кілька взаємозалежних сторін, кожна з яких має свої властивості, відображає свою специфіку і може характеризуватись окремим терміном. В іноземній літературі вже давно відомі праці, в яких обґрунтовуються інші терміни, зокрема "мережева війна", "проксі-війна", "приватизована війна" (див. аналіз[1]). Ці терміни у сукупності адекватніше відображають природу сучасних воєнних конфліктів, які часто мають ознаки одразу кількох типів. Стосовно досліджуваного конфлікту виникла ситуація, коли добрати єдиний термін дуже важко, а жодний з зазначених термінів не повністю відображає дійсність. З огляду на це, щоб підкреслити нову природу досліджуваного конфлікту, автори більш схильні використовувати термін "сучасний воєнний конфлікт", підкреслюючи ті чи інші його системні риси.

1.1. Воєнно-політична обстановка як середовище виникнення воєнних конфліктів. Узагальнена концептуальна модель воєнно-політичної обстановки

Першоджерела конфліктів між державами перебувають у середовищі воєнно-політичних відносин, що у сукупності становлять ВПО. Воєнний конфлікт є особливим станом ВПО, який характеризується антагоністичними, непримиренними суперечностями воєнно-політичних сил і використанням сторонами воєнної сили. Множина системних рис конфліктів визначається за множиною еле-

[1]Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів / В. П. Бочарніков, С. В. Свєшніков // Наука і оборона. – 2017. – № 1. – С. 3–8.

ментів ВПО (воєнно-політичними силами, їх інтересами, проблемами відносин тощо). Отже, перед тим, як розглядати системні риси воєнних конфліктів, потрібно розглянути ВПО як ключовий об'єкт, де зароджується конфлікт, його концептуальну модель та системоутворювальні елементи. Зазначимо, що відомі підходи[2,3,4] не надають логічно цілісної моделі, яка б адекватно передавала системний взаємозв'язок основних воєнно-політичних категорій (елементів).

Сучасна держава живе і розвивається під активним впливом зовнішніх та внутрішніх умов і факторів: правил, вимог, обставин, рушійних сил. Ці умови і фактори визначаються діями сил (суб'єктів): зовнішні – сусідніми державами і світовими гравцями (коаліціями, блоками, державами, транснаціональними корпораціями), внутрішні – партіями, блоками (політичними, економічними), соціальними групами. Тлумачні словники визначають силу як джерело дії. Сили є носіями інтересів – найглибинніших стимуляторів дій сил та, відповідно, розвитку ВПО (рис. 1.1). Якщо як силу розглядають державу (націю), інтереси називають національними, якщо розглядають корпорації – інтереси називають корпоративними. Найпріоритетніші інтереси пов'язані з потребами розвитку та самозбереження сил. Проекції інтересів на конкретний регіон або конкретну проблему є цілями сил. Істинні інтереси сил часто приховуються, але стосовно їх можна висунути припущення, спостерігаючи за діями сил. Інтереси проявляються і конкретизуються в окремих проблемах (проблемних питаннях), які постають між силами у процесі їх взаємодії. Кожна проблема має вирішення у вигляді різних варіантів, які, як правило, відверто формулюються Силами.

Проблеми можуть класифікуватися за сферами національної безпеки, ступенем пріоритетності тощо. Однак треба розуміти, що на практиці всі вони тісно пов'язані між собою.

Прихильність до певного варіанта вирішення проблеми, який передає в цій проблемі власний інтерес, сила явно або опосередковано висловлює через наміри. Продовженням намірів є дії сил, спрямовані або на збереження, або на зміну поточного стану проблеми. Головна ознака відмінності намірів від дій – це необхідні витрати, які є набагато більшими для виконання дій, ніж для висловлення намірів.

Здійснення дій потребує від сил витрачання матеріальних і нематеріальних ресурсів: політичних, економічних тощо. Ресурс розглядається як засіб, запас, джерело, що використовується у разі необхідності. У широкому розумінні ресурс є сукупністю матеріальних і нематеріальних спроможностей сили, які вона має в розпорядженні, і характеризує здатність сили щодо досягнення своїх інтересів за усім комплексом проблем певними засобами. Спираючись на традиції, ментальність, власну оцінку суперечностей, кожна сила має індивідуальну схильність і волю до застосування ресурсу. Схильність і воля до застосування силових ресурсів характеризується агресивністю.

Інтереси різних сил або співпадають, або суперечать один одному. Це проявляється у схильності сил до різних варіантів вирішення кола наявних проблем. Прагнучи вирішити окрему проблему, сили здійснюють дії, чим вступають у відносини між собою. Якщо інтереси є об'єктивним підґрунтям відносин між силами, то дії сил є конкретизованими проявами цих відносин. Сукупність відносин за усіма проблемами утворює обстановку.

Принциповою ознакою дій є їх спрямованість: або на стан проблеми, або безпосередньо на іншу силу. В першому варіанті сила прагне до створення умов, які були б сприятливі для вирішення проблеми на її користь, в іншому – сила бачить іншу силу коренем своїх проблем і прагне її знищити взагалі, породжуючи конфлікт.

Якщо в конфлікті хоча б одна з сил застосовує засоби збройної боротьби, він стає воєнним конфліктом.

Узагальнена концептуальна модель ВПО дає змогу виявити три фундаментальних закономірності стосовно формування та розвитку ВПО:

1. Головними елементами ВПО є сили, їх інтереси і цілі, проблеми відносин, наявні ресурси і схильність до їх застосування (агресивність). Системні риси конкретного

---

[2]Косевцов В. О. Національна безпека України: теорія, реальність, прогноз ЦМБСС. – К. : Сатсанга, 2000. – 80 с.

[3]Шкидченко В. П. Елементи теорії воєнної безпеки України: монографія / В. П. Шкидченко, В. Д. Кохно. – К. : БФ "Миротворець", 2001. – 194 с.

[4]Національна безпека України, 1994-1996 рр.: наук. доп. НІСД [колектив авторів / за заг. ред. О. Ф. Бєлова] – К. : НІСД, 1997. – 197 с.

воєнного конфлікту мають визначатись за зазначеними елементами.

2. Оскільки головним стимулятором виникнення відносин є інтереси сил, необхідною умовою для виникнення конфлікту є їх антагоністичність і непримиренність, тобто неможливість вирішити ситуацію мирним шляхом.

3. Для розгляду ВПО і аналізу причин виникнення воєнного конфлікту мають розглядатись відносини за усіма наявними проблемами, але у контексті застосування воєнної сили суб'єктами відносин проти носіїв інших інтересів.

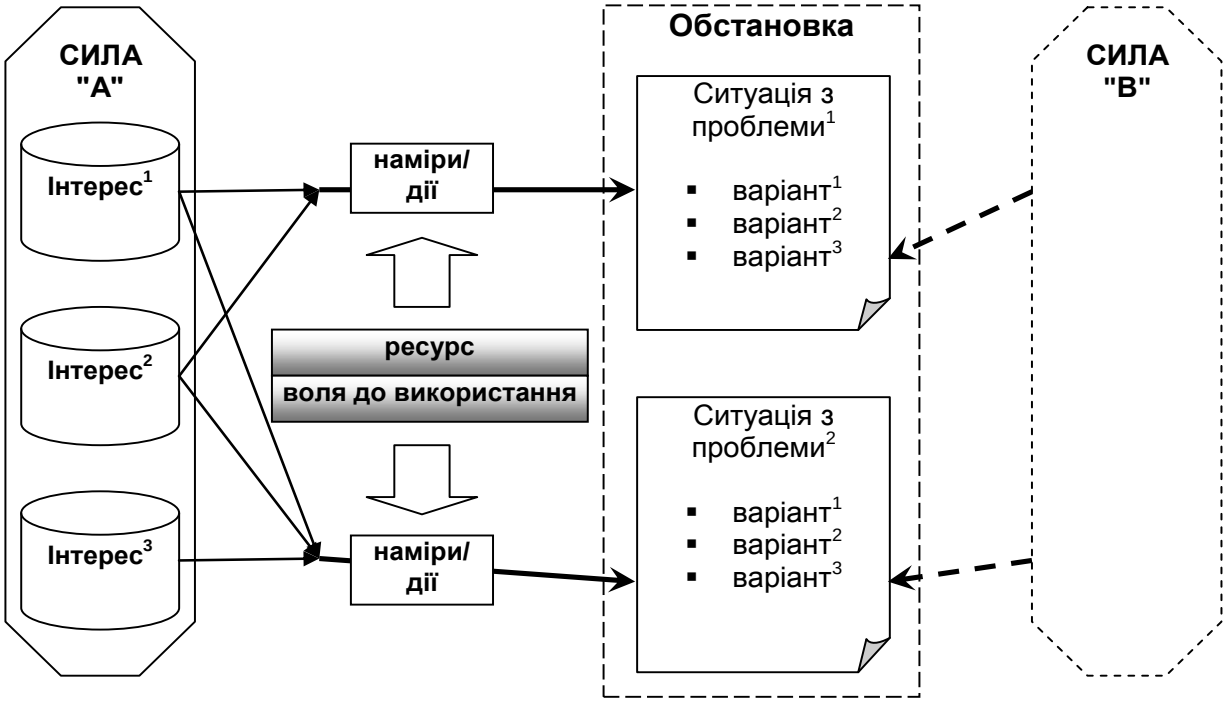

Рис. 1.1. Узагальнена концептуальна модель ВПО

Ці закономірності є очевидними і природно зрозумілими, але автори звертають на них увагу, оскільки на практиці дослідники часто нехтують ними. Слід також звернути увагу, що на практиці вкрай важко отримати достовірні дані стосовно інтересів сил. У будь-якому разі розуміння інтересів є результатом комплексного узагальнення ментальності нації і національної еліти, відомостей з історії конфліктних ситуацій, дій сили за повним колом проблем воєнно-політичних відносин та інших даних. Враховуючи зростаючий вплив корпорацій на життя нації, є вкрай важливим розуміння того, хто саме формулює інтереси і цілі сили, його особисті інтереси і особливості.

1.2. Системні риси сучасних воєнних конфліктів

Зазначені вище закономірності зберігає будь-який воєнний конфлікт. Проте розгляд тоншої структури елементів ВПО дає змогу диференціювати воєнні конфлікти за типами і уточнювати їх характер. Виходячи з аналізу сучасних конфліктів і визначаючи на основі цього варіанти реалізації згаданих елементів ВПО, можна визначити типи сучасних воєнних конфліктів, які наведені у табл. 1.1 в хронологічному порядку щодо виникнення[5].

Класичні конфлікти відбувалися між державами (коаліціями), які переслідували рішучі політичні цілі, що формулювала державницька еліта. Держава вчиняла дії в усіх сферах, головним акцентом були військові операції великих армій. Після створення ядерної зброї такі конфлікти стали небезпечними, але це не змінило інтереси сторін і не усунуло суперечності.

Проксі-конфлікти – це нова концепція, а саме ведення воєнних конфліктів "чужими руками", тобто через сателітів. Сателітами можуть бути політично підпорядковані дер-

[5]Бочарніков В. П. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів / В. П. Бочарніков, С. В. Свєшніков // Наука і оборона. – 2017. – № 1. – С. 3–8.

жави, різнорідні внутрішні збройні формування, окремі соціальні групи, які мають засоби збройного насильства. Держава-агресор забезпечує сателітам економічну допомогу, постачання зброї, інформації, навчання військових тощо.

Таблиця 1.1

Типи воєнних конфліктів

Тип конфлікту	Ознаки			
	Суб'єкт, який формулює політичні цілі	Суб'єкт, який безпосередньо здійснює дії з протиборства	Найхарактерніші дії зі збройного протиборства	Пріоритетність застосування типів ресурсів
Класичний	Держава	Держава	Військові операції	Воєнний, фінансово-економічний, політичний, інформаційний
Проксі-конфлікт	Держава	Сателіт (інша держава або збройні формування)	Військові операції, спеціальні та диверсійні дії	Воєнний, фінансово-економічний, політичний, інформаційний
Гібридний	Держава	Держава	Спеціальні операції, дії НЗФ	Фінансово-економічний, політичний, інформаційний, воєнний
Мережевий	Держава	Множина дрібних збройних формувань, а також держави сателіти	Спеціальні операції, дії НЗФ, кримінальних структур	Інформаційний, фінансово-економічний, політичний, воєнний
Приватизований	Транснаціональні корпорації	Множина дрібних збройних формувань, а також держави-сателіти	Спеціальні операції, дії приватних військових компаній, НЗФ, кримінальних структур	Фінансово-економічний, політичний, інформаційний, воєнний

На певному етапі розвитку людства економічні, фінансові та інформаційні інструменти протиборства набули спроможності завдавати збитків, сумірних зі збитками від застосування засобів збройного насильства. Природно, що за таких умов воєнні дії відсунулися на другій план, а воєнні конфлікти почали називати "*гібридними*".

Після того як інформаційні засоби стали доступними в будь-якому куточку світу, почалася епоха "*мережевих*" *конфліктів*. У них дії сторін спрямовані на населення противника, насамперед його дезорієнтування і зміну світосприйняття, що дає можливість приховано проникнути всередину суб'єкта-жертви, впливати на його державні та недержавні структури і мінімізувати суверенітет. У мережевому конфлікті ворожа мережа охоплює противника зсередини та з усіх боків.

Якщо в мережевому конфлікті розмито структуру суб'єкта впливу на противника, то у *приватизованому конфлікті*, крім того, розмито структуру держави-агресора як сторони конфлікту, тобто справжній суб'єкт-агресор приховує власну суб'єктність, підставляючи замість себе державу. Як інститут влади держава поступово втрачає власне виключне право на формування і реалізацію воєнної політики, стаючи сателітом інших воєнно-політичних сил (недержавних бізнес-об'єднань, олігархату тощо).

1.3. Терміни "гібридна війна" та "гібридна агресія"

Нині в інформаційному просторі широкого поширення набули терміни "гібридна війна" та "гібридна агресія". Це сталося через потребу хоч якось охарактеризувати зміни у природі сучасних воєнних конфліктів. Проте у науці використані терміни повинні мати обґрунтоване визначення і чітке розуміння.

Одним з перших місць, де з'явився термін "гібридна війна", були документи з безпеки

США і Великої Британії на початку XXI ст.[6]. Згідно зі щорічним виданням Лондонського міжнародного інституту стратегічних досліджень[7], **гібридна війна** – це "використання воєнних і невоєнних інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг для використання в дипломатичних діях; масштабні і стрімкі інформаційні, електронні і кібернетичні операції; прикриття воєнних і розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском".

Пізніше, під час конфлікту на території України, з'явився термін "гібридна агресія", який за смислом є еквівалентом терміна "гібридна війна".

Відповідно до наведеного визначення, "гібридна війна" передбачає досягнення цілей завдяки застосуванню інформаційних, електронних, кібернетичних операцій у поєднанні з діями збройних сил, спеціальних служб та економічним тиском. Цей термін також був покладений в основу так званої "доктрини Герасимова"[8,9], яка нині в ЗМІ асоційована з діями Російської Федерації на міжнародній арені, зокрема в Україні. В будь-якому разі у терміні "гібридна війна" наголошено на поєднанні різноманітних воєнних та невоєнних інструментів.

Однак, як показують наведені вище результати досліджень, у суворому розумінні термін "гібридна війна" лише частково відображає природу і характерні риси сучасних воєнних конфліктів, у тому числі конфлікту на території України. Насправді воєнні конфлікти набули "гібридного" характеру ще кілька століть тому – воєнні дії збройних сил сполучались з не менш масштабними діями держав у фінансово-економічній, соціальній, релігійній та інших сферах. Тобто цей термін не може повною мірою претендувати на повне та адекватне позначення характеру сучасних воєнних конфліктів, хіба що у разі його дуже широкого тлумачення. Саме тому надалі для позначення характерних рис сучасних воєнних конфліктів разом з терміном "*гібридна війна (гібридний конфлікт)*" використовуються розглянуті вище терміни "*мережева війна (мережевий конфлікт)", "проксі-війна (проксі-конфлікт)"* і *"приватизована війна (приватизований конфлікт)*". Лише сукупність зазначених термінів спроможна адекватно відобразити природу сучасних воєнних конфліктів і вказати на їх системоутворювальні риси. Кожен конкретний конфлікт складно віднести однозначно до того чи іншого типу. Як правило, він вбирає риси кількох типів, які можуть проявлятись на різних етапах (фазах) конфлікту і на різних рівнях системного розгляду.

1.4. Системні воєнно-політичні риси воєнного конфлікту на території України

З огляду на викладену вище узагальнену модель ВПО і класифікацію воєнних конфліктів, далі надається характеристика основних системних рис воєнного конфлікту на території України як проявів узагальнених системних рис сучасних воєнних конфліктів в конкретних умовах розвитку регіональної ВПО за її елементами. Виявлення системних рис цього конфлікту базується на дослідженнях ВПО в регіоні довкола України впродовж 2012–2018 рр., виконаних за інформацією з відкритих інформаційних джерел та на основі моделювання[10] воєнної могутності, потенційної агресивності і повної сукупності воєнно-політичних відносин між воєнно-політичними силами, інтереси яких присутні в регіоні.

Воєнно-політичні сили – учасники ВПО. Основними діючими воєнно-політичними силами у ВПО в регіоні довкола України були Сполучені Штати Америки (США) і Російська Федерація (РФ) як рушійні сили змін обстановки, а також Європейський Союз (ЄС), який наближався до аналогічної ролі.

Інтереси воєнно-політичних сил. Інтереси воєнно-політичних сил виявлено на ос-

[6]Hoffman G. Conflict in the 21th century: The rise of hybrid wars [Електронний ресурс]. Arlington, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. – Режим доступу: http://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

[7]The Military Balance 2015 [Електронний ресурс]. The International Institute for Strategic Studies. – Режим доступу: https://vk.com/doc261001195_437378294?hash=d37ffa73d818073b91&dl=a0d61876149d102ed6

[8]Герасимов В. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vpk-news.ru/articles/14632

[9]Панарин И. Доктрина генерала Герасимова и Гибридная война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.infospecnaz.ru/2019/03/14/doktrina-generala-gerasimova-i-gibri/

[10]Технологія аналізу воєнно-політичної обстановки / [В. П. Бочарніков, С. В. Свєшніков, Р. І. Тимошенко., В. І. Павленко]. – К. : НУОУ ім. І. Черняховського. – 2019. – 384 с.

нові аналізу їх дій на глобальному рівні та в проекції на регіон довкола України, а також на основі припущення про раціональність і економічність мотивації, що визначається насамперед прагненням контролю світових потоків товарів і капіталів, а також підвищенням власної участі у міжнародному розподілі результатів фінансово-економічної діяльності[11].

З огляду на це, інтересами США можна вважати недопущення поєднання розвинутих технологій ЄС, майже необмежених природних ресурсів РФ і людських ресурсів Китаю, у тому числі за рахунок створення контрольованого буфера з держав Східної Європи (включаючи Україну), який розділяв би РФ та ЄС і розривав би торгові потоки між ними та між ЄС і Китаєм. Наявність такого контрольованого буфера дасть змогу не лише ефективно стримувати геополітичних конкурентів США, а й контролювати європейський споживчий ринок. Дотримання Україною прозахідного курсу відповідає довгостроковим інтересам США, у тому числі з точки зору посилення впливу в Чорноморському регіоні. Агресивні дії РФ у воєнному конфлікті на території України надають підставу збільшити витрати на закупівлю озброєнь, модернізацію військової інфраструктури, а також сформувати позитивне ставлення до жорстких санкцій, які стримують зближення ЄС і РФ. Також з точки зору стримування РФ одержує на півдні недружньо налаштовану потужну сусідню державу, що дасть можливість тримати РФ у постійному напруженні, відволікати її сили і ресурси.

Європейський Союз не є повноцінним державним утворенням, оскільки не має власної системи забезпечення безпеки, яка покладається на Організацію Північноатлантичного договору (НАТО). Інтереси ЄС є переважно економічними. Довгостроковим інтересом ЄС можна вважати забезпечення вигідних умов торгівлі і конкуренто спроможності власних товарів та послуг на внутрішньому та зовнішніх ринках. З точки зору європейських інтересів, Україна є транзитною ланкою російських енергоносіїв, а також одним з потенційних сухопутних шляхів транзиту товарів з Китаю і до Китаю. Дотримання Україною проєвропейського курсу в політиці і економіці, що забезпечує контроль транзитних потужностей, багатомільйонного споживчого ринку і природних ресурсів, відповідає довгостроковим інтересам ЄС. Найбільше на європейську політику стосовно України впливає Німеччина і менше Франція.

Головним довгостроковим інтересом РФ можна вважати забезпечення сприятливості політичного і економічного курсу України. РФ влаштовує позаблоковий воєнно-політичний курс України, який гарантував би відсутність на її території військових баз недружніх держав. Інтеграція з Україною була б бажанішою, оскільки надає кращі гарантії сприятливості її політичного і економічного курсу. Поточними цілями РФ стосовно України можна вважати послаблення центральної влади і забезпечення нейтрального статусу України, більшої економічної та політичної самостійності її регіонів.

Системні риси ВПО в регіоні довкола України, яка склалася напередодні конфлікту (початок 2012 р. – кінець 2013 р.). Моделювання регіональних воєнно-політичних суперечностей показує, що на кінець 2013 р. відбулися зміни у розстановці воєнно-політичних сил регіону у напрямі чіткішого формування полюсів воєнно-політичної активності. На кінець 2013 р. такими полюсами виявилися США і РФ, які були схильні нарощувати напруженість відносин з Україною.

Україна мала ключове значення в регіоні як об’єкт впливу для світових гравців. Напередодні конфлікту пріоритетними проблемами регіональних відносин були проблеми вибору інтеграційного вектора України, втручань у внутрішні справи України, транспортування і споживання російських енергоносіїв, а також проблема іноземної військової присутності. Ці проблеми можна вважати системним концентратом відносин. Перша із зазначених проблем уособлює належність України до тієї чи іншої сфери впливу. Друга проблема ототожнюється із способом приєднання до однієї зі сфер впливу. Третя проблема характеризує головну геополітичну властивість України – буферний, транзитний характер території. Четверта – відображає

[11]Свєшніков С. В. Довгостроковий прогноз воєнно-політичної обстановки в регіоні довкола України на основі аналізу геополітичної конкуренції / С. В. Свєшніков, В. П. Бочарніков. – К. : НУОУ ім. І. Черняховського. – 2018. – 100 с.

спосіб гарантування належності до певної сфери впливу.

Зазначені проблеми є однією з головних системних рис воєнного конфлікту на території України. Вони відображають головний концептуальний зміст регіональної ВПО, у тому числі її поточного конфліктного стану. При цьому серед цих проблем головною була проблема вибору Україною інтеграційного вектора, оскільки рішення щодо інших проблем значною мірою залежали від неї.

Напередодні конфлікту більш можливим розглядалось застосування воєнної сили проти України у напрямку її розколу зсередини. Усі воєнно-політичні сили здійснювали окремі дії, які мали ознаки воєнно-політичних викликів. Певні дії мали ознаки дипломатичних (західні держави) та безпосередніх економічних (РФ) загроз.

Дії, що мали ознаки загрози застосування воєнної сили проти України, у відкритому інформаційному просторі були відсутні. Лише потім були оприлюднені дані щодо завчасної підготовки РФ до окупації АР Крим. Є підстави вважати, що моментом прийняття РФ рішення на таку підготовку стало обговорення можливості висування Україною вимоги щодо виводу російських військових баз з території АР Крим або посилення обмежень щодо їх функціонування.

Системні риси, що характеризували внутрішні умови України та впливали на рішення щодо вибору інтеграційного вектора на кінець 2013 р. Головними внутрішніми умовами України, які частково стали причинами виникнення конфлікту на території України, були складні економічні умови і обставини, усунення яких багато у чому залежало від вибору нею воєнно-політичного курсу. Ця залежність визначалась експортною орієнтацію економіки. У світовій торгівлі діє практично однозначне правило: якщо хочеш постачати товари до певної держави, твій воєнно-політичний курс має бути сприятливим для неї.

Після "Помаранчевої революції" 2005 р. Україна активізувала прозахідний воєнно-політичний курс. Росія, яка ототожнювала собою східний напрям інтеграції і була основним споживачем українських товарів (особливо товарів з високою доданою вартістю), після 2005 р. у відповідь почала поступово заміщати українські поставки товарами власного виробництва і, таким чином, скорочувати доступ на свій ринок продукції української економіки. У той час головним торговим партнером України була РФ. Зв'язок воєнно-політичного курсу, зовнішньої торгівлі і темпів розвитку експортноорієнтованої економіки є очевидним – у 2005 р. на фоні зростання світової економіки відбулося різке уповільнення зростання ВВП України.

Додатковою негативною обставиною стала світова фінансово-економічна криза, яка катастрофічним чином позначилася на економіці України у 2009 р. Після цього почали розгортатись деструктивні процеси, пов'язані із зовнішньою торгівлею. На розмір фінансово-економічних проблем указує розгляд керівництвом України можливості оголосити дефолт у 2010 р.На кінець 2013 р. стало очевидним, що Україна вичерпала внутрішні ресурси для економічного розвитку і не могла розвиватись без активної зовнішньої підтримки.

З іншого боку, у 2012–2013 рр. в регіоні довкола України поляризувалась воєнно-політична активність США і РФ, чому сприяла фінансово-економічна криза 2007–2008 рр., яка була частковим проявом системної кризи світової фінансової системи. Враховуючи буферне геополітичне розташування України, обидва полюси посилили намагання підштовхнути її до здійснення інтеграційного вибору. США і ЄС пропонували європейську асоціацію, мотивуючи це можливістю доступу до великого європейського ринку, у тому числі фінансового. РФ пропонувала вступ до Митного союзу і, в свою чергу, мотивувала це схожістю економік та їх взаємним доповненням.

Тодішнє воєнно-політичне керівництво України вважало Україну неготовою до ефективної реалізації європейської асоціації, побоювалось перетворення України на сировинний придаток і пропонувало перенести асоціацію з ЄС на віддаленіший строк, розраховуючи на підписання угоди про вільну торгівлю між ЄС і РФ та роль України як моста між Сходом і Заходом. Крім того, європейська асоціація України потребувала значних капіталовкладень для зміни та імплементації багатьох європейських стандартів. Грошей для цього в Україні не вистачало.

Усі провідні воєнно-політичні сили підштовхували Україну до здійснення інтеграційного вибору. США і ЄС використовували

переважно політичні засоби. Обмеженнями міждержавних перевезень у другій половині 2013 р. РФ наочно продемонструвала, що згортатиме економічне і торгове співробітництво з Україною у разі орієнтації її на Захід. За таких умов тодішнє керівництво України прийняло рішення про відмову від європейської інтеграції України.

Однією з важливих внутрішніх умов також було ставлення населення до вибору воєнно-політичного курсу. Незважаючи на відсутність суспільного консенсусу, населення надавало перевагу європейській інтеграції, хоча при цьому спостерігалося розділення пріоритетів населення на сході і заході України.

Системні риси ВПО в регіоні довкола України, яка склалася під час зародження конфлікту (початок 2014 р. – дострокові вибори Президента України). *До моменту переходу влади в руки опозиції* США і ЄС здійснювали узгоджені політичні дії: застереження чинної влади, підтримка політичної опозиції тощо. Активніше діяв ЄС, для нього головним питанням було підписання Україною угоди про асоціацію. Запобігти поширенню кровопролиття на усю територію України і передати владу в руки опозиції вдалося завдяки домовленостям щодо деескалації кризи. Проте одразу після підписання домовленостей тодішнє воєнно-політичне керівництво України залишило країну через загрозу особистій безпеці. Одразу після переходу влади в руки опозиції РФ визначила ситуацію як силове повалення чинної влади. Для виходу з політичної кризи РФ запропонувала створити зону вільної торгівлі між ЄС та Митним Союзом, провести в Україні дострокові президентські вибори, а також здійснити федералізацію України. Ці пропозиції не знайшли підтримки насамперед з боку ЄС. Консультації РФ зі США не проводились.

Наприкінці лютого 2014 р. представник РФ не підписав домовленості щодо деескалації кризи. РФ заморозила надання Україні чергового кредиту, провела спеціальну операцію з евакуації тодішнього вищого воєнно-політичного керівництва України і пізніше надала йому політичний притулок.

Одночасно в турецьких, польських і румунських ЗМІ активізувалася тема захисту прав національних меншин, які мешкають в Україні.

До початку окупації АР Крим (зокрема захоплення об'єктів і комунікацій в АР Крим з боку збройних сил РФ) західні держави визнали легітимність нової влади і, розуміючи складний фінансовий стан України, одразу порушили питання надання їй фінансової допомоги. Декларовані величезні розміри допомоги на практиці було зменшено у кілька разів. Західні держави утримували Україну від необачливих дій щодо утискання прибічників колишньої влади. До самого початку агресії РФ проти України у відкритому інформаційному просторі НАТО не заявляло про можливість військового вторгнення РФ в Україну. Дії РФ в Криму були класифіковані як інтервенція. США і ЄС проголосили про санкції, хоча не згорнули співробітництво з РФ у важливих галузях економіки. РФ активізувала військові навчання, у тому числі поблизу кордону з Україною, а парламент РФ надав повноваження президенту використовувати збройні сили РФ на території України до стабілізації ситуації. РФ відкликала свого посла в Україні, блокувала резолюцію СБ ООН стосовно цілісності України. В АР Крим збройні сили РФ із залученням місцевих проросійські налаштованих непередбачених законом збройних формувань (НЗФ) блокували військові частини України і важливі об'єкти. Федералізація України, її позаблоковий статус, перевибори парламенту і Президента, визнання приєднання АР Крим до РФ і державний статус російської мови були визначені РФ необхідними умовами врегулювання ситуації.

Після початку окупації АР Крим з боку РФ західні держави підтримали Україну переважно політичними заявами, візовими, політичними і економічними санкціями проти РФ, але здійснювати безпосередню військову підтримку відмовились, хоча активізували військові навчання і почали збільшувати військову присутність на своїх східних кордонах і у Чорноморській акваторії. Західні держави також відмовились постачати до України зброю. Політики ЄС радили Україні стримано реагувати на окупацію Криму. Перші спроби деескалації конфлікту на рівні домовленостей у форматі "США–ЄС–РФ–Україна" були невдалими. У цей період США уперше зазначили про готовність забезпечити Європу природним газом замість російського. Дії РФ були зосереджені на окупації АР Крим. РФ визнала нового Пре-

зидента України, а щодо постачання газу – не стала суперечити ЄС стосовно впровадження реверсної схеми поставок до України.

Румунія відмовилася відправити свій військовий контингент до місії ЄС в Центральноафриканській Республіці через складну ситуацію в Україні. Ці ознаки свідчили про занепокоєність Румунії можливістю негативного розвитку ситуації. Посилилися вимоги Угорщини щодо збільшення прав етнічних угорців в Україні. Активізувалися контакти офіційних представників Угорщини з угорською діаспорою. Також активізувались акції протестів представників угорської меншини.

Системні риси трансформації регіональної ВПО впродовж 2012–2018 рр. *Склад актуальних проблем воєнно-політичних відносин.* Загалом регіональні воєнно-політичні відносини впродовж 2012–2018 рр. концентрувались на проблемах втручань у внутрішні справи України, територіальних питань, боротьби з корупцією і вирішення конфлікту на Сході України. При цьому спостерігалась циклічність розвитку конфлікту. Зміна кількості пріоритетних проблем відбувалась у таких часових періодах:

до 2014 р. – нарощування кількості актуальних проблем одночасно з усіма воєнно-політичними силами;

у 2014 р. – концентрація суперечностей на обмеженій кількості найактуальніших проблем;

у 2015–2018 рр. – спочатку певне зростання, а потім поступове зменшення кількості пріоритетних проблем (перенесення уваги воєнно-політичних сил на іншу проблематику).

Такий розподіл кількості проблем по часових періодах наочно демонструє динаміку воєнного конфлікту на території України. Напередодні виникнення конфлікту спостерігається охоплення суперечностями усього комплексу відносин. На початковому етапі суперечності концентруються довкола кількох визначальних проблем, інші проблеми відносин відсуваються – настає момент істини: або конфлікт завершиться перемогою однієї зі сторін, або затягнеться далі. Після початкового періоду конфлікт затягується, жодна з воєнно-політичних сил не може реалізувати свої інтереси, а й не хоче виходити з конфлікту (адже це буде рівнозначно визнанню поразки), вирішення конфлікту відкладається, поки один з противників не ослабне або не зробить фатальної помилки. Системний геополітичний компроміс оцінюється як маломожливий, історія практично не пам’ятає подібних випадків.

Зміст воєнно-політичних відносин з впливовими воєнно-політичними силами. Зміст воєнно-політичних відносин України із США, ЄС і РФ чітко розділяється на два періоди: до 2014 р. і після нього, що є природним для будь-якого воєнного конфлікту.

У відносинах з РФ до 2014 р. кількість проблем з більш-менш значними суперечностями була невеликою. У 2014 р. спостерігалось вибухове зростання суперечностей майже за усім спектром проблем відносин. Звісно, після 2014 р. ці суперечності концентрувались довкола проблем, пов’язаних із застосуванням воєнної сили. Лише дві проблеми відносин – втручання у внутрішні справи України та транспортування і споживання російських енергоносіїв – зберігали актуальність упродовж усього досліджуваного періоду. Як показує аналіз позицій РФ за проблемами регіональних відносин, у вирішенні конфлікту на території України для РФ будуть критичними вступ України до НАТО, силове повернення АР Крим і відновлення контролю України над окупованими територіями на сході. У діях РФ спостерігається характерна риса: РФ спочатку робить пропозицію для вирішення проблеми і, якщо її не приймає інша сторона, – РФ не відмовляється від пропозиції, а діє незалежно від інтересів іншої сторони. Якщо з часом інша сторона стає готовою прийняти пропозицію, РФ корегує своє бачення з урахуванням нових обставин і робить жорсткішу пропозицію, посилаючись на те, що стара пропозиція не відповідає новим умовам. Таких пропозицій робиться з боку РФ, як правило, не більше трьох. Після цього РФ діє вже без огляду на інтереси іншої сторони відносин.

У відносинах зі США можна зазначити головну проблему, яка зберігається для усіх періодів, змінюючи лише рівень суперечностей. Це проблема впливу на політику України: публічні застереження, підтримка певних політичних діячів, візові санкції тощо.

У відносинах з ЄС трансформація проблематики є схожою зі США, але спектр проблем є дещо ширшим, що можна пояснити більшою географічною наближеністю. До 2014 р. спостерігається багато суперечливих проблем, у 2014 р. їх кількість різко зменшу-

ється, а після 2014 р. суперечності концентруються на проблемах, пов'язаних із застосуванням воєнної сили. Склад дій ЄС є приблизно аналогічним складу дій США. Впродовж досліджуваного періоду він також не зазнавав змін.

Для українсько-американських і українсько-європейських відносин характерними були такі спільні риси. США та ЄС жорстко відстоювали власні національні інтереси і не робили поступок всупереч ним. Можлива різка реакція РФ через підтримку України також обмежувала рішучість дій США і ЄС. Через проблеми конфлікту на Сході України спостерігалась певна розбіжність позицій між США і ЄС: ЄС схилявся до обережніших дій стосовно протидії РФ.

Загальна характеристика дій впливових воєнно-політичних сил. У трансформації сутності дій впливових воєнно-політичних сил також спостерігається два періоди: до 2014 р. і після нього. Впродовж першого періоду дії впливових воєнно-політичних сил мали такий зміст:

РФ використовувала переважно внутрішні та, меншою мірою, міжнародні переговори;

США і ЄС використовували політику маневрування і очікування, а також застосовували санкції.

Після 2014 р. загальна характеристика дій впливових воєнно-політичних сил змінилася так:

РФ скоротила вимоги переговорів на міжнародному рівні, здебільшого здійснювала обмежену протидію Україні, не визнавала її позицію, застосовувала засоби активної протидії, у тому числі санкції;

США і ЄС зберегли політику маневрування і очікування, а також демонстрували нейтральну позицію і просували розгляд питань на переговорах між сторонами відносин.

Загалом можна зазначити, що стосовно України після початку конфлікту дії РФ стали виразно жорсткішими, але дії США і ЄС – м'якішими.

Ресурси, застосовані воєнно-політичними силами. Російська Федерація надавала перевагу застосуванню воєнних, інформаційно-психологічних, а також економічних і політичних ресурсів. США застосовували переважно політичні, економічні, фінансові та інформаційно-психологічні ресурси. ЄС робив ставку на політичні ресурси і додатково використовував інформаційно-психологічні та економічні ресурси. Впливові регіональні держави надавали перевагу політичним ресурсам. Загалом кожна воєнно-політична сила надавала перевагу тим інструментам, які мала у розпорядженні і могла найефективніше та з меншими витратами застосувати для реалізації власних інтересів.

Характер дій та намірів впливових воєнно-політичних сил. Характер дій та намірів воєнно-політичних сил визначається в термінах збройної агресії, воєнних загроз та воєнно-політичних викликів відповідно до визначень, наданих у законодавстві України[12,13].

Дії, які можуть бути класифіковані як збройна агресія, здійснювала лише РФ. Такими діями були:

окупація АР Крим;

засилання РФ на територію України озброєних груп регулярних та нерегулярних сил;

підтримка бойових дій НЗФ на Сході України засобами вогневого ураження з боку підрозділів збройних сил РФ;

блокування проходу українських кораблів до портів на узбережжі Азовського моря.

Дії, які можуть бути класифіковані як воєнна загроза також здійснювала лише РФ, зокрема:

вимоги змінити конституційний устрій України;

погрози порушення територіальної цілісності України;

безпосередня підготовка до застосування воєнної сили проти України (нарощування військових угруповань біля державного кордону України, військові навчання тощо);

позбавлення України контролю над окремими ділянками державного кордону;

всебічна допомога НЗФ на Сході України.

Розвиток воєнних загроз з боку РФ відбувався приховано. Вони мали комплексний характер: разом із загрозами щодо застосуванням воєнної сили ззовні, дії РФ стосувались суто внутрішніх питань. До моменту прояву загроз припуститися щодо їх виникнення у майбутньому можна було лише гіпотетично, на основі неупередженого аналізу історичних аналогій і логіки воєнно-політичних дій та розвитку ситуацій.

---

[12]Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – ст. 106

[13]Воєнна Доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 № 555/2015

Дії, які можуть бути класифіковані як воєнно-політичні виклики, здійснювали усі впливові воєнно-політичні сили. Найбільшу кількість таких дій здійснювали РФ, США і ЄС з переважанням останнього, що пояснюється об'ємнішим комплексом відносин з Україною. Для РФ, США і ЄС спостерігається різке зменшення кількості воєнно-політичних викликів у 2014 р. Це пояснюється різкою зміною політики цих воєнно-політичних сил після зміни влади в Україні і зосередженням на питаннях безпосереднього вирішення воєнного конфлікту (усі інші проблеми було відсунуто на задній план). Характер воєнно-політичних викликів США і ЄС, на відміну від РФ, до і після початку воєнного конфлікту на території України практично не зазнав змін.

Загалом воєнно-політичні виклики спостерігались за проблемами з максимальними суперечностями відносин. Динаміка кількості воєнно-політичних викликів добре співвідноситься з динамікою кількості актуальних проблем відносин, як зазначалося вище.

Динаміка узагальнених показників напруженості регіональної ВПО. Динаміка узагальнених показників напруженості регіональної ВПО загалом підтверджує раніше зроблені висновки стосовно динаміки воєнного конфлікту на території України. Зокрема аналіз доводить таке.

Упродовж встановленого періоду досліджень напруженість відносин України з РФ (з одного боку) та США і ЄС (з іншого боку) мала обернено пропорційний характер – коли напруженість відносин з РФ була мінімальною, напруженість відносин зі США та ЄС була максимальною. У 2014 р. протилежність була найбільш показовою. Після того, як стало очевидним, що спроби вирішити конфлікт силою не приведуть до результату, напруженість відносин з РФ незначно зменшилась (хоча залишилась на рівні конфліктних відносин), напруженість відносин із США набула ознак втрати для США пріоритетності подій у регіоні, а напруженість відносин з ЄС почала підвищуватись.

Загалом до 2014 р. регіональна ВПО характеризувалась як загострена з підвищеними проявами агресивності. Після різкого стрибка у 2014 р. подальший тренд напруженості визначався переважно змінами напруженості українсько-російських відносин. Надалі проявилась тенденція до певного зменшення і напруженості, і особливо – можливості застосування воєнної сили проти України, яку слід розглядати як можливість широкомасштабної агресії.

Системні риси послідовності розвитку воєнно-політичних подій довкола воєнного конфлікту. Воєнно-політичні події довкола конфлікту на території України після лютого 2014 р. і до набуття конфліктом ламінарного характеру розвивалися кількома фазами:

зміна державної влади в Україні та початок відкритого протистояння з РФ;

спроба силового вирішення конфлікту на Донбасі влітку 2014 р. і укладення Перших Мінських угод;

зрив Перших Мінських угод і укладення Других Мінських угод;

спроба вирішення конфлікту на Донбасі на основі Других Мінських угод;

перехід конфлікту на Донбасі до відносно стаціонарного ходу подій;

відносна стабілізація політико-економічних відносин;

дестабілізація політико-економічного розвитку конфлікту внаслідок зміни зовнішніх та внутрішніх політичних умов.

Однією з головних системних рис воєнного конфлікту є те, що він упродовж 2014–2018 рр. мав циклічний характер з поступового зростаючою тривалістю фаз. Аналіз змісту фаз дав змогу виявити кілька характерних рис, які були притаманні конфлікту.

1. Парламент України зберіг функцію легітимації підсумків політичного протистояння влади і опозиції – відсторонення від влади екс-президента України і призначення з опозиціонерів виконуючого його обов'язки та обов'язки Верховного Головнокомандувача ЗС України. Створення тимчасового Уряду України відбулося у парламенті України. Воєнно-політичні сили, які були на боці опозиції, одразу визнали легітимність нової влади.

2. Під час зміни влади національні меншини намагались отримати більше прав в обмін на підтримку нової влади з їх боку.

3. Блокування військових частин з боку військових РФ спільно з представниками НЗФ відбувалося до моменту проведення незаконного референдуму, тож дії РФ в АР Крим відповідно до Закону України "Про оборону України" однозначно класифікують як акт збройної агресії.

4. На Сході України опір з боку населення спочатку провокували місцеві активісти, а також нерезиденти – громадяни РФ та представники її спецслужб. Протести починались з мітингів і супроводжувались захопленням адміністративних будівель, які належали насамперед Службі безпеки України (СБУ) і Міністерству внутрішніх справ (МВС) України, тобто державним органам, які могли протидіяти протестантам.

5. На Сході України НЗФ також утворювали з місцевих активістів, громадян РФ, а також частини особового складу підрозділів силових структур. Озброєння учасників НЗФ відбувалось за рахунок: спочатку – захоплення зброї та військової техніки силових структур, у подальшому – поставок зброї з території РФ. Частину НЗФ очолювали особи з кримінальним минулим, які мали на меті особисте збагачення на фоні недієздатності влади на окупованих територіях. Іншу частину НЗФ очолювали росіяни та особи з проросійськими ідеологічними установками.

6. Силові структури України виявилися неготовими до дій у ситуації, що склалася після початку окупації АР Крим. До 2014 р. можливість застосування ЗС України всередині держави не розглядалась. Здебільшого її відкидали і політики, і керівники силових структур, і спеціалісти апарату Ради національної безпеки і оборони України. На той час єдиною можливою законодавчо визнаною формою реагування на ескалацію напруженості обстановки на Сході України була антитерористична операція (АТО). Формат АТО передбачав відповідальність СБУ і допоміжну роль ЗС України. Втім масштаб опору перевищував можливості СБУ, а ЗС України не були підготовлені для дій щодо деескалації напруженості обстановки. Крім того, це питання було прогалиною у законодавстві України, що дало змогу потім поставити під питання законність застосування ЗС України під час АТО. Можливість постановки такого питання деморалізує командування і підштовхує командирів відмовлятись від ризикових рішень, які становлять більшість рішень у воєнному конфлікті.

7. Підготовка збройних сил РФ до окупації АР Крим була прихованою, добре прорахованою і організованою. Після початку окупації РФ блокувала АР Крим з суші, моря, повітря, а також в інформаційному і кібернетичному просторі, для забезпечення можливості проведення референдуму. При цьому РФ демонструвала максимальну готовність до застосування воєнної сили у разі втручання в ситуацію з будь-якої сторони і будь-яким чином.

8. Усі впливові воєнно-політичні сили з моменту початку конфлікту нарощували військову присутність біля кордонів України, активізували військові навчання, чим відверто демонстрували підвищену готовність до застосування воєнної сили і переростання конфлікту на території України у локальну або регіональну війну.

9. Через недостатню готовність ЗС України до вирішення завдань на початку конфлікту поширились випадки самоцільного залишення окремими підрозділами району бойових дій.

10. Розвиток подій наочно продемонстрував, що контрактна армія не може забезпечити успіх у разі більш-менш масштабного воєнного конфлікту, особливо на власній території. Раніше прийняте рішення щодо переходу ЗС України на систему комплектування за контрактом певним чином дезорієнтувало населення і спричинило значне падіння патріотичних настроїв, готовності захищати батьківщину, що посилювалось низькими доходами населення. Через це для людини було набагато важливішим забезпечити елементарне виживання сім'ї, ніж служити в армії. Постійне скорочення ЗС України, застосування остаточного принципу фінансування їх розвитку, помилкові реформи на зразок впровадження аутсорсингу у забезпеченні військ також були визначальними причинами неготовності ЗС України до дій у новому типі конфлікту.

11. Збройне протистояння характеризувалось такими рисами:

головним завданням ЗС України у конфлікті на Сході було взяття під контроль державного кордону з РФ, виконання якого давало змогу блокувати НЗФ, відрізати їх від допомоги з боку РФ і поступово нейтралізовувати;

відчутним втратам піддавались об'єкти цивільної інфраструктури, життєзабезпечення населення і економіки;

єдина лінія зіткнення була відсутня;

через наближеність району бойових дій до кордону з РФ під час перших фаз конфлікту бойові дії НЗФ на Сході України були підтримані вогнем збройних сил РФ із-за кордо-

ну, не входячи у безпосередні бойові зіткнення.

12. Раду Безпеки ООН, як міжнародний формат з врегулювання конфліктів, було перетворено на арену інформаційно-психологічної боротьби переважно між США і РФ. Спроби вирішити конфлікт за допомогою миротворчих сил успіху не мали. Спостереження за діями сторін здійснювала ОБСЄ.

13. Конфлікт відбувається на фоні негативної фінансово-економічної ситуації. В результаті недофінансування, торгових блокад, закриття зовнішніх ринків, розриву господарських зв'язків відбувся різкий стрибок інфляційних процесів і падіння ВВП України. Державні фінанси трималися переважно за рахунок зовнішніх запозичень. Внаслідок цього серед населення зростало негативне ставлення до дій влади, посилювалась внутрішня соціально-політична нестабільність. Обмеження державних ресурсів посилювало протистояння всередині правлячої еліти, поширювалась корупція. Усі ці негативні тенденції стали предметом занепокоєння з боку США і ЄС.

14. З точки зору ставлення сторін конфлікту один до одного, конфлікт можна назвати дивним. Україна оголосила РФ агресором, проводила відповідну політику на міжнародній арені, але відмовилась розірвати з нею дипломатичні стосунки, повністю припинити торгівлю і блокувати перетинання кордону. Можливою причиною цього парадокса є сильний зв'язок економік обох країн, дружні зв'язки населення і частини політичних еліт. При цьому економіка України більш залежна від економіки РФ, насамперед в енергетичній сфері. Відчутні вкладення до економіки України роблять заробітчани в РФ, внесок яких оцінюється в $3…4 млрд.

Загальна характеристика збройного конфлікту. Дії сторін конфлікту мають ознаки проксі-війни, оскільки воєнно-політичні сили, антагонізми між інтересами яких є головною причиною воєнного конфлікту, заперечують свою участь у бойових діях.

Дії сторін конфлікту також мають "гібридний" характер – протиборство ведеться переважно в інформаційно-психологічній та економічній сферах. Інтенсивність дій безпосередньо у воєнній сфері є порівняно невеликою. Велике значення набули спеціальні дії збройних сил.

Конфлікт на Сході України також має ознаки мережевої війни – застосування інформаційно-психологічних інструментів націлене на дезорієнтацію населення і зміну його світорозуміння. Безпрецедентна війна ведеться в Інтернет-просторі. Разом з ними діють політичні партії, рухи, гуманітарні, волонтерські організації, інші суб'єкти.

Також присутні ознаки приватизованої війни, коли серед безпосередніх воєнних цілей конфлікту присутні фінансові інтереси корпорацій, впливових політиків або приватних осіб, які діють через них. Є випадки, коли впливові політичні особи з обох сторін конфлікту пов'язані з фінансовими або індустріальними корпораціями, які мають інтереси на території України, зокрема на її сході. Крім того, фіксувалися випадки залучення приватних військових компаній до бойових дій на Сході України та до блокади військових об'єктів в АР Крим. Впливові політики володіють майном підприємств військово-промислового комплексу, які виконують оборонні замовлення.

Відповідно до законодавства України дії РФ підпадають під визначення збройної агресії, яке наведено у Законі України "Про оборону України" за ознакою "*засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах п'ятому – сьомому цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях*".

Висновки до розділу

1. На геополітичному рівні РФ задовго до конфлікту намагалася залучити Україну до сфери свого впливу переважно за рахунок економічних важелів – надання більшого доступу до свого внутрішнього ринку і зменшення ціни на газ. Але РФ одночасно опрацьовувала можливість невдачі такого способу залучення України, звертаючи увагу на настрої її політичної еліти щодо позбавлення або обмеження військової присутності РФ в АР Крим – ключовій геополітичній точці, яка забезпечує контроль усієї Чорноморської акваторії, південного сходу РФ і доступ до

Близькосхідного регіону, а також вихід до Каспію. Отже, РФ приховано пророблювала варіант підготовки до окупації АР Крим, чим забезпечила повну стратегічну несподіваність для України і західних держав.

На регіональному рівні причиною конфлікту було оцінювання РФ вибору Україною прозахідного воєнно-політичного курсу як загрози втрати контролю над Чорним і Азовським морями, а також доступу до Близького Сходу.

Склад головних проблем воєнно-політичних відносин України з впливовими воєнно-політичними силами підтверджує переважаючий геополітичний характер причин виникнення конфлікту – це боротьба за входження України до сфери впливу західних держав або РФ.

2. Головними внутрішніми умовами України, що стали підґрунтям для дій зовнішніх гравців і частково причинами виникнення воєнного конфлікту на території України, були складні економічні умови і обставини, вихід з яких багато у чому залежав від вибору нею воєнно-політичного курсу.

3. Воєнний конфлікт на території України має ознаки проксі, "гібридної", мережевої і приватизованої війни. Протиборство ведеться переважно в інформаційно-психологічній та економічній сферах. Інтенсивність дій безпосередньо у воєнній сфері є порівняно невеликою. Застосування інформаційно-психологічних інструментів націлене на дезорієнтацію населення, цілям конфлікту підпорядковані дії великої кількості державних і недержавних суб'єктів. Окрім безпосередніх воєнних цілей конфлікту притаманні фінансові інтереси корпорацій, впливових політиків або приватних осіб.

4. Системні риси воєнного конфлікту на території України багато у чому визначаються специфікою воєнно-політичних цілей сторін конфлікту, наявних ресурсів, внутрішніх умов України та інших елементів регіональної ВПО довкола України. Головними рисами конфлікту є такі.

Конфлікт має економічний вимір, глибинні інтереси сторін також мають економічний характер. Держави, здійснюючи протиборство, намагаються не завдати шкоди своїм економічним інтересам прямо або опосередковано.

До моменту прояву воєнних загроз припуститися щодо їх виникнення у майбутньому можна було лише гіпотетично, на основі неупередженого аналізу історичних аналогій і логіки воєнно-політичних дій та ситуацій.

Конфлікт має циклічний характер. Періоди активних дій чергуються з періодами затишку. З часом тривалість періодів зростає.

З точки зору масштабного застосування воєнної сили, для РФ є неприйнятними вступ України до НАТО, силове повернення АР Крим і силове відновлення контролю над окупованими територіями на Сході.

У діях РФ присутня характерна риса: РФ спочатку робить пропозицію для вирішення проблеми і якщо її не приймає інша сторона, РФ не відмовляється від свого наміру, а діє незалежно від інтересів іншої сторони. Якщо з часом інша сторона стає готовою прийняти пропозицію, РФ корегує своє бачення з урахуванням нових обставин і робить жорсткішу пропозицію, посилаючись на те, що стара пропозиція не відповідає новим умовам.

Постійно актуальними проблемами в регіональних воєнно-політичних відносинах є втручання у внутрішні справи України та транспортування і споживання російських енергоносіїв.

До початку конфлікту та у його ході кожна воєнно-політична сила надавала перевагу тим інструментам, які мала у розпорядженні і могла найефективніше застосувати для реалізації власних інтересів.

ЩИПАНСЬКИЙ П. В., кандидат військових наук, професор
СЕГЕДА С. П., доктор історичних наук, доцент
ГРИЦЮК В. М., кандидат історичних наук, доцент
ПОКОТИЛО О. І. кандидат історичних наук

Розділ 2

ЗБРОЙНА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Керівництво Російської Федерації, претендуючи на статус світової держави та право формувати основи сучасного світоустрою, значну увагу приділяє розвитку теорії та практики застосування “гібридних” форм і способів тиску на інші держави. Військові фахівці різних країн зазначають, що “гібридна” агресія Росії має глобальний характер. Однак, на думку науковців, точкою відліку для формування “гібридного” світоустрою стала агресія РФ проти України, яка спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки[14].

Збройній агресії РФ проти України, що розпочалася 20 лютого 2014 р., не були притаманні традиційні форми і способи ведення війни, вона мала “гібридний” характер. Відтак перед вітчизняними та зарубіжними дослідниками постала необхідність вивчити це явище, щоб отримати чітке розуміння природи і суті “гібридної” війни Росії проти України, проаналізувати її еволюцію та, зрештою, узагальнити досвід протидії “гібридній” агресії у воєнній сфері.

“Гібридна” війна ведеться комплексно, її основними складовими є: ідеологічна, інформаційна, військова, соціально-політична, дипломатична, економічна та терористична протидія. Особливістю такої “війни” є “розмивання” рис збройного конфлікту і залучення до нього різноманітних невійськових сил і засобів, що принципово відрізняє її від війни у класичному розумінні.

Воєнно-історичний аналіз російської збройної агресії “гібридного” типу, що розпочалася проти України у 2014 р., передбачає низку послідовних дослідницьких етапів. Впорядкування знань про історичний процес починається з хронологічної фіксації та опису подій минулого. Однак історична хронологія має суто описовий характер, тому що на цьому етапі ще не ставиться завдання здійснити змістовний аналіз явищ і процесів минулого. Хронологічний опис лише безпристрасно фіксує події у часі, не встановлює причинно-наслідкових зв’язків, не дає оцінок історичним тенденціям та закономірностям. Однак, спираючись на достовірну і повну історичну хроніку подій, пов’язаних із агресією РФ, та застосувавши наукову методологію, можна виявити не тільки причинно-наслідкові зв’язки, а й висвітлити об’єктивні закони, які за ними стоять, і внаслідок підпорядкування яким ці зв’язки набувають нових стійких якостей та стають такими ж об’єктивними закономірностями.

Воєнно-історична наука розглядає періодизацію як один із методів дослідження воєнних конфліктів. Сутністю цього методу є поділ війн та збройних конфліктів на певні часові відрізки (періоди, фази, етапи), що

[14]Світова гібридна війна: український фронт: монографія / За заг. ред. В. П. Горбуліна. Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

якісно відрізняються за воєнно-політичними цілями, характером і змістом воєнних дій.

Межі періоду визначаються подіями, що знаменують переломні моменти в ході воєнних конфліктів. Кожен період охоплює певну кількість воєнних кампаній і операцій.

Важливо зазначити, що планування та проведення операцій здійснюється за завданнями. Адже під час воєнно-історичних досліджень, коли робиться опис операцій, які вже відбулися, їх поділ зазвичай здійснюється по етапах. У західноєвропейській воєнно-історичній літературі для періодизації історичних процесів активно використовують терміни "фаза" та "стадія", зокрема для позначення підструктурних складових періоду.

Військові фахівці використовують різні види періодизації воєнних конфліктів, зокрема розрізняють стратегічну та історичну періодизації. Стратегічна періодизація встановлюється під час планування війни і реалізується в ході її розвитку. Це передбачає розчленування війни на кілька послідовних частин (кампаній), у кожній з яких вирішуються певні завдання тим чи іншим складом збройних сил. Водночас військові історики використовують періодизацію, що ділить війну за фактичним ходом залежно від досягнутих результатів. Історична періодизація визначається за черговістю дій, кожна з яких має своє найменування за характерним змістом[15].

Періодизації збройної агресії Російської Федерації проти України, збройного конфлікту на Сході України та АТО, а згодом операції Об'єднаних сил вже присвячено низку досліджень, різнопланових за проблематикою і формою[16].

У науково-дослідному центрі воєнної історії Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського опрацьовано науково-публіцистичне видання "Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016)". Залучення до співпраці різних структур сектору безпеки і оборони дало можливість комплексно дослідити роль і місце сил оборони України у протистоянні агресору. Автори здійснили історичну періодизацію збройного конфлікту на Сході України, поділивши його на основні періоди і виділивши серед них етапи, що якісно відрізняються за метою, характером і змістом бойових дій. Автори висвітлили фактичний хід основних подій у хронологічній послідовності та виокремили ключові віхи російсько-українського збройного протистояння початку XXI ст. Періодизація збройного конфлікту на Сході України була погоджена Генеральним штабом ЗС України та схвалена Міністром оборони України. Англомовну версію книги презентували на засіданні Комітету з партнерств та колективної безпеки у форматі Комісії Україна – НАТО, що відбулося у штаб-квартирі Альянсу в листопаді 2017 р. Матеріали "Білої книги АТО", зокрема історична періодизація АТО, схвалені представниками країн НАТО і враховуються під час висвітлення подій збройного конфлікту на Сході України[17]. Однак ця спроба періодизації збройного конфлікту на Сході України не є повною, оскільки обмежується подіями 2016 р.

У другій главі автори запропонували варіант періодизації збройної агресії РФ проти України у 2014–2019 рр. Цю періодизацію здійснено на основі хронологічно структурованого фактологічного матеріалу.

---

[15]Война и мир в терминах и определениях / Под ред. Д. О. Рогозина. – М. : ПоРог, 2004. – С. 77–78.

[16]Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии / [В. Гусаров, Ю. Карин, К. Машовец, Д. Тымчук]. – К. : Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.; Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань "ДНР" та "ЛНР" з боку Російської Федерації / [О. Гарбар, А. Конопкін, О. Кореньков, С. Мовчан] ; за ред. О. Павліченка, О. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2018. – 40 с; Війна на Донбасі : реалії і перспективи врегулювання / [М. Пашков, К. Машовець, М. Гончар та ін.]. – К. : Центр Разумкова, 2019. – С. 36; Гай-Нижник П. Війна на Сході України: перша фаза (1 березня – 24 серпня 2014 р.) / Війна на Донбасі. 2014–2017 рр. // Зб. наук. праць за матеріалами III Всеукраїнської наукової військово–історичної конференції (Київ, 19 квітня 2018 р.) – К. : Національний військово-історичний музей України, 2018. – С. 29–34; Вилко В. Періодизація російсько-української гібридної війни: 2014–2017 роки / Війна на Донбасі. 2014–2016 рр. // Зб. наук. праць за матеріалами II Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Київ, 20 квітня 2017 р.) – К. : Національний військово–історичний музей України, 2017. – С. 218–222; Куцька О. М. Антитерористична операція на Сході України (2014–2018 рр.): етапи та їх характеристика / О. М. Куцька // Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття : зб. доповідей Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–26 червня 2019 року). – Львів : Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2019. – С. 16–18.

[17]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel : NUOU – DEEP NATO, 2017. – 162 s.

2.1. Початковий період російської збройної агресії

Окупація Російською Федерацією АР Крим. Демонстраційні дії з розгортання угруповань військ (сил) на кордонах. Дестабілізація російськими спецслужбами обстановки у східних та південних областях України (20 лютого – початок квітня 2014 р.). Першим об'єктом збройної агресії РФ проти України стала АР Крим. Задовго до окупації Росія створила на півострові потужну агентурну мережу, готову будь-якої миті дестабілізувати суспільно-політичну обстановку. Збройна агресія РФ проти України стала черговим кроком давно спланованої та організованої антиукраїнської "гібридної" війни.

Операція із захоплення кримського півострова розпочалася 20 лютого 2014 р., коли були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ, всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням, порядку перетину державного кордону України через Керченську протоку[18].

23 лютого в Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому "міським головою" було проголошено громадянина Росії О. Чалого. 26 лютого російські спецслужби за "севастопольським сценарієм" зімітували масове невдоволення жителів Сімферополя "київською владою", організувавши зібрання прихильників "*русской весны*" перед кримським парламентом[19]. Однак потужний мітинг українських патріотичних сил, включаючи кримських татар, нівелював плани агресорів та зірвав їх прагнення видати окупацію Росією Криму за результат бурхливого волевиявлення корінних мешканців півострова.

У ніч на 27 лютого 2014 р. підрозділи спеціального призначення та повітряно-десантних військ РФ захопили будівлі Ради міністрів та Верховної Ради АР Крим, над якими підняли прапор РФ. Уранці депутатів Верховної ради Криму зібрали у сесійній залі, де вони "ухвалили" рішення про проведення так званого "референдуму" щодо статусу півострова. Того ж дня російські військовослужбовці захопили установи ЗМІ, зв'язку, аеропорт у Сімферополі, аеродром Бельбек у Севастополі, паромну переправу до Керчі. Невдовзі Чорноморський флот РФ заблокував військово-морські бази, де перебували кораблі Військово-Морських Сил (ВМС) ЗС України, а російські спецпідрозділи разом з іррегулярними формуваннями блокували українські військові частини[20].

Особовий склад російських збройних формувань не мав знаків розрізнення. На півострові з'явилися так звані "зелені чоловічки". Водночас тривало озброєння іррегулярних формувань з-поміж членів парамілітарних козачих організацій, російських шовіністів і кримінальних елементів, а також найманців із місцевих колаборантів, якими керували офіцери спецслужб РФ.

Уже після фактично вчиненої збройної агресії Рада Федерації 1 березня 2014 р. ухвалила звернення президента Російської Федерації В. Путіна, в якому той дав дозвіл на застосування збройних сил РФ на території України.

У березні регулярні російські війська та парамілітарні формування продовжили силові акції, спрямовані на блокування українських військових містечок на території Криму, захоплення адміністративних при-

[18]Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 № 685-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 46 (13.11.2015). – Ст. 417.

[19]Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту "русский мир" та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2018. – 144 с.; Інформаційні матеріали до 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny.

[20]Про Заяву Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків": Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 22 (29.05.2015). – Ст. 153.

міщень, контроль транспортних магістралей та інших стратегічно важливих об'єктів. Жодного військового об'єкта захопити відразу не вдалося.

У цей складний період українські військовослужбовці продемонстрували всьому світу зразки витримки, стійкості та мужності. Так, льотчики Сакської морської авіаційної бригади ВМС ЗС України, незважаючи на повну блокаду військової частини російськими десантниками, щоб не дати окупантам захопити морську бойову авіаційну техніку і озброєння, 3 березня зуміли підняти у повітря бойові протичовнові вертольоти і літаки та успішно передислокувати їх до військового аеродрому в Миколаєві.

На аеродромі в Бельбеку українські військові без зброї, строєм, незважаючи на попереджувальні постріли окупантів, з розгорнутим бойовим прапором військової частини та виконуючи гімн України, пройшли крізь стрій "зелених чоловічків".

Силовий спротив вчинили нападникам морські піхотинці у Феодосії. Екіпажі кораблів у заблокованому Донузлавському озері до кінця чинили опір окупантам. Значна група курсантів Севастопольського воєнно-морського училища відмовилась присягати на вірність Росії та виконала державний гімн України[21].

Тим часом, усупереч Указу виконувача обов'язків Президента України О. Турчинова про призупинення рішення кримського парламенту та рішення Конституційного Суду України, які визнали оголошення "референдуму" таким, що не відповідає Конституції України, попри несхвальну позицію Ради безпеки ООН, незважаючи на бойкотування "референдуму" Меджлісом кримсько-татарського народу, 16 березня так званий "референдум" щодо статусу Криму було проведено. В умовах присутності великої кількості озброєних російських військовослужбовців, а також масових фальсифікацій, "референдум" в АР Крим та місті Севастополі буцімто зібрав понад 1,7 млн заповнених бюлетенів (що відповідає 82,7% від загальної кількості виборців), з яких майже 97% засвідчили вибір "за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації"[22].

Вже 18 березня в Москві був підписаний так званий "договір про прийняття Криму до складу Росії". 20 березня він був "ратифікований" Державною Думою Російської Федерації, а 21 березня – Радою Федерації[23].

Серед значної кількості доказів щодо прихованого характеру російської збройної агресії показовим став випуск медалі "За повернення Криму", яка була встановлена наказом міністра оборони Російської Федерації від 21 березня 2014 р.

На медалі викарбувані дати спецоперації росіян в АР Крим: 20 лютого – 18 березня 2014 р. Згодом, зрозумівши, що цей факт свідчить проти них, росіяни прибрали з офіційних інформаційних ресурсів посилання на цю нагороду, однак медаллю "За повернення Криму" нагороджено понад 300 осіб[24].

[21]Березовець Т. Анексія: острів Крим: хроніки "гібридної війни": [дослідження захоплення півострова] / Т. Березовець. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 391 с.; Мамчак М. А. 2014. Анексія Криму. Анатомія "гібридної" війни / Мирослав Андрійович Мамчак. – Севастополь, 2014. – 522 с.; Серж Марко. Хроніка гібридної війни / Гібридна війна в Україні XXI сторіччя / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – 236 с.

[22]Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / Д. Ю. Золотухін. – К., 2018. – С. 200.

[23]До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2016. – С. 26–28.

[24]Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации "За возвращение Крыма" : Приказ Министра обороны Российской Федерации от 21.03.2014 № 160 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sammler.ru/index.php?showtopic=142324. Назва з екрана. – Дата публікації: 18.04.2014. – Дата перегляду: 03.08.2019.

США і Євросоюз відмовилися визнавати результати "референдуму", засудили дії Росії і запровадили санкції щодо російського бізнесу і високопосадовців, заморозивши їхні закордонні активи і наклавши візові обмеження. 27 березня 2014 р Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію на підтримку територіальної цілісності України[25]. 2 липня 2014 р Парламентська асамблея ОБСЄ визнала такі дії Росії військовою агресією[26].

Для використання фактора загрози вторгнення, застосування сили керівництво РФ розгорнуло потужне угруповання військ вздовж державного кордону України[27].

Виходячи з нагальної потреби захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів України, з огляду на порушення РФ низки міждержавних договорів та рішення Ради Федерації Федеральних зборів Росії щодо використання збройних сил РФ на території України, з 2 березня 2014 р. ЗС України приведено в бойову готовність "Повна", а 17 березня 2014 р. в Україні оголошено часткову мобілізацію. З цього часу держава почала функціонувати в особливих умовах[28].

Українське суспільство відреагувало на агресію РФ патріотичним піднесенням. На цій хвилі, із залученням добровольців, створювалися нові державні силові структури. 13 березня 2014 р. створено Національну гвардію України як військове формування з правоохоронними функціями[29]. Учасники Революції Гідності прямо з Майдану спрямовувались на формування резервних батальйонів Нацгвардії, основою яких були добровольці. У квітні 2014 р. Міністр внутрішніх справ України оголосив про створення підрозділів патрульної служби міліції особливого призначення, які комплектувалися на добровільній основі з патріотично налаштованих громадян. Разом було створено 38 таких підрозділів[30].

Військово-політична ситуація, що виникла на Сході України, зумовлювала необхідність прийняття рішення про збройний опір російській агресії.

2.2. Перший період збройного конфлікту на Сході України

Боротьба з російською "гібридною агресією"; активні дії сил антитерористичної операції зі звільнення території Донецької і Луганської областей від російських терористичних осередків; відбиття вторгнення російських військ (початок квітня – 5 вересня 2014 р.).

Перший етап – *розгортання спецслужбами Російської Федерації збройного конфлікту на Сході України (квітень – червень 2014 р.).* На початку збройного конфлікту на Сході України зусилля спецслужб РФ були зосереджені на дестабілізації обстановки у Східному регіоні, у тому числі масовому створенні не передбачених законом збройних формувань, застосуванні зброї і терористичних методів та способів протистояння законній владі. РФ направила на Схід України змішані сили, які складалися із кадрових військових "відпускників" та "відставників", російських націоналістів, так званих "солдатів удачі", ветеранів кавказьких та балканських війн, вояків з інших "гарячих точок" і

[25]Територіальна цілісність України : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 року / 68/262 – 80-те пленарне засідання. – Пункт 33 порядку денного [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://goo.gl/n5pjzH. – Назва з екрана. – Дата публікації: 01.04.2014. – Дата перегляду: 27.02.2020.

[26]Бакинська декларація і резолюції, прийняті на Парламентські асамблеї ОБСЄ на 23 щорічній сесії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/4LLjRq - Назва з екрана. – Дата публікації: 02.07.2014. – Дата перегляду: 27.02.2020.

[27]Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии. / [В. Гусаров, Ю. Карин, К. Машовец, Д. Тымчук]– К. : Брайт Стар Паблишинг, 2016. – С. 9 - 13.

[28]Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 12 (04.04.2014). – Ст. 469; Біла книга-2014. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2015. – С. 9.

[29]Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03. 2014 № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17 (25.04.2014). – Ст. 594.

[30]Добробати / [Катерина Гладка, Дмитро Громаков, Вероніка Миронова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Харків : Фоліо, 2017. – 325 с.

просто злочинців, що змішались із завербованими місцевими жителями[31].

У Донецькій та Луганській областях на початку квітня стрімко зростала кількість російських диверсійних і терористичних утворень. За даними групи "Інформаційний спротив", станом на 9 квітня їх загальна чисельність перевищувала 2,5 тис. осіб.

Слід зазначити, що називати такі, ворожі Україні, не передбачені законом збройні формування "проросійськими", "ополченцями", "сепаратистами" – це абсурд (хоча така практика існує досі). Політики і військові, представники науки і мас-медіа різних країн не можуть добрати правильні терміни, щоб описати окупацію Криму і збройну агресію РФ проти України. Ці труднощі невипадкові, адже є результатом одного з прийомів "гібридної" війни. Московські політтехнологи, прагнучи створити ілюзію громадянської війни в Україні, розраховували саме на складну обстановку та спровокували українську сторону і особливо міжнародну спільноту до вживання перекрученої та неоднозначної термінології, щоб сформувати хибні оцінки та негативне ставлення національних суспільств і державних інституцій до подій в Україні.

Насправді Україна мала справу з російськими окупаційними військами (силами). На думку авторів, ці війська (сили) можна умовно поділити на дві категорії. Першу категорію становили регулярні військові частини та підрозділи збройних сил РФ, другу – іррегулярні незаконно створені збройні формування. Для того щоб підкреслити "гібридний" (змішаний, спотворений) характер російської агресії, вживають термін "російські гібридні окупаційні війська (сили)".

Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" визначає, що РФ здійснювала тимчасову окупацію частини території України за допомогою збройних формувань РФ, що складалися з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих міністерству оборони РФ, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам РФ, їхніх радників, інструкторів та місцевих колаборантів, злочинців, бойовиків іррегулярних НЗФ, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих РФ, а також за допомогою окупаційної адміністрації РФ, до якої увійшли її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольні РФ самопроголошені органи, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України[32].

У березні – на початку квітня 2014 р. спостерігалися спроби російських спецслужб дестабілізувати обстановку в Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Одеській та Дніпропетровській областях. На скоординованість дій російських диверсійних груп та їх запроданців вказує те, що майже одночасно, 6 квітня 2014 р., вони захопили будівлі обласних державних адміністрацій у Донецьку та Харкові, а в Луганську – приміщення управління Служби безпеки України, де зберігалася значна кількість стрілецької зброї. Вже 7 квітня 2014 р. керовані російськими спецслужбами колаборанти проголосили створення "Донецької народної республіки" і "Харківської народної республіки", а в Луганську створили "штаб Південно-Східного спротиву" та висунули вимоги щодо виходу східних регіонів зі складу України (створення "Луганської народної республіки" було проголошено 27 квітня)[33] .

Щоб припинити правопорушення, пов'язані із загрозою територіальній цілісності України, відповідно до чинного законодавства керівник Антитерористичного центру при СБУ 7 квітня 2014 р. ухвалив рішення про проведення АТО[34].

Результативними були дії підрозділів спеціального призначення МВС України в Харкові, де до 8 квітня вдалося звільнити адміністративні приміщення та затримати правопорушників.

Однак у Донецькій та Луганській областях обстановка мала тенденцію до подальшого загострення. Російські спецпризначенці

[31]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 20.

[32]Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 10 (09.03.2018). – Ст. 54.

[33]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 20-21.

[34]Там само.

і створені ними терористичні групи нападали на прикордонні підрозділи, захоплювали відділки міліції та Служби безпеки України, транспортні засоби, об'єкти банківської системи і ЗМІ, блокували військові об'єкти, залякували місцеве населення, захоплювали заручників та вчиняли умисні вбивства.

Цьому сприяла бездіяльність місцевих правоохоронців, які не змогли припинити розвиток кризової ситуації. У Луганську 11 квітня 2014 р. російські терористичні групи взяли в облогу обласну раду і поставили ультиматум про невизнання центральної влади в Україні та проголошення "Луганської Народної Республіки". Про узгоджені дії російських диверсантів свідчать факти одночасного захоплення 12 квітня 2014 р. міської ради в місті Артемівськ, відділка міліції і міської ради у місті Краматорськ, невдала спроба збройного захоплення міськради у Горлівці. Того ж дня диверсійна група І. Гіркіна (до 60 осіб), що прибула з Криму, захопила Слов'янськ. Група Б. Сисенка (до 70 осіб), сформована у РФ, прибула у Донецьк. У Горлівці діяла група І. Безлера. Усі керівники згаданих груп – російські офіцери.

13 квітня 2014 р. поблизу Слов'янська група офіцерів СБУ та підрозділу "Альфа" потрапила в засідку та зазнала втрат. Саме тут відбувся перший бій представників сектору безпеки і оборони України з російською диверсійною групою[35].

Через пряму загрозу територіальній цілісності та суверенітету держави, задля зупинення розгулу тероризму, організованого російськими спецслужбами у східних регіонах України, необхідність залучення до АТО ЗС України та сил і засобів всіх структур сектору безпеки і оборони України виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов 14 квітня 2014 р. ухвалив рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України". Так почалася широкомасштабна АТО[36].

Отже, збройна агресія РФ спричинила збройний конфлікт на Сході України. Для відсічі та стримування цієї агресії Україна застосувала сили сектору безпеки і оборони. Крім того, до АТО долучилися добровольчі формування, відомі як "добровольчі батальйони".

Поява в українському суспільстві такого феномену, як добровольчий рух, пов'язана з Революцією Гідності та зумовлена агресією РФ проти України[37].

Після початку АТО від ЗС України було залучено близько 1500 військовослужбовців і понад 170 од. озброєння та військової техніки. Переважно це були підрозділи Високомобільних десантних військ та сил спеціального призначення[38].

Військовослужбовці виконували завдання із взяття під охорону важливих об'єктів, зокрема аеропортів, військових містечок, складів озброєння та військової техніки.

Водночас діяльність спеціальних правоохоронних органів, які мали запобігати поширенню тероризму, виявилася недостатньо ефективною. До кінця квітня 2014 р. на території багатьох населених пунктів Донецької та Луганської областей бойовики захопили десятки об'єктів державної інфраструктури, вчинили збройні напади на підрозділи і частини українських силових структур. Зокрема були захоплені державні установи в містах Зугрес, Іловайськ, Макіївка, Маріуполь, Харцизьк, Костянтинівка, Єнакієве, блоковані військові частини в Маріуполі та Луганську, бази зберігання озброєння і військової техніки поблизу міста Артемівськ. Після початку активної фази АТО тактика дій НЗФ змінилась у бік ведення партизанської боротьби з використанням тактики дій підрозділів спеціального призначення.

Отже, на початку збройного конфлікту склалася ситуація, коли ЗС України стикнулися з незвичайним противником – переважно іррегулярними збройними формуваннями, яких підтримували з-за меж України кадра-

---

[35]Серж Марко. Хроніка гібридної війни / Гібридна війна в Україні XXI сторіччя / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – С. 46.

[36]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.04. 2014 "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 14 (14.04.2014). – Ст. 745.

[37]Гуральська А. Звіт: добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечність / Агнєшка Гуральська. – Варшава, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hppt://www.odfoundation.eu; Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины / [А. Булах, Г. Сенькив, Д. Теперик]. – Таллинн : International Centre for Defence and Security, 2017. – 41 с.

[38]Біла книга-2014. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2015. – С. 9.

ми, зброєю, ресурсами. Противник уникав класичних форм збройної боротьби, робив ставку на партизанські форми дій (влаштування засідок на дорогах, підривання мостів, раптове завдавання ударів з подальшим відходом, ухиляння від прямих сутичок на відкритій місцевості), а у критичних ситуаціях розчинявся серед місцевого населення або ховався за ним і вступав у бій тоді, коли це було вигідно.

До того ж обстановка ускладнювалася тим, що ЗС України у ході виконання завдань мали залишатися у правовому полі, застосовувати зброю з певними обмеженнями, контролювати велику територію та діяти переважно в густонаселених районах та в умовах постійної загрози зовнішньої повномасштабної агресії.

16 квітня 2014 р. підрозділи Високомобільних десантних військ взяли під контроль аеродром "Краматорськ". На початку травня сили АТО навколо Слов'янська виставили блокпости на основних шляхах сполучень російських окупаційних сил для запобігання ввезенню в місто зброї, боєприпасів та інших матеріальних засобів. Українські десантники захопили важливу висоту – гору Карачун, що дало змогу контролювати Слов'янськ і підходи до нього із західної та південно-західної сторін.

Серед багатьох подій особливим драматизмом виділяється трагедія під Волновахою (Донецька область), де 22 травня 2014 р. стався напад диверсійної групи на блокпост сил АТО, внаслідок якого 17 захисників України загинули та 32 зазнали поранень.

24 травня 2014 р. ватажки так званих "ДНР" і "ЛНР" проголосили об'єднання у конфедеративний союз "Новоросія". Це було заявкою територіальних претензій на інші області Півдня і Сходу України[39].

Усе це спонукало до нарощування складу сил та засобів АТО і територіальної оборони, удосконалення системи управління для недопущення поширення дестабілізацій-них процесів на всю територію України. Завдяки проведенню у 2014–2015 рр. шести черг часткової мобілізації у боєздатний стан було приведено 159 військових частин Збройних Сил та 39 військових частин ІВФ і ПОО спеціального призначення. Заново сформовано 15 бойових бригад, полк та 5 окремих батальйонів (дивізіонів). Система тилового та технічного забезпечення була посилена новою бригадою, 6 полками та 11 батальйонами. Разом із запасу було призвано понад 200 тис. військовозобов'язаних та залучено майже 6,2 тис. од. транспортних засобів національної економіки України[40].

Вже на кінець травня 2014 р. було сформовано 27 батальйонів територіальної оборони ЗС України, які застосовували для недопущення поширення району конфлікту, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування[41].

Наприкінці травня 2014 р. сили АТО повернули під контроль Добропільський, Олександрівський, Великоновосілківський, Волноваський, Мар'їнський, Володарський і Старобешівський райони Донецької області. Водночас для захоплення територій Донецької та Луганської областей російські окупанти намагалися витіснити українських силовиків із ключових важливих об'єктів, одним із яких був Донецький аеропорт. Ще 18 квітня 2014 р. над аеропортом "Донецьк" було піднято прапор "ДНР". Майже всю його територію захопили вороги, лише кілька адміністративних будівель контролювали українські війська. Операцію із деблокування аеропорту українські війська провели 26 травня 2014 р. Було здійснено висадку десантного загону, який за ефективної підтримки авіації розгромив противника: знищено близько 100 російських окупантів, у тому числі чеченських найманців та спецпризначенців

[39]Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту / [М. Балабан, О. Волянюк, К. Добровольська та ін.] ; заг. ред.: А. Майорової. – Львів : Центр дослідження безпекового середовища ГО "Прометей", 2017. – С. 38.

[40]Біла книга-2014. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2015. – С. 3-4; Біла книга-2015. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2016. – С. 10.

[41]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 24.

збройних сил РФ. Решта російських окупантів покинула аеропорт "Донецьк"[42].

Важливим завданням було взяття під контроль та утримання аеропорту "Луганськ". 5 травня 2014 р. туди літаками транспортної авіації був перекинутий зведений повітряно-десантний штурмовий загін. З того часу аеропорт перебував у кільці ізоляції, а наявних сил не вистачало для розширення контрольованої зони. Щоб наростити сили з оборони аеропорту, розширити контрольовану зону навколо нього, туди були спрямовані додаткові військові підрозділи. Однак 14 червня 2014 р. російські терористи збили військово-транспортний літак Іл-76МД під час його заходу на посадку. Внаслідок цього загинуло 40 десантників та 9 членів екіпажу[43].

Від початку червня 2014 р. тривали операції сил АТО. 4 червня звільнено від російської окупації місто Красний Лиман (тепер – Лиман). Успішним стало проведення 12–13 червня 2014 р. операції із прикриття ділянки державного кордону Григорівка – Червонопартизанськ та звуження внутрішнього кола блокування по рубежу Дмитрівка – Докучаєвськ. У результаті рішучих дій українські воїни зайняли міст через річку Сіверський Донець та плацдарм на луганському напрямку.

13 червня українські війська відновили контроль над містом Маріуполь. Протягом наступного тижня було звільнено ще кілька населених пунктів – м. Щастя, смт Ямпіль і с. Закітне, – що дало змогу силам АТО заблокувати район м. Слов'янська з цього напрямку[44].

Влітку 2014 р. тривали запеклі бої між українськими військами та окупантами за курган Савур-Могила (висота 277 м), оволодіння яким давало змогу контролювати велику ділянку кордону України з Росією в районі пункту пропуску Маринівка. У червні Савур-Могила неодноразово переходила із рук у руки.

20–21 червня 2014 р. українські військові підрозділи взяли під контроль державний кордон на ділянці Червонопартизанськ – Ізварине. Разом до кінця червня 2014 р. було відновлено контроль над 250 км українсько-російського кордону. Кризовий район ізолювати вдалось майже повністю, за винятком ділянки державного кордону Ізварине – Сєверо-Гундорівський – Пархоменко, яка залишилася неприкритою. Наявних сил і засобів, задіяних для прикриття ділянок державного кордону, не вистачало, а резервів, за рахунок яких можна наростити склад, не було[45].

У другій половині червня 2014 р. Президент України П. Порошенко запропонував план мирного врегулювання ситуації на Донбасі та віддав військовим формуванням України наказ про одностороннє припинення застосування зброї з 20 до 30 червня і закликав ворожу сторону до участі в переговорах. Проте російські "гібридні" окупаційні сили продовжили агресивні дії. Так, за тиждень "тиші" загинуло 27 та було поранено 69 українських військовослужбовців.

Стало зрозумілим, що ліквідувати збройне протистояння на Сході України політичними засобами не вдалося і ліквідувати конфлікт потрібно військовим шляхом. Зважаючи на такі обставини, Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України П. Порошенко ухвалив рішення про завершення режиму одностороннього припинення вогню і віддав наказ силам АТО з 1 липня 2014 р. розпочати активні дії.

Аналіз ситуації щодо взаємодії складових сектору безпеки та оборони України у ході бойових дій у зазначений час проводили фахівці Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана

[42]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 24.

[43]Серж Марко. Хроніка гібридної війни / Гібридна війна в Україні XXI сторіччя / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – С. 98–99.

[44]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 25.

[45]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 27.

Черняховського[46]. Результати досліджень свідчили про низку проблемних питань, які потребували оперативного вирішення. Це стосувалося передусім проблем ресурсного забезпечення частин і підрозділів Сил оборони у ході АТО, необхідності удосконалення питань взаємодії різних збройних формувань у ході єдиної операції тощо.

Другий етап – *звільнення території Сходу України від російських терористичних осередків (1 липня – 24 серпня 2014 р.).* Для остаточного звільнення тимчасово окупованих територій за замислом керівництва АТО передбачалося: завершити відновлення повного контролю над державним кордоном із РФ; розділити на окремі райони території, контрольовані російськими "гібридними" окупаційними силами; оточити найбільші угруповання НЗФ і створити умови для подальшого їх роззброєння, а в разі опору – знищення[47].

У липні 2014 р. загальна чисельність створених росіянами НЗФ на Сході України перевищила 15 тис. осіб. Було розгорнуто до 50 таборів вишколу бойовиків як на території РФ, так і на окупованих територіях України. На озброєнні російських окупаційних сил перебувало до 45 танків, понад 150 бойових броньованих машин, до 30 реактивних систем залпового вогню, 60 гармат і мінометів, 20 протитанкових ракетних комплексів, понад 25 зенітних ракетних комплексів і до 100 переносних ЗРК, 150 вантажних автомобілів. Основні осередки російських окупантів розміщувалися в містах Донецьк, Луганськ, Слов'янськ, Горлівка, Макіївка, Сніжне[48].

До проведення АТО було залучено близько 24,5 тис. військовослужбовців ЗС України, які ізолювали кризовий район та вели активну боротьбу з терористами і диверсантами. На той час довжина рубежу ізоляції становила близько 580 км, у тому числі вздовж державного кордону з РФ – 212 км. Було обладнано 125 блокпостів, 13 ротних та взводних опорних пунктів, тривало посилення охорони й оборони важливих об'єктів.

5 липня українські війська звільнили міста Слов'янськ, Краматорськ, Дружківку, Костянтинівку, а наступного дня – Артемівськ (тепер – Бахмут). До 7 липня росіяни втратили контроль над територіями Артемівського (тепер – Бахмутського), Мар'їнського і Слов'янського районів Донецької області. У подальшому було звільнено Сіверськ (13 липня 2014 р.), Дзержинськ (тепер – Торецьк) (16–17 липня 2014 р.), Сєвєродонецьк та Лисичанськ 18–20 липня 2014 р.), Дебальцеве (24–26 липня 2014 р.), Вуглегірськ (12–13 липня 2014 р.), Жданівку (15–17 липня 2014 р.).

У результаті активних дій підрозділів ЗС України в липні–серпні 2014 р. російські "гібридні" окупаційні сили на Сході України зазнали значних втрат в особовому складі, озброєнні та військовій техніці. Водночас їх систематично підкріплювали російськими найманцями та "відправленими у відпустку" військовослужбовцями збройних сил РФ. Тривало постачання зброї і військової техніки – танків, артилерійських систем, протитанкових засобів та сучасних зенітно-ракетних комплексів.

У відповідь на успішні дії українських військ Росія почала застосовувати артилерію зі своєї території. Вперше з російської території було завдано вогневого ураження одному з підрозділів ЗС України у районі Зеленопілля 11 липня 2014 р. із застосуванням реактивних систем залпового вогню. Внаслідок цього загинуло 24 військовослужбовці, а 76 зазнали поранень[49].

17 липня 2014 р. поблизу м. Торез Донецької області з російського зенітно-ракетного комплексу "Бук" було збито пасажирський літак Boeing 777 авіакомпанії "Малайзійські авіалінії".

Літак здійснював переліт за рейсом Амстердам – Куала-Лумпур. Від рук російсь-

[46]Устименко О. В. Проблеми взаємодії складових сектора безпеки і оборони України на тактичному рівні у ході першого етапу антитерористичної операції / О. В. Устименко, О. Д. Розумний, Г. С. Храпач // Зб. наук. праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського. – 2014. – № 3 (52). – С. 100–103.

[47]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 25.

[48]Там само. С. 27.

[49]Там само. С. 29.

ких військовослужбовців 53-ї зенітно-ракетної бригади (місце дислокації – м. Курськ, РФ) загинули 283 пасажири і 15 членів екіпажу[50].

Зважаючи на загрозу використання росіянами донбаських летовищ, сили АТО нарощували зусилля з утримання контролю над Донецьким і Луганським аеропортами. Протягом 20–21 липня 2014 р. сили АТО провели операцію в районі Раївки, Веселої Гори, Кондрашівки-Нової, створили коридор для безперешкодного проходу конвоїв до луганського аеропорту та виставили блокпости на загрозливих напрямках. Водночас була проведена операція зі звільнення району Курахове, Піски та виходу до аеропорту "Донецьк"[51].

Рішуче діяли українські військовослужбовці у глибині окупованих територій. Героїчним став рейд підрозділів ВДВ, який тривав з 18 липня до 10 серпня 2014 р. Основний загін протягом 24 діб здолав понад 450 км доріг, із них 170 км з боями, здійснив штурмові дії із звільнення стратегічно важливого об'єкта – кургану Савур-Могила (28 липня 2014 р.). Залишивши на кургані залогу українських військ, рейдовий загін попрямував далі. Згодом десантники забезпечили виведення з-під нищівного вогню російської артилерії українських підрозділів, які виконували завдання на державному кордоні. Завдяки злагодженим діям вдалося вивести з-під ворожих ударів понад 2 тис. військовослужбовців, 250 од. озброєння та військової техніки, при цьому втрати рейдового загону були мінімальними[52].

Місцем української військової слави у серпневі дні 2014 р. став курган Савур-Могила.

Боротьба за висоту тривала з червня 2014 р. 12 і 18 серпня 2014 р. на курган прорвалися дві групи спеціального призначення, які взяли під контроль рух російських підрозділів і проникнення колон з військовою технікою та вантажами з боку РФ, а також коригували артилерійський вогонь сил АТО.

Щоб знищити захисників Савур-Могили, російська артилерія майже цілодобово вела вогонь по кургану, противник вчиняв численні спроби штурму стратегічної висоти. Однак українські воїни, незважаючи на надлюдське напруження, стійко оборонялися і тільки за наказом командування відступили.

Загалом обстановка на Сході України залишалася складною, але контрольованою. На середину серпня 2014 р. в АТО було задіяно близько 40 тис. особового складу[53].

Протягом травня–вересня 2014 р. сили АТО провели більше 40 операцій, звільнили понад дві третини окупованих територій, понад 100 населених пунктів Донецької та Луганської областей[54]. Поступово ЗС та ІВФ України вдалося переломити ситуацію і взяти її під контроль. Результатом спеціальних дій сил АТО стало звуження кільця ізоляції кризового району. З'явилася реальна можливість блокування російських окупаційних сил у районах Донецька, Макіївки, Горлівки, Луганська, їх оточення і поділу на окремі осередки. Створилися передумови для успішного завершення збройного конфлікту на Сході України.

Третій етап – *вторгнення військових частин та підрозділів збройних сил РФ на територію Донецької та Луганської областей України (25 серпня – 5 вересня 2014 р.).* У серпні 2014 р., усвідомивши наближення краху проекту "Новоросія", військово-політичне керівництво РФ вдалося до введення регулярних військ на територію східної України. Це призвело до продовження збройного конфлікту, посилення руйнації інфраструктури регіону, значного зростання кількості жертв серед військових та цивільного населення.

[50]Серж Марко Хроніка гібридної війни / Гібридна війна в Україні XXI сторіччя / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – С. 88–90.

[51]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 29.

[52]Там само. С. 30.

[53]Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

[54]Біла книга-2014. Збройні Сили України. – К. : МОУ ГШ ЗС України, 2015. – С. 10.

У ніч з 24 на 25 серпня 2014 р. ситуація в районі АТО кардинально змінилася. Після потужного артилерійського удару з території Росії, у якому було задіяно близько 200 од. артилерії, російські підрозділи приховано вторглися на територію України. Російські військовослужбовці, як і під час кримських подій, не мали документів та розпізнавальних знаків на обмундируванні і військовій техніці. Державний кордон перетнули вісім батальйонних тактичних груп збройних сил РФ, які швидко просунулись у напрямку Іловайська та Луганська. Ще кілька подібних груп перейшли кордон поблизу Новоазовська в напрямку Маріуполя[55].

Факт вторгнення було підтверджено 26 серпня 2014 р. після захоплення у полон 11 військовослужбовців 98-ї повітрянодесантної дивізії збройних сил РФ (м. Кострома).

З часом вдалося встановити, що на територію Донецької та Луганської областей зайшли підрозділи збройних сил РФ, зокрема зі складу 19-ї окремої мотострілецької бригади, 7-ї та 76-ї повітрянодесантних дивізій, 31-ї та 56-ї окремих десантно-штурмових бригад, 64-го полку морської піхоти Північного флоту[56].

Особливого резонансу в суспільстві набула Іловайська трагедія (24–29 серпня 2014 р.)[57]. Після вторгнення російських військ українські війська в Іловайську опинилися в оточенні і чотири доби вели запеклі бої з окупантами. Для деблокування оточеного в районі Іловайська угруповання чисельністю близько 1,2 тис. бійців було підготовлено резерв кількістю до 2 тис. осіб. З урахуванням обстановки, що склалася, було ухвалено рішення провести операцію 1–2 вересня 2014 р., але через потужний вогневий вплив противника під Іловайськом вивести українські підрозділи довелося раніше від запланованого терміну. Під гарантії російської сторони вихід з Іловайська був призначений на ранок 29 серпня і передбачав рух у колонах двома маршрутами.

Однак російські військові із засідок розстріляли колони на відкритих ділянках доріг. Дії військових РФ під Іловайськом кваліфікуються прокуратурою України як військовий злочин.

Унаслідок підступності росіян 366 українських вояків загинули, 429 зазнали поранень, 158 зникли безвісти, 128 опинилися у полоні[58].

Після вторгнення російських військ підрозділи сил АТО із боями були відведені на північ від Луганська (30–31 серпня 2014 р.). Для зупинення подальшого наступу російських військ на Маріуполь 2–5 вересня 2014 р. підрозділи Високомобільних десантних військ провели рейдові дії у районі населених пунктів Комсомольське (тепер – Кальміуське), Тельманове (тепер – Бойківське), Новоазовськ, продемонструвавши російському керівництву, що у складі сил і засобів, залучених до проведення АТО, є достатній резерв, спроможний уразити агресора, зірвати його плани з оточення та захоплення

[55]Муженко В. Дванадцять днів, що змінили хід АТО // Народна армія. – 21.08.2015.

[56]Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

[57]Аналіз бойових дій в районі Іловайська після вторгнення російських військ 24–29 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/19/analiz-illovausk--14354/

[58]Юрій Луценко прозвітував про результати розслідування кримінального провадження за фактом розв'язання і ведення представниками влади та збройних сил Російської Федерації агресивної війни проти України 02.09.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.gp.gov .ua/ua/news.html?_m= publications&_c=view& t=rec&id =191816; Іловайський мартиролог. 7–29 (31) серпня 2014 року / [упорядник Я. Тинченко]. – К. : Національний військово-історичний музей України, 2018. – 120 с.

Маріуполя. Замисел противника пробити "південний коридор" до Криму було зірвано.

Поступово сили АТО стабілізували лінію зіткнення і не допустили подальшого просування російських окупаційних військ у глибину української території, втримали важливі населені пункти – Станицю Луганську, Щастя, Сєвєродонецьк, Лисичанськ, Дебальцеве, Артемівськ, Слов'янськ і Маріуполь.

Отже, перший період збройного конфлікту на Сході України виявився складним і кривавим, адже характеризується звільненням території від НЗФ та звуженням кола ізоляції кризового району; намаганням сил АТО встановити контроль над окремими ділянками російсько-українського кордону та стратегічно важливими ділянками місцевості; утриманням важливих державних і військових об'єктів та комунікацій; вогневими ударами з території РФ. Відбулося вторгнення військових частин і підрозділів збройних сил РФ на територію Східної України для продовження збройного протистояння.

Цей період завершився відбиттям російської агресії та відведенням сил АТО на позиції і рубежі, які у подальшому були закріплені Мінськими домовленостями як лінія розмежування сторін.

2.3. Другий період збройного конфлікту на Сході України

Локалізація конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей (5 вересня 2014 – 30 квітня 2018 р.).

Четвертий етап – *стабілізація лінії зіткнення на Сході України (5 вересня 2014 – 14 січня 2015 р.).* З початку вересня 2014 р. внаслідок вторгнення російських військ сили та засоби АТО змушені були перейти до оборонних дій. Характерною рисою цього етапу став початок масштабного будівництва лінії оборони на Сході України. Створювалися два оборонні рубежі: перший – на лінії зіткнення із російськими "гібридними" окупаційними військами, другий – на 15…20 км далі від першого. Основу рубежів становила система опорних пунктів із блокпостами, окопами, укриттями, траншеями, ходами сполучення, вогневими позиціями бойових бронньованих машин та інших вогневих засобів.

Станом на кінець 2014 р. сили АТО виконували завдання щодо ізоляції кризового району завдяки несенню служби та проведенню оборони на 94 блокпостах, 3 спостережних постах, 110 взводних опорних пунктах (ВОП), 30 ротних опорних пунктах (РОП) та 1 батальйонному районі оборони (БРО).

Російські "гібридні" окупаційні війська (сили) постійно вчиняли провокації, спрямовані на роздмухування збройного конфлікту. Так, з 5 вересня 2014 р. до 15 січня 2015 р. було вчинено 21 250 обстрілів українських військ[59]. Через підступність ворожих сил і нехтування російським керівництвом Мінськими домовленостями збройне протистояння на Сході України набуло рис затяжного замороженого конфлікту. З різнорідних НЗФ російських найманців та місцевих колаборантів під керівництвом кадрових російських офіцерів було сформовано так звані регулярні збройні сили "ДНР" та "ЛНР" ("1-й та 2-й АК"). Частка місцевого населення у складі згаданих сил не перевищувала 35%. Управління й забезпечення цих сил здійснювалося з території РФ[60].

П'ятий етап – *відбиття другого наступу російських окупаційних військ (15 січня – 20 лютого 2015 р.).* Зима 2015 р. стала не менш "гарячою", ніж літо 2014 р. У січні противник почав реалізовувати план розширення контрольованих територій, що передбачав проведення наступальних дій одночасно на Луганському, Донецькому, Дебальцівському та Маріупольському напрямках.

Одним із "найгарячіших" місць в АТО залишався Донецький аеропорт, оборона якого тривала 242 доби[61]. Аеропорт став символом мужності і героїзму для наших бійців, яких ворог назвав "українськими кіборгами", а для російських окупантів – своєрідною "кісткою у горлі". Невипадково, що до захоплення цього об'єкта залучали елітні підрозділи спеціального призначення збройних сил РФ[62]. 15 січня противник, використ-

[59]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 33-35.

[60]Збройна агресія Російської Федерації проти України. Інформаційно-довідковий матеріал. – К. : Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2015. – 14 с.

[61]Ад 242. Історія мужності, братерства та самопожертви. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного дозвілля", 2016. – 352 с.

[62]Аналіз бойових дій на сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014-2015-rokiv--16785/.

товуючи результати вогневого ураження, перейшов у наступ, захопив частину території Донецького аеропорту і заблокував підрозділи українських десантників, які перебували у новому терміналі. 18 січня командування АТО розпочало операцію з деблокування оточених захисників аеропорту.

У ці дні у жорстоких боях під час спроб прорватися на допомогу захисникам нового термінала загинуло 26 українських військовослужбовців. 19 та 20 січня росіяни підірвали новий термінал – головні елементи його конструкції завалилися, поховавши під собою 24 українських захисників[63].

Після 20 січня 2015 р. сили АТО залишили аеропорт, але продовжили здійснювати вогневий контроль його території. Їм вдалося взяти під повний контроль Авдіївку, Піски, Опитне, Водяне та зайняти панівні висоти. Стійка оборона українських підрозділів на цій ділянці лінії зіткнення сторін забезпечила надійне прикриття усього Донецького напрямку[64].

Наприкінці січня російські "гібридні" окупаційні війська (сили) розпочали наступ на Дебальцівський виступ, прагнучи оточити і знищити розташовані там українські війська. Для цього противник зосередив значні сили регулярних військ РФ та найбільш боєздатні НЗФ самопроголошених "республік". Чисельність ворожих військ сягала 7…9 тис. осіб, які мали на озброєнні до 120 танків, 180 артилерійських систем, 60 реактивних систем залпового вогню[65].

Загальна чисельність особового складу підрозділів ЗС України, що виконували завдання безпосередньо в районі Дебальцівського виступу в лютому 2015 р., становила близько 4,7 тис. військовослужбовців. Крім того, від Національної гвардії України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України було задіяно близько 500 осіб. У розпорядженні українських військ у районі Дебальцевого було 50 танків, 40 артилерійських систем, 15 реактивних систем залпового вогню. Значна перевага противника у силах і засобах стала очевидною[66].

Безпосередньо під загрозою оточення на Дебальцівському виступі тримали оборону 2678 захисників. Командування АТО проводило операцію з виведення їх з-під ударів противника. Для забезпечення відходу військ було створено систему районів, рубежів і позицій, у глибині оперативної побудови військ – мобільні бронегрупи (резерви). У результаті Дебальцівської операції плани агресора були зірвані. Захисники Дебальцевого проявили стійкість та витримку, 2629 воїнів вийшли з оточення[67]. Українським військам вдалося утримати бар'єрний рубіж вздовж р. Луганка і закріпитися на плацдармі Луганське, Троїцьке, Попасна. Втрати, яких зазнав противник, змусили його відмовитися від подальших наступальних дій.

Із завершенням Дебальцівської операції (27 січня – 18 лютого 2015 р.) на Донбасі розпочалося хитке перемир'я. Результати зимової кампанії 2014–2015 рр. значно вплинули на подальший розвиток воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки. У ході проведення операцій українські війська виконали усі визначені завдання та з мінімальними втратами були виведені з-під ударів противника в нові райони, зайняли вигідне оперативне положення. Просування противника вглиб території України було зупинено.

За підсумком тривалих переговорів 15 лютого 2015 р. було прийнято спільну декларацію Президентів України, Французької Республіки, Російської Федерації і Канцлера Федеративної Республіки Німеччини на підтримку Комплексу заходів з імплементації Мінських домовленостей. Відповідно до цього документа мав набути чинності режим припинення вогню, а з 24 лютого розпочати-

[63]Оборона Донецького аеропорту, 2014–2015. Хроніка бойових втрат. Мартиролог / [упорядники Я. Тинченко, С. Виговська]. – К. : Національний військово-історичний музей України, 2020. – С. 8.

[64]Біла книга-2015. Збройні Сили України. – С. 88–90.

[65]Аналіз Генерального штабу ЗСУ щодо бойових дій на Дебальцівському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debalczevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html.

[66]Там само.

[67]Біла книга-2015. Збройні Сили України. – С. 90.

ся відведення важкого озброєння від лінії зіткнення[68].

Однак ці домовленості, як і попередні, агресор підступно порушив. Тільки у 2015 р., починаючи з 15 лютого, підрозділи сил АТО були обстріляні понад 16,4 тис. разів, відбулося 205 бойових зіткнень. Українські підрозділи відкривали вогонь у відповідь на провокаційні дії противника переважно під час бойових зіткнень, про що надавали інформацію керівництву Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ[69].

Шостий етап – *зміцнення лінії оборони на Сході України (21 лютого 2015 – 20 вересня 2016 р.).* Після відбиття у січні – лютому 2015 р. другого наступу російських окупаційних військ будівництво лінії оборони на Сході України стало справою всього українського народу. Навесні та влітку 2015 р. до будівництва укріпленої лінії оборони в районі проведення АТО були залучені будівельні потужності 20 областей України. Загальний обсяг будівельних матеріалів, використаних у ході будівництва, становив 35 тис. залізничних вагонів, у районі проведення АТО було змонтовано 12 тис. бетонних конструкцій. Було зведено 3 оборонних рубежі, на яких обладнано близько 300 опорних пунктів, поєднаних 600 км комунікацій[70].

Спорудження та удосконалення лінії оборони на Сході України тривало протягом усього 2015 р. та продовжилося надалі Завдяки зведеним захисним спорудам вдалося зміцнити оборону. Зведені фортифікації підвищили ступінь захищеності особового складу та створили кращі умови для виконання військовими частинами та підрозділами бойових завдань. Досвід ведення бойових дій показав виняткову важливість фортифікаційного обладнання блокпостів, опорних пунктів, базових таборів та пунктів управління для забезпечення збереження життя особового складу та вмілого прикриття інженерними загородженнями для недопущення раптовості нападу НЗФ. Оборонні споруди першого рубежу зайняли військові частини та підрозділи ЗС України, об'єкти другого та третього рубежів були взяті під охорону підрозділами Національної гвардії України.

Водночас керівництво РФ продовжило "роздмухувати" збройний конфлікт із застосуванням "гібридних" методів, заперечуючи свою причетність до нього. На території окремих районів Донецької та Луганської областей залишалися російські військові підрозділи загальною чисельністю близько 6,5 тис. військовослужбовців. Російська Федерація намагалася максимально використовувати у протистоянні з українськими силовими структурами на Донбасі місцевих колаборантів та зарубіжних (головним чином, російських) найманців. З урахуванням сил і засобів так званих "1-го та 2-го АК" угруповання російських окупаційних військ на Донбасі у першій половині 2016 р. становило майже 43 тис. осіб, понад 700 танків і 1330 бойових бронемашин, майже 750 од. артилерійських систем[71].

У другому періоді АТО основні зусилля військ секторів були зосереджені на стабілізації лінії зіткнення сторін, відбитті атак російських окупаційних військ, недопущенні витіснення сил АТО із займаних опорних пунктів та їх обходу.

Показовим прикладом способів застосування військ під час ведення оборонних бойових дій був оборонний бій 2-ї батальйонної тактичної групи 28-ї окремої механізованої бригади в районі населеного пункту Мар'їнка влітку 2015 р. Це містечко на околицях Донецька постійно перебувало під прицілом російських окупантів. 3 червня по позиціях сил АТО було проведено інтенсивний артилерійський обстріл та вогневий наліт із використанням реактивних систем "Град". Прорвати нашу оборону противник намагався на вузькій ділянці, куди спрямував значні сили піхоти і бронетехніки. Підтримку атаки здійснювали танкові підрозділи. Щоб уникнути нищівного вогню, українські захисники були змушені залишити деякі позиції. Для відбиття ворожого наступу сили АТО задіяли артилерійські підрозділи. З використанням резервів проведена контратака. Наступ противника було зупинено, поло-

[68]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 36-37.

[69]Біла книга-2015. Збройні Сили України. – С. 13.

[70]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 38

[71]Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році". – К. : НІСД, 2016. – С. 33.

ження українських військ відновлено, рештки бойовиків втекли в напрямку Донецька[72].

Із 2015 р. у районі проведення АТО було запроваджено систему військово-цивільних адміністрацій як тимчасових державних органів, що діяли на території Донецької та Луганської областей у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України.

Для недопущення соціального напруження в районі проведення АТО у ЗС України впроваджено систему ЦВС.

В умовах значних загроз національній безпеці, у тому числі у воєнній сфері, Україна була вимушена вжити низку заходів з локалізації конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей. Зокрема у взаємодії з іншими суб'єктами загально державної системи боротьби з тероризмом СБУ запровадила систему контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів і вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей.

Незважаючи на певне обмеження бойових дій, Росія активізувала в окремих районах Донецької і Луганської областей, а також у прилеглих регіонах України діяльність спецслужб, агентури, терористичних і диверсійних груп, збільшила кількість інформаційно-пропагандистських та інших заходів, спрямованих на дестабілізацію ситуації на сході України.

С ь о м и й е т а п – *розведення сил і засобів сторін протистояння (21 вересня 2016 – листопад 2017 р.).* З вересня 2016 р. російсько-українське протистояння на Сході України зазнало істотних змін, головним чином, через підписання у Мінську 21 вересня 2016 р. рішення Тристоронньої контактної групи про розведення на Донбасі сил і засобів сторін протистояння. Документ передбачав, відведення сторін із займаних позицій в обидва боки для утворення ділянок у 2 км у ширину і 2 км у глибину[73].

У 2016–2017 рр. "гібридна" війна РФ проти України тривала і силовий компонент залишався важливим засобом для досягнення її політичних цілей.

Форми і способи застосування російських окупаційних військ зазнали суттєвих змін порівняно з 2014–2015 рр. Відмовившись від активних наступальних дій, російські "гібридні" окупаційні війська на Донбасі перейшли до тактики "турбуючих" дій, мета яких полягала у виснажуванні та деморалізації сил АТО. Ворог намагався спровокувати військовослужбовців ЗС України на активну реакцію у відповідь, щоб звинуватити Україну в порушенні Мінських домовленостей. Системного характеру набуло використання снайперів, диверсійно-розвідувальних груп, артилерійсько-мінометних обстрілів позицій українських захисників на Луганському, Донецькому, Маріупольському напрямках. Постійно "гаряче" було у районах населених пунктів Кримське, Новотошківське, Золоте, Жолобок, Світлодарськ, Новоселівка, Авдіївка, Мар'їнка, Новомихайлівка, Старогнатівка, Водяне, Широкине[74].

У цей час основні зусилля українських військ були зосереджені на стабілізації лінії зіткнення сторін, відбитті атак противника, недопущенні витіснення сил АТО із займаних опорних пунктів та їх обходу.

Головною подією 2016 р. стали бойові дії на Світлодарській дузі. 17–18 грудня російські "гібридні" окупаційні війська, завдавши артилерійських ударів, спробували прорвати лінію оборони і захопити позиції українських військ. У цих умовах українські захисники вистояли, а потім перейшли до активних дій і відтіснили противника із займаних позицій на південь від селища Луганське. З 19 до 22 грудня 2016 р. російські "гібридні" окупаційні війська намагалися повернути свої позиції і обстрілювали українські підрозділи з усіх видів озброєння, однак вибити наших захисників із займаних позицій не змогли. 23 грудня селище Новолуганське, що тривалий час перебувало в "сірій" зоні, українські військові підрозділи повернули під контроль української влади[75].

У боях на Світлодарській дузі українські війська успішно застосували тактику "жаб'ячих стрибків", поступово займаючи нові позиції і відтісняючи ворога. У перші дні січня 2017 р. сили АТО в районі Світлодарської дуги розвинули успіх і зайняли низку важливих об'єктів, що дало можливість зменшити кількість обстрілів на цьому напрямку, а також ризики обходу підрозділів.

[72]Марко Серж. Хроника гибридной войны / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – С. 139–140.

[73]The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – S. 38.

[74]Біла книга-2017. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2018. – С. 16–17.

[75]Там само. С. 39.

Усе це дало змогу українським військам до 19 січня підійти майже впритул до Вуглегірська і Дебальцевого, контроль над якими за Мінськими домовленостями мав належати українській стороні.

Наприкінці 2016 р. загострилася ситуація на донецькому напрямку. В епіцентрі уваги опинилося місто Авдіївка, розташоване поблизу Донецька, Ясинуватої, Горлівки. Згідно з Мінськими домовленостями від 2014 р. і 2015 р. Авдіївка залишалася під контролем України. Проте російське командування брутально порушило підписані угоди як щодо цього району, так і по всьому фронту. Поняття "авдіївська промзона" стало символом жорстоких боїв. У результаті комплексу професійних дій підрозділи ЗС України значно поліпшили своє тактичне положення, не порушуючи Мінських домовленостей. Упродовж 2017 р. Авдіївка залишалася одним із найгарячіших місць у зоні збройного конфлікту[76].

Отже, сьомий етап характеризується спробами розвести сили і засоби сторін протистояння за результатами рішення Тристоронньої контактної групи. Водночас по всьому периметру збройного конфлікту противник зосереджував зусилля на просуванні своїх підрозділів углиб "сірої зони".

Теоретичні та практичні підходи до вирішення проблем розвитку сектору безпеки і оборони України, його складових – сил безпеки і сил оборони та їх спроможностей, шляхи визначення їх оптимальних моделей та конструкцій, погляди щодо впровадження стратегічного планування та визначення ефективнішої стратегії протидії агресору у "гібридній" війні досліджували фахівці Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського[77].

Восьмий етап – *вдосконалення системи управління військами (силами). Завершення АТО (листопад 2017 – квітень 2018 р.).* Протистояння України російській "гібридній" агресії у 2014–2018 рр. продемонструвало, що АТО як форма застосування сил безпеки і оборони вийшла за межі свого призначення і набула ознак операції військ (сил). Наприкінці 2017 – початку 2018 рр. актуальним викликом стало оновлення правового поля використання сил оборони для захисту держави від збройної агресії РФ.

24 лютого 2018 р. набув чинності Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях", що змінював попередній формат АТО та порядок застосування ЗС України, ІВФ та ПОО. Таким чином, було створено правові засади для запровадження операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей[78].

16 березня 2018 р. Президент України призначив Командувачем Об'єднаних сил генерал-лейтенанта Сергія Наєва. За його оцінкою, виділені для проведення операції сили і засоби були спроможні виконати поставлені Президентом України завдання – забезпечити готовність ЗС України, а також сил і засобів інших збройних формувань і ПОО держави не лише до ведення оборонних дій під час операції, а й до повного звільнення окупованих територій.

Водночас фахівці науково-дослідних установ МО України підготували нові теоретичні та практичні підходи до нового формату стратегічного керівництва сектору безпеки і оборони України та військового управління силами оборони[79].

Враховуючи ведення переважно оборонних дій, утримання силами АТО визначених районів, рубежів і позицій, другий період збройного конфлікту на Сході України можна вважати позиційним.

Незважаючи на вимоги щодо відведення важкого озброєння від лінії розмежування та створення зон безпеки, російська сторона продовжувала порушувати Мінські домовленості, обстрілювати позиції українських військ, застосовуючи тактику "ведення війни на виснаження".

---

[76]Біла книга-2017. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2018. – С. 16.

[77]Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика: монографія / [Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, О. В. Устименко та ін.]. – К. : Академпрес, 2017. – 180 с.

[78]Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 № 685-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 46 (13.11.2015). – Ст. 417.

[79]Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / [Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, В. І. Павленко та ін.] ; за ред. І. С. Руснака. – К. : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. – 230 с.

2.4. Третій період збройного конфлікту на Сході України

Проведення операції Об'єднаних сил (з 30 квітня 2018 р.). Збройні формування російських "гібридних" окупаційних військ за підтримки регулярних військ збройних сил РФ протягом 2018–2019 рр. продовжували діяльність, спрямовану на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації на тимчасово окупованій території Донецької і Луганської областей, залякування місцевого населення та позбавлення його права на волевиявлення.

Основні зусилля противника зосереджувалися на підтриманні на Сході України збройного конфлікту нарощуванням воєнного потенціалу та провокаційними діями проти Об'єднаних сил, активними обстрілами їх позицій, у тому числі із застосуванням важких озброєнь, заборонених Мінськими домовленостями.

Керівництво РФ прагнуло утримувати на окупованій території Донбасу боєздатне угруповання, що створювало б значну воєнну загрозу для України у східному регіоні.

Загальне угруповання противника в межах тимчасово окупованої території Донецької і Луганської областей упродовж 2018 р. нараховувало близько 37 тис. осіб. Особовий склад НЗФ російських "гібридних" окупаційних військ (близько 35 тис. осіб) був об'єднаний у два АК – 1, 2 АК, інтегровані в систему управління 8 А Південного воєнного округу збройних сил РФ. 1 АК наприкінці року був переформований в оперативно-тактичне угруповання "Донецьк". Ключові керівні та командні посади у цих формуваннях займали так звані "куратори" з кадрових військовослужбовців збройних сил РФ. Також на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей перебували підрозділи оперативного (бойового) забезпечення і контингент військових радників та інструкторів збройних сил РФ чисельністю близько 2 тис. осіб. На озброєнні угруповання противника було: танків – до 480 од.; ББМ – до 850 од.; артилерійських систем – до 760 од.; РСЗВ – до 210 од.; ПТЗ – до 430 од.; засобів ППО – до 620 од.[80]

Окрім того, передбачаючи можливу необхідність підтримки оборонних (наступальних) дій російських окупаційних військ на території України, противник збільшив поблизу кордонів чисельність угруповання, що за станом на кінець 2018 р. налічувало 12 готових до застосування БТГр чисельністю до 10,2 тис. осіб[81].

30 квітня 2018 р. Президент України підписав Указ «Про затвердження рішення РНБО "Про широкомасштабну АТО на території Донецької та Луганської областей"». Того ж дня він як Верховний Головнокомандувач ЗС України підписав наказ "Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії РФ на території Донецької та Луганської областей". Відповідно до наказу з 14:00 30 квітня 2018 р. розпочато операцію Об'єднаних сил[82].

Після початку проведення операції ООС стрімко зросла інтенсивність обстрілів позицій українських захисників. Якщо протягом березня 2018 р. було зафіксовано 364 обстріли, то у наступному місяці, коли тривала підготовка до переходу на формат ведення ООС, цей показник сягнув рівня 1344 обстрілів, а у травні – 1532. Таким чином, інтенсивність обстрілів позицій Об'єднаних сил зросла у 4 рази[83].

Досвід широкомасштабної АТО та ООС на території Донецької і Луганської областей свідчить, що веденням лише позиційної оборони з утримання оборонних рубежів та районів неможливо досягти стратегічної мети операції зі звільнення тимчасово окупованої території, тому для її досягнення Об'єднані сили планували та проводили бойові дії щодо поліпшення тактичного положення, результатом яких стало оволодіння важливими районами, рубежами та об'єктами.

У результаті ретельно спланованих оперативних заходів, якісної підготовки підрозділів до бойових дій Об'єднаним силам у 2018 р. вдалося покращити тактичне положення, просунутися вперед від передових

[80]Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – С. 31–32.

[81]Там само.

[82]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.04.2018 "Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях" : Указ Президента України від 30.04.2018 № 116/2018 // Офіційний вісник Президента України. – 2018. – № 10 (30.04.2018). – Ст. 174.

[83]Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – С. 31.

позицій та повернути під контроль територію площею понад 25 км^2 з низкою населених пунктів (травень – у районі н. п. Ленінське, Мар'їнка; червень – у районі н. п. Новотошківське, Новомихайлівка, Золоте-4; серпень – у районі н. п. Шуми; вересень – у районі н. п. Катеринівка, Красногорівка; жовтень – у районі н. п. Новозванівка; листопад – у районі н. п. Тарамчук). Водночас близько 16 800 км^2 територій Донецької і Луганської областей та понад 400 км державного кордону України залишаються тимчасово непідконтрольними Уряду України[84].

2018 р. став особливим за тієї обставини, що наприкінці року в Україні в 10 областях був введений правовий режим воєнного стану.

Черговий акт збройної агресії з боку РФ відбувся 25 листопада 2018 р. у районі Керченської протоки проти кораблів ВМС України, що здійснювали плановий перехід з порту Одеси до порту Маріуполя. У полон було захоплено 24 військовослужбовці ЗС України, троє з яких зазнали поранень під час агресивних дій російських військових.

Ураховуючи воєнно-політичну ситуацію, наявну загрозу широкомасштабного вторгнення в Україну збройних сил РФ, 26 листопада 2018 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"».

Цей закон у 10 областях та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії запровадив воєнний стан терміном на 30 діб за умови, що протягом цього часу Росія не вдаватиметься до подальшого загострення ситуації. Такий обмежений термін був обумовлений необхідністю проведення навесні президентських, а восени – парламентських виборів. Аби їх не відтерміновувати, обрано обмеження у 30 діб[85].

Протягом дії правового режиму воєнного стану було вжито таких заходів: проведені збори з резервістами оперативного резерву першої черги; проведено перегрупування військ (сил) для зосередження зусиль на визначених напрямках; нарощено протиповітряну оборону на південному напрямку; посилено протидиверсійну боротьбу у південних регіонах України; розроблено План запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України та ін.[86].

26 грудня завершилася дія правового режиму воєнного стану в Україні, хоча реальна військова загроза з боку РФ зберігалася: ОБСЄ підтвердила дані української розвідки, що в районі Луганська зосереджені системи реактивного вогню "Град", збільшена кількість артилерії, не відведені танки, не зменшилася і військова присутність РФ в Азовському морі. Однак через наближення виборів в Україні та необхідність створення умов функціонування демократичного суспільства було ухвалене рішення про завершення воєнного стану.

Застосування Об'єднаних сил у 2018–2019 рр. характеризувалося переходом до переважно оборонних дій; визначалося вимогами щодо відведення важкого озброєння від лінії розмежування та створенням зон безпеки; стійким утриманням силами АТО визначених районів, рубежів і позицій; повільним просуванням українських підрозді-

[84]Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – С. 30–33.

[85]Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" : Закон України від 26.11.2018 № 2630-VIII // Офіційний вісник України. – 2018. – № 95 (11.12.2018). – Ст. 3127.

[86]Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – С. 36.

лів углиб території та взяттям під контроль окремих населених пунктів так званої "сірої зони" без порушень Мінських домовленостей.

У лютому 2019 р. відбулося спеціальне засідання Верховної Ради України, приурочене до п'ятої річниці збройної агресії РФ проти України. Учасники засідання зазначали, що події 2014–2019 рр. стали найсерйознішим іспитом на існування української державності.

Управління верховного комісара ООН з прав людини оцінило станом на 31 жовтня 2019 р. загальну кількість жертв, пов'язаних із конфліктом в Україні, – 41,0…44,0 тис. осіб, з яких загинуло 13,0…13,2 тис. осіб[87]. Внаслідок збройного конфлікту на Сході України станом на 17 січня 2020 р. загалом загинуло 3924 та дістали поранення понад 13 тис. військовослужбовців ЗС та представників інших силових структур України[88].

Висновки до розділу

Збройна агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки, водночас засвідчивши, що її проведення значною мірою є відходом від традиційних форм і способів ведення війни. Військові фахівці з різних країн зазначають, що російська агресія має "гібридний" характер.

Збройна агресія РФ призвела до окупації Криму, спричинила збройний конфлікт на Сході України. Для відсічі та стримування цієї агресії Україна застосувала сили сектору безпеки і оборони.

Формою їх застосування з 14 квітня 2014 р. стала Антитерористична операція (АТО), а з 30 квітня 2018 р. – операція Об'єднаних сил (ООС).

Події 2014–2019 рр. для України стали життєвим випробовуванням протистояння "гібридній" агресії. У цей буремний час випробувань військовослужбовці Збройних Сил України, ІВФ, представники ПОО та добровольчих формувань проявили особисту мужність і героїзм у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, самовіддане служіння Українському народові.

Здобутий Україною досвід протистояння "гібридній" агресії у воєнній сфері потребує всебічного вивчення.

Автори здійснили спробу структурувати накопичений фактологічний матеріал хронології подій через історичну періодизацію збройної агресії Російської Федерації проти України. За характером воєнних дій, воєнно-політичними результатами та наслідками збройна агресія Російської Федерації проти України поділена на початковий, три основних періоди та етапи у межах цих періодів.

Здійснений у розділі воєнно-історичний аналіз є основою для подальших наукових пошуків з вивчення збройної агресії Російської Федерації проти України, щоб мати чітке розуміння природи і суті "гібридної" війни Росії, проаналізувати її еволюцію та зрештою узагальнити досвід протидії "гібридній" агресії у воєнній сфері, дослідити особливості застосування військових частин та підрозділів у конфлікті "гібридного" типу.

---

[87]ООН: кількість пов'язаних із конфліктом жертв в Україні сягає 41–44 тисяч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/news-un-viyna-ukraina-zhertvy/30271813.html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 14.11.2019. – Дата перегляду: 27.02.2020.

[88]Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – С. 34;

ОГП: за рік на Донбасі загинули 132 військових, тяжко поранені – 716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/ news-132-viyskovykh-zahynuly-na-donbasi-za-rik/30383331.html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 17.01.2020. – Дата перегляду: 27.02.2020.

Розділ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ) ПІД ЧАС ВІДСІЧІ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

КОТЛЯРЕНКО О. П.
кандидат юридичних наук

3.1. Організаційно-правові заходи реагування України на збройну агресію Російської Федерації

З 2014 р. Україна протистоїть міжнародній збройній агресії Кремля, що веде проти нас "гібридну" війну, де полем бою є вся Україна, фронтом – майже кожна сфера державного і суспільного життя, а ціллю – кожен українець. У такій війні загрози та їх рівень часто чітко не усвідомлюють як окремі громадяни, так і держава, яка є відповідальною за комплексне протистояння ворогу. І навіть тоді, коли це усвідомлення нібито є, зазвичай не вистачає легітимних інструментів для протистояння, або ж інструменти "мирного часу" виявляються неефективними в нових екстраординарних умовах. Без сумніву, це стосується нормативно-правових основ організації та діяльності ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та ПОО держави (далі – сили безпеки і оборони), тому настав час критичного аналізу і переосмислення таких основ, час для пошуку новітніх підходів, які забезпечать оперативну нейтралізацію загроз національній безпеці України через чітко функціонуючий механізм миттєвого правового реагування на прояви агресії.

Факт окупації РФ частини території України – АР Крим і міста Севастополя, а також збройна агресія з боку Росії у східних регіонах України показали, що система забезпечення національної безпеки і оборони України на початку 2014 р. виявилась неефективною і не забезпечила виконання покладених на сили безпеки і оборони Конституцією та іншими законами України завдань.

Протягом лютого 2014 р. Росія за допомогою своїх збройних сил та створених і озброєних іррегулярних збройних формувань найманців, керованих офіцерами спецслужб, здійснила збройне захоплення і воєнну окупацію, тобто незаконну окупацію АР Крим та міста Севастополя.

1 березня 2014 р. Рада Федерації Федеральних зборів РФ надала згоду на використання на території України збройних сил РФ. 17 березня 2014 р. Верховна Рада АР Крим, розпущена постановою Верховної Ради України, проголосила Крим незалежною державою.

Через різке ускладнення внутрішньополітичної обстановки, втручання РФ у внутрішні справи України Президент України видав Указ "Про часткову мобілізацію" від 17.03.2014 № 303[89]. На підставі цього Указу всі військові формування України та Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту були переведені на організацію та штати воєнного часу, а також на території визначених областей України розпочато проведення заходів часткової мобілізації з практичним призовом військовозобов'язаних та поставкою транспортних засобів.

Враховуючи інституційну слабкість сил оборони та реальність нових викликів безпеці України, Верховна Рада України 13 березня 2014 р. прийняла Закон України "Про Національну гвардію України"[90], який визначив, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі ЗС Украї-

[89]Про часткову мобілізацію: Указ Президента України від 17.03.2014 № 303, затверджений Законом України від 17.03.2014 № 1126-VII. URL: http://zakon5. rada.gov.ua/laws/show/303/2014.

[90]Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18.

ни у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту завдяки веденню воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони. Слід зазначити, що ухвалення цього Закону належить до першочергових заходів правової рефлексії на збройну агресію.

В умовах різкого збільшення кількості злочинів проти основ національної безпеки України та через блокування руху колон військової техніки Україна зазнала нового виду злочинної діяльності, яка істотно погіршувала рівень боєздатності підрозділів ЗС України.

Для створення механізму та правових підстав притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які перешкоджають законній діяльності ЗС України та інших складових сил безпеки і оборони, Верховна Рада України 8 квітня 2014 р. прийняла Закон України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України", яким розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України було доповнено статтею 114^{-1} "Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань"[91]. Таким чином, було встановлено кримінальну відповідальність за створення перешкод у виконанні покладених на ЗС України завдань в особливий період.

У квітні 2014 р. розпочався другий етап збройної агресії РФ проти України, під час якого контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Росії озброєні парамілітарні формування проголосили створення "Донецької народної республіки" (7 квітня 2014 р.) та "Луганської народної республіки" (27 квітня 2014 р.).

Враховуючи зазначене, Указом Президента України від 14.04.2014 № 405 було уведене в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України"[92] та розпочато проведення широкомасштабної АТО на території Донецької та Луганської областей із залученням ЗС України.

Початок ведення АТО на території України зумовив прийняття нових та внесення змін до діючих нормативно-правових актів, адже, як показали події 2014 р., чинні закони щодо питань безпеки і оборони мали істотну ваду – вони не були розраховані на дії в умовах збройної агресії. Саме тому з 2014 р. розпочалася кропітка робота з удосконалення законодавства у сфері безпеки і оборони, у якій також брали участь представники Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.

Варто зазначити, що 5 червня 2014 р. був прийнятий Закон України "Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом"[93], який вніс певні зміни до Законів України "Про боротьбу з тероризмом", "Про Збройні Сили України" тощо. Цей закон удосконалив порядок залучення і використання сил та засобів ЗС України, Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Управління державної охорони України до АТО. Водночас цей закон розширив повноваження суб'єктів боротьби з тероризмом, зокрема МО України, щодо припинення терористичної діяльності, а також уповноважив ЗС України на застосування зброї та бойової техніки під час участі в АТО.

Суспільно-політичні події в Україні, оголошення часткової мобілізації в державі, проведення АТО з квітня 2014 р. дали привід для відновлення органів військової прокуратури. Діяльність спеціалізованих прокуратур

[91]Про внесення змін до Кримінального кодексу України: Закон України від 08.04.2014 № 1183-VII. URL:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1183-18.

[92]Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.04.2014 "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України", уведене в дію Указом Президента України від 14.04.2014 № 405. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/405/2014.

[93]Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом: Закон України від 05.06.2014 № 1313-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313-18.

з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері, їх територіальна структура, принципи комплектування та організаційні засади діяльності не повною мірою відповідали ступеню загроз державі у воєнній сфері. Як результат, 14 серпня 2014 р. Верховною Радою України прийнято Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про прокуратуру" щодо утворення військових прокуратур"[94]. Значною мірою це було обумовлено збільшенням чисельності ЗС України майже вдвічі. Отже, таке рішення було не випадковим кроком керівництва держави, а обумовлювалося об'єктивними причинами, пов'язаними із забезпеченням обороноздатності.

Виходячи з необхідності удосконалення правового регулювання діяльності Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), забезпечення виконання її конституційних повноважень, Верховна Рада України 25 грудня 2014 р. прийняла Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони[95]. Цей Закон суттєво розширив компетенцію РНБО, зокрема стосовно прийняття рішень щодо невідкладних заходів із розв'язання кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, та коло повноважень Секретаря РНБО; удосконалив її структуру, завдяки утворенню апарату тощо.

Крім того, для підвищення готовності до відвернення і нейтралізації загроз національній безпеці України Президент України схвалив відповідне рішення РНБО та утворив Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України в особливий період[96].

Також на підставі рішення РНБО від 25 січня 2015 р. при РНБО був створений Головний ситуаційний центр України, як програмно-апаратний комплекс зі збирання, накопичення і оброблення інформації, необхідної для підготовки та прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони[97].

Згадані законодавчі зміни щодо удосконалення компетенції РНБО позитивно вплинули на оперативність схвалення документів стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки і оборони, зокрема таких, як Стратегія національної безпеки України[98], Воєнна доктрина України[99], Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України[100], Стратегічний оборонний бюлетень України[101], Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року[102], Стратегія кібербезпеки України[103] та інших, які заклали правове підґрунтя для ефективного розвитку сектору безпеки і оборони в сучасних умовах.

Слід констатувати, що "гібридний" збройний конфлікт в Україні по суті є симбіозом традиційних ознак міжнародного та внутрішнього збройного конфлікту. Фактично відбувається зовнішня інтервенція, замаскована під гуманітарну допомогу, захист прав російськомовного населення. Такі реалії засвідчили неготовність місцевих органів державної влади до управління власними територіями внаслідок їх фактичного самоусунення від виконання повноважень, що потребувало відповідної реакції законодавчого органу. Практичним втіленням такої реакції стало прийняття Верховною Радою України

[94]Про внесення змін до Закону України "Про прокуратуру" щодо утворення військових прокуратур: Закон України від 14.08.2014 № 1642-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1642-18.

[95]Про внесення змін до Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" щодо вдосконалення координації і контролю у сфері національної безпеки і оборони: Закон України від 25.12.2014 № 43-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-19.

[96]Положення про Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України, затверджено Указом Президента України від 12.03.2015 № 139. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/139/2015.

[97]Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 "Про створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України", уведене в дію Указом Президента України від 28.02.2015 № 115. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115/2015.

[98]Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26.05.2015 № 287. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015.

[99]Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 24.09.2015 № 555. URL: http:// zakon2. rada.gov.ua/laws/show/555/2015.

[100]Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 № 92. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92/2016.

[101]Стратегічний оборонний бюлетень України, схвалений Указом Президента України від 6.06.2016 № 240. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/240/2016.

[102]Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року, затверджена Указом Президента України від 22.03.2017 № 73. URL: http://zakon2. rada.gov.ua/laws/show/73/2017.

[103]Стратегія кібербезпеки України, затверджена Указом Президента України від 15.03.2016 № 96. URL: http://zakon5. rada.gov.ua/laws/show/96/2016.

Закону України "Про військово-цивільні адміністрації"[104], який започаткував появу військово-цивільних адміністрацій – унікальної форми взаємодії військового командування та цивільної адміністрації.

Для актуалізації законодавчого регулювання правового режиму воєнного стану з урахуванням особливостей сучасних збройних конфліктів і досвіду проведення АТО на сході держави Верховна Рада України 12.05.2015 прийняла в новій редакції Закон України "Про правовий режим воєнного стану"[105], проект якого був внесений Президентом України як невідкладний.

Важливим чинником підвищення обороноздатності держави та бойових спроможностей ЗС України у розпал АТО (2016) було створення дієвого інструменту воєнно-силового стримування збройної агресії – Сил спеціальних операцій ЗС України (далі – ССО).

Так, згідно з Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій ЗС України"[106] в структурі ЗС України утворено окремий рід сил – ССО, з притаманними лише їм специфічними завданнями – здійснювати спеціальну розвідку і спеціальні операції, у тому числі, на тимчасово окупованій (непідконтрольній) території України та за її межами. Важливу роль ССО у забезпеченні обороноздатності підкреслює Указ Президента України "Про День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України"[107].

Наступний крок у правовому протистоянні Росії можна охарактеризувати прийняттям нормативно-правових актів, спрямованих на формування системи захисту інформаційного простору та системи кібербезпеки України. Передусім це Доктрина інформаційної безпеки України[108], Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України"[109], Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки[110]. Слід зазначити, що до складу цього центру входять зокрема перший заступник Міністра оборони України та заступник начальника Генерального штабу ЗС України.

"Враховуючи стратегічне значення, якого набувають питання кібербезпеки в системі національної безпеки України і в світі, діяльність Національного координаційного центру кібербезпеки стає одним з ключових у роботі РНБО України, і його завдання значно розширені відповідно до вимог часу", – прокоментував підписання Указу Президента України від 28.01.2020[111] Секретар РНБО Олексій Данілов[112]. Згідно з цим Указом граничну чисельність працівників Апарату РНБО збільшено на 30 осіб, які здійснюватимуть інформаційно-аналітичне, експертне, організаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності Національного координаційного центру кібербезпеки.

---

[104]Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19.

[105]Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.

[106]Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України: Закон України від 07.07.2016 № 1437-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-19.

[107]Про День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України: Указ Президента України від 26.07.2016 № 311. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/311/2016.

[108]Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 25.02.2017 № 947. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017.

[109]Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки, затверджена Указом Президента України від 07.06.2016 № 242. URL: http://zakon.rada.gov. ua/laws/show/242/2016.

[110]Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2163-19.

[111]Про внесення змін до Указів Президента України від 27.01.2015 № 37 та від 7.06.2016 № 242: Указ Президента України від 28.01.2020 № 27. URL: https://www.president.gov.ua/documents/272020-32041.

[112]Данілов О. М. Указ Президента України дозволить суттєво посилити можливості Національного координаційного центру кібербезпеки / О. М. Данілов. – 28.01.2020. URL: http://www.rnbo.gov. ua/news/3474.html.

Відповідно до статті 8 Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" та для визначення і впровадження єдиних підходів до підготовки держави до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі, підготовки та ведення кібероборони МО України видало наказ "Про затвердження Основних напрямів підготовки до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (підготовки та ведення кібероборони) у системі МО України" від 01.04.2019 № 10. Водночас у складі ЗС України відбувається формування інституційних структур, а саме Командування військ зв'язку та кібербезпеки ЗС України, підрозділів кіберзахисту та кібербезпеки.

У контексті правового реагування на прояви збройної агресії РФ найбільш знаковим вважаємо прийняття Закону України "Про національну безпеку України"[113], який закріпив незворотність процесу трансформації ЗС України відповідно до стандартів НАТО. Побіжний аналіз тексту цього закону дає змогу переконатися, що він стосується фундаментальних засад системи забезпечення національної безпеки, а відтак докорінно змінює механізми управління у сфері національної безпеки і оборони, структуру, склад сектору безпеки і оборони, вносить зміни в основні поняття, вперше законодавчо унормовує низку понять, зокрема як "воєнна безпека", "воєнний конфлікт", "збройний конфлікт" тощо. Такі зміни концептуально відрізняються від раніше існуючих понять, закладають глибоку систему реформ усього сектору безпеки і оборони, й насамперед ЗС України.

Крім того, нещодавно був прийнятий Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях"[114], який суттєво змінив попередній формат АТО, порядок застосування ЗС України, ІВФ та ПОО держави. На підставі наказу Верховного Головнокомандувача ЗС України "Про початок операції Об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей" від 30.04.2018 № 3дск-оп з 30 квітня розпочалася ООС, проведення якої передбачено в умовах правового режиму мирного часу з можливістю введення правового режиму воєнного стану у разі розширення збройної агресії РФ. Відповідно до статті 6 цього закону постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.2018 № 1059 утворено "Міжвідомчу комісію з питань узагальнення правової позиції держави щодо відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та підготовки консолідованої претензії України до Російської Федерації щодо реалізації її міжнародно-правової відповідальності за збройну агресію проти України".

Далі варто згадати політико-правову подію істотної й історичної значимості, яка відбулася в Україні наприкінці 2018 р.: після п'яти років фактичної війни на один місяць було запроваджено воєнний стан. Привід – агресія прикордонних кораблів Росії в Керченській протоці. Час показав, що військові та політичні наслідки цього кроку були доволі позитивними. Водночас запровадження воєнного стану зумовило низку правових наслідків та виявило слабкі місця, серед яких і недосконаліть окремих норм законодавства України. Зважаючи на все вищенаведене, Рада національної безпеки і борони України прийняла рішення "Щодо підсумків введення воєнного стану в Україні"[115].

Оскільки згадане рішення РНБО має закритий характер, не можна висвітлити його зміст. Однак, враховуючи нестабільність національної безпеки України на сучасному етапі та ведення бойових дій на окремих ділянках України, питання, що стосуються особливостей функціонування державного апарату в умовах воєнного стану, залишається надважливим.

З огляду на розв'язану Росією довготривалу збройну агресію доречно згадати актуальну й нині думку колишнього військового прокурора Південного регіону генерал-майора юстиції М. Г. Фещука, який зазначає, що "… правова система держави повинна мати запас міцності, аби забезпечувати за-

[113]Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2469-19.

[114]Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19.

[115]Про рішення Ради національної безпеки і борони України від 26.12.2018 "Щодо підсумків введення воєнного стану в Україні": Указ Президента України від 25.01.2019 № 17. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/17/2019.

конність і правопорядок не лише в мирному житті суспільства, а й у важкі воєнні часи"[116].

Крім наведених вище організаційно-правових заходів, що відбулися в умовах триваючої збройної агресії РФ, варто також згадати інші, зокрема:

утворено Десантно-штурмові війська ЗС України, Об'єднаний комітет з питань розвідувальної діяльності при Президентові України, Об'єднаний оперативний штаб ЗС України;

оголошено та проведено шість черг часткової мобілізації та збільшено чисельність ЗС України (до 250 тис.), додатково сформовано більше 40 військових частин;

запроваджено військову службу та перетворено на військове формування Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України[117];

збільшено чисельність Державної прикордонної служби України[118];

запроваджено військовий збір (тимчасово, до завершення реформи ЗС України)[119];

Державну спеціальну службу транспорту передано до сфери управління МО України[120];

унормовано питання щодо військових стандартів[121];

започатковано розроблення абсолютно нового документа стратегічного рівня – Плану оборони України[122];

уповноважено Міноборони здійснювати оборонні закупівлі за імпортом[123];

прийнято Закони України "Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних"[124], "Про протимінну діяльність в Україні"[125], "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти"[126];

відповідними постановами Уряду затверджено Воєнно-медичну доктрину України[127], Морську доктрину України на період до 2035 року (нова редакція)[128], "Порядок логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності"[129], "Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами ЗС України під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час"[130], "Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами ЗС України під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України"[131] тощо.

Варто зазначити, що два останні нормативно-правові акти були розроблені безпосе-

[116]Фещук М. Г. Правова система держави повинна мати запас міцності // Віче. – 2010. – № 21 (листопад). URL: http://www. viche.info/journal/2270/.

[117]Про внесення змін до Закону України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України": Закон України від 09.04.2014 № 1194-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1194-18.

[118]Про внесення зміни до статті 6 Закону України "Про Державну прикордонну службу України": Закон України від 09.04.2015 № 306-VIII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/306-VIII.

[119]Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31.07.2014 № 1621-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-18.

[120]Про внесення змін до Закону України "Про Державну спеціальну службу транспорту" щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту: Закон України від 05.12.2017 № 2225-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2225-19.

[121]Про внесення змін до деяких законів України щодо військових стандартів: Закон України від 06.06.2019 № 2742-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2742-VIII.

[122]Про внесення змін до Закону України "Про оборону України" щодо організації оборони держави: Закон України від 20.09.2019 № 133-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-IX.

[123]Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо здійснення закупівель продукції, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом: Закон України від 17.01.2019 № 2672-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2672-VIII.

[124]Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних: Закон України від 16.03.2017 № 1951-VIII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1951-VIII.

[125]Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19.

[126]Про правовий статус осіб, зниклих безвісти: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19.

[127]Воєнно-медична доктрина України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31.10.2018 № 910. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910/2018.

[128]Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108/2018.

[129]Порядок логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1208. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208/2018.

[130]Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.2018 № 68. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2018.

[131]Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 828. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828/2018.

редньо науковцями-юристами Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського.

Потребує висвітлення й Указ Президента України "Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави" від 08.11.2019 № 837, оскільки згідно з пунктом 11 статті 1 цього Указу КМУ доручено розробити нормативно-правові акти у сфері обороноздатності. На думку авторів, найбільш знаковим і системним у цьому переліку є завдання щодо кодифікації законодавства у сфері оборони, виконання якого за рішенням Прем'єр-міністра України доручено МО України. Водночас на підставі прийнятих керівництвом МО та Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського рішень завдання стосовно розроблення проекту розпорядження КМ України "Про схвалення Концепції кодифікації законодавства у сфері оборони" визначено науковцям-юристам ЦВСД Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського. Термін внесення його на розгляд КМ України визначено до 30 листопада 2020 р.

Все викладене вище дає підстави стверджувати, що правова система України поки що недостатньо пристосована до цілеспрямованої системної діяльності, орієнтованої на забезпечення цілей і завдань національної безпеки у воєнній сфері. Внаслідок цього система забезпечення національної безпеки і оборони реалізує військові пріоритети переважно в контексті реагування на вже існуючі загрози. Отже, цілком природно, що реалізація цілей і завдань правової протидії воєнними засобами спирається на достатність та цілісність правового поля, наявність чіткого військово-політичного рішення та інституційно-правові безпекові й оборонні спроможності України.

Загалом слід констатувати, що ситуація на Сході України ускладнюється й тим, що збройний конфлікт з Росією не отримав належної правової оцінки, не визначений як міжнародно-правовий конфлікт, що має статус війни. Головна особливість цього конфлікту полягає в тому, що "гібридний" противник заперечує свою присутність та намагається уникнути правових наслідків за свої дії, експлуатує прогалини в законі та юридичну складність, діє у "міжзаконні" і в недорегульованих місцях, експлуатує юридичні пороги, вчиняє суттєві порушення закону та створює плутанину, неоднозначність, правову "сіру зону", щоб приховати свої дії.

Так, наприклад, формально не порушує міжнародне право нинішнє самообмеження участі Росії у механізмах міжнародного гуманітарного права. Це й відзивання підпису Росії з Римського статуту, й припинення визнання Росією повноважень Комісії з встановлення фактів за Женевськими конвенціями. Проте очевидною є мета таких дій – унеможливлення притягнення до відповідальності російських посадовців за міжнародні злочини, як воєнні, так й проти людства[132].

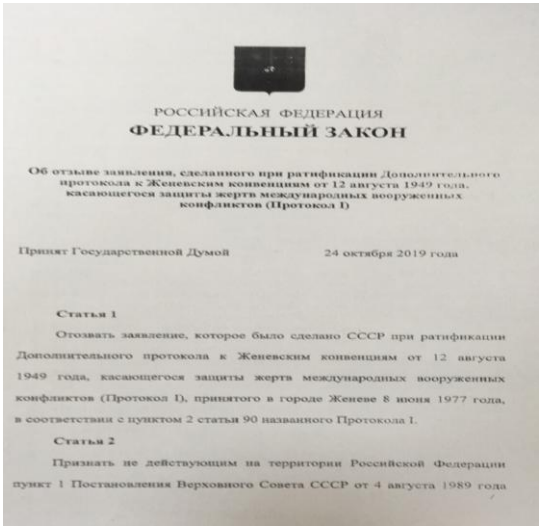

РОССИЙСКАЯ ФЕДЕРАЦИЯ

ФЕДЕРАЛЬНЫЙ ЗАКОН

Об отзыве заявления, сделанного при ратификации Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающегося защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I)

Принят Государственной Думой 24 октября 2019 года

Статья 1

Отозвать заявление, которое было сделано СССР при ратификации Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающегося защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I), принятого в городе Женеве 8 июня 1977 года, в соответствии с пунктом 2 статьи 90 названного Протокола I.

Статья 2

Признать не действующим на территории Российской Федерации пункт 1 Постановления Верховного Совета СССР от 4 августа 1989 года

Відсутність координованої правової політики протидії російській збройній агресії за таких умов невідворотно призведе до непоправних та масштабних негативних юридичних наслідків. У такій ситуації держава поставлена перед необхідністю ухвалювати нестандартні державницькі рішення. У зв'язку з цим, на думку авторів, заслуговує на підтримку ідея створення координаційного органу – Центру координації ведення правової війни, висловлена під час експертного обговорення у Комітеті Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва на тему "Правова війна: українсько-російський контекст"[133].

Крім того, позитивно оцінюючи вказану динаміку удосконалення правового регулю-

[132]Бабін Б. В. Юридичний механізм російської агресії проти України / Б. В. Бабін – 13.12.2019. URL: https://censor.net.ua/blogs/3165346/yuridichniyi_mehanzm_rosyisko_agres_proti_ukrani.

[133]Свиридова Д. О. Дії України в юридичних спорах з РФ залишаються нескоординованими та неефективними / Д. О. Свиридова – 13.12.2019. URL: https://aspi.com.ua/news/politika/ dii-ukraini-v-yuridichnikh-sporakh-z-rf-zalishayutsya-neskoordinovanimi-ta.

вання у сфері оборони, вважаємо, що правотворчий процес у цій сфері є надто філігранним і потребує належного наукового супроводу. Маємо наголосити на важливості співіснування і взаємного збагачення наукової і нормотворчої діяльності. Отже, на думку авторів, назріла необхідність створення у складі Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського підрозділу правового моніторингу, наукового та експертно-аналітичного супроводу нормотворчої діяльності МО – Центру правового моніторингу, кодифікації та адаптації законодавства у сфері оборони України.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що в умовах "гібридної" війни відбувається динамічне оновлення правових вимог, оскільки швидкозмінний характер "гібридних" впливів стимулює відмову від попередніх та вироблення нових нормативно-правових стандартів ставлення соціальних суб'єктів до воєнно-політичних реалій. При цьому до традиційних нормативно-правових актів (законів, указів, постанов) можуть додаватися документи, існування яких у "догібридний" період є неможливим. Такими документами є накази і директиви Верховного Головнокомандувача ЗС України, рішення військово-цивільних адміністрацій та інше.

Отже, загальний вплив "гібридної" війни на воєнно-політичну систему суспільства є беззаперечним. Інституційній підсистемі воєнно-політичної системи суспільства в умовах "гібридної" війни властиве створення нових органів воєнно-політичного управління, прискорений розвиток складових сектору безпеки й оборони, підвищення уваги до системи захисту інформаційного простору та кібербезпеки, а також поглиблення й певна трансформація міжнародного військового партнерства. У нормативній підсистемі відбувається динамічне оновлення законодавства з питань національної безпеки й оборони з урахуванням потреб війни. Функціональна підсистема стимулює якісне виконання законодавчо визначених обов'язків у сфері національної безпеки й оборони, мобілізацію державних і суспільних можливостей на виконання воєнних завдань.

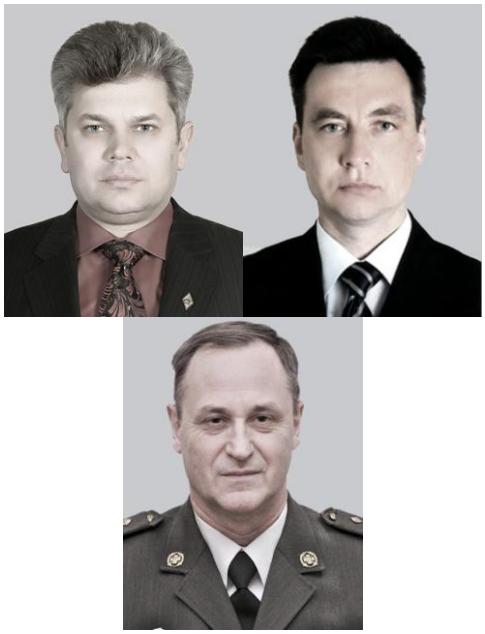

УСТИМЕНКО О. В., кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник
АЛЕКСЄЄВ М. М.
КОРЕЦЬКИЙ А. А., кандидат військових наук, старший науковий співробітник

3.2. Характер дій російських окупаційних військ у Криму та на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей

Автономна Республіка Крим. Рада Федерації Федеральних Зборів РФ 1 березня 2014 р. одноголосно підтримала звернення президента РФ В. Путіна та дала згоду на введення збройних сил РФ в Україну. Цим рішенням фактично було порушено чинні міжнародні угоди про дружбу та співробітництво та надано легітимність діям російського спецпідрозділу, який 27 лютого о 8 ранку захопив та взяв під контроль будівлі Кримського Парламенту та уряду автономії, вивісивши над ними російський прапор.

Одночасно інформаційний простір наповнився повідомленнями про озброєних людей у камуфляжній формі без знаків розрізнення,

що взяли під контроль деякі стратегічні об'єкти Криму, блокували та нападали на військові частини ЗС України. Так, 1 березня невідомі роззброїли військовослужбовців запасного командного пункту 55-го зенітно-ракетного полку в Євпаторії (Крим)[134]. Розвідувально-диверсійні групи виводили з ладу обладнання частин ППО ЗС України, громили командно-диспетчерські пункти. Були захоплені караульні приміщення, склади озброєння та контролювалися стоянки літаків та злітно-посадкова смуга аеродрому Бельбек, де дислокувалася авіаційна бригада ПС ЗС України. На аеродроми Бельбек та Гвардійське вертольотами та літаками Іл-76 військово-транспортної авіації збройних сил РФ прибували нові військові підрозділи.

Відбулися напади на штаб ВМС України в Севастополі, підрозділи внутрішніх військ та ДПС України в Криму. Через Керченську паромну переправу на територію України вантажними автомобілями надходили озброєння та боєприпаси. Було блоковано батальйон морської піхоти в Феодосії та бригаду берегової оборони в Перевальному під Сімферополем. У Стрілецькій бухті Севастополя кораблі РФ заблокували кораблі ВМС України "Тернопіль" та "Славутич".

Згідно з резолюцією XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. незалежно від оголошення війни як акт агресії кваліфікуються такі дії: блокада портів чи берегів держави збройними силами іншої держави; застосування збройних сил однієї держави, що перебуває на території іншої держави за згодою з приймаючою державою, у порушенні умов, передбачених в угоді, чи будь-яке продовження їхнього перебування на такій території після припинення дії угоди; засилання державою чи від імені держави збройних банд, груп і регулярних сил чи найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно наведеним вище актам.

Після анексії Криму РФ продовжує агресивну політику щодо України, підтримує сепаратистів на Сході України, більш того, у бойових діях проти ЗС України беруть безпосередню участь військовослужбовці російських збройних сил.

Росія порушила умови Будапештського меморандуму про гарантії безпеки України та інші міжнародні домовленості про дружбу та співробітництво[135].

Президент РФ В. Путін заперечує участь підрозділів російської армії в бойових діях на території України. Одним із доказів участі Росії у збройному конфлікті на Донбасі для світової спільноти стали надані США фотографії, отримані за допомогою систем космічної розвідки.

З Росії сепаратистам і найманцям надходить не тільки стрілецька зброя, а й важке озброєння – десятки танків, БТР, системи залпового вогню "Град", самохідні артилерійські установки. 28 серпня були опубліковані фото від 21 серпня 2014 р., на яких ідентифіковані російські самохідні артилерійські установки. Зазначена техніка рухається колонною через село, яке контролюють сепаратисти на території України.

Більш того, в 2014 р. збройні сили РФ неодноразово завдавали ударів артилерією і системами залпового вогню "Град" з території Росії по території України, по підрозділах ЗС України, які задіяні в АТО. Про це свідчать оприлюднені США знімки, отримані з супутника-розвідника[136].

Зокрема на фото видно пускові установки, сліди від випущених ракет з російської території в напрямку українських військових частин; позиції самохідної артилерії на терито-

[134]Близько 30 невідомих роззброїли військовослужбовців української в/ч в Євпаторії – ЗМІ – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/np/_blizko-30-nevidomih-rozzbroyili-vijskovosluzhbovciv-ukrayinskoyi-vch-v-evpatoriyi-zmi/544995

[135]Устименко О. В. Удосконалення державного реагування на загрози територіальній цілісності України в умовах агресії Російської Федерації / О. В. Устименко // Державне реагування на загрози національним інтересам України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання: матеріали круглого столу (Київ, 19 лютого 2014 р.) / за ред. К. О. Ващенка, Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2014. – С. 100–103.

[136]Зафиксирован огонь из артиллерии и "Градов" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/07/27/274268_ssha_obnarodovali_sputnikovie_ foto.html

рії РФ, що спрямована в бік України, і наслідки бомбардування української військової частини, яка була обстріляна з території РФ; російські самохідні артилерійські установки на вогневих позиціях поблизу Краснодона (Україна).

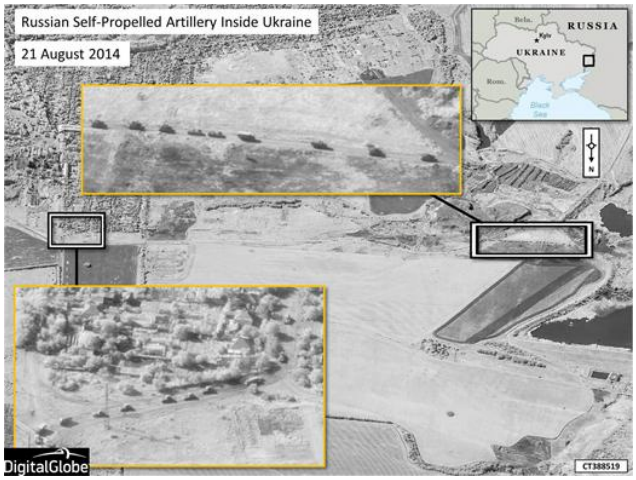

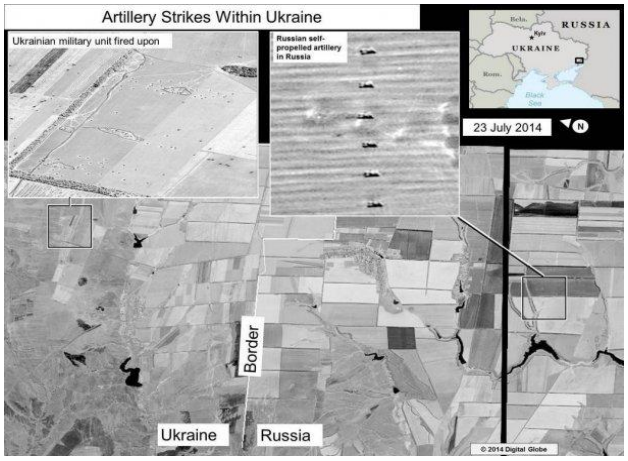

Загалом восени 2014 р. на кордоні з Україною, тільки в Ростовській області, Росія зосередила угруповання понад 20 тис. військовослужбовців, близько 150 танків, понад 1000 од. іншої бронетехніки і 500 од. артилерійських систем. Президент РФ В. Путін заперечує участь підрозділів російської армії в зіткненнях на території України, однак супутникові знімки, оприлюднені Державним департаментом США, свідчать про інше, втім як і російські військовослужбовці, захоплені у полон на території України[137].

Бойові дії на Сході України. Бойові дії на Сході України тривали і тривають із різним ступенем інтенсивності. Умовно їх можна розділити на два періоди: активний період (весна 2014 – вересень 2016 р.) – спостерігалися бойові дії високої інтенсивності; період стабілізації (з вересня 2016 р. і по теперішній час) – характеризується позиційним протистоянням на більш-менш сталій лінії розмежування.

Обидві сторони (як ЗС України, так і формування, підконтрольні РФ) активно застосовували в районі конфлікту важке озброєння та конвенціональні засоби ведення війни.

Під час активних бойових дій на Донбасі у 2014–2016 рр. ЗС України зазнали суттєвих втрат. За цей період бойові пошкодження отримали 2576 од. бронетанкового озброєння та техніки. З них 391 од. не підлягала відновленню та була втрачена. Йдеться про танки, БМП, бронетранспортери та інші броньовані машини.

Найбільшу кількість пошкоджень отримали бойові машини піхоти – 1201 од., а також танки – 440 од. Також пошкоджень зазнали 371 бронетранспортер та 173 інші бронемашини. За цей же період втрачена 391 од. бронетехніки. Розподіл по видах аналогічний: 214 БМП, 79 танків, 68 БТР та 30 інших машин[138].

Що стосується артилерії, то за цей же час за даними МО України вогнем противника було пошкоджено 1278 од. ракетно-артилерійського озброєння (артилерійські системи, реактивні системи залпового вогню, міномети), із них знищено 201 од. Найзначніших втрат зазнали артилерійські системи (гармати,

[137]Устименко О. В. Дані дистанційного зондування землі як свідчення агресії Російської Федерації проти України / О. В. Устименко, Т. А. Ворона, Е. В. Полякова : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 квітня 2016 р.). – К. : Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2016. – С. 61–67.

[138]Втрати Збройних Сил України у бронетехніці під час АТО у 2014–2016 роках: вперше оприлюднена детальна офіційна статистика. – Режим доступу : https://defence-ua.com/index.php/home-page/9497-vtraty-zbroynykh-syl-ukrayiny -u-bronetekhnitsi-pid-chas-ato-u-2014-2016-rokakh-vpereshe-oprylyudnena-detalna-ofitsiyna-statystyka.

гаубиці тощо): пошкоджено – 708 од., знищено – 92. Щодо мінометів: 379 – пошкоджено, 85 – втрачено. Реактивних систем за весь час активних бойових дій було пошкоджено 191 од., втрачено 24 од.

Такі втрати обумовлені характером бойових дій 2014 р., коли українська армія протистояла регулярним підрозділам армії РФ[139].

Під час другого періоду стабілізації у 2016–2020 рр. силовий компонент теж залишався важливим засобом для досягнення РФ політичних цілей "гібридної" агресії. Керівництво РФ прагнуло сформувати на окупованій території Донбасу боєздатне угруповання, яке створювало б значну воєнну загрозу для України у східному регіоні.

На території окремих районів Донецької та Луганської областей залишалися російські військові підрозділи загальною чисельністю близько 6,5 тис. військовослужбовців. Водночас РФ намагалася максимально використовувати у протистоянні з українськими силовими структурами на Донбасі місцевих колаборантів та зарубіжних (головним чином, російських) найманців. З урахуванням сил і засобів "1-го та 2-го АК" угруповання російських окупаційних військ на Донбасі у першій половині 2016 р. становило майже 43 тис. осіб, понад 700 танків і 1330 бойових бронемашин, майже 750 од. артилерійських систем.

В умовах певного обмеження бойових дій Росія активізувала в окремих районах Донецької і Луганської областей, а також у прилеглих регіонах України діяльність спецслужб, агентури, терористичних і диверсійних груп, збільшила кількість інформаційно-пропагандистських та інших заходів, спрямованих на дестабілізацію ситуації на сході України.

Форми і способи застосування російських окупаційних військ у 2016–2018 рр. зазнали суттєвих змін порівняно з 2014–2015 рр. Відмовившись від активних наступальних дій, російські "гібридні" окупаційні війська на Донбасі перейшли до тактики "турбуючих" дій, мета яких полягала у виснажуванні та деморалізації сил АТО. Ворог намагався спровокувати підрозділи ЗС України на активну реакцію у відповідь, щоб звинуватити Україну в порушенні Мінських домовленостей. У межах цієї тактики противник найчастіше вдавався до обстрілів блокпостів (опорних пунктів) сил АТО, мінування доріг та мостів, збройних нападів диверсійно-розвідувальних груп.

З вересня 2016 р. Російські "гібридні" окупаційні війська (сили) продовжували порушувати домовленості, не дотримувались "режиму припинення вогню". Упродовж 2016–2019 рр. по всьому периметру району збройного конфлікту противник зосереджував зусилля на просуванні своїх підрозділів вглиб "сірої" зони, активному обстрілі позицій українських військ та дотриманні тактики "ведення війни на виснаження". Системного характеру набуло використання снайперів, диверсійно-розвідувальних груп, артилерійсько-мінометних обстрілів позицій українських захисників на Луганському, Донецькому, Маріупольському напрямках. Неспокійно було в районах населених пунктів Кримське, Новотошківське, Золоте, Жолобок, Світлодарськ, Новоселівка, Авдіївка, Мар'їнка, Новомихайлівка, Старогнатівка, Водяне, Широкине.

Головною подією 2016 р. стали бойові дії на Світлодарській дузі. 17–18 грудня російські "гібридні" окупаційні війська, завдавши раптового потужного артилерійського удару, спробували прорвати лінію оборони і захопити позиції українських військ. У цих умовах українські захисники вистояли, а потім перейшли до активних дій і відтіснили противника із займаних ним позицій на південь від селища Луганське. З 19 до 22 грудня 2016 р. російські "гібридні" окупаційні війська намагалися повернути свої позиції і обстрілювали українські підрозділи з усіх видів озброєння, однак вибити наших захисників із займаних позицій не змогли. 23 грудня в селище Новолуганське, яке тривалий час перебувало в "сірій" зоні, увійшли українські військові підрозділи.

На початку січня 2017 р. сили АТО в районі Світлодарської дуги розвинули успіх і зайняли низку важливих об'єктів, що дало можливість зменшити кількість обстрілів на цьому напрямку, а також ризики обходу підрозділів. Усе це дало змогу українським військам до 19 січня підійти майже впритул до Вуглегірська і Дебальцевого, контроль над якими за Мінськими домовленостями мав належати українській стороні.

[139]Втрати артилерії за час АТО: вперше оприлюднена детальна офіційна статистика втрат Збройних Сил України. – Режим доступу : https://defence-ua.com/index.php/homepage/9605-vtraty-artyleriyi-za-chas-ato-vpereshe-oprylyudnena-detalna-ofitsiyna-statystyka-vtrat-zbroynykh-syl-ukrayiny.

Наприкінці 2016 р. загострилася ситуація на донецькому напрямку. В епіцентрі уваги опинилося місто Авдіївка, розташоване поблизу Донецька, Ясинуватої, Горлівки. Авдіївка залишалася під контролем України.

Отже, у 2016–2019 рр. дії російських окупаційних військ характеризувалися зосередженням основних зусиль на просуванні своїх підрозділів вглиб "сірої зони". Найжорсткіші бойові дії відбувалися на Світлодарській дузі (грудень 2016 р.), де українські війська відбили наступи російських окупаційних військ, розвинули успіх і покращили тактичне положення у Авдіївській промзоні (грудень 2016 р. – січень 2017 р.).

На сьогодні російське окупаційне угруповання на Донбасі перебуває під оперативним управлінням штабу 8-ї загальновійськової армії Південного військового округу збройних сил РФ. Безпосередньо штаб керує окупаційними силами через 11-те Управління територіальних військ. Окупаційні сили складаються з двох основних частин – оперативно-тактичного командування "Донецьк", а також 2-го АК. За необхідності координацію дій цих формувань беруть на себе безпосередньо органи управління ГШ збройних сил РФ.

Оперативно-тактичне командування "Донецьк" (колишній "перший армійський корпус народної міліції") включає кілька формувань рівня бригада-полк, а також окремих батальйонів. Зоною його відповідальності є центральна (із містом Донецьк) частина Донецької області та частково південна та східна її частини. Загальна чисельність змінюється і не є постійною величиною. Група "Інформаційний спротив" оцінює їх приблизно в 15,5…16 тис. бійців.

Це формування за організаційно-штатною структурою, чисельністю особового складу та рівнем боєздатності можна порівняти з мотострілковою дивізією повного складу, однак з деякими кількісними та якісними особливостями. До складу цього командування належать чотири мотострілецькі бригади (одна виконує функції внутрішніх військ і називається "Республіканська гвардія"), окрема артилерійська бригада, два мотострілецьких полки, окремий танковий батальйон, два батальйони спеціального призначення, окремі мотострілецький та розвідувальний батальйони.

На озброєнні наведених структурних бойових підрозділів командування "Донецьк" перебуває доволі значний арсенал, основних типів озброєння та військової техніки:

210…214 танків;

580…585 бойових броньованих машин;

68…70 од. установок реактивних систем залпового вогню;

230 од. боєздатних артилерійських систем (калібр понад 100-мм).

Крім того, на озброєнні частин і з'єднань оперативно-тактичного командування "Донецьк" перебуває не менше 36 установок протиповітряної оборони типу "Стріла-10/10М" і не менше 8…10 установок типу "Оса-АКМ", а також до 30…32 переносних зенітних ракетних комплексів, окремих підрозділів (до роти) БПЛА тактичного (оперативно-тактичного) призначення, укомплектованих переважно російськими фахівцями.

Аби зрозуміти військову потужність, зосереджену агресором на окупованих територіях України, варто порівняти бойовий склад і чисельність лише одного оперативно-тактичного командування "Донецьк" із чисельністю і бойовим складом армій деяких країн Східної та Центральної Європи. Наприклад, в армії Чехії (разом у сухопутних і повітряних силах) – 23 200 осіб особового складу, на озброєнні лише 154 танки (половина на довготривалому зберіганні) та 105 од. артилерійських систем калібром понад 100-мм. В армії Угорщини – 22 тис. особового складу, на озброєнні у боєготовому стані перебуває 30 танків типу Т-72.

По суті, за винятком таких країн, як Польща або Румунія, переважна більшість армій країн Східної та Центральної Європи за своїми чисельністю та бойовим складом не тільки співставна лише з однією типовою мотострілецькою бригадою зі складу російського окупаційного угруповання на Сході України, а й багато в чому їй поступається.

Інша складова окупаційного угруповання російських військ на Донбасі представлена "2-м армійським корпусом Народної міліції Луганської народної республіки" (2-й АК НМ ЛНР). Зона відповідальності – місто Луганськ та околиці, західна та південна частини області. Це формування дещо менше за чисельністю особового складу (до 12,5 тис. активно діючих бойовиків) та обсягами озброєння, запасами боєприпасів, предметів матеріально-технічного забезпечення і спорядження, порівняно з командуванням "Донецьк". Однак цей "корпус" побудований

на тих самих принципах і використовується російськими кураторами за тим самим призначенням, що й командування “Донецьк”. Луганський корпус має у складі три мотострілецьких бригади, мотострілецький полк, танковий батальйон, розвідувальний батальйон.

На сьогодні російські війська на Донбасі переважно оперують легким і важким піхотним озброєнням, пересуваються на спеціалізованому або замаскованому “під цивільний” автотранспорті (крім фахівців, які займаються застосуванням спеціалізованих зразків озброєнь або служать безпосередньо у військових “частинах і з’єднаннях”). Російські формування зазвичай мають у розпорядженні легку бронетехніку типу бронеавтомобілів, винятково російського виробництва, або спеціально обладнаний автотранспорт підвищеної прохідності та захисту, в тому числі іноземного виробництва.

Варто зазначити, що до складу окупаційних формувань для “ідеологічного та історичного обґрунтування” російської інтервенції, а також “інтернаціонального характеру боротьби з українським фашизмом” спеціальні служби РФ ввели деякі специфічні збройні формування певного політичного окрасу. Наприклад, “казачьи войска” та “интернациональные бригады и батальоны”. На сьогодні більшість з них розформована через уніфікацію військової складової окупаційного угруповання, але певні елементи “ідеологічно-політичних” військ у складі окупаційного угруповання залишилися.

Так, принаймні дев’ять батальйонів і один “полк” (як реально діючих, так і сформованих “на папері”) зі складу Луганського корпусу мають найменування “казацких”. Зокрема “Шостий мотострілецький полк” цього корпусу отримав “почесне” найменування “имени атамана Платова” і комплектується переважно з місцевого населення, яке вважає себе “нащадками донських козаків”. Щоб підкреслити “історичний зв’язок” з донським козацтвом, особовий склад полку використовує у своїй уніформі елементи військового одностроюдонських козаків. Загальна чисельність “казаков” у складі обох частин окупаційного угруповання російських військ може сягати 2000 осіб.

Багато в чому потрібний агресору рівень боєздатності та боєготовності розгорнутого на окупованих теренах українського Донбасу угруповання військ забезпечується зосередженням і розгортанням поблизу кордону з Україною угруповання власне російських кадрових військ зі складу Південного та Західного військових округів. Це угруповання військ не лише здійснює планомірне та повне матеріально-технічне забезпечення усіх потреб оперативно-тактичного угруповання “Донецьк” та Луганського корпусу всіма предметами постачання, а й по суті є другим ешелоном військ вторгнення, який військове командування РФ може задіяти для збройної агресії у будь-який сприятливий для нього момент.

Нині генеральний штаб збройних сил РФ безпосередньо на південно-західному стратегічному напрямку поблизу кордонів з Україною розгорнув майже 100-тисячне угруповання військ і продовжує його підсилювати. Зокрема йдеться про частини та підрозділи 8-ї загальновійськової армії (зі складу Південного військового округу) та частково 20-ї армії (зі складу Західного військового округу).

Це принаймні три дивізії, в тому числі новосформована так звана 150-та “експериментальна” дивізія посиленого складу. До складу угруповання входять два мотострілецьких і два танкових полки замість зви-

чайної “радянської” структури з трьома мотострілецькими і одним танковим полком. На думку фахівців, ця реорганізація збільшила “пробивну здатність” дивізії за рахунок збільшення кількості танків в її складі. При цьому чисельність підрозділів забезпечення, необхідних для обслуговування збільшеної кількості танків 150-ї дивізії, не змінилася. Це може пояснюватися наявністю у генштаба збройних сил РФ особливих планів розгортання російських військ.

“У будь-який момент “експериментальна дивізія” може розділитися на дві, які в короткий час будуть доукомплектовані і відмобілізовані до звичних “старих штатів”. І ось була одна “експериментальна”, а стало дві або три “нормальних”. І при цьому вони утворили вже армійський корпус”,– пояснив один із експертів К. Машовець[140].

Крім того, до складу угруповання належать до семи окремих мотострілецьких і танкових бригад, до п’яти окремих полків. Якщо додати до цього зосереджене на Кримському півострові 24-тисячне угруповання російських військ, включаючи майже весь Чорноморський флот, то все це угруповання військ можливо цілком розглядати як основний (другий) ешелон вторгнення.

У військово-політичному плані Кремль розглядає Донбас як полігон і плацдарм для подальшої “гібридної” експансії. На території Донбасу за роки окупації сформоване значне за чисельністю угруповання військ з високим рівнем боєздатності та боєготовності, в тому числі за рівнем оснащеності його основними типами озброєння та військової техніки, створеним запасом матеріально-технічних засобів, рівнем укомплектованості особовим складом та іншими показниками. Це військове угруповання цілком співставне з арміями деяких європейських країн.

Нині на Донбасі перебуває 11-тисячний російський контингент, який, з одного боку, є кістяком і системою управління двома військовими формуваннями – командуванням “Донецьк” і Луганським корпусом.

З іншого – “силовим забезпеченням” діяльності квазідержавних утворень у вигляді так званих “народних республік”, які повністю контролює військово-політичне керівництво РФ. Маріонеткові “уряди”, “міністерства”, “народні ради” є окупаційними адміністраціями.

Російське керівництво сформувало “другий ешелон” інтервенції. На східному кордоні з РФ та в анексованому Криму російське військове командування вже розгорнуло майже 100-тисячне угрупування кадрових військ, яке за рівнем боєздатності переважає окупаційні формування. Це підвищує ризики ескалації конфлікту. Отже, не можна виключати широкомасштабне військове вторгнення РФ в Україну, або “вибірковий удар” з “миротворчою метою”.

Таким чином, Російська політика щодо України пройшла трифазову еволюцію: м’яке переконання в євразійській інтеграції під егідою РФ, жорсткий примус до неї (з використанням політико-дипломатичних, економічних, енергетичних, інформаційних важелів впливу) і нарешті – пряма військова агресія.

ЛОБКО М. М., кандидат військових наук, доцент

3.3. Особливості застосування військ (сил) під час протидії збройній агресії Російської Федерації на Сході України

У цьому пункті розділу розглядаються переважно військові аспекти боротьби України за відстоювання свого суверенітету та територіальної цілісності у збройному конфлікті “гібридного” типу, розв’язаного РФ на Донбасі.

Збройні Сили України у незалежній Україні були утворені 6 грудня 1991 р. У Конституції України зазначено, що “Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України”. У Законі України “Про Збройні Сили України” визначались такі функції і завдання: “Збройні

[140]Про що говорили на засіданні Міноборони РФ і чи чекати Україні провокацій на кордоні: військові експерти розповіли. – Режим доступу : https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/o-chem-govorili-na-zasedanii-minoborony-rf-i-zhdat-li-ukraine-provokaciy-na-granice-voennye-eksperty-rasskazali-1231042.html

Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

З'єднання, військові частини і підрозділи ЗС України відповідно до закону можуть залучатися до вжиття заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України".

На реформування та розвиток ЗС України впливала оцінка вищими державними органами ВПО, лейтмотивом якої було твердження, що "на сьогодні та в найближчій перспективі відсутня безпосередня загроза застосування воєнної сили проти України". Адже Україна встановила особливе партнерство та прагнула до членства в НАТО, РФ розглядалась як стратегічний партнер, а її народ історично вважався братнім.

За часи незалежності ЗС України пройшли тривалий шлях реформування та розвитку.

На початок 2014 р. ЗС України мали таку загальну структуру (ст. 3 Закону України "Збройні Сили України"):

"Генеральний штаб ЗС України як головний орган військового управління;

види ЗС України – Сухопутні війська, Повітряні Сили, ВМС;

з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, що не належать до видів ЗС України.

Організаційно ЗС України складались з органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій".

Особовий склад ЗС України складався з військовослужбовців і працівників ЗС України. Система комплектування військовослужбовцями була змішаною, тобто за контрактом і призовом (строк служби до 12 місяців).

Законодавство передбачало проходження громадянами України військової служби у військовому резерві.

Керівництво ЗС України в межах, передбачених Конституцією України, здійснював Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗС України.

Міністр оборони України здійснював військово-політичне та адміністративне керівництво ЗС України, а також інші повноваження, передбачені законодавством.

Начальник Генерального штабу – Головнокомандувач ЗС України здійснював безпосереднє військове керівництво ЗС України.

Безпосереднє військове керівництво – діяльність, спрямована на вжиття заходів щодо розвитку ЗС України, їх технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення, визначення основ їх застосування, а також управління ними (ст. 8 Закону України "Про Збройні Сили України").

Генеральний штаб ЗС України розглядається як головний військовий орган з планування оборони держави, управління застосуванням ЗС України, координації та контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, та ПОО у межах, визначених цим Законом, іншими законами України і нормативно-правовими актами Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України організовував підготовку та реалізацію загальнодержавних програм розвитку ЗС України, озброєння та військової техніки, інших державних програм стосовно ЗС України, державного оборонного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб ЗС України, створення недоторканних та мобілізаційних запасів.

Слід додати, що відповідно до програми реформування і розвитку ЗС України, яка

була затверджена указом Президента України у 2013 р., у ЗС України було розпочато проведення заходів, які передбачали зміни у їх організаційній структурі, переформування органів військового управління, суттєве скорочення військових частин тактичного (оперативного), тилового і технічного забезпечення.

Запаси МТЗ, що утримувались у військах (силах), були обмежені, ОВТ здебільшого були радянських зразків виробництва 70−80-х рр. XX ст. і мали тривалі терміни для їх підготовки до бойового використання.

Для виконання покладених завдань керівні документи МО України, ГШ ЗС України визначали основними видами бойових дій військ (сил) оборони, наступ і стабілізаційні дії. Передбачались такі форми застосування: стратегічні дії, операції, бойові дії, бої, удари.

Оборону вели для зриву або відбиття наступу (удару) військ (сил) противника, завдавання йому втрат, перехоплення ініціативи, утримання (прикриття) займаних територій (районів, об'єктів), акваторій морів, економії сил і засобів та виграшу часу для створення переваги над противником і умов, необхідних для переходу своїх військ (сил) у наступ (контрнаступ).

Наступ вели для розгрому противника та оволодіння важливими районами місцевості або об'єктами, які він займає.

Стратегічні дії – форма застосування збройних сил, яка є сукупністю узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом заходів та дій збройних сил, які проводять за єдиним замислом і планом для виконання завдань з оборони держави.

Основними видами стратегічних дій збройних сил є протиповітряна оборона, територіальна оборона, стратегічне розгортання та операція збройних сил.

Стратегічне розгортання збройних сил є сукупністю узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом заходів та дій військ (сил), яких вживають за єдиним замислом і планом у встановлений період під єдиним керівництвом для переведення їх з мирного часу на воєнний стан, приведення військ (сил) у готовність до виконання завдань за призначенням і створення угруповання військ (сил) у визначених операційних зонах (районах) для організованого початку та успішного ведення воєнних (бойових) дій. Стратегічне розгортання включає: приведення збройних сил у готовність до виконання завдань за призначенням; оперативне розгортання військ (сил); перегрупування військ (сил) (за потреби).

Загальне керівництво стратегічним розгортанням здійснює Президент України – Верховний Головнокомандувач ЗС України, безпосереднє – начальник Генерального штабу – Головнокомандувач ЗС України.

Територіальна оборона України є системою загальнодержавних воєнних і спеціальних заходів, яких вживають в особливий період на всій території України або в окремих її місцевостях (крім зон (районів) проведення бойових дій) для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів держави.

Керівництво підготовкою та веденням територіальної оборони здійснюють:

загальне – Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України;

безпосереднє – начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України.

Операція – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем і часом одночасних або послідовних операцій, бойових дій, боїв, ударів і маневру, які проводяться за єдиним замислом і планом для виконання визначених стратегічних, оперативних (оперативно-тактичних) завдань в операційній зоні (районі, смузі) у встановлений період, під єдиним керівництвом.

Операції бувають кількох видів – оборонна, наступальна, стабілізаційна, інформаційно-психологічна, спеціальна.

Оборонна операція – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом одночасних або послідовних оборонних, а на окремих напрямках наступальних бойових дій, боїв, ударів і маневру створеним угрупованням військ (сил), які проводяться за єдиним замислом і планом для відбиття наступу (вторгнення) противника, завдавання йому ураження, утримання важливих рубежів, районів і об'єктів, виграшу часу, економії сил і засобів та створення умов для стабілізації обстановки або відновлення втраченого положення.

Наступальна (контрнаступальна) операція – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом одночасних або послідовних наступальних, а

на окремих напрямках оборонних бойових дій, боїв, ударів і маневру створеним угрупованням військ (сил), які проводяться за єдиним замислом і планом для розгрому угруповань противника, що протистоїть, і оволодіння важливими районами місцевості, рубежами і об'єктами та створення умов, які забезпечують подальші дії.

Стабілізаційна операція – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом стабілізаційних, спеціальних, бойових дій, боїв, ударів, маневру створеним угрупованням військ (сил), які проводять за єдиним замислом і планом для врегулювання воєнного конфлікту, виконання комплексу завдань зі стабілізації обстановки у визначених операційних зонах (районах) та забезпечення функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування.

Інформаційно-психологічна операція – сукупність узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом одночасних або послідовних заходів інформаційного впливу на інформаційні (кібернетичні) системи збройних сил противника та захисту власних інформаційних систем від впливу противника, а також психологічного впливу на особовий склад збройних сил противника та захист (протидія) своїх військ (сил) від психологічного впливу противника.

Спеціальна операція – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом спеціальних дій військових частин, підрозділів сил спеціальних операцій, які проводяться за єдиним замислом самостійно або у взаємодії з іншими військовими частинами, підрозділами збройних сил, ІВФ, ПОО для виконання спеціальних завдань.

Для проведення операцій створюють угруповання військ (сил) під керівництвом відповідних командувачів (командирів).

Крім операцій, передбачалось застосування видів збройних сил у формі бойових дій.

Бойові дії – форма застосування з'єднань, військових частин (підрозділів) для вирішення завдань в операції військ (сил) або самостійно, а також між операціями.

Бойові дії Повітряних Сил – форма застосування з'єднань, військових частин (підрозділів) Повітряних Сил у взаємодії з силами і засобами інших видів та окремих родів військ збройних сил в операціях військ (сил), між операціями або самостійно для відбиття ударів засобів повітряного нападу противника і прикриття важливих об'єктів, угруповань військ (сил), а також завдавання ураження об'єктам та угрупованням військ (сил) противника.

Бойові дії Військово-Морських Сил – форма оперативно-тактичного застосування сил (військ) ВМС, що є сукупністю узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом боїв, ударів і маневру тактичних груп, військових частин та підрозділів ВМС, які проводять за єдиним замислом і планом у морських операційних зонах та визначених приморських районах, для недопущення завоювання противником переваги на морі, відбиття (послаблення) ударів противника по державних та військових об'єктах з морського напрямку, створення сприятливих умов для застосування угруповань військ, які діють у приморських районах, захисту судноплавства і виробничої діяльності України у виключній (морській) економічній зоні, а також виконання інших оперативно-тактичних (тактичних) завдань.

Бойові дії ВДВ (на сьогодні – Десантно-штурмових військ) ЗС України визначались окремими керівними документами.

Крім зазначених форм, встановлювалось застосування з'єднань, військових частин, підрозділів у формі бою, удару та здійснення маневру.

Бій – основна форма тактичних дій військ (сил), що становить собою узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр військових частин (тактичних груп, підрозділів, підводних човнів, надводних кораблів, літаків, вертольотів) для знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших завдань в обмеженому районі протягом короткого часу. Бій може бути загальновійськовим, вогневим, повітряним, протиповітряним, морським.

Удар – складова частина операції, бою, а також особлива форма оперативного (бойового) застосування військ (сил), яка полягає в одночасному ураженні наземних, повітряних, морських об'єктів та угруповань військ (сил) противника завдяки потужному впливу на них зброєю або військами.

Маневр – організоване пересування військ (сил), запасів матеріально-технічних засобів (далі – МТЗ) під час підготовки і ведення операції на новий напрямок (рубіж, район), а також перенесення ударів ракетних

військ і авіації, сил і засобів РЕБ та вогню артилерії.

Планування застосування військ (сил) збройних сил та загальне керівництво покладалось на Генеральний штаб.

Застосування ЗС України. Першим об'єктом агресії РФ проти України став Крим. Збройна агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки. Одночасно вона засвідчила, що її проведення здебільшого є відходом від традиційних форм і способів ведення війни.

Слід зазначити, що кремлівське керівництво РФ вчасно обрало момент початку збройної агресії. В Україні з кінця листопада 2013 р. тривав "Майдан Гідності", який спричинив намір підписання тодішнім Президентом України Януковичем В. Ф. асоціації з ЄС, а згодом відмова від цього наміру. Події на Майдані набули жорсткого протистояння активної частки українського суспільства проти діючої влади та ПОО, які стали не на захист законів та підтримання правопорядку в країні, а на захист діючої влади, яка втратила симпатії переважної більшості населення. До того ж, багато хто з правоохоронців вчинили протизаконні дії проти учасників протесту. Через втягування у конфлікт на момент початку збройної агресії РФ у Криму ПОО виявились деморалізованими і не готовими до відстоювання конституційного ладу, територіальної цілісності і підтримання правопорядку. Більшість їх особового складу під впливом російської пропаганди зрадила і розпочала співпрацю з агресором.

Це сталось під впливом того, що РФ неправдиво у своїх ЗМІ, медіапросторі України і світу висвітлювала події, що відбувались у Києві, тож їй вдалось сформувати негативне ставлення з боку населення Криму та серед значної частини правоохоронців до подій на Майдані.

Операція із захоплення кримського півострова розпочалася 20 лютого 2014 р., коли були зафіксовані перші випадки порушення збройними силами РФ, всупереч міжнародно-правовим зобов'язанням, порядку перетину державного кордону України в основному у повітряному просторі та через Керченську протоку. Під виглядом підготовки до навчань воєнне керівництво РФ значно збільшило чисельність ЧФ у Криму. Надалі відбулось блокування підрозділами збройних сил РФ військових містечок та інших важливих об'єктів ЗС України у Криму, а також захоплення будівель органів виконавчої влади АР Крим. Враховуючи, що після того, як самоусунувся та залишив країну Президент України Янукович В. Ф., в Україні настав період безвладдя. Відтак Україна не змогла адекватно реагувати на дії російської сторони.

В обстановці, що склалась, вищенаведені форми застосування ЗС України не відповідали умовам, які виникли і не могли бути використаними. До того ж, військові частини ЗС України мали низький рівень укомплектованості офіцерським та особовим складом і не могли виконувати завдання щодо протидії російській агресії без проведення мобілізації.

Наприкінці березня – на початку квітня 2014 р. вище російське керівництво почало активно реалізовувати так званий проект "Новоросія", тобто спробу утворити квазінародну республік у Харківській, Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, Одеській областях. Однак населення цих областей негативно поставилось до зазначеного проекту і не підтримало дії російських і проросійських організацій. Водночас у частині Донецької і Луганської областей після протиправних дій обстановка дестабілізувалась, причому дії російських і проросійських сил здійснювались із застосуванням зброї. Значна частина проросійських сил виношувала ідею приєднання Донецької і Луганської областей як "народних республік" до РФ. Слід додати, що так само, як і в Криму, значна частина керівників органів місцевої влади та співробітників ПОО підтримала сепаратиські дії російських і проросійських сил у вказаних областях.

Через пряму загрозу територіальній цілісності та суверенітету держави, задля зупинення тероризму, організованого російськими спецслужбами у Східних районах України, необхідність залучення до АТО збройних сил та сил і засобів всіх структур сектору безпеки і оборони України виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов 14 квітня 2014 р. ухвалив рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України". Так почалася АТО на

Донбасі. До участі в АТО разом з ПОО, ІВФ залучались і ЗС України.

У законодавстві України тероризм визначався як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства завдяки захопленню заручників, підпалам, убивствам, тортурам, залякуванню населення та органів влади або вчиненню інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, погрозам вчинення злочинних дій для досягнення злочинних цілей.

Необхідно зазначити, що відповідно до вітчизняного законодавства головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю є СБУ, яка мала здійснювати управління силами АТО. Однак масштаб боротьби з тероризмом передбачався незначним, зокрема проти: терористів (як осіб, які беруть участь у терористичній діяльності); окремих терористичних груп (як груп з двох і більше осіб, які об'єднані метою здійснення терористичних актів); терористичних організацій (як стійких об'єднань трьох і більше осіб, які створені для здійснення терористичної діяльності, у межах яких відбувся розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів).

Розглядаючи участь ЗС України в АТО, слід зазначити, що згідно із Законом України "Про боротьбу з тероризмом" суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, разом з СБУ, яка є головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, визначено й МО України та інші центральні органи виконавчої влади. У зазначеному законі також було встановлено, що "Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи ЗС України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна ЗС України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Повітряних Сил, ВМС і Сил спеціальних операцій ЗС України в разі вчинення терористичного акту у повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні АТО на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України".

Основною формою у боротьбі з тероризмом встановлена АТО.

Антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності та запобігання їм (Закон України "Про боротьбу з тероризмом").

Такий зміст АТО у боротьбі з тероризмом передбачав лише проведення "комплексу скоординованих спеціальних заходів", які мали проводити спеціальні органи СБУ та інших ПОО. В АТО не передбачалось проведення військових дій, загальних заходів, які мали проводити з'єднання, військові частини ЗС України зі штатними озброєнням і військовою технікою. Тобто визначена форма у боротьбі з тероризмом не охоплювала всіх складових сектору безпеки і оборони України, які залучались до її проведення в тому числі і ЗС України.

Досвід проведення зазначеної операції показує, що її зміст не повною мірою відповідає визначеній формі. За своїми метою, завданнями, способами застосування військ АТО мала ознаки стабілізаційної операції, в межах якої проводилися бойові дії. Саме тому боротьбу з тероризмом у масштабах, які склались на Донбасі, СБУ самостійно із залученням власних сил проводити не могла. Із запровадженням АТО, зростанням її масштабів і залученням до неї ЗС України, ІВФ та ПОО СБУ не мала можливостей, а відтак була неспроможною здійснювати якісне управління.

Дії російських і проросійських сил у цей період характеризувались проведенням терористичних дій проти органів місцевої влади і самоврядування, ПОО, українських активістів, захопленням адміністративних будівель і призначенням самопроголошених органів влади. Крім того, складовою цих дій є бандитизм, грабіжництво, мародерство, заволодіння зброєю, наркоторгівля, проводились напади і викрадення людей. Набули широкого розмаху захоплення задля наживи приватних об'єктів малого і середнього бізнесу, напади на банківські установи тощо.

Зазначені групи, підрозділи були озброєні переважно стрілецькою зброєю, мали різнотипну структуру, незначну чисельність 50…100 осіб і діяли, використовуючи для пересування автотранспорт. До складу цих груп, підрозділів входили місцеві мешканці, які сповідували сепаратиські погляди, місцеві декласовані елементи, а також найманці та члени парамілітарних формувань РФ і, що важливо, військовослужбовці формувань спеціального призначення ФСБ, ГРУ, МВС РФ. Російські військовослужбовці складали основу і здійснювали управління групами і підрозділами російських і проросійських сил. Зазначені сили зазвичай не мали типової структури, яка постійно зазнавала змін відповідно до умов обстановки.

У другій половині квітня на захоплені території Донбасу з території Росії почали прибувати підрозділи російських найманців, приватної військової компанії "Вагнер", кадрових військовослужбовців збройних сил РФ, які мали на озброєнні важку військову техніку: танки, бойові броньовані машини, артилерію різних систем, протитанкові засоби, засоби ППО, розвідки і РЕБ. Необхідне матеріально-технічне спорядження і запаси групи і підрозділи російських і проросійських сил отримували з території РФ. З цього часу російські і проросійські сили у повній мірі набували ознак НЗФ. Зазначені збройні формування вже були підрозділами військового типу на кшталт рот, батальйонів, а в подальшому полків і бригад. За такої обстановки політичне керівництво України вимушено було залучити до АТО ЗС України. Для цього у державі була проведена часткова мобілізація.

Протягом травня–серпня сили АТО завдали поразки НЗФ, звільнили більшість захоплених районів Донецької і Луганської областей. Для надання допомоги НЗФ у ніч на 24 серпня 2014 р. РФ здійснила збройну агресію, увівши на територію України вісім батальйонних тактичних груп. З цього часу російські війська та НЗФ (окупаційні сили) почали діяти разом проти сил АТО, що дало їм змогу захопити та окупувати значну частину території Донецької і Луганської областей. Росія всіляко приховувала і заперечувала факт збройної агресії проти України та участь її громадян у бойових діях на Донбасі. Для цього у військовослужбовців, найманців вилучались посвідчення й інші документи, з уніформи особового складу та з ОВТ прибирались знаки належності до збройних сил РФ, бойовики видавали себе за громадян України. Ті з них, хто потрапляв у полон, вказували, що перебувають у відпустці або щойно звільнились з лав збройних сил Росії.

Отже, окупаційні війська поділились на регулярні (військові частини регулярних збройних сил РФ) та НЗФ. Регулярні війська виконували завдання на підставі відповідних керівних документів РФ (бойових статутів, інструкцій, наказів тощо), як правило, пов'язані законодавством держави та міжнародними зобов'язаннями. Ці війська застосовують у класичних формах з обмеженнями, що накладає міжнародне право війни. Регулярні війська РФ мали централізоване управління, поставлені завдання виконували із застосуванням класичних форм – маршів, наступальних, оборонних боїв у сполученні з маневром. У боях брали участь переважно Сухопутні війська збройних сил РФ, які мають організоване бойове (розвідка, інженерне, вогневе, ППО й інші), тилове і технічне забезпечення. Дії регулярних військ супроводжуються інтенсивною антиукраїнською пропагандою. У подальших бойових діях регулярні війська збройних сил РФ використовують найбільш організовані підрозділи НЗФ для спільних дій з виконання поставлених завдань.

Незаконні збройні формування під час виконання завдань зазвичай застосовують некласичні (нетрадиційні) форми і способи, асиметричні дії, завдання виконують невеликими загонами, групами, часто ховаючись серед цивільного населення і навіть прикриваючись ним. Бойовики не обмежені національними кордонами, міжнародним правом війни тощо.

Для виконання поставлених завдань НЗФ застосовують нальоти на органи місцевої влади, ПОО (для їх захоплення), на громадські організації і установи, які протидіяли їм, блокують або організовують саботаж роботи цих органів, влаштовують напади на підрозділи українських силових структур, проводять бої, рейдові, терористичні, диверсійні дії, блокують дії на блокпостах тощо. Під час проведення цих дій суцільний фронт між сторонами був відсутній, дії велись за напрямками зазвичай з використанням автомобільних доріг. Основні бойові дії розгорта-

лись за оволодіння і утримання населених пунктів, контроль і утримання панівних висот місцевості, вузлів доріг, мостів й інших важливих об'єктів інфраструктури.

Для підтримки протиправних дій залучалося місцеве населення, яке проводило акції протесту проти органів місцевої української влади, блокували їх діяльність, діяльність ПОО, пересування підрозділів ЗС України й ІВФ. Часто місцеве населення використовували як живий щит для прикриття протиправних дій НЗФ. Дії зазначених сил супроводжувалися активною російською пропагандою, яка представляла події на Донбасі у викривленому вигляді, вигідному для РФ.

Однією з важливих особливостей ведення бойових дій у "гібридному" збройному конфлікті є те, що противник застосовує комбінацію обох складових збройних формувань: регулярної складової та НЗФ. При цьому противник може застосовувати цю комбінацію як на тактичному, так і на оперативно-тактичному рівнях залежно від ситуації, що склалась.

Отже, під час збройного конфлікту "гібридного" типу на Донбасі противник застосовував одночасно (в різних комбінаціях) або послідовно як класичні, так і некласичні (терористичні, асиметричні, партизанські) форми застосування як регулярних військ, так і НЗФ. При цьому слід додати, що надалі окупаційні сили проводили операції оперативно-тактичного масштабу із залученням як регулярних військ (сил) збройних сил РФ, так і НЗФ під загальним командуванням російських генералів і офіцерів (наприклад, операція окупаційних сил у січні–лютому 2015 р. в районі Дебальцевого).

Наведений характер дій окупаційних сил визначили мету, завдання, зміст, характер АТО та особливі форми і способи застосування військ (сил) ЗС України в ній.

Метою АТО для ЗС України визначено розгром окупаційних сил, звільнення захоплених населених пунктів, територій, важливих об'єктів, відновлення обстановки стабільності і миру в районі конфлікту, умов для ефективного функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування та відтворення основних сфер життєдіяльності населення.

В АТО на ЗС України покладались такі основні завдання:

ізоляція зони збройного конфлікту;

встановлення та підтримання особливого режиму перебування населення (контроль території, запровадження комендантської години, перепускного режиму, порядку пересування людей і руху транспортних засобів, проведення масових акцій тощо), діяльності політичних партій, установ, організацій, підприємств, закладів культури, забезпечення проведення місцевих виборів тощо;

виявлення, блокування районів базування диверсійно-розвідувальних сил і НЗФ, що продовжують чинити опір, та їх роззброєння;

проведення інформаційної діяльності, в тому числі кіберзахисту;

відновлення режиму державного кордону, забезпечення його охорони, захисту та недоторканності;

знешкодження різноманітних мінно-вибухових пристроїв та загороджень;

супроводження і охорона автомобільних колон та комунікацій;

охорона (оборона) важливих об'єктів національної економіки, які забезпечують життєдіяльність населення;

ліквідація надзвичайних ситуацій як наслідків бойових дій, цивільний захист населення та евакуація з небезпечних районів;

участь у боротьбі з терористичною діяльністю;

відновлення правоохоронної діяльності, боротьба з мародерством, грабіжництвом, бандитизмом, сепаратизмом, організованою злочинністю, розповсюдженням зброї, наркоторгівлею й іншими злочинними діями;

здійснення заходів з відбудови об'єктів національної економіки, цивільної інфраструктури, медичних, навчальних закладів, житлового фонду тощо;

надання гуманітарної допомоги місцевому населенню, забезпечення продовольством, основними видами промислових товарів і ліками;

встановлення карантину та вжиття інших санітарних і протиепідемічних заходів;

виконання інших завдань.

В основу застосування військових частин (підрозділів) були покладені мобільні дії військ, які означались не тільки швидким пересуванням військових частин (підрозділів) до початку та у ході бойових дій, а й їх спроможність постійно випереджати противника, захоплювати ініціативу, створювати перевагу на обраних напрямках, завдавати несподіваних ударів і здійснювати розгром

противника вроздріб, своєчасно уникати його ударів.

Для участі військ (сил) ЗС України в АТО здійснювалось стратегічне розгортання з проведенням часткової мобілізації. Після відмобілізування і приведення з'єднань, військових частин у готовність до виконання завдань вони проводили перегрупування у визначені райони бойових дій.

Генеральний штаб ЗС України здійснював загальне керівництво стратегічним розгортанням, визначав необхідні сили і засоби від ІВФ та ПОО, які залучались до АТО.

Зона збройного конфлікту розділялась на сектори, у яких діяли утворені оперативно-тактичні угруповання військ (сил) (ОТУВ). До складу ОТУВ входили з'єднання, військові частини видів і родів ЗС України, органи, військові частини і підрозділи ІВФ і ПОО (міліції, НГУ, ДПС, МВС, СБУ й інших) та добровольчі батальйони.

Досвід проведення АТО показав, що основними формами застосування сил в АТО стали: операції ОТУВ; бої; удари; спеціальні військові операції (дії); інформаційні (кібернетичні), ізоляційні, блокувальні, пошуково-ударні дії, з'єднань, військових частин видів і родів ЗС України; спеціальні операції; службово-бойові дії; антитерористичні, оперативно-пошукові, спеціальні, охоронні дії і заходи, які проводять органи, військові частини і підрозділи ІВФ і ПОО (міліції, НГУ, ДПС, МВС, СБУ й інших) та добровольчі батальйони.

Операція ОТУВ стала основною формою застосування військ (сил) під час виконання поставлених завдань в АТО. До кінця серпня 2014 р. ці операції були переважно наступальними, а з вересня 2014 р. – оборонними. Зазначена операція є найзагальнішою формою застосування військ (сил), яка охоплює всю сукупність організованих і взаємопов'язаних між собою форм застосування нижчого рівня: операцій, боїв, ударів та інших дій, заходів, що проводять з'єднання, військові частини видів і родів ЗС України, органи, військові частини і підрозділи ІВФ і ПОО (міліції (НПУ), НГУ, ДПС, МВС, СБУ й інші) за участі добровольчих батальйонів, і спрямована на досягнення визначених цілей завдяки вирішенню всього комплексу завдань в АТО.

За певних умов складовими операції ОТУВ можуть бути заходи правового режиму воєнного стану (у разі його введення), охорони громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку, охорони органів державної влади та місцевого самоврядування, гасіння пожеж, евакуація населення, матеріальних і культурних цінностей, ліквідації епідемій, епізоотій, епіфітотій тощо на відповідній території безпосередньо не охопленій бойовими діями, а також надання гуманітарної допомоги. До виконання цих заходів залучені сили і засоби, що беруть участь у виконанні завдань операції ОТУВ та волонтерські організації.

Слід особливо підкреслити, що завдання операції ОТУВ виконуються спільними зусиллями визначених її учасників відповідно до наданих вітчизняним законодавством повноважень, їх спроможностей, але за замислом і планом командувача ОТУВ.

Для проведення операції ОТУВ створюється відповідна побудова військ (сил), яка включає системи: боротьби з окупаційними силами; комплексного вогневого ураження противника; ППО; інженерних загороджень; боротьби з повітряними (морськими) десантами; територіальної оборони; оперативного, логістичного, медичного, морально-психологічного забезпечення; управління військами, а також угруповання військ і їх оперативну побудову.

Угруповання військ, на відміну від загальновійськових операцій, створюється переважно за функціональним призначенням. При цьому, можуть створюватись: угруповання військ (сил) загального призначення; угруповання сил і засобів загальної підтримки; угруповання для прикриття державного кордону; угруповання для прикриття морського узбережжя (на приморському напрямку); угруповання Сил спеціальних операцій та Десантно-штурмових військ; угруповання логістики, медичного й інших видів забезпечення; угруповання ІВФ, ПОО, що беруть участь у виконанні завдань операції. У разі виникнення загрози збройної агресії в районі проведення операції може створюватись угруповання військ для ведення оборони з відбиття можливого вторгнення противника.

Основою угруповання військ (сил) загального призначення є механізовані, танкові бригади. До складу угруповання включаються та-

кож військові частини, підрозділи родів, спеціальних військ, а також ІВФ, ПОО, СБУ тощо.

Угруповання сил і засобів загальної підтримки може включати: військові частини авіації, ППО ПС; з'єднання, військові частини ракетних військ і артилерії; армійської авіації; спеціальних військ; резерви.

Угруповання для прикриття державного кордону складається з механізованих, танкових бригад, військових частин і підрозділів НГУ, ДПС й інших.

Угруповання для прикриття морського узбережжя включає військові частини, підрозділи механізованих, танкових бригад, берегової оборони, морської піхоти, НГУ, ДПС й інші.

Також створюється угруповання ВМС (на приморському напрямку), яке призначене для виконання завдань операції, і може включати: підрозділи кораблів (катерів) зі складу ВМС, кораблів (катерів) охорони морських районів ДПС, морської авіаційної групи й інших.

Оперативна побудова військ (сил) ОТУВ включає: ешелон ізоляції; пошуково-ударний ешелон; ешелон охорони комунікацій і важливих об'єктів; ешелон негайного реагування; резерви (загальновійськовий, протидесантний); угруповання авіації та військ ППО, ракетних військ і артилерії, армійської авіації, спеціальних військ; ешелон логістичного, медичного та інших видів забезпечення.

За певних умов створювались і інші елементи оперативної побудови: протитанковий резерв, рухомий загін загороджень, артилерійський резерв, авіаційний резерв тощо.

Особливості дій окупаційних сил визначали й особливості певних елементів оперативної побудови сил в операції ОТУВ.

Ешелон ізоляції призначений для блокування та ізоляції району збройного конфлікту від підконтрольних територій, здійснення контрольно-пропускного режиму на шляхах і дорогах пересування в район і з району конфлікту та недопущення прориву диверсійно-розвідувальних груп, угруповань НЗФ за межі району збройного конфлікту. До його складу включені військові частини, підрозділи механізованих військ, десантно-штурмові війська, а також НПУ, НГУ МВС та добровольчі батальйони.

Пошуково-ударний ешелон призначений для пошуку і ведення бойових дій (боїв, завдавання ударів тощо) із застосуванням різних способів щодо розгрому (роззброєння) окупаційних сил (диверсійно-розвідувальних сил та НЗФ) у районі проведення операції. До його складу входять військові частини механізованих, танкових військ, ракетних військ і артилерії, ППО, Сил спеціальних операцій, а також НГУ, а в прикордонній смузі і ДПС МВС.

Пошуково-ударний ешелон є основою угруповання військ (сил), призначених для ведення операції ОТУВ. До його складу включають найбоєздатніші, оснащені сучасною зброєю, військовою технікою і краще підготовлені військові частини.

Ешелон охорони комунікацій і важливих об'єктів призначений для охорони і оборони комунікацій, важливих об'єктів, проведення заходів територіальної оборони, контролю території поза районом безпосереднього ведення бойових дій. Для цього призначають комендантські райони з об'єктами охорони і оборони.

До його складу залучаються органи, військові частини, підрозділи НПУ, НГУ, а в прикордонній смузі – ДПС. Залежно від ступеня важливості, розмірів комендантського району, визначені об'єкти охороняються або обороняються за допомогою окремо призначених тактичних груп на основі взводу, роти, інколи батальйону. Тактичні групи готують позиційну, кругову оборону з обладнанням опорного пункту, зі створенням системи вогню, інженерних загороджень. Для вогневої підтримки та підсилення окремих або кількох тактичних груп призначається артилерія і мобільні ударно-вогневі групи. Також можуть призначатися сили і засоби вогневого ураження зі складу угруповання загальної підтримки. Розташовуються біля об'єктів, що охороняються, вузлів комунікацій, вздовж маршрутів руху військ, підвезення і евакуації.

Ешелон негайного реагування призначений для посилення та надання допомоги ешелону ізоляції, пошуково-ударному ешелону та ешелону охорони комунікацій і важливих об'єктів під час виконання поставлених завдань.

До складу ешелону негайного реагування входять військові частини механізованих військ, десантно-штурмових військ, морської піхоти, артилерії, вертольотів та НПУ, НГУ МВС. Ешелон негайного реагування може перебувати у складі до бригади (посиленого

механізованого (десантно-штурмового) батальйону).

Протидесантний резерв призначений для розгрому повітряних (морських) десантів противника. Може включати підрозділи механізованих, танкових військ, десантно-штурмових військ, морської піхоти, артилерії, вертольотів та НГУ МВС.

Одним з перших завдань АТО для ЗС України була ізоляція району дій окупаційних сил. Це завдання передбачало протидію діям окупаційних сил щодо захоплення населених пунктів, територій та важливих об'єктів державної і промислової інфраструктури. Виконання цього завдання здійснювалось у формі ізоляційних дій. Для ізоляції району дій окупаційних сил по периметру цього району виставляли блокпости, контрольно-перепускні, спостережні пункти тощо. Для несення служби на них виділялись в основному підрозділи ЗС України, а також НПУ, НГУ МВС та добровольчих батальйонів.

Важливим завданням є боротьба з окупаційними силами та звільнення захоплених населених пунктів і територій. Це завдання виконували військові частини, підрозділи ЗС України та добровольчі батальйони у формі пошуково-ударних дій, а НПУ, НГУ МВС – службово-бойових дій.

Для виконання цього завдання залучались в основному військові частини, підрозділи ЗС України, а також НГУ МВС та добровольчих батальйонів.

Після підписання Мінських угод-2, обстановка в зоні АТО певною мірою стабілізувалась. Була встановлена лінія розмежування сторін. Масштабні бойові дії вдалось призупинити, однак застосування ОВТ періодично відновлюється. За таких умов РНБО 30 квітня 2018 р. прийняло рішення про завершення АТО на території Донецької і Луганської областей і запровадження операції Об'єднаних сил. Тобто повноваження щодо керівництва військами (силами), органами, військовими частинами ІВФ, ПОО перейшли від Служби безпеки України до Генерального штабу ЗС України.

Отже, постала необхідність комплексного вирішення правових, економічних, соціальних, гуманітарних, інформаційних та інших завдань у зоні збройного конфлікту, а також здійснення військових заходів (дій) із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування можливої ескалації збройної агресії РФ, звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу.

Вирішення зазначених завдань і реалізація державної політики із забезпечення (відновлення) державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях регулюється прийнятими законами України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" та "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" й іншими законами та нормативно правовими актами.

Відтак із зміною цілей і завдань державної політики України щодо збройного конфлікту на Донбасі ООС має свої відмінності порівняно з АТО.

Метою ООС визначено забезпечення військової підтримки з реалізації державної політики із звільнення, відновлення конституційного ладу й державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, підтримання встановленого вітчизняним законодавством правового режиму (особливого порядку) щодо забезпечення прав і свобод цивільного населення на цих територіях.

Визначена мета випливає з цілей державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Відповідно до визначеної мети основними завданнями в ООС визначені:

втримання об'єктів і важливих районів місцевості на лінії розмежування сторін та відбиття спроб їх захоплення;

втримання контрольованих територій, локалізація збройного протистояння, запобігання його ескалації і поширенню на інші регіони України;

забезпечення військової підтримки у реалізації державної політики щодо звільнення тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях та відновлення на цих територіях конституційного ладу;

проведення спеціальних організаційно-правових заходів із забезпечення національної безпеки і оборони;

проведення заходів з охорони громадського порядку і безпеки, забезпечення захисту прав і свобод та охорони життя і здоров'я цивільного населення, об'єктів (майна) державної власності на контрольованих територіях;

здійснення перепускного режиму населення в пунктах пропуску на лінії розмежування сторін та переміщення встановлених товарів;

охорона повітряного простору та територіального моря України у встановлених межах;

боротьба з проявами сепаратизму, бандитизму, мародерства, саботажу, корупції, контрабанди тощо;

проведення заходів, спрямованих на боротьбу з тероризмом та дій розвідувально-диверсійних сил і НЗФ;

протидії незаконним перевезенням зброї, вибухових речовин і наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів;

охорона комунікацій, супроводження і охорона автомобільних колон;

рятування та евакуація постраждалого особового складу, забезпечення обміну полоненими і заручниками;

ліквідація надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру, надання гуманітарної допомоги місцевому населенню, його захист;

протидія деструктивному впливу російської пропаганди.

Для виконання покладених завдань та проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, утворюється необхідне угруповання військ (сил) зі складу сил оборони сектору безпеки і оборони України.

Для цього Генеральний штаб ЗС України за погодженням з відповідними керівниками до складу угруповання залучив та використовує сили і засоби (особовий склад та спеціалістів окремих підрозділів, військових частин, зброю, бойову техніку, спеціальні і транспортні засоби, засоби зв'язку та телекомунікацій, інші матеріально-технічні засоби) ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, ПОО спеціального призначення, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, розвідувальних органів України, військової прокуратури, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, а також працівників закладів охорони здоров'я".

З визначених у Законі завдань, складу випливає, що Об'єднані сили становлять тимчасове функціональне угруповання військ (сил), що об'єднує визначені органи військового управління, з'єднання, військові частини, підрозділи (органи) ЗС України, ІВФ, правоохоронних, розвідувальних органів зі складу сил оборони сектору безпеки і оборони України, інших державних органів (закладів), на які покладені завдання проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, а також відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях. В цьому полягає особливість формування та використання Об'єднаних сил.

Об'єднані сили для виконання поставлених завдань можуть застосовувати:

під час проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони спеціальні організаційно-правові, військові, стабілізаційні, службово-бойові, охоронні, ізоляційні, з ліквідації надзвичайних ситуацій, гуманітарні заходи (дії), дії, спрямовані на боротьбу з тероризмом, розвідувально-диверсійними силами і НЗФ й інші;

у разі спроби розширення збройної агресії РФ за межі Донецької та Луганської областей (лінію розмежування сторін) – для її відсічі і стримування проводять оборонні, контрнаступальні (наступальні) операції, інші форми застосування із використанням необхідних сил і засобів (в тому числі і відведених за мінськими угодами важких озброєнь і військової техніки).

Слід додати, що одночасно з операцією Об'єднаних сил може проводитись й АТО під орудою СБУ в межах ООС.

Для виконання покладених завдань за визначеними відповідно до плану операції, районами (напрямами) Об'єднані сили організаційно мають поділятись на оперативно-тактичні з'єднання, у складі яких можуть утворюватися такі угруповання військ (сил):

втримання важливих об'єктів і районів місцевості на лінії розмежування сторін;

втримання контрольованих територій;

основних сил, резервів;

спеціальних військ, логістики і медичного – для проведення заходів оперативного, матеріально-технічного, медичного й інших видів забезпечення;

контролю повітряного простору у встановлених межах;

контролю територіальних вод та протидесантної оборони;

правоохоронних органів для проведення спеціальних організаційно-правових й інших заходів на контрольованих територіях (встановлених зонах безпеки);

правоохоронних органів спеціального призначення для проведення заходів по боротьбі з тероризмом, розвідувально-диверсійними силами і НЗФ та підрозділами збройних сил РФ;

угруповання сил і засобів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту та інших складових Об'єднаних сил.

Цей період збройного конфлікту характеризується збройним протистоянням між сторонами на обладнаних в інженерному відношенні позиціях на лінії розведення відповідно до Мінських домовленостей. Ведеться розвідка, боротьба з розвідувально-диверсійними групами окупаційних сил, військові дії щодо недопущення їх прориву лінії розмежування та поширення бойових дій на контрольовані території України, боротьба з тероризмом, злочинністю, мародерством тощо.

Особливу увагу приділено інформаційній діяльності органів військового управління Об'єднаних сил з протидії російській пропаганді, її впливу на населення окупованих і підконтрольних територій Донбасу, особовий склад ЗС України, ІВФ та ПОО.

Отже, "гібридний" характер сучасних воєнних конфліктів визначає особливості й форми застосування збройних сил, ІВФ, ПОО та потребує певних змін національного законодавства і уточнення керівних документів МО України.

ЯКИМ'ЯК С. В., кандидат військових наук, доцент

3.4. Протидія "гібридній" війні на морі: уроки та перспективи

Роль і місце військово-морських сил у "гібридній" війні. В умовах збройної агресії РФ проти України противник у діях на морі активно використовував та використовує "гібридні" дії. Під "гібридними" діями розуміють сукупність заходів та дій у різних сферах та галузях, зокрема політичній, дипломатичній, економічній, інформаційній, військовій та інших, поєднаних єдиним замислом для досягнення визначеної політичної (військово-політичної) мети без повномасштабного застосування воєнної сили.

Роль і місце ВМС у "гібридній" війні визначається низкою чинників, основними з яких є такі:

характер "гібридних" та інших дій противника на морі (з моря, у приморських районах), зокрема мета і завдання противника, обсяг цих завдань, способи виконання завдань, отримані (очікувані) результати дій противника;

умови району (зони), в якому відбуваються дії, їх особливості, що обумовлюють дії ВМС;

рівень і обсяг завдань, які покладаються на ВМС у ході "гібридної" війни, їх частка у завданнях міжвідомчих та міжвидових угруповань сил (військ);

спроможності ВМС та їх частка у загальних спроможностях міжвідомчих угруповань сил, які використовуються у діях.

Для визначення ролі і місця ВМС у "гібридній" війні необхідно насамперед проаналізувати досвід "гібридних" дій противника та досвід застосування ВМС ЗС України у ході збройної агресії РФ.

Аналіз досвіду "гібридних" дій РФ проти України на морі, у приморських районах та досвіду застосування ВМС ЗС України. В умовах збройної агресії РФ проти України важливим завданням є постійне вивчення набутого досвіду дій військ (сил) та випереджувальне розроблення раціональних способів протидії противнику.

"Гібридні" дії РФ проти України в Криму, інших приморських районах України та на морі велися починаючи з 1991 р. та набули найчіткіших обрисів у 2014–2019 рр., тобто в умовах збройної агресії Росії.

У період 1991–2014 рр. сукупність "гібридних" дій РФ у Криму, інших приморських районах України та на морі мала такий характер:

широкомасштабна інформаційна кампанія з дискредитації України перед керівництвом європейських держав, зокрема країн – членів ЄС та НАТО, дискредитації керівництва української держави, зниження рівня морально-психологічного стану військовослужбовців ЗС, ІВФ та працівників ПОО;

постійний економічний тиск та маніпуляції стосовно України, починаючи з перерозподілу відсотків української сторони від розподілу Чорноморського флоту (ЧФ) через так звану "оплату Україною боргів за постачання російського газу" (замість розподілу 50 на 50%, російською стороною було запропоновано передати Україні лише 18% ОВТ та інших матеріальних засобів, майна, аргументуючи це заборгованостями за поставки російського газу), та водночас нехтування питанням оплати Росією оренди в України об'єктів інфраструктури для базування ЧФ, хоча це питання було прописане в угодах щодо розподілу ЧФ;

постійний політичний тиск насамперед на політичне та військово-політичне керівництво України;

нехтування правовими нормами, зокрема положеннями міжнародного права, особливо міжнародного морського та гуманітарного права, національного законодавства України під час базування та функціонування Чорноморського флоту РФ, та використання нелегітимних методів застосування сил, приміром, підрозділів так званих "зелених чоловічків", тобто військовослужбовців РФ, які не належали до особового складу ЧФ та діяли зі зброєю в руках (створення загрози застосування зброї) на території суверенної держави України; блокування пунктів базування ВМС ЗС України корабельними та різнорідними тактичними групами ЧФ;

невиконання передбачених міжнародним правом та двосторонніми угодами дипломатичних заходів у ході початку збройної агресії та у подальшому, у першу чергу, з реагування на ноти української сторони та ін.

Таким чином, за сукупністю проведених Росією заходів, що відбувались у різних сферах діяльності, у тому числі у військовій, були створені умови, за яких українська сторона не змогла ефективно реагувати на загрози та дії з боку РФ. Сукупністю зазначених "гібридних" дій Росія частково досягла власної стратегічної мети – дестабілізації обстановки та створення умов для повернення України під повний політичний контроль, як це відбувалось під час президентства В. Януковича. Частковість у досягненні мети Росією полягає у тому, що повномасштабної дестабілізації вдалось досягти лише у кількох районах України та встановити у них свій контроль – у Криму та окремих районах Донецької та Луганської областей, які нині є окупованими російським агресором.

Після початку збройної агресії проти України у лютому 2014 р. РФ постійно розширює масштаби та обсяги "гібридного" впливу на безпеку, зокрема й у Азово-Чорноморському регіоні. Це потребує постійного моніторингу "гібридних" дій Росії, проведення аналізу та визначення висновків та уроків, обрання доцільних способів колективної протидії.

Обсяг "гібридних" дій у ході заходів щодо забезпечення національної безпеки на морі постійно зростає разом із збільшенням конфліктності, а у разі недосягнення стратегічної мети веденням "гібридних" дій агресор може перейти до повномасштабних воєнних дій (рис 3.1).

Наразі, як відомо, противник веде дії проти України переважно з використанням "гібридних" способів впливу, у тому числі на морі, широко використовуючи поєднання: інформаційних атак, кібернетичних дій, заходів введення в оману як української сторони, так і усієї світової спільноти, демонстраційно-залякувальних заходів, економічного тиску та створення негативної соціально-політичної обстановки в Україні, а також відповідних військових заходів і дій.

Як свідчить аналіз поглядів російського військово-політичного керівництва, зокрема

виступів начальника генерального штабу збройних сил Росії Герасімова, РФ реалізує так звану "стратегію обмежених дій" ("*strategy of the limited actions*"), яка відома в термінології, що використовується фахівцями НАТО та України як "гібридні дії".

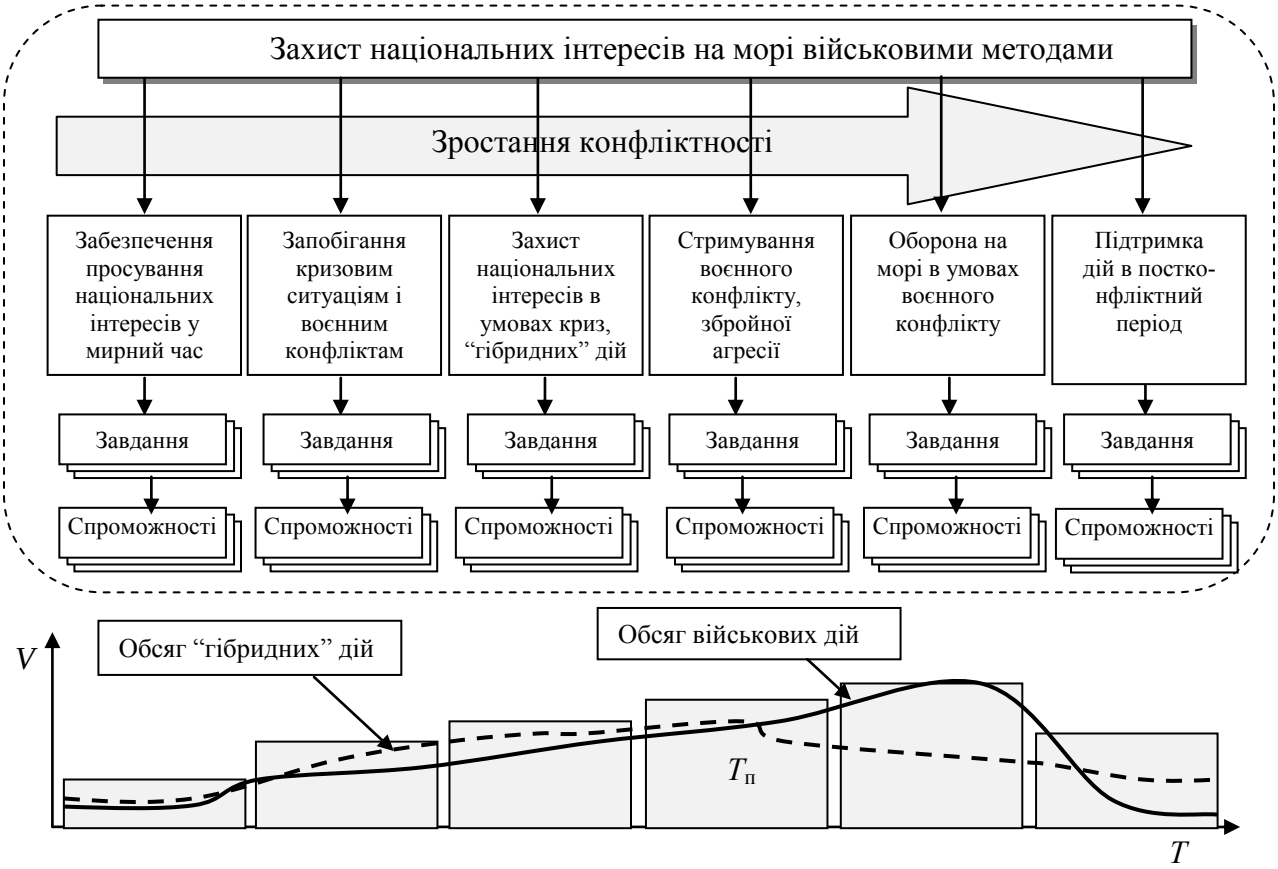

Рис. 3.1. Взаємозв'язок "гібридних" та виключно військових дій

Так, протягом 2018 р. противник, застосовуючи "гібридну" технологію впливу на Україну, вів дії щодо порушення її морської економічної діяльності та посилення власної військової присутності на морі, зокрема:

у травні було завершено будівництво Керченського (Кримського) мосту, висота якого не дає змоги рухатись суднам типу "PANAMAX";

у період з квітня по грудень 2018 р. противник здійснив 737 затримок торговельних суден на підходах до Керченської протоки (з обох сторін) та в Азовському морі, що призвело до зменшення на 20…30% обсягу робіт у портах Маріуполя та Бердянська;

у квітні – травні 2018 р. противник завершив формування міжвідомчого угруповання сил "з охорони Керченського (Кримського) мосту та контролю судноплавства в Азовському морі та Керченській протоці";

у травні – червні угруповання сил в Азовському морі було посилене за рахунок перекидання артилерійських катерів зі складу Каспійської флотилії.

Пропустивши в Азовське море у вересні 2018 р. перший загін з двох суден забезпечення ВМС ЗС України, противник 25 листопада 2018 р. на підходах до Керченської протоки захопив у полон разом з екіпажами два бойових катери та судно забезпечення ЗС України (рис. 3.2).

Як засвідчує аналіз, метою дій противника було не допустити нарощування угруповання ВМС ЗС України в Азовській операційній зоні та здійснити демонстрацію рішучості намірів РФ. У ході цих дій, як відомо, противник здійснив:

перешкоджання руху рб "Яни Капу" небезпечним маневруванням по курсу, застосуванням способів "навала" і "таран";

фізичне блокування Керченської протоки із застосуванням цивільного судна великої тоннажності;

радіоелектронне придушення засобів радіозв'язку загону бойових катерів та судна забезпечення;

стрільбу попереду по курсу руху катера (малого броньованого артилерійського

катера “Бердянськ”) із застосуванням корабельних артилерійських комплексів;

завдавання ураження катерам із застосуванням літаків штурмової авіації;

захоплення бойових катерів та судна забезпечення із застосуванням підрозділів спецпризначення та їх конвоювання до порту Керч.

Обстановка на 25 листопада 2018 року

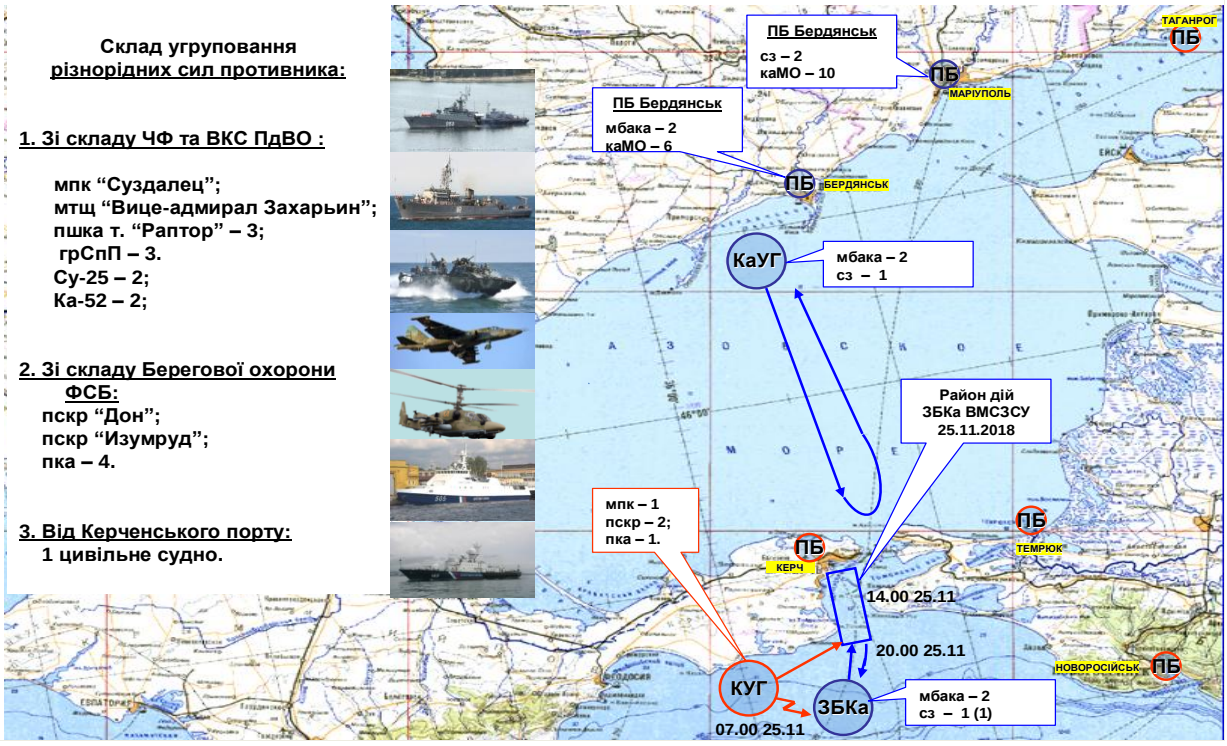

Рис. 3.2. “Гібридні” дії противника щодо захоплення військових кораблів України

Аналіз дій противника та своїх сил дав змогу зробити такі висновки. Захоплення бойових катерів та судна забезпечення ВМС ЗС України відбулось внаслідок: скоординованих дій міжвідомчого угруповання сил противника; відсутності належної підтримки та бойового забезпечення наших сил, зокрема авіаційної підтримки, винищувального авіаційного прикриття, застосування підрозділів сил спеціального призначення; невиконання заходів самооборони військовими кораблями ВМС ЗС України, передбачених нормами міжнародного морського права та законодавством України, зокрема Статутами ЗС України.

У 2019 р. противник поширив “гібридні” дії на Чорне море. Так, у серпні 2019 р. ворог одночасно закрив для плавання понад 25% площі моря та значно ускладнив умови для міжнародного судноплавства та бойової діяльності ВМС ЗС України.

Аналіз “гібридних” дій РФ на морі дав змогу дійти такого висновку: обсяг “гібридних” дій у ході заходів і дій щодо забезпечення національної безпеки на морі постійно зростає разом із збільшенням рівня конфліктності, а у разі недосягнення стратегічної мети веденням “гібридних” дій агресор може перейти до повномасштабних воєнних дій.

Наведений вище аналіз досвіду дій на морі дав можливість визначити такі загальні висновки:

противник розширює способи та форми “гібридного” впливу на Україну з використанням військової сили, зокрема із “гібридним” застосуванням створених і розгорнутих угруповань сил (військ);

під час ведення “гібридних” дій противник застосовує спеціально створені міжвідомчі міжвидові угруповання сил (військ);

веденням дій на морі противник негативно впливає на економічну діяльність України, міжнародне судноплавство в межах зони відповідальності України на морі та, відповідно, намагається погіршити соціально-політичну обстановку у приморських регіонах, загалом у державі та погіршити імідж України як надійного гаранта реалізації міжнарод-

ного права на морі;

для протидії противнику на морі в умовах здійснення ним "гібридних" дій недостатньо мати способи та форми застосування сил, які притаманні класичним підходам та видам дій – оборонним та наступальним операціям (бойовим діям), необхідно мати такі, що в умовах "гібридних" дій давали б змогу постійно впливати на противника, випереджувати його та своєчасно реагувати.

З огляду на зазначене, проблемними питаннями у розвитку сучасного військового мистецтва, зокрема військово-морського мистецтва, є наявність протиріччя, яке полягає, з одного боку, у розширенні використання противником "гібридних" дій на морі із застосуванням міжвідомчих міжвидових угруповань сил (військ), збільшення масштабів опосередкованого впливу військових формувань на економіко-політичну сферу, а з іншого боку, – у подальшому відставанні у розвитку українського військового мистецтва та військової науки від практичних потреб, зокрема щодо формування такої системи застосування угруповань сил оборони і безпеки, яка б містила форми застосування, адекватні "гібридним" діям противника.

Все це й обумовлює необхідність нагального розвитку основ застосування міжвідомчих (міжвидових) угрупувань сил (військ) на морі в умовах "гібридних" дій противника.

Аналіз поточного та перспективного безпекового середовища в Азово-Чорноморському регіоні, прогнозованого характеру "гібридних" дій РФ на морі. Ситуацію на тимчасово окупованих територіях АР Крим, міста Севастополя, прилеглих до них ділянках територіального моря України, виключної (морської) економічної зони України у Чорному морі та в акваторіях Азовського моря і Керченської протоки характеризують такі заходи:

ведення міжвідомчими (міжвидовими) угрупованнями військ (сил) РФ скоординованих міжвідомчих дій (спеціальної операції) у межах реалізації так званої "стратегії обмежених дій" щодо здійснення постійної військової та військово-морської присутності у районах, наближених до території України, у тому числі територіального моря України; ведення бойової діяльності, у тому числі охорони та оборони об'єктів виробничої діяльності у морі, демонстраційних, залякувальних та обмежувальних дій у Чорному та Азовському морях, спрямованих на зрив бойової діяльності ВМС ЗС України, погіршення умов міжнародного судноплавства у водах України, зниження обсягів судноплавства та діяльності портів України і, відповідно, погіршення соціально-політичної ситуації у приморських регіонах та загалом в Україні, формування у світової спільноти, керівництва іноземних держав та компаній великого бізнесу негативного ставлення до України через "нездатність України" забезпечити належний рівень міжнародної безпеки у своїх водах";

розширення масштабів мілітаризації Криму з боку РФ;

протидія з боку РФ діяльності збройних сил та інших інституцій країн – членів НАТО в Чорноморському регіоні, спрямованої на підтримання міжнародної безпеки, виконання партнерських зобов'язань НАТО щодо України та Грузії, нарощування спроможностей з оборони Альянсу у регіоні;

нарощування спроможностей створених міжвідомчих і міжвидових угруповань військ (сил) РФ у Криму, Чорному та Азовському морях за рахунок прийняття на озброєння новітніх зразків ОВТ і накопичення досвіду їх застосування у Сирії.

Необхідно зазначити, що для нейтралізації "гібридних" дій РФ на морі військово-політичне керівництво України вжило низку заходів та ввело в дію відповідні концептуальні нормативно-правові акти, спрямовані на системний розвиток військово-морських спроможностей з протидії "гібридним" загрозам. Так, у новій редакції Морської доктрини України на період до 2035 р., затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108, визначено пріоритети державної морської політики та надано визначення нових термінів, що стосуються військово-морської діяльності та захисту національних інтересів на морі зокрема:

"національні інтереси на морі – сукупність матеріальних та інтелектуальних потреб українського народу і держави у сфері морської діяльності, що реалізуються на основі морського потенціалу";

"загрози національній безпеці у сфері морської діяльності – фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливлюють або ускладнюють реалізацію національних

інтересів на морі, сталий розвиток України як морської держави";

"захист торговельного мореплавства та морегосподарського комплексу – заходи, що проводять в зоні національних інтересів на морі та спрямовані на зниження рівня загроз торговельному мореплавству і морегосподарській діяльності, підготовку держави та її морегосподарського комплексу до функціонування в особливий період та використання в інтересах оборони держави і захисту національних інтересів на морі";

"зона національних інтересів на морі – внутрішні морські води, територіальне море, виключна (морська) економічна зона України, а також інші райони Світового океану, що мають економічне та стратегічне значення для українського народу і держави".

Зазначені вище положення обумовили подальший розвиток основ застосування міжвідомчих угруповань сил оборони держави на морі в умовах "гібридних" дій противника.

Для виконання завдань щодо ведення так званих "протигібридних" дій необхідно мати відповідні спроможності. Слід зазначити, що у Морській доктрині України на період до 2035 р., в розробленні якої брала участь кафедра Військово-Морських Сил Національного університету оборони України, було передбачено такі заходи щодо застосування та розвитку ВМС:

підтримання військово-морського потенціалу України на рівні, достатньому для забезпечення стримування та відбиття зовнішньої агресії з моря, гарантованого захисту національних інтересів в окремих районах Світового океану;

нарощення сил і засобів оборони держави з моря завдяки мобілізації, використанню невійськових суден і спеціального обладнання, причалів морських і річкових портів;

створення необхідного військового потенціалу в Азовському морі у мирний час та особливий період, у тому числі кораблів (катерів) з ракетною зброєю, багатоцільових малорозмірних надводних платформ, зокрема безекіпажних;

створення органів військового управління оперативного рівня у двох відокремлених операційних загонах – в Азовському та Чорному морях, на які покладається підготовка та управління діями угруповання різнорідних сил ВМС та міжвідомчих угруповань сил (військ).

Для забезпечення базування сил на Азовському морі Стратегічним оборонним бюлетенем України, введеним в дію Указом Президента України від 06.06.2016 № 240/2016, та планом заходів з його реалізації було передбачено відновлення системи базування ВМС ЗС України і її розширення, зокрема створення військово-морської бази у цьому регіоні до кінця 2018 р. Напрямки розвитку системи базування також були включені до відповідного розділу Морської доктрини України на період до 2035 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108.

Як відомо, сили, які перебазовувались до Азовського моря у 2018 р., були розміщені у тимчасових місцях стоянки у портах Маріуполя та Бердянська. Південну військово-морську базу (далі – ВМБ) після виведення військових частин ВМС ЗС України з Криму у 2014 р. було відновлено у Миколаївській області. Надалі її було перейменовано у ВМБ "Схід" та сплановано до переміщення до міста Бердянська. Проте й до цього часу ці заходи не завершено.

Напрямки відновлення і розвитку спроможностей сил національного військового флоту в умовах "гібридних" дій РФ на морі опрацьовувало керівництво МО України, Генерального штабу ЗС України, Командування ВМС ЗС України спільно з провідними військовими науковцями, експертами, починаючи з березня 2014 р. Так, 27–29 березня 2014 р., після виходу командувача ВМС ЗС України контр-адмірала Гайдука С. А. з Криму, під його керівництвом із залученням групи офіцерів кафедри Військово-Морських Сил Національного університету оборони України, утвореної за ініціативою начальника кафедри капітана 1 рангу Яким'яка С. В., було опрацьовано один з перших варіантів замислу відновлення і розвитку ВМС ЗС України в умовах початку збройної агресії РФ проти України. У ці самі дні замисел був поданий на розгляд Міністру оборони України Ковалю М. В. Надалі тривала робота щодо обґрунтування та уточнення напрямків розвитку ВМС ЗС України з урахуванням умов обстановки, що складалася, початку АТО на території Донецької та Луганської областей.

Деталізовані заходи з відновлення і розвитку національного військового флоту було передбачено у Державній програмі розвитку

Збройних Сил України на період до 2020 року, затвердженій Указом Президента України від 22.03.2017 № 73/2017. Зокрема було сплановано будівництво понад двох десятків кораблів, катерів і суден, а саме:

малих броньованих артилерійських катерів типу "Гюрза";

десантно-штурмових катерів типу "Кентавр";

ракетних катерів типу "Лань" (ПАТ "Завод "Кузня на Рибальському", м. Київ).

Наприкінці 2017 р. було уточнено порядок будівництва корветів проекту 58250 для ВМС ЗС України, яке розпочалось у 2011 р. на Чорноморському суднобудівному заводі (м. Миколаїв). Так, постановою Кабінету Міністрів України від 22.11.2017 № 879 "Про внесення змін до Державної цільової оборонної програми будівництва кораблів класу "корвет" за проектом 58250" було передбачено фінансування та завершення будівництва чотирьох корветів –

у 2022 р. – першого корвета;

у 2024 р. – другого;

у 2026 р. – третього;

у 2028 р. – четвертого.

Загалом, завдяки вказаним вище заходам, передбачалось сформувати такий склад надводних сил, а також інших родів сил та військ ВМС ЗС України, який був би здатний виконати визначені завдання в умовах як "гібридних" дій, так і у разі переходу до повномасштабних воєнних дій.

Незважаючи на висловлення тверджень деякими військовими та цивільними експертами про створення в Україні так званого москітного флоту, насправді будівництво національного військового флоту здійснювалось для збалансованого розвитку родів сил та військ ВМС ЗС України, зокрема надводних сил, морської авіації, берегових ракетно-артилерійських військ, морської піхоти. Передбачалось придбати кілька надмалих підводних човнів і, таким чином, відновити цей важливий рід сил у складі флоту.

Для забезпечення системного та поступального розвитку ВМС ЗС України, набуття ним необхідних оперативних спроможностей для оборони держави з морських напрямків з урахуванням тривалого (понад 25 років) життєвого циклу основних зразків морського озброєння у 2017 р. було розпочато розроблення концептуального документа з довгострокового розвитку вітчизняного флоту. Спільно з іноземними радниками, провідними вченими Національного університету оборони України та інших закладів вищої освіти України, науково-дослідних установ, громадських організацій Командування ВМС ЗС України протягом січня–жовтня 2017 р. опрацювало Стратегію Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035, що була презентована українському суспільству у листопаді 2018 р. командувачем ВМС ЗС України. У розробленні цього документа активну участь брала кафедра Військово-Морських Сил Національного університету оборони України.

У Стратегії ВМС ЗС України 2035 передбачено у три етапи наростити спроможності вітчизняного флоту, зокрема систем висвітлення обстановки, управління силами та їх базуванням, забезпечити збалансований розвиток родів сил та військ. Так, у Стратегії ВМС ЗС України 2035 зазначено, що "…пріоритет розвитку надаватиметься надводним силам, морська піхота має повернутися до виконання властивих завдань".

Також документ передбачає створення ракетного комплексу "Нептун" берегового і морського базування та отримання іноземної військової допомоги. Після кількох років узгодження питань, підписання відповідної угоди між Україною та США, технічного відновлення силами Берегової охорони та підприємств цієї країни стратегічного партнера України у листопаді 2019 р. два патрульних катери типу "Айленд" були офіційно прийняті до складу ВМС ЗС України у м. Одеса.

У 2020 р. продовжено співпрацю із США щодо отримання військово-технічної допомоги, зокрема щодо надання Україні ще кількох катерів цього типу. Очікується, що в кінці 2020 – на початку 2021 р. до складу ВМС ЗС України буде передано щонайменше три патрульних катери типу "Айленд".

Незважаючи на те, що катери цього типу є за призначенням прикордонними і передані без основних зразків зброї, вони мають хороші маневрені та експлуатаційні спроможності. Патрульні катери типу "Айленд" у разі проведення заходів дообладнання та модернізації можна успішно залучати до виконання завдань дозорної служби на підходах до пунктів базування, контролю та захисту судноплавства, ізоляції визначених ділянок узбережжя з морських напрямків, тобто найважливіших завдань на морі в умовах продо-

вження Росією “гібридних” дій в Чорному та Азовському морях.

Підсумовуючи наведений вище аналіз вимог та положень нових стратегічних документів України у сфері морської та військово-морської діяльності та стану їх реалізації, слід наголосити, що впровадження цих концептуальних документів дало змогу системніше підійти до питань стосовно визначення стратегії та планів протидії “гібридній” війні на морі.

Важливою складовою поточної безпекової ситуації у Чорноморському регіоні є розширення подальшої співпраці України у сфері безпеки і оборони у цьому регіоні з НАТО та активізація міждержавного співробітництва з причорноморськими та іншими країнами – членами НАТО, зокрема й між військово-морськими силами цих держав.

Починаючи з 2014 р. постійно збільшувалась кількість заходів міжнародного співробітництва та кількість відвідувань Чорного моря кораблями країн-членів НАТО. Щороку проводиться українсько-американське навчання “Сі Бриз”. Окрім сил, що залучаються до цього навчання, протягом 2017–2019 рр. до Чорного моря та зокрема до порту Одеси систематично прибувають:

постійні військово-морські групи кораблів НАТО (у складі фрегатів і корветів – *Standing NATO Maritime Group, SNMG*, у складі протимінних кораблів – *Standing NATO Mine Countermeasures Group, SNMCMG*);

есмінці КРЗ типу “Арлі Бьорк” ВМС США, що несуть постійне цілорічне чергування з протиракетної оборони у пункті базування у м. Рота в Іспанії, та інші бойові кораблі країн – членів НАТО;

бойові кораблі підкласів фрегат, корвет ВМС Туреччини (раз на рік, у ході національного навчання, із заходом кораблів у всі основні пункти базування усіх причорноморських держав).

Після прийняття Чорноморського пакету допомоги Україні на ювілейному саміті НАТО у квітні 2019 р. передбачено збільшення кількості відвідувань Чорного моря кораблями країн – членів НАТО та проведення інших заходів. Так, у жовтні 2020 р. передбачено проведення спільного навчання Україна – НАТО “Непорушна стійкість – 2020” (“*Coherent Resilience* 2020”) щодо захисту критичної інфраструктури України у Чорноморському регіоні, яке здійснюється у межах Платформи Україна – НАТО з протидії “гібридній” війні. Навчання планується провести у формі *Tabletop Exercise* (ТТХ), тобто навчання, що проводиться із залученням експертів, штабних фахівців методом “мозкового штурму” у ході роботи низки синдикатів (груп).

Метою усіх зазначених вище заходів є реагування на агресивні дії РФ, які вона веде у глобальному вимірі та окремих регіонах, зокрема у Чорноморському регіоні. Росія продовжує здійснювати контроль над водами територіального моря і виключної (морської) економічної зони України у Чорному та Азовському морях, що прилягають до захопленого нею українського півострова Крим.

Слід зазначити, що внаслідок незаконних дій Росії у Чорноморському регіоні Україна втратила значну частину свого військово-морського потенціалу, національного майна, в тому числі інфраструктури морського транспорту та енергетики на шельфі Чорного і Азовського морів, системи морської освіти і науки. Як зазначено у вступній частині Морської доктрин України на період до 2035 року, “…орієнтовна вартість втрат, крім приватного бізнесу, становить суму, що дорівнює річному валовому внутрішньому продукту України”.

Також необхідно підкреслити, що до початку збройної агресії РФ Україна володіла найбільшою серед держав Азово-Чорноморського басейну довжиною морського узбережжя (2759 км) і понад 72 тис. м^2 виключної (морської) економічної зони. П’ять областей України, що є приморськими і займають близько 27% території держави, забезпечували значну частину національного валового внутрішнього продукту. Отже, зрозуміло, що метою протидії “гібридному” впливу РФ на Україну з моря і на морі є не тільки відновлення суверенітету і територіальної цілісності України, а й забезпечення її економічної та енергетичної незалежності, сталого розвитку та інтеграції України до європейського, євроатлантичного економічного, політичного, правового і безпекового простору.

Наразі, продовжуючи у Чорному та Азовському морях “гібридні” дії, РФ негативно впливає на економічну діяльність України на морі, що призводить до значних втрат у галузях:

портової діяльності;

добування газу у морських зонах;

вилову риби, використання інших морських ресурсів та ін.

На захоплених РФ українських газодобувних платформах розгорнуто підрозділи спеціального призначення та засоби (комплекси) розвідки, що суттєво збільшило спроможності угруповань сил та військ РФ у цьому регіоні зі спостереження та розвідки. Окрім того, слід наголосити, що щорічно РФ незаконно добуває газ із залученням захоплених українських газодобувних платформ у обсязі, що співрозмірний з потребами у газі для забезпечення протягом року населення України. Також Росія здійснює незаконний вилов риби у контрольованих нею українських водах. В кінці 2018 – на початку 2019 рр. продуктивність діяльності портів Маріуполя та Бердянська знизилась порівняно з показниками у попередній період на 15…25%.

Нині Росія, порушуючи базові норми міжнародного права, зокрема міжнародного морського права, активно використовує положення нав'язаного Україні Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки, підписаного 24.12.2003 та ратифікованого Законом України від 20.04.2004 № 1682-IV.

По-перше, проблема полягає в тому, що відповідно до статті 1 цього Договору Азовське море та Керченська протока "…історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації". Це положення Договору не відповідає нормі міжнародного права, яка встановлює, що внутрішніми водами або внутрішнім морем може вважатися акваторія, усі береги якої належать одній державі.

По-друге, російська сторона Договір не виконувала від самого початку, зокрема Росія протидіяла укладенню угоди між сторонами щодо встановлення державного кордону між країнами в Азовському морі, що передбачено також у статті 1 Договору: "Азовське море розмежовується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами". У 2018 р. під час проходження загону кораблів ВМС ЗС України через Керченську протоку РФ порушила статтю 2 вказаного договору, якою передбачено, що "…військові кораблі, а також інші державні судна під прапором України або Російської Федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства".

До лютого 2014 р., здійснюючи затримки, а по суті – блокування спільної роботи зі створення часткових угод у розвитку даного Договору, РФ фактично обмежувала можливості України в Азовському морі у галузі судноплавства, рибальства, захисту морського середовища, екологічної безпеки, пошуку та рятування на морі, що було передбачено статтею 3 цього Договору.

Важливо наголосити, що вказаний Договір передбачає можливість заходження в Азовське море військових кораблів третіх країн. Так, у статті 2 зазначено, що "Військові кораблі або інші державні судна третіх держав, що експлуатуються в некомерційних цілях, можуть заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою, якщо вони прямують з візитом чи діловим заходженням до порту однієї із Сторін на її запрошення або дозвіл, погоджений з іншою Стороною". Дане положення Договору дає змогу Україні планувати та здійснювати заходи міжнародного військового спів робітництва, зокрема й відвідування іноземними кораблями портів Маріуполя та Бердянська.

Важливим аспектом безпекової ситуації у Чорноморському регіоні є використання РФ та іншими державами положень Конвенції Монтрьо 1936 р., яка визначає правила входу через Босфор у Чорне море та вводить відповідні обмеження, зокрема щодо тривалості відвідування моря кораблями непричорноморських країн (до 21 доби) та обмеження щодо сукупної водотоннажності військових кораблів від однієї непричорноморської держави, які одночасно можуть перебувати у морі (до 30 тис. т). Конвенцією визначено й інші обмеження. Проте РФ порушує вимоги Конвенції щодо можливості виходу з Чорного моря підводних човнів, що обмежено лише випадками виходу для ремонтів. Насправді, підводні човни ЧФ РФ виходять для виконання бойових завдань у Середземне море, у тому числі здійснення ракетних ударів по об'єктах в Сирії. Як засвідчує проведений аналіз, є й інші проблемні питання міжнародно-правового характеру, що впливають на безпекову ситуацію в Чорноморському регіоні в умовах "гібридних" дій РФ на морі.

Підсумовуючи наведене вище, слід наголосити на найважливіших висновках.

По-перше, аналіз поточної воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки у

світі та навколо України дає змогу припустити, що у короткостроковій та середньостроковій перспективі РФ продовжуватиме збройну агресію проти України зі здійсненням "гібридного" впливу на неї, у тому числі на морі.

По-друге, РФ здійснюватиме "гібридний" вплив на Україну та НАТО в Чорноморському регіоні у формі спеціальної міжвідомчої операції, метою якої є зниження безпекових та оборонних спроможностей України та відновлення всеосяжного політичного контролю РФ над Україною, недопущення євроатлантичної інтеграції України, створення умов для повного панування РФ у регіоні у безпековій та оборонній сферах.

Рекомендації щодо протидії "гібридним" загрозам з боку РФ на морі. Обґрунтування рекомендацій щодо протидії загрозам з боку РФ на морі має базуватися на висновках та уроках з досвіду застосування ВМС у "гібридній" війні на морі; висновках з аналізу поточного та перспективного безпекового середовища в Азово-Чорноморському регіоні, прогнозованому характері "гібридних" дій РФ на морі; визначенні доцільних цілей, завдань та способів протидії "гібридним" загрозам з боку РФ на морі та з морських напрямків.

У підсумку обґрунтування рекомендацій щодо протидії загрозам з боку РФ на морі має бути сформований конкретний перелік заходів та дій, які мають вживати центральні органи виконавчої влади України, органи військового управління Збройних Сил України та керівництво країн-партнерів і безпекових організацій, які співпрацюють з Україною, в інтересах зриву та нейтралізації "гібридних" дій РФ у воєнній сфері в Азово-Чорноморському регіоні та запобігання їм.

Для удосконалення основ застосування сил оборони держави з урахуванням умов "гібридної" війни, зокрема для забезпечення розвитку основ застосування міжвідомчих (міжвидових) угруповань сил (військ) на морі в умовах "гібридних" дій противника, доцільною може бути реалізація таких пропозицій:

1. В умовах постійних порушень противником норм міжнародного права, зокрема на морі, а також користуючись рішеннями ООН щодо підтвердження територіальної цілісності України у межах визнаних міжнародним співтовариством кордонів, держава та її сили безпеки і оборони мають проводити сукупність "протигібридних" спеціальних міжвідомчих операцій і не тільки в районі операції Об'єднаних сил, а й на морі.

2. Проте "гібридні" спеціальні операції мають захищати та діяти на випередження, активно негативно впливати на економіку противника, його населення, війська (сили), деморалізувати їх, провокувати на чергові злочини та карати за нелюдяність і порушення найважливіших прав людини та держав.

3. Кожній виявленій дії (операції) противника на морі, метою якої є "гібридний" вплив, має бути протиставлена захисна та проактивна випереджувальна морська операція.

4. На морі слід проводити:

постійно триваючі операції з контролю обстановки у морських операційних зонах;

морські операції зі стримування;

морські точкові короткотривалі спеціальні операції з повернення під контроль держави об'єктів морегосподарської діяльності;

морські операції зі здійснення негативного впливу на морську економічну діяльність противника та ін.

Наведені вище морські операції розглядають як спільні (міжвидові, міжвідомчі, коаліційні) операції.

5. Аналіз обстановки в Азовському морі та прилеглих районах узбережжя, зокрема аналіз мети, завдань та спроможностей противника, дають змогу визначити мету та доцільні завдання застосування угруповання різнорідних сил (військ) ВМС ЗС України, що створюється для дій в Азовській операційній зоні. Загальною метою застосування угруповань різнорідних сил ВМС у морських операційних зонах є захист національних інтересів України на морі, відсіч та стримування збройної агресії противника з морського напрямку спільно з іншими складовими сил безпеки та оборони держави.

В умовах "гібридних" дій противника (до початку повномасштабних воєнних дій) метою застосування угруповання різнорідних сил ВМС в Азовській операційній зоні є сприяння запобіганню, нейтралізації та ліквідації дестабілізуючого впливу противника на економічну, соціально-політичну та оперативну обстановку в морській операційній зоні та визначених прилеглих районах узбережжя.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: ведення спостереження та роз-

відки в морських зонах Чорного та Азовського морів в інтересах виконання завдань оборони держави з морського напрямку та недопущення раптовості дій противника у разі його можливого переходу до повномасштабних воєнних дій; участь у веденні інформаційних та спеціальних дій по об'єктах противника в морських зонах та інших визначених районах в інтересах виконання завдань оборони держави з морського напрямку; посилення охорони державного кордону на морі та суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (після їх правового визначення); захист морських комунікацій України та торговельних суден іноземних держав у визначеній зоні відповідальності держави; забезпечення перевезень морем важливих державних та військових вантажів; ведення дій зі стабілізації обстановки у морських зонах та визначених прилеглих районах узбережжя, у тому числі здійснення ізоляції з моря визначених ділянок морського узбережжя та протидії терористичним угрупованням і диверсійно-розвідувальним силам противника; ведення демонстраційних дій на морі та у прилеглих районах узбережжя; підтримання сприятливого оперативного режиму у визначених районах моря, у тому числі створення спеціальних умов (режимів) використання визначених морських районів та повітряного простору над ними; сприяння угрупованням військ (сил) та підрозділам сил оборони і безпеки, зокрема Об'єднаних сил, що діють у приморських районах; охорона та оборона районів базування (дислокації) сил військ.

6. Уся сукупність операцій на морі (морських операцій) має бути підпорядкована єдиній стратегічній меті дій сил оборони та безпеки на морі. Ця сукупність операцій має реалізовуватись у межах єдиного замислу та плану стратегічної спеціальної міжвідомчої операції з "протигібридного" впливу на противника та повернення під контроль тимчасово окупованих територій.

7. В цій стратегічній "протигібридній" операції важливе місце займатиме використання дипломатичних, політичних, інформаційно-психологічних, економіко-санкційних, військово-демонстраційних та інших заходів і дій України спільно з її стратегічними іноземними партнерами – НАТО, ЄС, США. Серед цих заходів важливе місце мають зайняти постійні заходи співробітництва, зокрема міжнародні морські навчання у Чорному та Азовському морях.

8. Кількість спільних з партнерами навчань у морі має зростати, а райони їх проведення – розширюватись у бік центральної та східної частини Чорного моря. Доцільно було б започаткувати на підставі рішення ООН міжнародну операцію під егідою НАТО з контролю і захисту судноплавства у Чорному морі.

Наведені вище операції на морі (морські операції) певною мірою схожі за своїми цілями і змістом з тими підходами, що притаманні операціям з реагування на кризу і відповідним типам об'єднаних морських операцій, передбачених стандартами НАТО, зокрема Об'єднаною доктриною морських операцій НАТО (*Allied Joint Doctrine for Maritime Operations* (AJP-3.1), *Edition A Version 1, NATO Standardization office*, 2016).

9. Один із важливих заходів спільної (міждержавної, міжвідомчої) протидії "гібридним" загрозам є організація, встановлення і підтримання постійної взаємодії з питань моніторингу "протигібридних" дій (на міждержавному, державному, військовому, науково-експертному рівнях) зокрема:

створення постійних робочих груп та алгоритмів їх роботи (порядок, час, реагування, взаємодія);

узгодження порядку обміну інформацією між координаційними центрами та центрами управління;

створення (розширення) експертного та наукового співтовариства;

створення в Україні центру вивчення "гібридних" дій (для проведення експертного оцінювання, наукових досліджень, консультацій, систематичних презентацій для керівництва, розроблення стратегій, планів).

Наведені вище рекомендації, на думку авторів, дають змогу розширити уявлення про сучасні підходи до протидії "гібридним" діям противника на морі, зокрема відійти від класичних оборонних і наступальних операцій військ (сил) та перейти до сучасних міжвідомчих (міжвидових) операцій на морі. Реалізація наведених рекомендацій забезпечить досягнення стратегічних цілей у ході захисту національних інтересів України на морі, відсічі і стримування противника з Чорноморського та Азовського морських напрямків в умовах "гібридних" дій РФ на морі (з моря), у тому числі спільно з НАТО та ін-

шими партнерами України, підвищить рівень міжнародної безпеки в Чорноморському регіоні.

Висновки до розділу

Окупація РФ частини території України – АР Крим і міста Севастополя, а також збройна агресія у східних регіонах України показали, що система забезпечення національної безпеки і оборони України на початку 2014 р. виявилась неефективною і не забезпечила виконання покладених на сили безпеки і оборони Конституцією та іншими законами України завдань.

Загальний вплив "гібридної" війни на воєнно-політичну систему суспільства є беззаперечним. Інституційній підсистемі воєнно-політичної системи суспільства в умовах "гібридної" війни властиве створення нових органів воєнно-політичного управління, прискорений розвиток складових сектору безпеки й оборони, підвищення уваги до системи захисту інформаційного простору та кібербезпеки, а також поглиблення й певна трансформація міжнародного військового партнерства.

Після початку збройної агресії проти України у лютому 2014 р. РФ постійно розширює масштаби та обсяги "гібридного" впливу на безпеку, зокрема й у Азово-Чорноморському регіоні. Це потребує постійного моніторингу "гібридних" дій Росії, проведення аналізу та визначення висновків та уроків, обрання доцільних способів колективної протидії.

Російська Федерація продовжує розглядати Донбас як полігон і плацдарм для подальшої "гібридної" експансії. На території Донбасу за роки окупації сформоване значне за чисельністю угруповання військ з високим рівнем боєздатності та боєготовності, в тому числі за рівнем оснащеності його основними типами озброєння та військової техніки, створеним запасом матеріально-технічних засобів, рівнем укомплектованості особовим складом та іншими показниками.

Сукупність операцій на морі (морських операцій) має бути підпорядкована єдиній стратегічній меті дій сил оборони та безпеки на морі. Ця сукупність операцій має реалізовуватись у межах єдиного замислу та плану стратегічної спеціальної міжвідомчої операції з "протигібридного" впливу на противника та повернення під контроль тимчасово окупованих територій.

Важливим для забезпечення безпеки у Чорноморському регіоні є розширення подальшої співпраці України у сфері безпеки і оборони у цьому регіоні з НАТО та активізація міждержавного співробітництва з причорноморськими та іншими країнами – членами НАТО, зокрема й між військово-морськими силами цих держав.

Актуальним для спільної (міждержавної, міжвідомчої) протидії "гібридніим" загрозам залишається організація, встановлення і підтримання постійної взаємодії з питань моніторингу "протигібридних" дій (на між державному, державному, військовому, науково-експертному рівнях).

Однією з важливих особливостей ведення бойових дій у "гібридному" збройному конфлікті є те, що противник застосовує комбінацію обох складових збройних формувань: регулярної складової та НЗФ. При цьому противник може застосовувати цю комбінацію як на тактичному, так і на оперативно-тактичному рівнях залежно від ситуації, що склалась.

Під час збройного конфлікту "гібридного" типу на Донбасі противник застосовував одночасно (в різних комбінаціях) або послідовно як класичні, так і некласичні (терористичні, асиметричні, партизанські) форми застосування як регулярних військ, так і НЗФ. Надалі окупаційні сили проводили операції оперативно-тактичного масштабу із залученням як регулярних військ (сил) збройних сил РФ, так і НЗФ під загальним командуванням російських генералів і офіцерів (наприклад, операція окупаційних сил у січні–лютому 2015 р. в районі Дебальцевого).

Характер дій окупаційних сил визначили мету, завдання, зміст, характер АТО та особливі форми і способи застосування військ (сил) ЗС України в ній.

"Гібридний" характер сучасних воєнних конфліктів визначає особливості й форми застосування збройних сил, ІВФ, ПОО та потребує певних змін національного законодавства і уточнення керівних документів МО України.

СИРОТЕНКО А. М., доктор військових наук, старший дослідник
БОГДАНОВИЧ В. Ю., доктор військових наук, професор
ДУБЛЯН О. В., кандидат військових наук
ПАВЛІКОВСЬКИЙ А. К., кандидат військових наук, доцент

Розділ 4

ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ТА НЕВІЙСЬКОВИХ СИЛ І ЗАСОБІВ ДЛЯ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ

Зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на асиметричне застосування військової сили не передбаченими законом збройними формуваннями, комплексне використання військових та невійськових інструментів (політичних, економічних, інформаційно-психологічних тощо) принципово змінює характер збройної боротьби та висуває нові вимоги до системи забезпечення воєнної безпеки (СЗВБ)[141].

Суто військові інструменти стають допоміжними у досягненні воєнно-стратегічних цілей, які ставить перед собою агресор. До початку збройного конфлікту основні зусилля агресор концентрує на дестабілізації суспільно-політичної обстановки, провокуванні невдоволення населення діючою владою та розпалюванні сепаратистських настоїв у суспільстві, дискредитації воєнно-політичного керівництва країни, проти якої спрямовані агресивні дії. Разом це створює підґрунтя для активного та прихованого формування так званого руху опору, створення спеціальних воєнізованих загонів та їх навчання методів і прийомів спротиву чинній владі, у тому числі із застосуванням зброї. В результаті досягається силова реакція держави на терористичні акти та провокації, у тому числі із застосуванням збройних сил, яка подається агресором на міжнародному рівні як придушення демократії або утискання прав та свобод громадян певних регіонів або національних меншин. Поєднання різних інструментів (військових та невійськових), як привід для здійснення агресії проти іншої держави, обумовлює її “гібридний” характер.

Специфічна послідовність розвитку сучасного воєнного конфлікту обумовлює необхідність визначення принципів, форм та способів інтеграції військових та невійськових сил та засобів держави для протидії збройній агресії, що визнана у цій роботі як така, що має “гібридний” характер.

4.1. Принципи, цілі, форми і способи інтеграції військових та невійськових сил і засобів протидії

В сучасних умовах суттєво зросли можливості збройних сил провідних держав світу щодо збирання, оброблення та розподілу інформації, яка стала важливим фактором, що змінює правила війни на користь широкого використання невійськового інструментарію для досягнення стратегічних цілей її ведення. Цей інструментарій обумовлює використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших методів, які активізують протестні настрої суспільства та поєднуються з неоголошеним (та (або) при-

[141]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”: Указ Президента України від 24.09.2015 № 555 / 2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 70 (09.10.2015).

хованим) застосуванням військових сил та засобів. Країни-агресори вже не роблять ставку на класичне вторгнення, а досягають власних цілей комбінацією спеціальних (підривних) операцій, кібернападів, ретельно спланованих акцій, спрямованих на дестабілізацію обстановки, дезорганізацію державного та військового управління та підтримки НЗФ на території противника.

У таких умовах врегулювання збройного конфлікту розглядається як процес впорядкованої взаємодії міжнародних структур, які відповідають за підтримання міжнародного миру і безпеки, та складових сектору безпеки і оборони, що можуть бути спрямовані на захист національних інтересів з метою вжити всіх можливих дій та заходів, що проводяться одночасно або послідовно для вирішення проблем, які стали причиною його вирішення.

Для протидії деструктивному тиску агресора на Україну та примушення його до дотримання норм міжнародного права та власних зобов'язань доктринальні документи держави[142] передбачають "взаємоузгоджене використання політико-дипломатичних, інформаційних та силових інструментів держави". Враховуючи новий, більш варіативний та прихований механізм виникнення збройного конфлікту, який РФ продемонструвала, розв'язавши збройну агресію проти України, сумісне та взаємоузгоджене застосування військових та невійськових сил і засобів є головною умовою для його врегулювання. Ця вимога обумовлюється не тільки прагненням до уникнення дублювання завдань, що покладаються на окремі складові сектору безпеки і оборони (СБОУ) для врегулювання, та неекономного використання ресурсів, а й тим, що у процесі протидії "гібридній" агресії змінюється роль та місце саме військових засобів. Досвід врегулювання збройного конфлікту на Сході України показав, що успіх у протидії "гібридній" агресії стає неможливим без інтеграції військових та невійськових сил і засобів держави[143].

Незважаючи на задекларовану[144] необхідність інтеграції зусиль (сумісного залучення) складових СБОУ, організація процесу інтеграції (технологія інтеграції) не визначена, що засвідчує появу як наукової, так і організаційної проблеми. Саме тому визначення мети, форм та способів інтеграції військових і невійськових сил та засобів СБОУ для протидії загрозам воєнного характеру (ЗВХ), що мають ознаки "гібридності", можна вважати одним з етапів вирішення зазначеної вище наукової проблеми. Складність її вирішення потребує застосування системного підходу, який за своєю природою є міждисциплінарним, загальнонауковим і спрямованим на інтеграцію досягнень суспільних, природничих і технічних наук, а також досвіду практичної діяльності, насамперед в області організації та управління.

Керівні документи з питань забезпечення національної та воєнної безпеки України орієнтують суб'єкти сектору безпеки і оборони держави на першочергове використання несилових структур та невійськових заходів для усунення або нейтралізації ЗВХ[145,146]. Разом з цим збройна боротьба залишається важливим фактором, що має вплив на результати воєнних конфліктів та залишається визначальним фактором під час вирішення актуальних питань забезпечення оборони.

Існуючі шляхи врегулювання збройних конфліктів орієнтовані, у першу чергу, на розвиток збройних сил, підвищення спроможностей сил оборони та виконання сукупності заходів (оперативне обладнання території, заходи з мобілізації, оперативне розгортання військ (сил) тощо), що спрямовані на підготовку та ведення оборонних дій, локалізацію зони (району) конфлікту, нейтралізацію НЗФ тощо. Це не повною мірою відповідає реальним умовам, у яких зароджується та розвивається збройний конфлікт. Роль та місце силового компоненту у протидії загрозам "гібридного" типу може суттєво змінюватися залежно від фази розвитку такого

---

[142]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 "Про нову редакцію Воєнної доктрини України": Указ Президента України від 24.09.2015 № 555 / 2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 70 (09.10.2015).

[143]Сиротенко А. М. Методологія комплексного використання військових та невійськових сил та засобів сектору безпеки і оборони для протидії сучасним загрозам воєнній безпеці України : монографія / А. М Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. С. Романченко, І. Ю. Свида – Львів : НАСВ, 2019. – 268 с.

[144]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" : Указ Президента України № 555/2015. – К. : АПУ, 2015. – 27 с.

[145]Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. – К. : АПУ, 2016. – 45 с.

[146]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України № 287/2015. – К. : АПУ, 2015. – 12 с.

конфлікту. Відповідно зростає роль інтеграції зусиль військових та невійськових суб'єктів сектору безпеки і оборони у протидії воєнним загрозам, що мають "гібридний" характер.

За оцінками військових аналітиків, співвідношення внеску військових та невійськових засобів для досягнення воєнно-політичних цілей у збройному конфлікті суттєво змінилося на користь останніх. Внесок військових та невійськових засобів також змінюється в ході збройного конфлікту на його етапах[147]. Це обумовлює необхідність визначення їх пріоритетності та розроблення практичних рекомендацій щодо інтеграції зусиль військових та невійськових суб'єктів сектору безпеки і оборони України для нейтралізації воєнних загроз, які мають ознаки "гібридності".

Збройний конфлікт на Сході України характеризується асиметричним застосуванням військової сили з боку збройних формувань, не передбачених законом, використанням сторонами конфлікту найманців, у тому числі іноземних, добровольчих батальйонів, які комплектувалися як із патріотично налаштованих громадян, так і кримінальних елементів, зміщенням акцентів на одночасному та комплексному використанні військових і невійськових інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо). Це принципово змінює характер збройної боротьби та висуває нові вимоги до СЗВБ.

Існуючі шляхи формування національних безпекових та оборонних спроможностей загалом також орієнтовані на сумісне використання сил і засобів сектору безпеки і оборони. Водночас існує необхідність в уточненні принципів, форм і способів інтеграції військових і невійськових сил та засобів з урахуванням досвіду протидії "гібридній" агресії РФ.

Аналіз головних тенденцій розвитку безпекового середовища у світі доводить, що у переважній більшості з них застосуванню військової сили належить важлива роль як аргументу у відносинах між країнами. Проте на перший план виходить не силова, а інформаційна, суспільна-політична, ідеологічна та економічна складові впливу на противника для досягнення воєнно-політичних цілей у збройному конфлікті, що розв'язаний в результаті "гібридної" агресії.

Цілеспрямований, адаптивний щодо держави, яка є об'єктом агресії, характер воєнних загроз, заснованих на поєднанні військових і невійськових заходів, вважається основною ознакою їх "гібридності"[148]. Саме цілеспрямований характер і висока динаміка перетворення загроз, які поєднують інформаційні, суспільно-політичні, ідеологічні, економічні та військові аспекти впливу на супротивника потребують ретельного попереднього опрацьовування на державному рівні з розробленням відповідних до аспектів впливу заходів для адекватної протидії.

Звідси можна сформулювати *головну мету заходів щодо протидії воєнним загрозам, які мають "гібридний" характер* (*ознаки "гібридності"*) – своєчасне виявлення загрози у певній сфері функціонування суспільства і держави, які охоплює СЗВБ, можливі наслідки впливу на стан забезпечення національної безпеки та недопущення перетворення її із потенційної до реальної з усуненням дії формуючих цю загрозу чинників[149].

Отже, загрози воєнного (у тому числі "гібридного") характеру, які формують не суто військові, а здебільшого невійськові чинники, потребують такої самої комплексної реакції. "Гібридність" воєнної загрози проявляється у *прихованому, цілеспрямованому, деструктивному та комплексному* впливах на систему забезпечення національної безпеки держави – сукупності чинників (наміри та дії) як військових, так і невійськових, що взаємопов'язані єдиною метою. Саме тому йдеться про інтеграцію зусиль військових і невійськових сил та засобів (формування інтегрованого потенціалу протидії) щодо запобігання таким загрозам[150]. Здійснення цієї протидії покладається на сектор безпеки і оборони України.

---

[147]Іващенко А. М. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам // зб. наук. праць ЦВСД НУОУ. – К. : НУОУ, 2015. – № 1 (53). – С. 18–23.

[148]Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

[149]Сиротенко А. М. Методологія комплексного використання військових та невійськових сил та засобів сектору безпеки і оборони для протидії сучасним загрозам воєнній безпеці України : монографія / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. С. Романченко, І. Ю. Свида – Львів : НАСВ, 2019. – 268 с.

[150]Сиротенко А. М. Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида // Наука і техніка Повітряних Сил ЗС. – 2018. – № 2 (31). – С. 16–29.

Під **інтегрованим потенціалом протидії воєнним загрозам, що мають ознаки "гібридності"** розуміють сформований раціональний склад сил і засобів СБОУ та визначення їх необхідних спроможностей, реалізувати які планується за єдиним замислом для деескалації виявлених (прогнозованих) загроз, які мають комплексний ("гібридний") характер у межах виділених державою та недержавними організаціями ресурсів.

Наразі організація процесу інтеграції (технологія інтеграції) загалом визначена, розроблений метод формування та управління інтегрованим потенціалом протидії, але вона має бути втілена на практиці у вигляді рекомендацій центральним органам виконавчої влади та органам військового управління з урахування їх перспективної моделі. Сутність методу засновується на гіпотезі, що виявлений або прогнозований рівень загрози, у тому числі тієї, яка має "гібридний" характер, має бути нейтралізований передусім невійськовими (політичними, економічними, інформаційно-психологічними тощо) методами та засобами, а у разі їх низької ефективності – з використанням воєнно-політичних, військово-технічних, спеціальних, оборонних та інших дій для забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави[151]. Це дасть змогу обґрунтувати раціональний склад сил та засобів та їх необхідні спроможності щодо деескалації виявлених загроз у межах виділених ресурсів. Це відповідним чином засвідчує появу як наукової, так і організаційної проблеми.

Визначення мети, форм та способів інтеграції військових і невійськових сил та засобів СБОУ для протидії загрозам, що мають "гібридний" характер, можна вважати одним з етапів вирішення зазначеної вище наукової проблеми. Складність її вирішення потребує застосування системного підходу, який за своєю природою є міждисциплінарним, загальнонауковим і спрямований на інтеграцію досягнень суспільних, природничих і технічних наук, а також досвіду практичної діяльності, насамперед в області організації та управління. Це, відповідно, потребує розглядати можливу сукупність військових та невійськових сил і засобів СБОУ для протидії воєнним загрозам, особливо тим, що мають ознаки "гібридності", як систему[152]. В основу формування (синтезу) цієї системи, її інтегративних якостей покладено цілеспрямованість системи, як системоутворювального фактора. Саме визначена вище мета такої системи як об'єктивний критерій вибору із середовища всіх елементів і відносин, що створюють систему, визначатиме необхідний склад суб'єктів СБОУ та їх функції. Подальша декомпозиція та формалізація мети створюють можливості для її коректного опису.

Для цього пропонується більш розгорнуте формулювання мети інтеграції військових і невійськових сил та засобів, що сприяє синтезу системи цих заходів, яка була б у змозі ефективно протидіяти загрозам, у тому числі тим, що мають "гібридний" характер. Фактично йдеться про створення відповідної системи протидії таким загрозам у воєнній сфері[153].

Реалізовувати необхідні спроможності СБОУ для протидії загрозам, що мають "гібридний" характер, пропонується за єдиним замислом, як правило, у формі спеціальної операції для деескалації у межах виділених державою та недержавними організаціями ресурсів.

Таким чином, з огляду на сутність воєнних загроз, що мають ознаки "гібридності", метою інтеграції військових і невійськових сил та засобів протидії цим загрозам є таке організаційне поєднання сил і засобів суб'єктів СБОУ, які б у разі застосування за умов єдиного керівництва та відповідного планування були б здатні ефективно зменшити вплив чинників, що формують таку загрозу, до прийнятних значень. Декомпозиція зазначеної мети із застосуванням одного з методів побудови системи цілей – побудови "дерева" цілей (підцілей) з протидії ЗВХ, дасть змогу вибудовувати взаємозв'язки між цілями різ-

[151]Сиротенко А. М. Метод адаптивного управління інтегрованим потенціалом протидії виявленій (прогнозованій) загрозі / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида // Наука і техніка Повітряних Сил ЗС України. – 2017. – № 4 (29). – С. 5–10.

[152]Сиротенко А. М. Когнітивний підхід до визначення завдань складовим інтегрованого потенціалу деескалації загроз воєнного характеру в системі забезпечення воєнної безпеки / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2018. – № 3. – С. 12–18.

[153]Сиротенко А. М. Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида // Наука і техніка Повітряних Сил ЗС України. – 2018. – № 2 (31). – С. 16–29.

них рівнів, розбити їх на етапи, надати чітку загальну картину системи цілей.

Кількість складових (підцілей) головної мети та їх ієрархічних рівнів залежатиме від обраної стратегії протидії загрозі, можливостей залучених до протидії суб'єктів СБОУ та їх структурних підрозділів за підпорядкуванням. Таке "дерево" цілей зв'язує воєдино довгострокові і короткострокові цілі, що дає змогу бачити загальну стратегічну картину протидії загрозам. При цьому можна виокремити такі види цілей:

стратегічні – формуються під час визначення довготривалого процесу протидії загрозам;

тактичні – формуються для вирішення оперативних завдань суб'єктам СБОУ;

траєкторні – визначають загальний напрям, у якому має змінюватися об'єкт впливу (чинник або група чинників, що формують загрозу).

Під час формування "дерева" цілей дотримуються таких основних вимог, як виключення неважливих та малоефективних заходів і заходів, виконанню яких перешкоджає недостатність ресурсів.

Основними системними вимогами до переліку підцілей найнижчого рівня є класичні – їх повнота, достатність та вимірність. Саме вимірність цілей уможливлює пошук раціонального розподілу зусиль між суб'єктами СБОУ та організацію контролю за результатами їхніх дій на всіх етапах протидії загрозам.

Проте, зважаючи на специфічність суб'єктів СБОУ (різних за функціями та підпорядкованістю у загальній системі державних органів, наявність недержавних організацій), слід очікувати, що на відміну від технічних та організаційних систем у створюваній системі протидії загрозам "гібридного" характеру за рахунок військових та невійськових сил і засобів вимірність цілей забезпечити буде дуже важко.

Таким чином, формування "дерева" цілей матиме визначальний характер для організації процесу інтеграції військових і невійськових сил та засобів.

З урахуванням викладеного можна сформулювати основні принципи, за якими має відбуватися інтегрування військових і невійськових сил та засобів для протидії загрозам, що мають "гібридний" характер:

системності, який закладено у мету протидії загрозам та передбачає отримання ефекту емерджентності від інтеграції військових і невійськових сил та засобів;

адекватності загрозі, який висуває вимоги до відповідності залучених суб'єктів СБОУ, поставлених їм завдань та виділених ресурсів, чинникам, що формують загрозу;

оптимізації розподілу зусиль між задіяними суб'єктами СБОУ та різного роду ресурсів;

науковість у формуванні інтегрованого потенціалу військових та невійськових засобів, який зобов'язує здійснювати всебічний аналіз загроз і забезпечувати обґрунтованість заходів із протидії на базі повної й достовірної інформації із застосуванням наукових методів і підходів та сучасного програмного забезпечення[154];

принцип, що об'єднує групу принципів управлінської діяльності, які стосуються прийняття організаційно-управлінських рішень. Дотримання саме принципів управлінської діяльності забезпечує досягнення мети протидії загрозам. Основними з цих принципів, що пропонуються до врахування, є:

наявність одного керуючого центру (органу);

збалансованість прав і обов'язків осіб, які приймають рішення у структурі суб'єктів СБОУ, тобто відповідальність має бути узгодженою з їх повноваженнями;

реальність поставлених завдань і термінів;

економічність, тобто урахування наявних ресурсів різного роду та зіставлення їх із конкретною метою;

гнучкість, тобто здатність змінюватися відповідно до вже отриманих проміжних результатів та навколишнього середовища;

конкретність і адресність, що передбачають визначення виконавця заходу, часу і термінів;

несуперечливість, тобто погодженість з іншими рішеннями із забезпечення воєнної безпеки;

повнота змісту, як системний принцип, тобто рішення має охоплювати загрозу загалом, можливі напрями її розвитку, засоби і ресурси, використовувані для досягнення

[154]Богданович В. Ю. Метод управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного характеру для забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави / В. Ю. Богданович, Г. П. Воробйов, А. Ф. Савостьянов. – Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 69125 від 13.12.2016.

цілей протидії загрозі, терміни досягнення, порядок взаємодії між суб'єктами СБОУ на всіх етапах протидії;

передбачення ризиків та прагнення зменшити їх до мінімально можливого рівня, що потребує управління ризиками, тобто завчасного виявлення невизначеностей та прогнозування наслідків їх впливу на стан функціонування СБОУ для розроблення і реалізації рішень щодо їх зменшення.

Слід зазначити, що протидія загрозам, що мають "гібридний" характер, є складним процесом, що зумовлено великою кількістю формуючих ці загрози різнорідних чинників та складністю прогнозу змін інтенсивності їхньої дії.

Розглядаючи можливі форми і способи інтеграції військових та невійськових засобів для протидії воєнним загрозам з ознаками "гібридності", термін "інтеграція" можна розглядати з кількох позицій.

По-перше, інтеграція як цілеспрямоване об'єднання деяких суб'єктів у одне ціле для спільної діяльності (суто організаційне завдання).

По-друге, це спільна діяльність деяких суб'єктів із відповідною метою.

Ураховуючи, що об'єднання суб'єктів для забезпечення національної безпеки нормально вже існує у вигляді СБОУ, розглядається саме спільна діяльність його суб'єктів, яка спрямована на нейтралізацію воєнних загроз з ознаками "гібридності". Така діяльність суб'єктів СБОУ потребує визначення притаманних процесу протидії таким загрозам відповідних форм і способів. У способах інтеграції визначальними стають:

можливості сил і засобів, які залучатимуться до протидії у межах інтеграції зусиль;

якісні характеристики кадрів, на які покладатимуться розроблення як загальної стратегії протидії загрозі, так і розроблення та виконання завдань на рівні суб'єктів СБОУ[155].

Якщо підсумувати все вищенаведене, можна запропонувати кілька основних способів інтеграції військових і невійськових засобів для протидії загрозам воєнного характеру:

інтеграція військових і невійськових сил та засобів із наданням пріоритету несиловим засобам із застосуванням силових для підтримки;

інтеграція військових і невійськових сил та засобів із наданням пріоритету силовим засобам із застосування несилових для підтримки.

Зрозуміло, що кожен із зазначених способів інтеграції може мати безліч варіантів складу сил і засобів суб'єктів СБОУ, що застосовуються, та ступеня їх участі у протидії загрозі з плином часу. Глибший розгляд способів інтеграції військових і невійськових сил і засобів для протидії воєнним загрозам з ознаками "гібридності" потребує проведення додаткових досліджень.

Щодо форм інтеграції військових та невійськових засобів для протидії воєнним загрозам з ознаками "гібридності", пропонується прийняти до вжитку військові терміни "операція" та "кампанія". При цьому сутність терміна "операція" практично не відрізняється від застосовуваного у воєнному мистецтві як "координовані дії різнорідних сил та засобів, що об'єднані єдиною метою".

Що стосується "кампанії", то, хоча цей термін вже майже не вживається, однак особливості загроз, які мають "гібридний" характер, як об'єкта дослідження та складність протидії ним дають підстави для його використання. Як зазначалося вище, загрози, що мають "гібридний" характер, формуються багатьма чинниками, дія яких характеризується: масштабністю; зазвичай значними часовими межами; спрямованістю на різні державні інституції та суб'єкти, функціонування яких впливає на стан обороноздатності держави, тощо.

Зрозуміло, що й адекватна реакція на такі загрози потребує також значних часових витрат, залучення до протидії великої кількості суб'єктів СБОУ (і не тільки), фінансових та матеріальних ресурсів і є неможливою як операція, яка має конкретніший, окреслений у часі характер. Отже, на погляд авторів, до цієї реакції на загрози, що мають "гібридний" характер, доволі коректним буде застосування терміну "*кампанія*", тобто "кампанія" стає формою досягнення стратегічної цілі протидії воєнним загрозам, у тому числі, що мають ознаки "гібридності". Тоді операція, як форма досягнення однієї з тактичних цілей протидії, стає її складовою, оскільки є

[155]Сиротенко А. М. Методика проектування необхідних спроможностей складових інтегрованого потенціалу деескалації загроз на виконавчому рівні / А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида : зб. наук. праць ЦНДІ ЗС України. – К., 2017. – № 3 (81). – С. 48–56.

локальнішою, конкретною за метою та цілями, а тому обмеженою за часом і учасниками формою інтеграції військових та невійськових сил і засобів. Отже, протидія загрозі у формі "кампанії" полягатиме у проведенні сукупності різних за типами та сферами операцій (дій та заходів), об'єднаних загальним стратегічним замислом, що відповідає класичному розумінню цього терміна.

Ураховуючи, що воєнні загрози, особливо ті, що мають "гібридний" характер (ознаки "гібридності"), формуються багатьма різнорідними чинниками, форми і способи інтеграції військових і невійськових сил і засобів протидії змістовно можуть мати велику кількість варіантів. Для практичної реалізації визначених форм та способів інтеграції військових та невійськових сил і засобів протидії доцільно мати концепцію їх комплексного використання, основні положення якої запропоновані у наступному підрозділі.

4.2. Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для протидії "гібридній" агресії (загрозам "гібридного" типу)

Комплексне використання військових та невійськових сил і засобів передбачає формування *інтегрованого потенціалу протидії загрозам*, під яким розуміють найраціональніший склад сил і засобів СБОУ з визначеними їх необхідними спроможностями, реалізацію яких планується здійснювати за єдиним замислом, як правило, у формі спеціальної операції для деескалації виявлених (прогнозованих) загроз "гібридного" типу у межах виділених державою та недержавними організаціями ресурсів.

Сучасний стан складових сектору безпеки і оборони не дає змоги забезпечити гарантоване реагування на актуальні загрози національній безпеці України.

Нерозв'язаними проблемами у СБОУ залишаються:

неефективність механізму запобігання та нейтралізації сучасних загроз національній безпеці України та запобігання їм;

недосконаліть процесу формування, координації та взаємодії складових СБОУ під час вирішення спільних завдань із забезпечення національної безпеки;

незавершеність процесу побудови ефективної системи управління ресурсами у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці;

недосконала система планування та спільного застосування військ (сил) та засобів, їх підготовки та забезпечення тощо.

Концепцією[156] визначені першочергові завдання реформування сектору безпеки і оборони, серед яких:

об'єднання оперативних спроможностей складових СБОУ для забезпечення своєчасного і адекватного реагування на кризові ситуації, які загрожують національній безпеці;

створення ефективної системи управління СБОУ як цілісною функціональною системою;

постійне підтримання визначених сил безпеки і оборони в готовності до виконання завдань за призначенням;

удосконалення системи планування у СБОУ, забезпечення раціонального використання державних ресурсів.

Основні зусилля з розвитку СБОУ передбачається зосередити на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України, зокрема на такі:

удосконалення концептуальних та доктринальних засад підготовки та застосування військ (сил) і засобів СБОУ;

централізація управління СБОУ у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період; підвищення рівня міжвідомчої координації і взаємодії;

узгодження концепцій, стратегій і програм реформування та розвитку складових СБОУ та оборонно-промислового комплексу;

удосконалення системи державного прогнозування та стратегічного планування, системи планування застосування військ (сил) і засобів СБОУ.

Основними напрямами досягнення необхідних спроможностей концепцією визначено:

раціональний розподіл завдань у СБОУ, формування системи управління силами безпеки і оборони залежно від типу кризової си-

[156]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України": Указ Президента України від 04.03.2016 № 92/2016. – К. : АПУ, 2016. – 17 с.

туації (загрози) та з урахуванням багатогранності ризиків національній безпеці;

удосконалення системи планування застосування, управління та взаємодії сил безпеки і оборони під час ліквідації (нейтралізації) актуальних загроз;

створення єдиної системи ситуаційних центрів державних органів, що входять до СБОУ, а також інших органів державної та місцевої влади, забезпечення її ефективної координації з використанням можливостей Головного ситуаційного центру України[157];

удосконалення системи територіальної оборони для формування активного резерву ЗС України, запровадження практичної моделі взаємодії підрозділів територіальної оборони зі збройними формуваннями держави;

створення системи моніторингу, аналізу, прогнозування, моделювання та підтримки прийняття рішень у сфері національної безпеки і оборони за єдиними методиками, підготовленими з використанням можливостей Головного ситуаційного центру України (ГСЦУ).

Очевидно, що рішення, які приймають в інтересах забезпечення обороноздатності держави, досить відповідальні, потребують системного врахування впливу багатьох чинників, що можливо лише за умов попереднього дослідження їх впливу на забезпечуваний у державі рівень воєнної безпеки[158].

Практична реалізація зазначених у концепції напрямів досягнення необхідних спроможностей СБОУ щодо забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави ускладнюються через відсутність розробленої відповідної науково-методологічної бази та науково-методичного забезпечення.

Слід зазначити, що в сучасних умовах саме через відсутність системних досліджень і науково обґрунтованої практики щодо вирішення проблем воєнної безпеки виявляється недостатня результативність здійснюваних заходів у сфері оборони і створюваних для їх реалізації державних і недержавних організацій і структур. При цьому зі збільшенням останніх погіршується результативність їх діяльності (через дублювання певних функцій і боротьби за "виживання"). Водночас економічні й матеріальні витрати на вирішення вказаних проблем істотно зростають.

Результати проведених досліджень показують, що досягнення поставлених цілей у сфері забезпечення воєнної безпеки держави практично неможливе без розроблення й послідовного проведення єдиної гнучкої державної політики, інтеграції сил та засобів СБОУ, створення та впровадження в життя єдиної системи взаємоузгоджених і всебічно зважених заходів економічного, політичного, інформаційного й організаційного характеру, адекватних загрозам життєво важливим інтересам суспільства і держави.

Безперечно, що всебічне дослідження можна провести лише за допомогою відповідних моделей, серед яких центральне місце посідає концептуальна модель управління інтегрованим потенціалом протидії (КМУІПП) загрозам воєнного та "гібридного" характеру[159], структурна схема якої представлена на рис. 4.1.

Модель управління інтегрованим потенціалом протидії ЗВХ розробляється за методологією системного аналізу, методами дослідження операцій, аналізу ієрархій, теорію імовірності і прогнозування, експертним оцінюванням й моделюванням та може використовуватися вищим воєнно-політичним керівництвом держави в ситуаційних центрах управління під час планування й проведення цілеспрямованої політики із забезпечення необхідного рівня воєнної безпеки держави, а також у навчальних, наукових і дослідницьких установах під час вивчення кризових ситуацій і способів виходу з них.

Основою створення КМУІПП загрозам воєнного та "гібридного" характеру вибрані такі принципи:

відкритість моделі, що дає можливість у разі потреби нарощувати її за допомогою додаткових модулів, використовувати єдину базу даних СБОУ і гарантувати надійний інформаційний захист від різного роду інформаційних впливів;

---

[157]Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 06.05.2015 № 287/2015. – К. : АПУ, 2015. – 12 с.

[158]Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія: у 7 т. – Т. 4. – Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

[159]Богданович В. Ю. Концептуальна модель інформаційно-моніторингової системи національної безпеки / В. Ю. Богданович, А. Л. Висідалко // Захист інформації. – 2014. – Т. 16. – № 1. – С. 81–88.

генерація сценаріїв, що дає змогу моделювати ймовірні сценарії розвитку воєнно-політичної і геополітичної ситуації в регіоні;

фільтрація запропонованих заходів, що дає можливість обґрунтовувати варіанти інтеграції сил та засобів на підставі певних критеріїв, пріоритетність використання несилових методів нейтралізації загроз воєнній безпеці держави, гарантій, що діють, і обмежень у СБОУ;

адаптація до існуючої воєнно-політичної ситуації, що дає можливість обґрунтовувати заходи щодо забезпечення воєнної безпеки держави, адекватні реальному рівню, напряму, характеру і масштабу ЗВХ державі;

модульність, відповідно до якої допускається заміна певних часткових моделей (модулів) точнішими і досконалішими, а також нарощування загальної моделі.

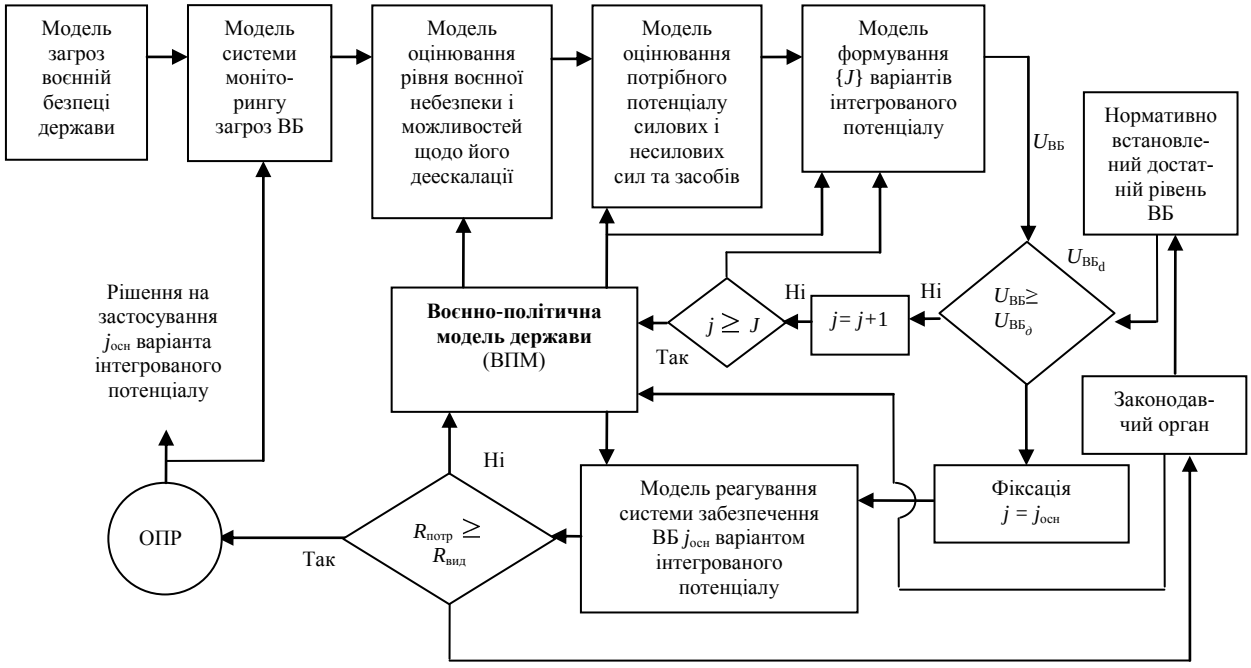

Рис. 4.1. Модель управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного та "гібридного" характеру для забезпечення визначеного рівня ВБ держави

У зв'язку з цим до КМУІПП загрозам воєнного та "гібридного" характеру висувають такі основні вимоги[160]:

забезпечення об'єктивного оцінювання ВПО в регіоні;

оцінювання потрібного (достатнього) потенціалу сил та засобів СБОУ для нейтралізації виявлених (прогнозованих) загроз;

формування множини варіантів інтеграції сил та засобів СБОУ, які відповідають вимогам щодо нейтралізації загроз з урахуванням діючих обмежень у СЗВБ держави;

формування пріоритетної низки варіантів інтеграції сил та засобів за величиною їх інтегрованого потенціалу;

реалізація логіко-математичних процедур вибору найраціональнішого варіанта інтеграції сил та засобів, який би забезпечував підтримку достатнього рівня воєнної безпеки та відповідав діючим обмеженням у СЗВБ держави;

обґрунтування достатнього рівня воєнної безпеки держави для нейтралізації розглянутих ЗВХ, у разі потреби – визначення необхідних фінансових і матеріальних ресурсів;

обґрунтування рекомендацій щодо адаптації воєнно-політичної моделі держави, її зовнішньої, воєнно-економічної і воєнно-технічної політики до реальної ВПО в регіоні на конкретний проміжок часу і на перспективу.

Оскільки практична розробка КМУІПП загрозам воєнного та "гібридного" характеру є окремим дослідженням, то обмежимося лише її узагальненою структурною схемою (див. рис. 4.1) і короткими коментарями щодо призначення, вимог, вирішуваних за-

[160]Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : монографія у 7 т. – Т. 4. – Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

вдань, вхідної інформації і вихідних даних для деяких модулів комплексної моделі.

Адаптація здійснюється за рахунок багатоканального зворотного зв'язку, по якому визначають реальні можливості сформованих варіантів інтеграції сил та засобів щодо нейтралізації виявлених (прогнозованих) загроз для забезпечення нормативно встановленого достатнього рівня воєнної безпеки держави[161].

Концептуальна модель управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного та "гібридного" характеру дає змогу вирішувати як пряме завдання щодо розрахунку реальних можливостей держави із забезпечення воєнної безпеки, так і зворотне завдання, що забезпечує розрахунок необхідного інтегрованого потенціалу сил та засобів для забезпечення нормативно встановленого рівня воєнної безпеки держави.

Стисла характеристика основних модулів комплексної моделі управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного та "гібридного" характеру.

Воєнно-політична модель (ВПМ) держави. Вихідною інформацією для розроблення ВПМ України служать: Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, Закон України "Про національну безпеку України", Закон України "Про засади внутрішньої та зовнішньої політики", Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, Закон України "Про оборону України" та інші законодавчі акти щодо функціонування держави і забезпечення оборони України.

Вхідними даними для ВПМ зазвичай обирають:

національні інтереси держави у воєнній сфері;

масштаб, напрям, характер можливого застосування військової сили, а також можливі стратегічні партнери, союзники (очевидні і приховані), їх можлива реакція на агресію проти України (держава обере політику невтручання, стороннього спостерігача, підтримає Україну, підтримає агресора тощо);

можливі розміри допомоги або підтримки з боку сусідніх держав (блокування шляхів підходу військ, відмова від надання повітряного простору для прольотів засобів повітряного нападу, готовність до прийому і тимчасового розміщення біженців та надання гуманітарної допомоги, готовність і здатність виступити посередником у врегулюванні конфлікту тощо);

можливий масштаб підтримки агресора (надання коридорів прольоту засобам повітряного нападу і ведення розвідки, аеродромів, портів, території для розміщення баз, військ тощо).

Модель загроз воєнній безпеці держави. Модель є базою даних виявлених у різний час та прогнозованих ЗВХ, кожна з яких описується характеристиками типового паспорту загроз. Під ЗВХ розглядатимемо загрозу, реалізація якої супроводжується використанням методів, сил та сучасних засобів ведення контактних та безконтактних війн або іншого впливу, що спричиняє такі ж самі наслідки (руйнування, каліцтва і загибель людей, порушення штатних режимів функціонування й життєзабезпечення складових СБОУ, ОПК та важливих об'єктів інфраструктури держави).

Модель системи моніторингу загроз воєнній безпеці держави. Модель описує нормативно визначену в державі процедуру виявлення загроз, на які СЗВБ має ефективно реагувати[162]. Особливостями системи моніторингу є формування пріоритетної низки виявлених загроз, для нейтралізації яких у державі достатньо ресурсів, та оцінювання результативності реалізації вибраного варіанта інтеграції сил та засобів для протидії загрозі, що досліджується.

Модель оцінювання рівня воєнної небезпеки і можливостей щодо деескалації. Модель дає змогу кількісно (в межах від 0 до 1) оцінювати рівень воєнної небезпеки за сукупністю виявлених загроз (небезпек) як на визначений інтервал часу, так і на вибрану перспективу. Модель будується на основі удосконаленого методу аналізу ієрархій[163]. Особливістю моделі є те, що вона дає змогу

[161]Богданович В. Ю. Метод управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного характеру для забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави/ В. Ю. Богданович, Г. П. Воробйов, А. Ф. Савостьянов. – Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 69125 від 13.12.2016.

[162]Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія: у 7 т. – Т. 4. – Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

[163]Там само.

концептуально оцінити можливості СБОУ щодо деескалації виявленого рівня воєнної небезпеки та визначити ті сили і засоби, які доцільно залучити для формування інтегрованого потенціалу протидії виявленим загрозам.

Модель оцінювання потрібного потенціалу силових і несилових сил та засобів. Модель дає змогу визначити потрібні спроможності СЗВБ для нейтралізації визначеного (прогнозованого) рівня воєнної небезпеки. Вирішуючи зворотну задачу, модель дає змогу визначити потрібні сили та засоби (потенціал), які б забезпечили формування потрібних спроможностей. Ці спроможності, у свою чергу, залежать від багатьох факторів, із яких визначальним є ВПМ держави.

Модель формування множини варіантів інтегрованого потенціалу. Оскільки потрібні спроможності можна отримати за різними варіантами комбінації сил та засобів сектору безпеки і оборони, що є у розпорядженні держави, то модель дає змогу не тільки сформувати кілька варіантів [*J*], а й проранжувати їх за певними показниками, наприклад, ряд за ефективністю деескалації виявленого рівня воєнної небезпеки, за тривалістю проведення, за чисельністю залучених осіб тощо. Вибір того чи іншого варіанта комбінації сил та засобів і є управлінням інтегрованим потенціалом протидії ЗВХ за критерієм забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки за наявності ресурсів $R_{\text{потр}}$, що не перевищують виділені $R_{\text{вид}}$. Варіант, що якнайкраще задовольняє цьому критерію, приймається за основний $j_{\text{осн}}$, який особа, що приймає рішення, надалі впроваджує в СЗВБ, а ефективність його реалізації відстежує система моніторингу загроз.

Якщо неможливо забезпечити деескалацію загроз за вибраним критерієм, модель допускає проведення процедур корегування ВПМ держави, встановленого достатнього рівня воєнної безпеки та пошук нових можливостей щодо протидії виявленим (прогнозованим) загрозам.

Таким чином, запропонована комплексна модель управління інтегрованим потенціалом протидії дає можливість не тільки обґрунтовувати найраціональніший склад сил та засобів для деескалації виявлених (прогнозованих) загроз, оцінювати реальні можливості з нейтралізації конкретних ЗВХ згідно з прийнятими в державі стратегіями забезпечення воєнної безпеки, а й оцінювати результативність окремих складових сил та засобів СБОУ, що інтегруються для деескалації загроз державі. Розглянуті концептуальні описи часткових моделей містять доктринальні положення, які необхідно використовувати під час формування технічних завдань на розроблення часткових комп'ютерних програм, інформаційно стикованих з програмним забезпеченням ГСЦУ.

У воєнних конфліктах на початку XXI ст. спостерігається усталена тенденція комплексного використання військових (силових) і невійськових (несилових, "гібридних") інструментів, що принципово змінює характер протистояння конфліктуючих сторін.

Забезпечення воєнної безпеки України в умовах ресурсних обмежень пропонується здійснювати завдяки інтегруванню спроможностей складових СБОУ для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози, що, у свою чергу, потребує розроблення способів формування інтегрованого потенціалу протидії загрозам, всебічного забезпечення та управління його практичною реалізацією, спираючись на використання невійськових методів і засобів, а у разі необхідності, здійснення силової підтримки.

Найскладнішим завданням на сьогодні є обґрунтування необхідних військових та невійськових ("гібридних") сил і засобів та визначення їх завдань для гарантованої в межах виділених ресурсів деескалації виявлених ЗВХ.

Аналіз доступного методичного апарату такого обґрунтування показує, що в Україні основними методами є метод проб та помилок, метод генерації ідей (метод мозкового штурму) та методи експертного оцінювання (прогнозування), які не можуть вирішити проблему, що розглядається, з достатньою для практики точністю.

У попередніх публікаціях автори запропонували метод управління інтегрованим потенціалом протидії ЗВХ[164], який дає змогу обґрунтовувати раціональний склад сил і засобів та їх необхідні спроможності для деескала-

[164]Богданович В. Ю. Метод управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного характеру для забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави / В. Ю. Богданович, Г. П. Воробйов, А. Ф. Савостьянов. – Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 69125 від 13.12.2016.

лації до прийнятного рівня виявлених (прогнозованих) загроз у межах виділених як державою, так і недержавними організаціями ресурсів. Проте практичне застосування представленого методу потребує деталізації окремих його етапів та процедур.

Процес формування гіпотетично потрібного нейтралізаційного "зсуву" щодо виявленого рівня воєнної небезпеки (загрози) суб'єктами, що належать до політичної, економічної, інформаційної та воєнної сфер, з використанням методу Ісікави[165], показаний на рис. 4.2.

Для скорочення викладок щодо позначень на рис. 4.2 розглянемо лише інформаційну сферу. Для інших сфер викладки аналогічні, змінюються лише індекси назв сфер.

Для інформаційної сфери:

$P_{i1} \ \ldots \ P_{in}$ – показники загрози та їх значущість ("вага") в інформаційній сфері;

$P^*_{i1} \ \ldots \ P^*_{in}$ – показники загрози та їх допустима залишкова "вага" після реалізації потрібного рівня нейтралізаційного "зсуву";

$\Delta_{i1} \ \ldots \ \Delta_{in}$ – мінімально допустиме зменшення "ваги" (пріоритетів) показників загроз за шкалою Сааті[166] після реалізації потрібного рівня нейтралізаційного "зсуву";

$\{P_{inn}\}$ – множина завдань суб'єкта інформаційної сфери щодо нейтралізації показників загроз до рівнів $P^*_{i1} \ \ldots \ P^*_{in}$.

Визначені множини завдань суб'єктам, що утворили інтегрований потенціал протидії, є необхідними мінімально допустимими спроможностями цих суб'єктів і розглядаються у якості їх часткових операційних завдань.

Традиційно завдання вважається виконаним, якщо визначено достатню кількість виконавців зі спроможностями, що забезпечили його виконання, задіяні ресурси не перевищили виділених, а втрати не перевищили допустимих. Оскільки запропонований метод управління інтегрованим потенціалом протидії є найвищим рівнем системного використання суб'єктів СБОУ для нейтралізації загрози в СЗВБ, то цільова функція нейтралізаційного "зсуву" має бути орієнтованою на досягнення синергетичного ефекту, як результату використання складної системи[167].

Практична реалізація зазначеної вимоги може бути здійснена на основі *когнітивного* підходу до процесу підготовки та виконання часткових операційних завдань, що базуються на теорії та методах експертних систем[168], експертно значущих проміжних сценаріїв, аналізу ієрархій та інших.

Когнітивний підхід передбачає формування восьми експертно значущих проміжних сценаріїв (ЕЗПС), що показані на рис. 4.3. Під **сценаріями** розуміють вибрані експертами відносно самостійні етапи визначення завдань, без яких розробити операційне зав-дання неможливо.

Коротко опишемо часткові завдання, що вирішуються на кожному із ЕЗПС.

ЕЗПС № 1 – прийняття рішення на нейтралізацію виявленої в ході моніторингу загрози Z, рівень якої перевищив поріг реагування СЗВБ.

Поріг реагування має визначатися у правовому просторі держави. Щодо кожної держави, що розглядається як евентуальний противник, нормативно визначається своя величина порогу реагування, який заносять у відповідну базу даних ЕС.

ЕЗПС № 2 – вибір суб'єктів для формування інтегрованого потенціалу протидії.

Експерти-фахівці у сфері національної та воєнної безпеки діють *методом мозкового штурму* з використанням баз даних відповідної експертної системи (ЕС). На рис. 4.2 наведений варіант формування інтегрованого потенціалу із чотирьох суб'єктів, які представляють політичну, економічну, інформаційну та власне військову сфери. Рекомендується вибирати ті суб'єкти, що опікуються сферами, у яких найвагоміше проявляються ознаки виявленої загрози. При цьому можуть використовуватися паспорти загроз[169].

---

[165]Метод "Діаграма Ісікави". [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http:/www.inventech.ru/pub/methods/metod-0019/.

[166]Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем : пер. с англ. / Т. Саати, К. Кернс. – М. : Радио и связь, 1991. – 224 с.

[167]Богданович В. Ю. Комплексна модель управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного характеру для забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави / В. Ю. Богданович, О. В. Павловський // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2017. – № 1 (26). – С. 6–11.

[168]Экспертные системы: Структура и классификация. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. prorobot.ru/nauka/expert-systems-structure-and-classification.php.

[169]Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія: у 7 т. – Т. 4. – Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

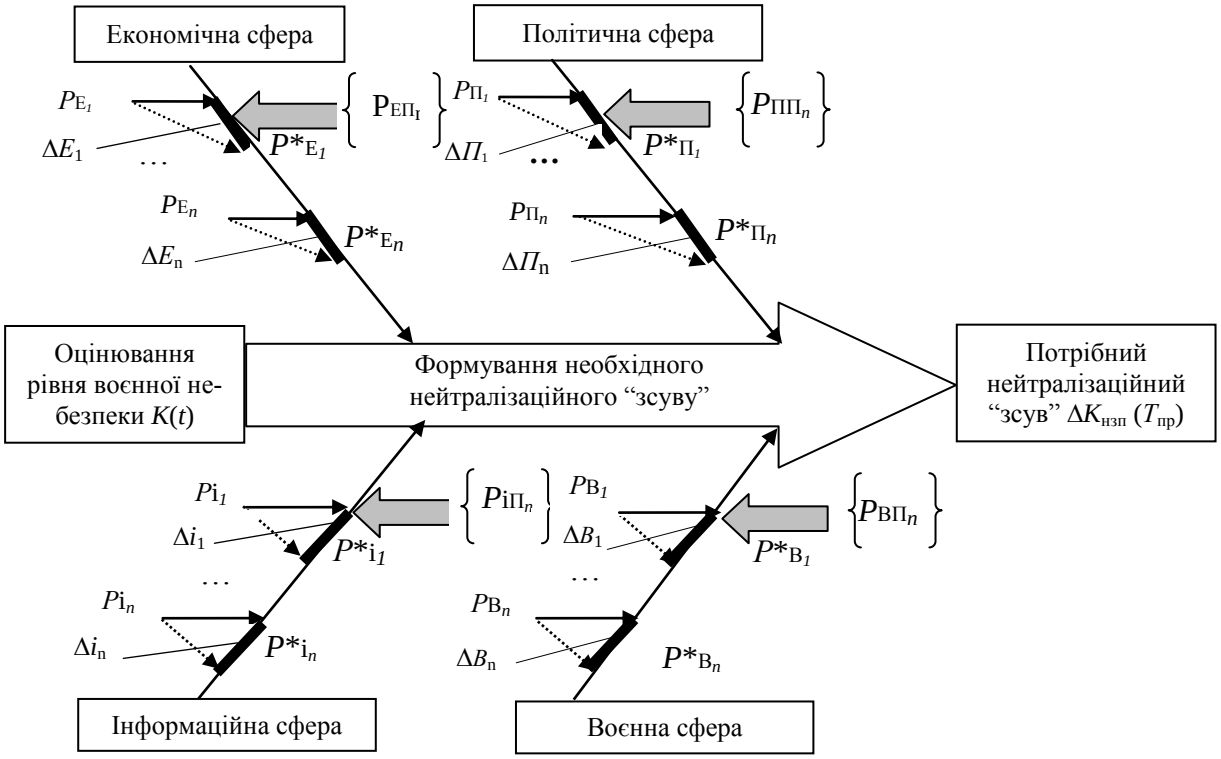

Рис. 4.2. Приклад формування гіпотетично потрібного нейтралізаційного "зсуву" для нейтралізації виявленої загрози з використанням методу Ісікави

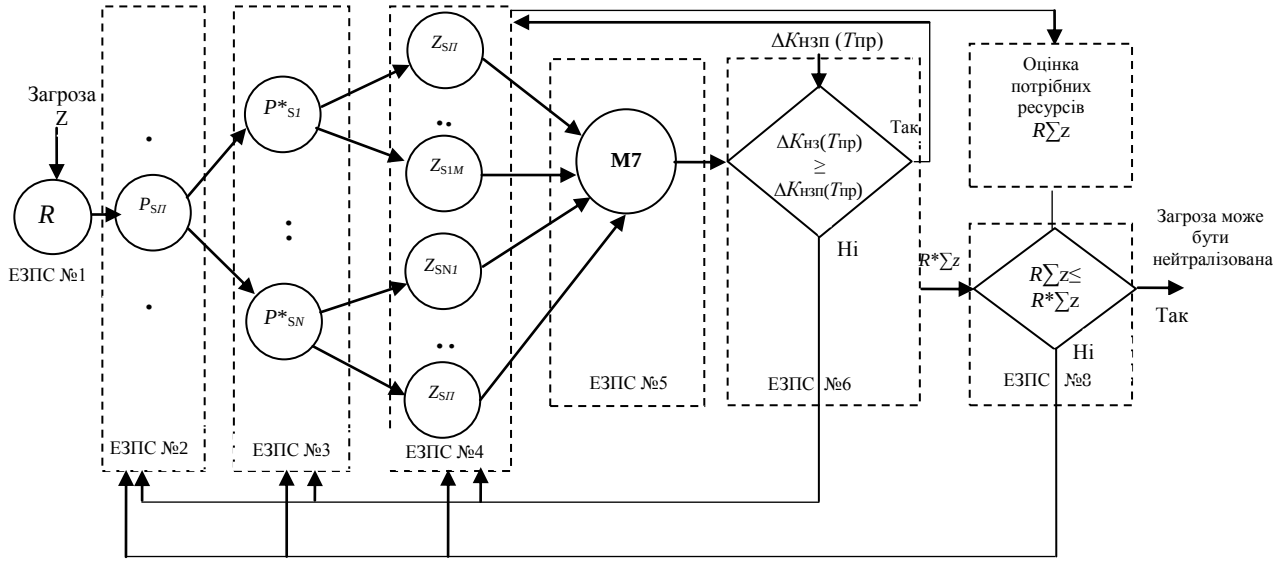

Рис. 4.3. Послідовність визначення завдань складовим інтегрованого потенціалу деескалації загроз воєнного характеру з використанням методу експертно значущих проміжних сценаріїв

ЕЗПС № 3 – оцінювання потрібного нейтралізаційного "зсуву" $\Delta K_{\text{нзп}}(T_{\text{пр}})$. Потрібний нейтралізаційний "зсув" оцінюється за допомогою комп'ютерної технології М7[170] *ітераційним способом* завдяки зниженню показників "ваги" (пріоритетів) загроз за шкалою Сааті до того моменту, поки не буде досягнуто значення $\Delta K_{\text{нз}}(T_{\text{пр}}) = K_{\text{д}}\ \Delta K(t_1)$, де $K_{\text{д}}$ – коефіцієнт деескалації (набуває фіксованих значень:

у разі використання несилових засобів $K_{\text{д}} = 1{,}1$;

у разі використання силових засобів $K_{\text{д}} = 1{,}2$.

[170]Богданович В. Ю. Метод управління інтегрованим потенціалом протидії загрозам воєнного характеру для забезпечення визначеного рівня воєнної безпеки держави / В. Ю. Богданович, Г. П. Воробйов, А. Ф. Савостьянов. – Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 69125 від 13.12.2016.

Для варіанта силової підтримки $K_д$ = 1,15.

Зміну рівня воєнної небезпеки визначають за формулою $\Delta K(t_1) = K(t_1) - K_{пр}$, як різницю між отриманим поточним рівнем воєнної небезпеки (загрози) на час t_1 $K(t_1)$ та пороговим $K_{пр}$ (визначається у правовому просторі держави).

($T_{пр} - t_1$) – часовий проміжок, що відводиться для нейтралізації виявленої в момент часу t_1 загрози. Зазвичай визначається на стратегічному рівні і може становити від кількох місяців до кількох років.

ЕЗПС № 4 – визначення нейтралізаційних завдань для кожного *s*-го суб'єкта та його вагових показників $P^*s_1 \ldots P^*s_n$ може бути здійснено з використанням бази знань ЕС про загрози, удосконаленого методу аналізу ієрархій, експертного оцінювання та комп'ютерної технології М7.

Практика показує, що досягнення необхідної "ваги" показника P^*s можна забезпечити певною множиною окремих завдань (заходів), що реалізуються у *s*-й сфері. Чим більше здійснюють таких заходів, тим швидше досягають потрібного результату, але при цьому зростають (і не завжди пропорційно) ресурси на їх проведення, що може бути заблоковано на ЕЗПС № 8. Доцільно формування множини таких заходів для кожної *s*-ї сфери здійснювати методом мозкового штурму з використанням бази знань ЕС про загрози. До того ж експерти повинні бути готовими оцінювати потреби у ресурсах для реалізації запропонованих варіантів заходів.

ЕЗПС № 5 – оцінювання рівня поточного (прогнозованого) нейтралізаційного "зсуву" $\Delta K_{нз}(T_{пр})$. Визначений на ЕЗПС № 4 варіант множини завдань (заходів) для кожної сфери (третій рівень трирівневої ієрархічної моделі) вводять у комп'ютерну технологію М7 і за її допомогою обчислюють поточний (прогнозований) нейтралізаційний "зсув" $\Delta K_{нз}(T_{пр})$. При цьому може уточнюватися "вага" (пріоритет) кожної сфери, що надалі враховуватиметься під час перерозподілу ресурсів, якщо виникне така потреба. Підвищення точності прогнозування може бути досягнуто завдяки використанню ЕС, уточненню з її допомогою факторів та умов, що найсуттєвіше впливатимуть на динаміку рівня загрози, що розглядається.

ЕЗПС № 6 – проводять перевірку на достатність отриманого поточного (прогнозованого) нейтралізаційного "зсуву" $\Delta K_{нз}(T_{пр}) \geq \Delta K_{нзп}(T_{пр})$. Якщо умова виконується, то в ЕЗПС № 4 фіксуються для кожної *s*-ї сфери відповідні множини завдань $\{Z_s\}$ та їх "вага" (пріоритет). Якщо зазначена умова не виконується, то з використанням ЕС здійснюється нова ітерація вибору суб'єктів в ЕЗПС № 2, або вибирається новий варіант зниження показників "ваги" (пріоритетів) загроз за шкалою Сааті в ЕЗПС № 3, або формується новий варіант множини нейтралізаційних завдань в ЕЗПС № 4 (див. рис. 4.3).

ЕЗПС № 7 – враховуючи накопичений досвід та відповідний методичний матеріал, занесений у відповідну базу знань ЕС, проводиться оцінювання потрібних ресурсів $R_{\sum z}$ для виконання зафіксованого в ЕЗПС № 4 варіанта множини завдань усіма суб'єктами щодо нейтралізації виявленої загрози *Z*.

ЕЗПС № 8 – проводиться перевірка оцінених в ЕЗПС № 7 потрібних ресурсів $R_{\sum z}$ на відповідність виділеним $R^*_{\sum z}$.

Якщо умова $R_{\sum z} \leq R^*_{\sum z}$ не виконується, то здійснюється нова ітерація в ЕЗПС № 4, або в ЕЗПС № 3, або в ЕЗПС № 2 (див. рис. 4.3).

Якщо умова $R_{\sum z} \leq R^*_{\sum z}$ виконується, то особі, що приймає рішення, надається для затвердження проект управлінського рішення щодо нейтралізації виявленої загрози визначеним складом суб'єктів з обґрунтованими завданнями для кожного суб'єкта.

Звісно, що практична реалізація описаних експертно значущих сценаріїв потребує специфічного управління у секторі безпеки і оборони, відповідного інформаційно-аналітичного та ресурсного забезпечення. Для реалізації запропонованого способу доцільно використати інформаційні ресурси, технології та аналітиків (експертів) ГСЦУ[171].

Таким чином, розроблений когнітивний підхід до визначення завдань військовим та невійськовим складовим, що залучається до сумісної нейтралізації ЗВХ завдяки інтеграції їх можливостей в умовах ресурсних обмежень, дає змогу адаптуватися до рівня та характеру загроз і раціонально використовувати наявні у держави військові і невійськові інструменти забезпечення її воєнної безпеки.

У відповідь на "гібридну" агресію проти України, що характеризується комплексним використанням військових і невійськових

[171] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України № 287/2015. – К. : АПУ, 2015. – 12 с.

інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо) здійснюється стратегічний перегляд концепції оборони. Одночасно передбачається створення результативного механізму формування і реалізації державної політики з питань забезпечення воєнної безпеки, здійснення військово-політичного, адміністративного та безпосереднього військового керівництва силами оборони. Першочерговим завданням є створення дієвої системи управління СБОУ.

Формування національних оборонних спроможностей передбачається здійснити завдяки поліпшенню взаємодії і координації дій органів державної влади і складових СБОУ з урахуванням особливостей протидії "гібридній" агресії.

Зважаючи на засади внутрішньої і зовнішньої політики характер актуальних загроз національній безпеці, основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі визначено створення цілісного СБОУ як головного елемента СЗВБ, інтеграцію спроможностей його складових для своєчасного і ефективного реагування на наявні та потенційні загрози, підвищення спроможностей сил оборони, необхідних для досягнення цілей воєнної політики з урахуванням наявних у держави можливостей і ресурсів.

Оновлена концепція оборони базується на нових методах керівництва обороною за критерієм "висока ефективність за прийнятних витрат".

Прийнятні втрати розглядають переважно розвинені демократичні країни, у яких громадянське суспільство є основною соціально-політичною силою, що визначає внутрішню і зовнішню політику цих країн, у тому числі і у воєнній сфері, та здійснює суспільний контроль за владою. Громадянське суспільство головною цінністю вважає життя людини, її права і безпеку. Для громадянського суспільства неприйнятний військовий шлях вирішення зовнішньополітичних проблем, якщо бойові дії пов'язані із значними втратами матеріальних та особливо людських ресурсів. Проте таке положення стосується тільки ситуацій, що не загрожують існуванню держави. У разі ж агресії відношення до втрат змінюється заради збереження суверенітету і незалежності. Використовувати військову силу в ситуаціях, що не загрожують існуванню держави, виявляється все складнішим у міру становлення громадянського суспільства. Досвід військових конфліктів різного масштабу свідчить, що рівень людських ресурсів, особливо цивільного населення, стає одним з найважливіших чинників обмеження застосування надмірної військової сили.

Під час планування використання військової сили очікувані втрати особового складу мають статус ресурсного обмеження і перебувають у межах 0,5…1%. Враховуючи це, очікувана ефективність комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для нейтралізації виявленої загрози z ($E_{\text{кв}z}$) за умови забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави ($U_{\text{ВБд}}$), за прийнятних витрат ($G_{\text{п}}$) та допустимих втрат особового складу ($M_{\text{вос}}$) може бути представлена формулою:

$$E_{\text{кв}_z} = \frac{K_{\text{нз}_z} T_{\text{пр}_z}}{K_{\text{нзп}_z} T_{\text{пр}_z} G_{\text{п}_z}}, \tag{4.1}$$

$$G_{\text{п}_z} = \frac{G_{\text{в}_z}}{G_{\text{р}_z}}, \tag{4.2}$$

за умови

$$M_{\text{вос}} \le (0{,}5 \ldots 1{,}0), \tag{4.3}$$

$$U_{\text{вб}z} \ge U_{\text{вб}\partial}, \tag{4.4}$$

де $K_{\text{нз}z} T_{\text{пр}}$ – сформований інтегрованим складом військових та невійськових сил і засобів нейтралізаційний "зсув" щодо загрози z;

$K_{\text{нзп}z} T_{\text{пр}z}$ – потрібний нейтралізаційний "зсув" для нейтралізації загрози z до прийнятного рівня;

$G_{\text{в}z}$ – вартість ресурсів, що плануються (виділяються) для нейтралізації загрози z сформованим (інтегрованим) складом військових та невійськових сил і засобів;

$G_{\text{р}z}$ – розрахунковий обсяг витрат, що заявляється для нейтралізації загрози z сформованим (інтегрованим) складом військових та невійськових сил і засобів;

$M_{\text{вос}}$ – допустимі втрати особового складу, що планується залучити для забезпечення потрібного нейтралізаційного "зсуву" щодо загрози z;

$U_{вбд}$ – нормативно встановлений достатній рівень воєнної безпеки держави;

$T_{прz}$ – запланований час нейтралізації загрози z;

$U_{вбz}$ – рівень воєнної безпеки держави, який забезпечується завдяки реалізації обраного варіанта складу військових та невійськових сил і засобів нейтралізаційного "зсуву" щодо загрози z.

У разі, якщо планується нейтралізація одночасно двох і більше загроз, то розраховують загальний рівень цих загроз та потрібний загальний нейтралізаційний "зсув". Інші викладки залишають без змін.

У разі неможливості забезпечити виконання умов (формули 4.3, 4.4), особа, що приймає рішення, бере на себе політичну та юридичну відповідальність за досягнення кінцевого результату щодо нейтралізації загрози.

Висновки до розділу

Воєнні загрози, особливо воєнні загрози, що мають "гібридний" характер (ознаки "гібридності") формує багато різнорідних чинників. Форми і способи інтеграції військових і невійськових сил та засобів протидії змістовно можуть мати велику кількість варіантів. Це потребує визначення раціонального складу сил та засобів складових сектору безпеки і оборони для практичної реалізації визначеного (обраного) способу деескалації (нейтралізації) визначеної (прогнозованої) загрози.

Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для протидії "гібридний" агресії (воєнним загрозам, що мають ознаки "гібридності") базується на інтегруванні військових та невійськових сил та засобів складових СБОУ, що є перспективним напрямом забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави.

Принципи формування інтегрованого потенціалу протидії ЗВХ з ознаками "гібридності" та вимоги щодо всебічного забезпечення та управління його практичною реалізацією визначені з урахуванням першочергового використання невійськових методів і засобів протидії, а у разі необхідності – здійснення силової підтримки.

Запропонована концептуальна модель управління інтегрованим потенціалом протидії дає можливість не тільки обґрунтовувати раціональний склад сил та засобів для деескалації виявлених (прогнозованих) загроз, оцінювати реальні можливості з нейтралізації конкретних воєнних загроз та загроз з ознаками "гібридності" згідно з прийнятими в державі стратегіями забезпечення воєнної безпеки, а й оцінювати результативність застосування сил та засобів окремих складових сектору безпеки і оборони України, що інтегруються для їх деескалації.

Методологічні підходи до визначення завдань військовим та невійськовим складовим, що залучаються до сумісної нейтралізації загроз в умовах ресурсних обмежень, дають змогу адаптуватися до рівня та характеру загроз і, таким чином, раціонально використовувати наявні у державі військові і невійськові інструменти протидії "гібридній" агресії.

СНІЦАРЕНКО П. М., доктор технічних наук, старший науковий співробітник
САРИЧЕВ Ю. О., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

Розділ 5

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В ХОДІ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ

Одним із головних висновків “гібридної” війни Росії з Україною є висновок про багаторазове зростання ролі її інформаційної складової. Наслідком зазначеного є потреба невідкладного та пріоритетного нарощення відповідних спроможностей сил оборони України для посилення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері в усіх складових. Значна частина необхідних заходів для цього передбачена законодавством України, де зокрема на МО України покладено завдання щодо протидії спеціальним інформаційним операціям, спрямованим проти ЗС України та ІВФ (Доктрина інформаційної безпеки України, 2017 р.), а також проведення заходів щодо відсічі воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони), здійснення військової співпраці з НАТО та іншими суб’єктами оборонної сфери щодо забезпечення безпеки кіберпростору та спільного захисту від кіберзагроз (Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”, 2017 р.; Закон України “Про оборону України”, зміни 2017 р.; Стратегія кібербезпеки України, 2016 р.). Виконання цих завдань деталізовано відповідними нормативно-правовими та плановими документами загальнодержавного і відомчого рівня.

Водночас, незважаючи на вжиті організаційні та виконавчі заходи, що проводяться, протидія агресивним інформаційним діям Росії, як невід’ємній частині серед способів ведення “гібридної” війни з Україною, має стати ефективнішою. Головною умовою цього має бути наявність розвинутої теоретичної бази щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, зокрема у воєнній сфері. Проте сталої теорії щодо цього питання на сьогодні ще немає, незважаючи на численні фахові публікації як національні, так і зарубіжні. Немає навіть єдиного розуміння базових термінологічних категорій цієї предметної сфери. Зазначене шкодить створенню адекватної нормативно-правової бази, що негативно позначається на практичних діях. Отже, першочерговим завданням щодо протидії агресивним інформаційним діям, зокрема Росії проти України, є необхідність системного розуміння теоретичних основ забезпечення інформаційної безпеки держави, в тому числі її складових – кібербезпеки, зокрема кібероборони, стратегічних комунікацій тощо, зокрема і у воєнній сфері.

Результати наукових досліджень, проведених в період 2014–2019 рр., та принцип системного підходу дають змогу висловитися з цього питання.

5.1. Сутність забезпечення інформаційної безпеки України як чинника протидії “гібридній” агресії

Для забезпечення інформаційної безпеки держави насамперед слід визначитися із фундаментальністю положень, відповідно до яких має бути організовано та реалізовано цей процес і усі його складові. Таку фундаментальність забезпечує певна аксіоматична база цієї предметної сфери, якої, сприйнявши, необхідно неухильно дотримуватися. Для суспільного життя, суспільних наук та державної діяльності окремої країни аксіоматичним базисом є національна Конституція та державні закони, положення яких мають значення окремих аксіом за певними напрямами

упродовж деякого періоду аж до внесення відповідних конституційних або законодавчих змін.

Щодо забезпечення інформаційної безпеки України у будь-якій сфері життєдіяльності, у тому числі воєнній, слід зазначити, що фундаментальним слід вважати положення ст. 17 Конституції України, де визначено, що забезпечення інформаційної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього Українського народу. Зауважимо, що зазначена вимога ставиться на один рівень із захистом суверенітету і територіальної цілісності України та забезпеченням економічної безпеки держави, що означає найвищий державний пріоритет діяльності. Причому про інше стосовно інформаційної сфери в Конституції України не йдеться. Отже, це положення для інформаційної сфери України слід розглядати та сприймати як **першу і головну законодавчу аксіому**.

Зважаючи на першу законодавчу аксіому для інформаційної сфери України, має бути законодавче розуміння (тлумачення) сутності інформаційної безпеки держави. Слід підкреслити, що в законодавчому полі України відсутній рамковий закон про інформаційну безпеку держави, але законодавство визначило сутність інформаційної безпеки в "тілі" нерамкового Закону України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки" в редакції:

"*інформаційна безпека* – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігають завдавання шкоди через:

неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації".

В інших законодавчих актах України, які стосуються інформаційної сфери та набрали чинності після цього закону, інше тлумачення інформаційної безпеки або його заперечення чи уточнення відсутні. Саме тому, попри деякі незначні недоречності цього визначення, його можна сприймати як **другу законодавчу аксіому** для інформаційної сфери України.

Ця законодавча аксіома деталізує першу конституційну аксіому та відповідає принципу системного підходу. Таке законодавче формулювання сутності інформаційної безпеки може бути уточнене (принаймні, шкоди завдасть як "*невчасність*" інформації, так і "*відсутність*" інформації, тобто неможливість її отримання за нагальної потреби), але загалом формулювання є доволі чітким, узагальненим та збалансованим.

Друга аксіома має принципові наслідки.

Наслідок перший із другої аксіоми. **Кібернетична безпека (кібербезпека)** – це інформаційна безпека в просторі ЕІР. Саме тому штучне (адміністративне) роз'єднання інформаційної безпеки та кібербезпеки суперечить Конституції України, а також логіці, за якою відбуваються всі інформаційні процеси, порушує принцип системності, отже, є недопустимим і для теорії, і для практики. На жаль, в міжнародних та національних нормативно-правових актах припустилися такої системної методологічної помилки, що має негативні наслідки, зокрема для розвитку національного інформаційного законодавства з подальшим викривленням теорії та спотворенням практики щодо забезпечення кібербезпеки. Ця методологічна помилка має бути виправлена.

Наслідок другий із другої аксіоми. Очевидними стають **загрози інформаційній безпеці України** (незалежно від джерела їх походження та форми реалізації – інформаційна агресія, умисні маніпулятивно-злочинні інформаційні дії, механічне руйнування, інформаційна неспроможність, непрофесійна діяльність, службова бездіяльність), які, матеріалізуючись на практиці, можуть завдати шкоди людині, суспільству чи державі, а саме:

неповнота, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Зауважимо, що у чинній на кінець 2019 р. Стратегії національної безпеки України наведено інше – у п. 3.6. визначено такі загрози інформаційній безпеці:

ведення інформаційної війни проти України;

відсутність комунікативної політики держави;

недостатній рівень медіакультури суспільства.

Зазначене не відповідає вищенаведеному законодавчому визначенню сутності інформаційної безпеки, тобто другій аксіомі та наслідку другому із неї, чим порушується принцип системного підходу. Такий стратегічний наратив може лише доповнювати вищенаведений перелік загроз, за виключенням пункту щодо "інформаційної війни" як політизованого та неконкретного за власне інформаційною складовою.

Наслідок третій із другої аксіоми. Забезпечення інформаційної безпеки України (в тому числі у кіберпросторі, оскільки кіберпростір – невід'ємна складова частина усього інформаційного простору) також є цілком очевидним процесом як протидія збитковості і полягає в реалізації запобіжних заходів проти завдавання шкоди через такі чинники:

неповнота, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Ситуацію ускладнюють і додаткові чинники:

відсутність комунікативної політики держави;

недостатній рівень медіакультури суспільства.

На стратегічне спрямування таких запобіжних заходів вказано у цьому ж Законі України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки", де визначено спосіб вирішення проблеми інформаційної безпеки. Ґрунтуючись на цьому положенні, визначимо **третю законодавчу аксіому**.

Способом забезпечити інформаційну безпеку в Україні (вирішити проблему інформаційної безпеки) має бути:

створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів;

підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінювання і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії негативному інформаційному впливу та комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері.

До цих положень також слід додати:

розвиток системи державних комунікацій – стратегічних, урядових, кризових (як умова запровадження механізму успішної реалізації цілісної комунікативної політики держави для нейтралізації однієї із нинішніх загроз інформаційній безпеці).

На погляд авторів, наведені законодавчі аксіоми та очевидні наслідки із них мають закласти певний фундамент у будь-яку діяльність, спрямовану на забезпечення інформаційної безпеки України, в тому числі у кіберпросторі. Насамперед це стосується становлення теоретичних основ цього конституційного напряму діяльності як запоруки проведення адекватних практичних заходів та створення ефективної загальнодержавної системи, а також її складових, зокрема складової воєнної сфери. В умовах нинішнього спротиву інформаційній агресії з боку Росії, як базового чинника ведення "гібридної" війни з Україною, ця вимога є надзвичайно актуальною.

Сили оборони України нині стримують основне навантаження агресії з боку Росії у "гібридній" війні з Україною, тому важливо розглядати питання щодо забезпечення інформаційної безпеки у воєнній сфері, покладаючись на вищенаведену аксіоматику. Зважаючи на це, надалі концентровано викладено матеріали за результатами наукових досліджень, що стосуються невід'ємних складових забезпечення інформаційної безпеки у воєнній сфері, мають високу актуальність в умовах необхідності протидії противнику під час "гібридної" війни та запропоновані для практичної реалізації, зокрема щодо таких складових:

кібероборони України;

протидії негативному ІПВ на особовий склад ЗС України;

стратегічних комунікацій України у воєнній сфері.

5.2. Забезпечення кібероборони України

Разом із традиційними сферами "Земля", "Море", "Повітря" та "Космос", інформаційний простір нині незворотньо став ареною протиборства. Держави світу активно опановують цей простір в інтересах реалізації своїх національних інтересів. Це стало можливим завдяки бурхливому розвитку протягом останніх кількох десятиліть інформаційних технологій та інформаційних систем на їх основі, що призвело до утворення потужного сегмента загального інформаційного простору – **простору електронних інформаційних ресурсів** (далі – ЕІР), який отримав назву **"кіберпростір"**, а інформаційна безпека у цьому інформаційному просторі є суть "кібербезпека".

Основні шляхи, принципи та методологічні підходи до забезпечення кібербезпеки є загальними для усього інформаційного простору, оскільки кіберпростір є його невід'ємною складовою частиною. Різниця в забезпеченні інформаційної безпеки в просторі ЕІР та в просторі неелектронних інформаційних ресурсів полягає в різних способах технічної реалізації основних шляхів, принципів та методологічних підходів. З урахуванням цієї закономірності надалі розглянемо питання щодо кібероборони України як одного з важливих способів забезпечення кібербезпеки держави, отже, інформаційної безпеки загалом. Успішне вирішення цього питання нині є особливо актуальним як потужна альтернатива протидії агресії у кіберпросторі, яка стала невід'ємним атрибутом та однією із ознак сучасної "гібридної" війни, що неодноразово підтверджено у ході нинішнього конфлікту між Україною і Росією.

Розглядаючи питання кібероборони, першочергово слід зазначити, що інформаційні системи і технології, які утворюють кіберпростір, дають змогу синтезувати різні види інформаційних ресурсів (когнітивних, неелектронних та власне електронних) в форматі ЕІР (це електронна кодограма для їх створення, зберігання, технічного оброблення або передавання (представлення) споживачу). Цей формат є технічною основою і одночасно умовою для інформаційної взаємодії між різними елементами глобального кіберпростору або через нього. При цьому взаємодія може бути реалізована і для шкідливого впливу кібератакою для завдавання уражаючого кіберудару інформаційній інфраструктурі противника. Таким чином, виникає ситуація агресії у кіберпросторі, яка також може мати воєнний характер.

Для виконання завдань в кіберпросторі, що мають воєнний характер, все активніше діють відповідні підрозділи збройних сил та спецслужб провідних держав світу. В контексті впровадження сучасних інформаційних технологій у секторі безпеки і оборони України, передусім створення Єдиної АСУ ЗС України, інших інформаційних систем загальної інформаційної інфраструктури МО України та ЗС України, оборона держави стає уразливішою до кібератак на військові об'єкти інформаційної діяльності.

Крім зазначеного, розвиток глобальних комунікаційних мереж, а також електронних медіа-технологій, дає змогу через цей сектор кіберпростору здійснювати негативний ІПВ на особовий склад сил оборони України для підривання морально-психологічного стану, що також уражає досягнутий рівень обороноздатності держави.

Зважаючи на можливість надзвичайно прихованого характеру агресивних дій у кіберпросторі, а також генерації у цьому просторі маніпулятивно-підступного змісту спеціальних медіа-продуктів, кіберпростір нині є базовою платформою для забезпечення реалізації "гібридних" воєнних дій. З цієї причини, а також в умовах, що склалися останніми роками, виникла загальнодержавна проблема кібероборони України як один із необхідних механізмів протидії "гібридним" воєнним загрозам та агресії у кіберпросторі. Саме тому законодавством України в терміновому порядку було визначено, що МО України та Генеральний штаб ЗС України, відповідно до компетенції, здійснюють заходи з підготовки держави до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони).

За відсутності національного практичного досвіду вирішення зазначеної проблеми першочерговим завданням має бути визначення *стратегічних засад кібероборони України* – базового елемента для теорії і практики цього напряму діяльності в державі, приймаючи до уваги те, що ця функція покладена на МО України та ГШ ЗС України.

Розглянемо можливий варіант вирішення цього завдання.

Стратегічні засади кібероборони України як необхідний механізм протидії "гібридним" воєнним загрозам та агресії у кіберпросторі. Чинники впливу зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища, що спричинені:

зростанням рівня загроз національній безпеці держави у воєнній сфері через інформаційний простір, які реалізуються зокрема у кіберпросторі та (або) з його використанням через агресивні дії, у першу чергу, через інформаційну складову "гібридної" війни, яку Росія розв'язала з Україною;

існуючим станом забезпечення суверенітету України в інформаційному просторі;

поточною суспільно-політичною та фінансово-економічною ситуацією в державі.

Наведені вище чинники насамперед потребують від сектору безпеки та оборони України, за активної підтримки суспільства та міжнародної спільноти, реалізації комплексу вичерпних заходів реагування на інформаційні загрози, зокрема в кіберпросторі, а також ефективного інформаційного забезпечення через кіберпростір процесів підготовки та застосування ЗС України. Це зумовлює необхідність пошуку та впровадження відповідних методів, форм та способів дій в кіберпросторі всіма складовими сектору безпеки та оборони України, досягнення ними необхідних спроможностей в інтересах виконання завдань кібероборони держави.

Слід зауважити, що законодавство України неоднозначно визначає сутність кібероборони:

Закон України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" – "кібероборона – сукупність політичних, правових, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії";

доповнення статті 3 Закону України "Про оборону України" визначає кібероборону як "активний кіберзахист" без необхідної деталізації;

Стратегія кібербезпеки України визначає кібероборону як "відбиття воєнної агресії у кіберпросторі".

Зазначене ускладнює подальше теоретичне і нормативно-правове забезпечення завдання кібероборони та реалізації відповідних практичних заходів, тому очевидною є першочергова потреба однозначно визначити цей важливий для воєнної теорії і практики термін.

Ґрунтуючись на засадах оборони України, зокрема, виходячи із редакції поняття терміна "оборона України", що міститься в Законі України "Про оборону України", а також враховуючи конструктивні елементи щодо кібероборони в чинному законодавстві України, доцільно застосувати таке визначення:

кібероборона – сукупність політичних, економічних, правових, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, організаційних та інших заходів держави, які спрямовані на підготовку і застосування інформаційної інфраструктури сил оборони, а також інших сил та засобів, для відбиття воєнної агресії у кіберпросторі.

Як видно із наведеного визначення, завдання кібероборони України має дві складові:

1) заходи підготовки інформаційної інфраструктури сил оборони, а також інших сил та засобів до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (підготовка кібероборони);

2) заходи застосування інформаційної інфраструктури сил оборони, а також інших сил та засобів щодо відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (ведення кібероборони).

Агресивні дії стосовно об'єктів інформаційної інфраструктури воєнної сфери держави (сил оборони) з наявними EIP або через такі об'єкти є надійною ознакою саме воєнної агресії. За такої ознаки сили оборони на підставі Закону України "Про оборону України" та відповідного рішення Президента України розпочинають воєнні дії (заходи) щодо відбиття воєнної агресії у кіберпросторі, у тому числі і щодо проявів зовнішньої агресії стосовно інших EIP держави. Отже, доцільними будуть такі важливі визначення:

воєнна агресія у кіберпросторі – завдавання шкоди обороноздатності держави через зовнішнє умисне цілеспрямоване деструктивне втручання (інформаційне або механічне) в процеси функціонування автоматизованих (комп'ютеризованих) інформаційних систем, які створюють кіберпростір сил оборони держави, або через посередництво таких інформаційних систем;

відбиття воєнної агресії у кіберпросторі – реалізація силами оборони у взаємодії із національною ІТ-спільнотою наявних можли-

востей захисту ЕІР держави і суспільної свідомості від негативного впливу через кіберпростір та санкціонованого державою виключного права у доступні способи завдати поразки джерелам воєнної агресії у кіберпросторі.

Для реалізації заходів кібероборони необхідне чітке розуміння сутності кіберпростору воєнної сфери (сил оборони), зокрема його основи – кіберпростору МО України та ЗС України, який має особливості. Головна з них полягає у тому, що цей кіберпростір утворюють усі елементи інформаційної інфраструктури сил оборони і має два технічних сегменти, що інтегруються через телекомунікаційні мережі (відкритого і закритого типів) на рівні використання засобів автоматизації певних органів військового управління:

сегмент (підпростір) статичних ЕІР (бази даних, електронні архіви і бібліотеки, офіційні Web-сайти (портали), офіційні акаунти посадових осіб);

сегмент (підпростір) динамічних ЕІР (інформація реального часу від електронних військових систем моніторингу навколишнього простору – радіолокаційних, оптико-електронних, радіотеплових, гідроакустичних тощо, а також систем навігації).

Зауважимо, що невід'ємним для будь-якої інфраструктури є людський чинник з усією його когнітивною сферою. Саме тому для інформаційної інфраструктури сил оборони є очевидним і третій сегмент – *когнітивних інформаційних ресурсів*, руйнування (вигідна зміна) якого також стає метою через дії у кіберпросторі. Після настання умов особливого періоду, коли противник може персоніфікувати кібератаки, сегмент персональних акаунтів військовослужбовців, як середовище впливу на їх когнітивну сферу, також доцільно розглядати як частину кіберпростору МО України та ЗС України, загалом сил оборони.

Наведене потребує формування та реалізації в державі єдиних та виважених підходів до створення і функціонування системи кібероборони в усіх її складових (сегментах). Це має включати визначення мети, принципів, напрямів, основних завдань, процедур створення і функціонування необхідних організаційних структур в інфраструктурі, підготовки та ведення дій в кіберпросторі, а також відповідних питань організації діяльності органів військового управління всіх рівнів, військ (сил), взаємодії та забезпечення відповідно до завдань, що виконують МО України та ЗС України, інші суб'єкти сил оборони.

Враховуючи наведене, стратегія кібероборони України (далі – Стратегія) має передавати прийняту в державі систему поглядів на сутність, мету, завдання, загальні принципи, форми та способи діяльності органів державного та військового управління, військ (сил), військових частин, установ та організацій щодо підготовки власної інформаційної інфраструктури та інших засобів до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі, підготовки та ведення кібероборони, а також участі в інших заходах забезпечення кібербезпеки держави, віднесених до компетенції суб'єктів сил оборони, зокрема в умовах ведення інформаційної війни з Росією, триваючих процесів реформування розвитку сектору безпеки і оборони держави та завдань щодо досягнення оперативної сумісності з НАТО.

Стратегія спрямовується на досягнення у визначений період пріоритетів щодо реалізації політики національної безпеки (в частині щодо забезпечення воєнної, інформаційної безпеки, кібербезпеки), відповідно до положень чинної Стратегії національної безпеки України, а також стратегічного курсу України щодо членства в ЄС та НАТО.

Стратегія базується на положеннях ст. 17 Конституції України, Законів України "Про національну безпеку України", "Про оборону України", "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", "Про правовий режим воєнного стану", а також Воєнної доктрини України, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегічного оборонного бюлетеня України, Стратегії кібербезпеки України, інших нормативно-правових актів України щодо основ національної безпеки, воєнної та інформаційної безпеки, засад внутрішньої та зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів, вимога щодо захисту яких встановлена законодавством.

Мета та наслідки прийняття Стратегії. *Метою Стратегії* є конкретизація та деталізація завдань, покладених на МО України та ГШ ЗС України, інші органи військового управління у взаємодії з усіма суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави щодо таких засад:

створення системи кібероборони;

організації та забезпечення її функціонування в інтересах обороноздатності держави;

підготовки до відбиття воєнної агресії в кіберпросторі (підготовка кібероборони);

відбиття воєнної агресії в кіберпросторі (ведення кібероборони).

Основними результатами реалізації Стратегії є створення сприятливих умов для таких заходів:

захисту інтересів України в кіберпросторі у разі загрози або воєнної агресії в кіберпросторі;

підготовки та застосування в кіберпросторі ЗС України (у взаємодії з усіма суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави), виконання завдань за призначенням та безпечного використання кіберпростору.

Стратегія є основою для таких заходів:

формування та реалізації МО України воєнної політики, інформаційної політики у воєнній сфері, військово-технічної політики з урахуванням потреб кібероборони;

подальшого вдосконалення та розвитку нормативно-правової бази України з питань воєнної безпеки та кібербезпеки;

розроблення документів оборонного планування, підготовки та застосування ЗС України, зокрема в кіберпросторі;

розроблення та вдосконалення методичного, науково-технічного та організаційного забезпечення діяльності в сфері кібероборони;

взаємодії з суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави;

формування та реалізації спільних з іншими державами (міжнародними організаціями) програм (ініціатив) щодо забезпечення кібербезпеки;

безпосередньої організації та проведення практичних заходів, спрямованих на відбиття воєнної агресії у кіберпросторі, а також участі в інших заходах забезпечення кібербезпеки під час підготовки та застосування сил оборони.

Створення системи кібероборони (основні засади). Кібероборона є інтегрованою формою дій за єдиним замислом та планом визначених сил та засобів МО України та ЗС України у взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави щодо підготовки інформаційної інфраструктури сил оборони, а також інших сил та засобів, до набуття ними спроможностей для відбиття воєнної агресії у кіберпросторі, а у разі такої агресії – їх застосування для захисту і відновлення об'єктів та ЕІР власної інформаційної інфраструктури та здійснення через кіберпростір і, якщо постає необхідність, інші сфери збройного протиборства руйнівного впливу на середовища ЕІР та об'єкти кіберагресії противника.

Головною метою кібероборони є захист інтересів України в кіберпросторі в умовах загрози та відбиття збройної агресії проти України.

Основні завдання кібероборони є такими:

підготовка інформаційної інфраструктури та проведення скоординованих заходів в кіберпросторі суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави для запобігання виникненню воєнних конфліктів, стримування та відсічі воєнної агресії в кіберпросторі;

створення сприятливих умов в кіберпросторі для застосування ЗС України, ІВФ та ПОО, а також їх ефективних дій в кіберпросторі, сприяння забезпеченню інформаційної безпеки держави у воєнній сфері;

виконання необхідних заходів реагування на поточні загрози кібербезпеці у воєнній сфері через завчасне виявлення, випереджувальне реагування на них та запобігання їм;

порушення функціонування інформаційної інфраструктури противника, систем (процесів) прийняття ним рішень та управління військами (силами) за умови одночасного захисту власного кіберпростору у разі воєнної агресії в кіберпросторі проти України, усунення (мінімізації, ліквідації) її наслідків.

Основним змістом *підготовки кібероборони* є:

теоретичне обґрунтування, нормативне визначення та включення до системи операцій ЗС України сучасних форм та способів дій військ (сил) в кіберпросторі та через кіберпростір у ході ведення кібероборони;

створення та забезпечення функціонування системи управління підготовкою та веденням кібероборони, її інтеграція в системи управління (керівництва) обороною держави та забезпеченням кібербезпеки;

створення та розвиток інформаційних систем, що продукують необхідні ЕІР і забезпечують їх використання, а також відповідних організаційних структур, їх комплектування, підготовка та всебічне забезпечення, набуття необхідних спроможностей щодо виконання завдань за призначенням у ході ведення кібероборони;

опанування органами військового управління, військами (силами) сучасних форм і способів підготовки та ведення кібероборони;

адекватне та випереджувальне нарощування заходів підготовки кібероборони у міру зростання рівня загрози воєнної агресії в кіберпросторі;

співпраця (реалізація спільних проектів та заходів, підтримання взаємодії) у межах повноважень з суб'єктами забезпечення воєнної безпеки та кібербезпеки держави, а також з НАТО, ЄС, країнами-партнерами в частині спільного виконання завдань кібероборони.

Заходи з підготовки кібероборони здійснюють завчасно, переважно в мирний час.

Основним змістом *ведення кібероборони* є сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, об'єктами, місцем та часом одночасних і послідовних заходів у кіберпросторі та через кіберпростір щодо запобігання, захисту, попередження, активного реагування на кіберагресію противника та мінімізації наслідків від його кібервпливу, які готуються та проводяться за єдиним замислом і планом силами та засобами ЗС України із залученням необхідних можливостей інформаційної інфраструктури і ресурсів держави у взаємодії з військовими формуваннями та ПОО, іншими суб'єктами забезпечення кібербезпеки держави відповідно до їх компетенції.

Пріоритетами у ході ведення кібероборони є:

надійне автоматизоване інформаційне забезпечення процесів управління військами та зброєю угруповань ЗС України;

завчасне виявлення намірів здійснення та початку кібератак противника;

адекватне реагування на кібератаки противника, активна відсіч воєнної агресії у кіберпросторі;

випереджувальне нарощування заходів ведення кібероборони у міру ескалації противником воєнної агресії в кіберпросторі;

усунення (мінімізація, ліквідація) наслідків кіберударів[172] противника.

Ведення кібероборони розпочинається за рішенням Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. Ведення кібероборони в мирний час **заборонено.**

В районі проведення заходів проти збройної агресії Росії у Донецькій та Луганській областях (районі проведення ООС) заходи кібероборони здійснюються з урахуванням особливостей, визначених положеннями Закону України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях".

Правовою основою для залучення до заходів кібероборони можливостей інформаційної інфраструктури та ресурсів держави є положення Закону України "Про правовий режим воєнного стану", який надає право військовому командуванню використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони.

Організація системи кібероборони. Для завчасної підготовки та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі створюють *систему кібероборони* як організовану сукупність суб'єктів та об'єктів кібероборони з визначеними зв'язками між ними, об'єднаними єдиним керівництвом та з підсистемою забезпечення, що реалізує комплекс визначених законодавством України дій щодо підготовки та відсічі воєнної агресії в кіберпросторі.

Система кібероборони одночасно є:

складовою частиною (підсистемою) системи заходів щодо оборони держави насамперед щодо підготовки та застосування ЗС України;

підсистемою національної системи кібербезпеки.

Зазначена система кібероборони на початковому етапі створюється в МО України та ЗС України. Система кібероборони МО України та ЗС України у найближчій перспективі має бути основним засобом стримування та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі проти України. Надалі, набуваючи необхідні відомчі спроможності з кібероборони вона трансформується в національну систему кібероборони.

Заходи підготовки та ведення кібероборони в МО України та ЗС України проводять в єдиній системі загальнодержавних заходів оборони держави та забезпечення її кібербезпеки, у взаємодії з іншими центральними органами виконавчої влади держави, суб'єктами сектору безпеки та оборони держави,

[172] **Кіберудар** – результативність, вплив (наслідок) кібератаки (одночасно кількох кібератак) на один або кілька об'єктів інформаційної інфраструктури.

ЗМІ, громадськими організаціями, іншими суб'єктами інформаційних відносин.

Дії МО України та ЗС України в кіберпросторі розглядають як узгоджену систему, в якій кожен суб'єкт підготовки та ведення кібероборони виконує свої завдання притаманними йому способами та прийомами, одночасно, завдяки інтеграції в єдину систему, підвищує ефективність функціонування системи кібероборони в інтересах досягнення цілей, які визначені МО України та ЗС України, виконання військами (силами) завдань за призначенням.

Кібероборона є основним видом дій ЗС України щодо забезпечення захисту інтересів держави у воєнній сфері в кіберпросторі та створення сприятливих умов для застосування ЗС України, інших складових сектору безпеки та оборони в усіх сферах збройного протиборства.

Зважаючи на комплексний характер підготовки та ведення кібероборони, для розподілу та узгодження практичних заходів діяльності органів військового управління та дій військ (сил) в МО України та ЗС України визначають організаційну, інституалізаційну, функціональну, виконавчу, просторову та часову складові системи кібероборони.

Організаційна складова визначається сутністю кібероборони та включає сукупність заходів, розподілених на політичні, економічні, соціальні, військові, наукові, науково-технічні, інформаційні, правові, організаційні, освітні та інші.

Інституалізаційна складова реалізується через залучення до виконання завдань кібероборони структурних підрозділів МО України та ГШ ЗС України, органів військового управління, військ (сил), установ та організацій МО України та ЗС України, а також через створення та розвиток спеціалізованих органів управління, військ (сил), окремих військових частин (підрозділів), установ, організацій з визначеними завданнями та повноваженнями щодо підготовки та ведення кібероборони.

На початковому етапі становлення системи кібероборони до безпосереднього виконання завдань кібероборони можуть залучатися як основні суб'єкти системи, з підпорядкованими військами (силами), військовими частинами, військовими навчальними закладами, науково-дослідними установами:

Головне управління розвідки МО України;

Департамент воєнної політики, стратегічного планування та міжнародного співробітництва МО України;

Департамент військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики МО України;

Управління інформаційних технологій МО України;

Головне оперативне управління ГШ ЗС України;

Головне управління зв'язку та інформаційних систем ГШ ЗС України;

Центральне управління охорони державної таємниці та захисту інформації ГШ ЗС України;

Центральне управління радіоелектронної боротьби Головного управління оперативного забезпечення ЗС України;

Об'єднаний оперативний штаб ЗС України;

Командування Сил спеціальних операції ЗС України.

За необхідності до участі у підготовці та ведення кібероборони залучають у встановленому порядку інші структурні підрозділи МО України та ГШ ЗС України, органи військового управління, війська (сили), військові навчальні заклади, науково-дослідні установи, інші установи і організації МО України та ЗС України.

Крім створення та розвитку спеціалізованих органів військового управління та військових частин (підрозділів у їх складі) для дій у кіберпросторі інституалізаційна складова кібероборони передбачає опанування формами та способами виконання завдань щодо кібероборони (дій в кіберпросторі) з боку загальновійськових (видових, міжвидових тощо) органів військового управління всіх рівнів, військ (сил), родів військ зі створенням у їх складі необхідних структурних підрозділів.

Враховуючи інноваційний характер набуття в МО України та ЗС України необхідних спроможностей з кібероборони, необхідно передбачити створення та функціонування принципово нових організаційних одиниць органів управління та військ (сил) за напрямом кібербезпеки, у тому числі наукових, експериментальних, навчально-бойових, випробувальних, впроваджувальних тощо.

В перспективі інституалізаційна складова має розширюватися за рахунок створення нових та реорганізації існуючих органів військового управління, військових частин

(підрозділів у їх складі), включаючи формування інтегруючого роду військ інформаційного забезпечення ЗС України (Інформаційного командування ЗС України) та створення в системі науково-дослідних установ МО України науково-дослідного центру (інституту) з проблем інформації у сфері оборони.

Функціональна складова[173] охоплює такі процеси:

забезпечення – всебічне та стійке інформаційне забезпечення в межах національного кіберпростору процесів управління власними військами та зброєю;

запобігання – заходи щодо завчасного виявлення, уникнення, стримування, запобігання можливим (потенційним) кіберзагрозам чи кібератакам, припинення підготовки до них;

захист – заходи щодо забезпечення випереджувального захисту від можливих кібератак (кібервпливу) противника;

попередження – заходи щодо безпосереднього виявлення, відвернення загрози, зменшення можливих втрат (збитків, пошкоджень) в разі безпосередньої загрози проведення кібератак (в умовах воєнного стану можуть проводитися випереджувальні (зустрічні) заходи активного кіберзахисту);

реагування – заходи комплексного реагування та впливу на противника, у тому числі завдяки активному кіберзахисту[174] в умовах безпосереднього проведення ним кібератак з одночасним здійсненням заходів захисту власної інфраструктури, особового складу, ресурсів тощо від впливу противника;

відновлення – заходи, спрямовані на відновлення інформаційної та іншої інфраструктури, яка стала об'єктом кібератак противника, стабілізацію ситуації та ліквідацію інших негативних наслідків.

Виконавча складова реалізується під час ведення кібероборони через систему заходів присутності, використання ресурсів та дій у кіберпросторі відповідно до визначених завдань та повноважень суб'єктів системи кібероборони.

У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну, не чекаючи офіційного оголошення стану війни, на підставі відповідного рішення Президента України ЗС України розпочинають воєнні дії, у тому числі в кіберпросторі, виконуючи заходи ведення кібероборони.

Основні форми воєнних дій у кіберпросторі у ході ведення кібероборони:

розвідувальні дії в кіберпросторі (в телекомунікаційних мережах та в навколишньому просторі засобами радіоелектронної розвідки);

дії активного кіберзахисту (сукупність руйнівних хакерських атак в телекомунікаційних мережах противника, інформаційно-психологічних акцій в його доменах соціальних мереж, заходів радіоелектронного придушення роботи його телекомунікаційних та інших інформаційних засобів з одночасним всебічним захистом об'єктів власної інформаційної інфраструктури, у першу чергу, її критичних об'єктів);

бойові дії військ на вогневе ураження критичних об'єктів інформаційної (кібер-) інфраструктури противника (пунктів управління, вузлів зв'язку, базових РЛС та засобів навігації тощо);

спеціальні дії (*операції*) проти інформаційної інфраструктури противника: приховане (диверсійне) завдавання шкоди критичним об'єктам, ліквідація виявлених ворожих хакерів (хакерських груп), нейтралізація мобільних військових інформаційно-аналітичних центрів, порушення роботи польових електронних ЗМІ, локальна (точкова) радіоелектронна протидія засобам зв'язку, спостереження, навігації.

Зазначені форми воєнних дій, як складова частина ведення кібероборони, можуть проводитися як окремі самостійні заходи або у певній комбінації, що спричинено конкретним замислом під час підготовки та застосування військ (сил) у разі відсічі агресії проти України.

Вищою формою воєнних дій щодо запобігання, стримування та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі після набуття ними необхідних спроможностей є інформаційна операція у кіберпросторі (кібероперація) як узгоджена та взаємопов'язана сукупність вищеназваних воєнних дій із залученням наявних інформаційних можливостей усієї держави.

Детально форми, способи та особливості підготовки і ведення кібероборони, порядок дій органів військового управління, застосу-

---

[173]Функціональна складова визначена з урахуванням структури сучасних зарубіжних підходів та стандартів до комплексного забезпечення кібербезпеки.

[174]**Активний кіберзахист** – комплекс заходів у кібепросторі та через кіберпростір щодо руйнівного (блокувального) впливу на об'єкти інформаційної інфраструктури противника як відповідь на воєнну агресію в кіберпросторі.

вання військ (сил) розкриті в Доктрині підготовки та ведення кібероборони, яка розробляється на основі положень введеної в дію Стратегії.

Просторова складова має умовний характер, оскільки, на відміну від визнаних (традиційних) сфер збройного протиборства, якими є "земля", "вода", "повітря", "космос", сфера "інформаційний простір" та його невід'ємна частина – "кіберпростір", не мають чітко визначених кордонів. Саме тому просторову складову системи кібероборони розглядають переважно стосовно місць (районів) фізичного розташування об'єктів інформаційної інфраструктури (у тому числі з урахуванням їх національної належності та державних кордонів) та районів застосування (відповідальності) військ (сил) щодо виконання завдань за призначенням.

Часову складову наразі розглядають стосовно таких умов:

мирного часу;

правового режиму воєнного стану (у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну);

особливих умов проведення заходів стримування і відсічі збройної агресії Росії у Донецькій та Луганській областях (районі проведення операції Об'єднаних сил), які визначені законодавством.

За умов мирного часу у плановому порядку вживають заходів завчасної підготовки кібероборони, а в інших випадках – заходів безпосередньої підготовки кібероборони та власне заходів ведення кібероборони.

Діяльність МО України та ЗС України, інших суб'єктів держави, залучених до процесів кібероборони, здійснюється з дотриманням загальновизнаних принципів воєнного мистецтва, забезпечення національної безпеки (зокрема інформаційної, у тому числі кібербезпеки), а також таких принципів:

пріоритетності щодо забезпечення національних інтересів України;

реалізації невід'ємного права держави на самозахист відповідно до норм міжнародного права у разі вчинення проти неї агресивних дій у кіберпросторі;

верховенства права, дотримання законності, поваги до прав людини, основоположних свобод та їх захисту;

відкритості, доступності, стабільності та захищеності національного кіберпростору, розвитку мережі Інтернет та інших глобальних інформаційних мереж;

розуміння діяльності щодо забезпечення кібербезпеки як визначальної складової забезпечення інформаційної безпеки держави, а кібероборони як однієї із основних складових забезпечення кібербезпеки та системи заходів щодо оборони держави;

інтеграції всіх складових кібероборони у єдину систему;

адекватності заходів кіберзахисту реальним і потенційним ризикам та їх своєчасності;

пріоритетного розвитку військових інформаційних систем, накопичення ЕІР в інтересах оборони України, підтримки вітчизняного наукового та виробничого потенціалу в ІТ-сфері, його використання в інтересах безпеки та оборони держави;

міжнародного співробітництва для зміцнення взаємної довіри у сфері кібербезпеки та вироблення спільних підходів до протидії кіберзагрозам, недопущення використання кіберпростору в протиправних цілях;

застосування досвіду, стандартів, процедур та кращих практик НАТО, провідних країн світу, пов'язаних з кібероборoною в частині, що не суперечить положенням чинного законодавства України;

постійного та синхронізованого розвитку базових складових системи кібероборони, недопущення переваг та дисбалансу щодо їх розвитку;

підготовки та ведення кібероборони в інтересах застосування угруповань ЗС України, їх участі в проведенні ООС, через інтеграцію відповідних положень у діяльність органів військового управління та дій військ (сил);

підтримання сил і засобів системи кібероборони, визначених для дій в кіберпросторі, у постійній готовності до реагування на загрози та кіберагресію;

пріоритетності запобіжних та випереджувальних заходів по відношенню до противника щодо підготовки та проведення заходів для відбиття воєнної агресії в кіберпросторі;

надання переваги асиметричним діям у відповідь на агресію противника у кіберпросторі;

централізованого планування та децентралізованого виконання заходів кібероборони;

державного і приватного партнерства, взаємодії з структурами громадянського суспільства та окремими громадянами під час

підготовки та проведення заходів кібероборони;

забезпечення відповідно до законів України демократичного цивільного контролю за військовими формуваннями та ПОО, що залучаються до виконання завдань кібероборони.

Обмеження. Під час підготовки та ведення кібероборони встановлюються такі обмеження:

заходи кібероборони здійснюються без порушення прав та свобод людини і громадянина, крім випадків обмежень, передбачених законодавством та міжнародним правом;

заходи кібероборони не проводяться щодо суб'єктів держави Україна, крім тих, які є суб'єктами терористичних угруповань та НЗФ.

Стратегічні цілі забезпечення кібероборони та завдання щодо їх досягнення. Діяльність з досягнення мети реалізації Стратегії передбачає визначення стратегічних цілей, які охоплюють два основні напрями:

1) створення та розвиток необхідних та достатніх спроможностей для ефективних дій у кіберпросторі та досягнення оперативної сумісності з НАТО (підготовка системи кібероборони);

2) практичне виконання заходів щодо реагування на агресивні дії противника у кіберпросторі, безпосередньої підготовки та ведення кібероборони, у тому числі під час проведення ООС.

Зважаючи на все наведене вище, можна виділити такі *стратегічні цілі та основні завдання* для досягнення, створення та розвитку спроможностей щодо кібероборони[175].

Стратегічна ціль № 1 – завчасне нормативно-правове регулювання діяльності з кібероборони, розроблення концепцій, доктрин, програм.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 1:

визначення переліку положень у сфері кібероборони, які потребують нормативно-правового врегулювання;

проведення наукових досліджень щодо розроблення та обґрунтування теоретичних засад нормативно-правового забезпечення діяльності у сфері кібероборони;

розроблення та імплементація концепцій, доктрин, програм, планів щодо системи кібероборони, їх періодичний перегляд, уточнення та переопрацювання;

створення та розвиток вітчизняної термінологічної бази у сфері кібероборони;

відображення питань, що стосуються підготовки, ведення та забезпечення кібероборони і її складових в нормативно-правових актах держави з питань національної безпеки, відомчих нормативних документах;

розроблення та імплементація індикаторів і порядку оцінювання діяльності суб'єктів кібероборони та стану об'єктів кібероборони;

запровадження процедур інтеграції, взаємної сумісності з нормативними документами НАТО з питань кібербезпеки та дій в кіберпросторі;

розроблення та приведення національних і військових стандартів за напрямом кібероборони у відповідність до міжнародних норм та стандартів, що застосовуються в ЄС та НАТО.

Стратегічна ціль № 2 – випереджувальний розвиток організаційних структур в інтересах виконання завдань кібероборони.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 2:

розвиток бойового складу ЗС України для виконання завдань кібероборони завдяки створенню нових та реорганізації існуючих органів військового управління, військових частин (підрозділів у їх складі);

створення (визначення) у складі ГШ ЗС України підрозділу, відповідального за організацію та планування кібероборони;

розвиток у складі розвідувального органу МО України, інших органів управління військової розвідки підрозділів з завданнями здійснити розвідувальну діяльність щодо виявлення загроз національній безпеці України у кіберпросторі, інших подій і обставин, що стосуються сфери кібербезпеки;

розвиток центрів (підрозділів) захисту інформації та кібербезпеки в інформаційно-телекомунікаційній системі ЗС України як основної платформи забезпечення комплексного кіберзахисту у воєнній сфері;

створення та функціонування принципово нових інноваційних організаційних одиниць у складі органів управління та військ (сил) за напрямом кібербезпеки, у тому числі науко-

[175]Під час визначення та деталізації стратегічних цілей використана адаптована методика збройних сил країн – членів НАТО "DOTMPL-A", яка включає такі складові: "D" – доктрини, "O" – організаційні структури, "T" – підготовка, "M" – матеріально-технічна база, "P" – персонал, "L" – керівництво, "A" – практичні дії.

вих, експериментальних, навчально-бойових, випробувальних, впроваджувальних тощо;

створення підрозділів активного кіберзахисту, у тому числі для виконання завдань щодо пошуку уразливості (тестування) власних інформаційно-телекомунікаційних систем, об'єктів інформаційної інфраструктури, імітації дій противника в кіберпросторі під час заходів підготовки військ (сил) тощо;

створення підрозділів (мобільних груп реагування) для забезпечення кібербезпеки критичних об'єктів інформаційної інфраструктури сил оборони;

розвиток спроможностей щодо виконання завдань у кіберпросторі підрозділами, відповідальними за протидію іноземним технічним розвідкам;

організаційне виокремлення та інтеграція сил та засобів ЗС України, основною сферою застосування яких є інформаційний простір (кіберпростір) в окремий рід військ інформаційного забезпечення ЗС України (Інформаційного командування ЗС України);

розвиток спроможностей ССО ЗС України для проведення спеціальних операцій в інтересах кібероборони та інформаційно-психологічних акцій в кіберпросторі та з використанням кіберпростору;

розвиток організаційних та інших спроможностей Військової служби правопорядку у ЗС України (після реформування – військової поліції) щодо проведення правоохоронних заходів в інтересах підготовки, ведення та забезпечення кібероборони;

збереження та належна підтримка підрозділів військових навчальних закладів і науково-дослідних установ ЗС України, які здійснюють підготовку фахівців та проводять наукові дослідження в інтересах кібероборони та забезпечення кібербезпеки держави, створення в осяжній перспективі в системі науково-дослідних установ МО України на принципі раціональної інтеграції та уточнення завдань наукового підрозділу (центру або інституту) з проблем інформації у сфері оборони;

сприяння розвитку спроможностей суб'єктів забезпечення кібербезпеки держави щодо їх участі у виконанні завдань кібероборони;

розвиток мобілізаційної компоненти кібероборони завдяки використанню складових (можливостей) мобілізації, військової служби в резерві, оперативного резерву, визначення мобілізаційних завдань тощо.

Стратегічна ціль № 3 – всебічна підготовка органів військового управління, військ (сил) до виконання завдань кібероборони.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 3:

розроблення та впровадження системи підготовки органів військового управління, військ (сил) до виконання завдань кібероборони;

опанування сучасними формами та способами виконання завдань щодо кібероборони (дій в кіберпросторі) загальновійськовими (видовими, міжвидовими тощо) органами військового управління всіх рівнів, військами (силами), родами військ;

участь органів військового управління та підрозділів ЗС України, інших складових сектору безпеки і оборони, у проведенні навчань щодо захисту критичних об'єктів інформаційної інфраструктури держави, а також у міжнародних навчаннях з питань кібероборони та забезпечення кібербезпеки.

Стратегічна ціль № 4 – створення та розвиток матеріально-технічної основи кібероборони.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 4:

підготовка території держави та елементів інформаційної інфраструктури до кібероборони (в межах системи заходів підготовки держави до оборони);

створення (залучення) необхідної інформаційної інфраструктури держави всіх форм власності для її використання в інтересах кібероборони та періодичне проведення її огляду;

забезпечення інтеграції та взаємосумісності інформаційно-телекомунікаційних систем, програмно-технічних засобів систем управління військами та зброєю ЗС України з аналогічними системами інших суб'єктів оборони та забезпечення кібербезпеки держави;

проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт щодо створення сучасних зразків зброї, програмно-технічних та інших засобів в інтересах виконання завдань кібероборони, забезпечення ними відповідних підрозділів у необхідній кількості;

створення відокремленої мобільної системи моніторингу навколишнього простору на основі інтеграції новітніх засобів радіоелектронної розвідки як базового (стійкого) елемента макросистеми C4ISR та бойового

кіберпростору в зоні проведення операцій угруповань військ ЗС України, зокрема операції Об'єднаних сил;

створення інтегрованої (міжвідомчої) автоматизованої системи висвітлення обстановки в Азовсько-Чорноморському морському басейні;

створення системи навігаційного забезпечення ЗС України на основі єдиної мережі контрольно-коригуючих станцій на території України;

створення Єдиної АСУ ЗС України з урахуванням забезпечення її кібербезпеки на необхідному рівні;

залучення можливостей структур громадянського суспільства (громадських організацій), ІТ-спільноти до виконання завдань у сфері забезпечення кібероборони України (на добровільних засадах);

розширення співробітництва між державним і приватним секторами, залучення інноваційного потенціалу приватних компаній до наукових досліджень і розроблення рішень у сфері забезпечення кібероборони;

розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки, підтримка міжнародних ініціатив, які відповідають національним інтересам України, поглиблення співпраці України з ЄС та НАТО для посилення спроможностей України у сфері забезпечення кібероборони, забезпечення участі в заходах зі зміцнення довіри у кіберпросторі, які проводяться під егідою ОБСЄ.

Стратегічна ціль № 5 – формування і розвиток людського капіталу як головного чинника успішного виконання завдань кібероборони.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 5:

створення дієвої системи безперервної підготовки (навчання) та професійного вдосконалення протягом всієї кар'єри для фахівців з питань кібероборони та відповідного кадрового менеджменту в цій галузі;

надання за кошти державного бюджету можливостей щодо розвитку фахівців, у тому числі завдяки навчанню на базі цивільних навчальних закладів, стажування на базі провідних вітчизняних та зарубіжних ІТ-компаній, участі в конференціях, семінарах, інших заходах професійного розвитку;

створення привабливих умов для проходження військової служби в органах військового управління та підрозділах, на які покладаються виконання завдань кібероборони;

пошук та залучення до військової служби у відповідних підрозділах обдарованої (талановитої) молоді;

впровадження сучасних підходів до управління військовою кар'єрою на рівні підходів (стандартів, кращих практик) збройних сил країн – членів НАТО, у тому числі механізмів нестандартних індивідуальних підходів до найцінніших фахівців;

запровадження механізмів мотивації особового складу, який обіймає ключові посади в підрозділах, має унікальні професійні якості та здійснює значний персональний внесок в успішне виконання завдань за призначенням, у тому числі завдяки підвищенню штатно-посадових категорій посад, пільгового обчислення терміну військової служби, додаткового грошового забезпечення (виплати грошової винагороди), надання додаткової відпустки, позачергового забезпечення службовим житлом тощо.

Стратегічна ціль № 6 – набуття спроможностей та здійснення ефективного керівництва кібероборо ною.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 6:

зміна парадигми мислення та дій керівників (командирів) у бік набуття ментальної готовності та спроможностей виконання завдань (дій) в кіберпрострі та через нього;

визначення (встановлення) цілей, яких планують досягти в кіберпросторі в інтересах досягнення мети оборони держави;

визначення порядку керівництва підготовкою та веденням кібероборони;

інтеграція заходів щодо підготовки та ведення кібероборони в діяльність органів військового управління всіх рівнів як складової частини керівництва підготовкою та застосуванням військ (сил);

визначення переліку завдань з кібероборони, способів їх виконання та необхідних ресурсів;

правове визначення об'єктів для дій в кіберпросторі під час ведення кібероборони та можливості чинити на них вплив;

завчасне визначення порядку, встановлення та підтримання взаємодії з суб'єктами кібероборони;

впровадження механізмів та процедур спільного застосування ЗС України, інших суб'єктів забезпечення кібербезпеки держави

в інтересах ефективного виконання завдань кібероборони.

Стратегічна ціль № 7 – ефективне виконання заходів з випереджувального реагування на агресивні дії противника в кіберпросторі, безпосередньої підготовки та ведення кібероборони.

Основні завдання щодо досягнення стратегічної цілі № 7:

моніторинг кіберпростору, завчасне виявлення загроз;

здійснення розвідувальної діяльності щодо виявлення загроз національній безпеці України у кіберпросторі, інших подій і обставин, що стосуються сфери кібербезпеки;

проведення інформаційно-аналітичної діяльності та прогнозування розвитку обстановки у воєнній сфері, пов'язаній з кіберзагрозами та кіберпростором;

підтримання сил та засобів для дій у кіберпросторі в готовності до виконання завдань за призначенням, адекватне нарощування їх готовності залежно від рівня загроз та ступенів реагування на них;

несення бойового чергування визначених сил та засобів системи кібероборони;

проведення заходів безпосередньої підготовки та ведення кібероборони відповідно до компетенції (завдань) органів військового управління всіх рівнів, військових частин, організацій та установ;

проведення оперативно-розшукових, контррозвідувальних та інших правоохоронних заходів в інтересах кібероборони;

випереджувальна перевірка на уразливість від кібервпливу об'єктів кібероборони, критичних об'єктів власної інформаційної інфраструктури;

здійснення кіберзахисту власної інформаційної інфраструктури (засобів та сервісів зв'язку, спостереження, навігації, інших інформаційно-телекомунікаційних систем та об'єктів інформаційної діяльності суб'єктів оборони держави) від кібератак та кібервпливу (кібердарів) противника, що забезпечує необхідний рівень інформаційного забезпечення управління військами та зброєю;

забезпечення кіберзахисту державних ЕІР, вимога щодо захисту яких встановлена законом, а також інформаційної інфраструктури, що перебуває під юрисдикцією України, порушення сталого функціонування якої матиме негативні наслідки для стану національної безпеки і оборони України;

здійснення поточних заходів військової співпраці з ЄС і НАТО, пов'язаної з безпекою кіберпростору та спільним захистом від кіберзагроз воєнного характеру;

випереджувальне та/або оперативне реагування на проведення противником агресивних заходів у кіберпросторі та через кіберпростір, мінімізація результатів їх впливу, а за необхідності – безпосереднє здійснення координованих заходів кібервпливу в кіберпросторі та через кіберпростір, а також інших заходів активної протидії;

використання потенціалу державно-приватного партнерства, громадських організацій для виконання завдань у сфері забезпечення кібероборони.

Детально зміст заходів щодо досягнення стратегічних цілей № 1…7 розкривається в планувальних документах щодо реалізації Стратегії та відповідних документах оборонного планування.

Фінансове та ресурсне забезпечення реалізації заходів Стратегії. Фінансовими джерелами реалізації заходів Стратегії є видатки Державного бюджету України, допомога від країн-партнерів, кошти від благодійної допомоги та інші кошти, отримання яких не заборонено законодавством України.

В умовах обмежених власних ресурсів в інтересах ефективного ведення кібероборони держава використовує всі можливі форми залучення недержавних ресурсів у форматах державно-приватного партнерства, взаємодії зі структурами громадянського суспільства, окремими громадянами.

Демократичний цивільний контроль у сфері кібероборони, державно-приватне партнерство, участь громадянського суспільства. Демократичний цивільний контроль над сферою кібероборони здійснюється в єдиній системі демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони держави з урахуванням особливостей підготовки та відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони).

5.3. Забезпечення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України

Серед основних завдань держави щодо забезпечення інформаційної безпеки МО України та ЗС України визначається організація та здійснення протидії негативному

ІПВ на особовий склад ЗС України, що зумовлює необхідність створення відповідної системи. Особливої актуальності ця обставина для України набула після початку "гібридної" агресії Російської Федерації, коли гостро та відчутно проявилися наслідки такого зовнішнього впливу.

Військовий стандарт Міністерства оборони України ВСТ 01.004.004 – 2014 (01) "Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення" визначає такий вплив у наступній редакції.

Інформаційно-психологічний вплив – цілеспрямоване інформаційне втручання у свідомість (підсвідомість) цільової аудиторії з метою корекції її поведінки та (або) світогляду, зміни морально-психологічного стану. Засобами ІПВ є ЗМІ, спеціальна друкована продукція, публічна голосова агітація, агентурна діяльність, спеціальні інформаційні технології тощо.

У розглянутому випадку цільовою аудиторією для ІПВ є особовий склад військ (сил) та органи військового управління. Цей вплив може бути позитивним або негативним. Негативний ІПВ на таку цільову аудиторію спричиняє зниження рівня її морально-психологічного стану, що, відповідно, знижує загальну боєздатність військових формувань.

Аналіз показує, що, незважаючи на значну кількість публікацій за тематикою, наближеною до питань протидії негативному ІПВ, зокрема і на особовий склад військ (сил)[176], нині теорія протидії такому впливу обмежена на рівні концептуально-декларативних положень, що не задовольняє практику.

Основною причиною такого стану є комплекс невирішених теоретичних та практичних питань. При цьому головна теоретична проблема полягає у відсутності системного підходу та дієвого науково-методичного апарату для вирішення цієї проблеми. Недосконаліть для практики обумовлюється відсутністю чітких формальних методик для кількісного оцінювання певних аспектів цієї сфери, насамперед щодо виявлення та оцінювання рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил).

З цієї причини на практиці *кількісне оцінювання* такого впливу не проводять, а оцінювання морально-психологічного стану, зокрема особового складу ЗС України, який є наслідком такого впливу, здійснюють за якісними показниками на основі результатів моніторингу у військових частинах та підрозділах відповідно до діючих інструкцій[177], тобто постфактум до наслідків різних впливів. Це означає, що в ЗС України реально відсутня як підсистема превентивного виявлення та кількісної оцінки рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил), так і загалом розбалансована є реальна система протидії такому впливу.

Такий стан не дає змоги проводити випереджувальні заходи протидії для стабілізації морально-психологічного стану особового складу ЗС України, незважаючи на те, що в структурах МО України та ЗС України є чимало підрозділів, які безпосередньо можуть діяти у складі системи протидії негативному ІПВ на особовий склад ЗС України, має бути координована на загальнодержавному рівні (рис. 5.1).

Як свідчить проведений аналіз, відсутність належної теоретичної бази, відповідно до методичного забезпечення щодо протидії негативному ІПВ призвело до практики епізодичного здійснення відповідних заходів цією системою у ході "гібридної" війни з Росією, яка наразі триває.

---

[176]Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник у 2-х ч. Ч. 1. / [В. М. Вілко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін.] ; за заг. ред. В. В. Стасюка. – К. : НУОУ, 2012. – 464 с.

Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю; ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. / [В. М. Петрик, В. В. Остроухов та ін.]. – К. : Росава, 2006. – 208 с.

Черненко Т. В. Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни / Т. В. Черненко // Стратегічні пріоритети. – № 4 (37). – К. : НІСД, 2015.– С. 83–92.

Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2015. – 497 с.

Малик І. В. Механізми протидії негативним впливам інформаційної пропаганди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/lviv_politechnic_ publishing_haus, 2015.

Магда Є. М. Гібридна війна: питання і відповіді [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/gibridna_viyna_pytannya_i_vidpovidi, 2015.

Хорошко В. О. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. Ч. 1 / В. О. Хорошко, Ю. Є. Хохлачова // Ukrainian Scientific Journal of Information Security. – Vol. 22. – Issue. 3. – 2016. – P. 283─288.

[177]Інструкція про порядок оцінки морально-психологічного стану в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України (затверджено наказом МО України від 21.05.2013 № 335, зі змінами, внесеними наказом МО України від 17.12.2015 № 728, зареєстровано в Мін'юсті України 11.01.2016 № 29/28159).

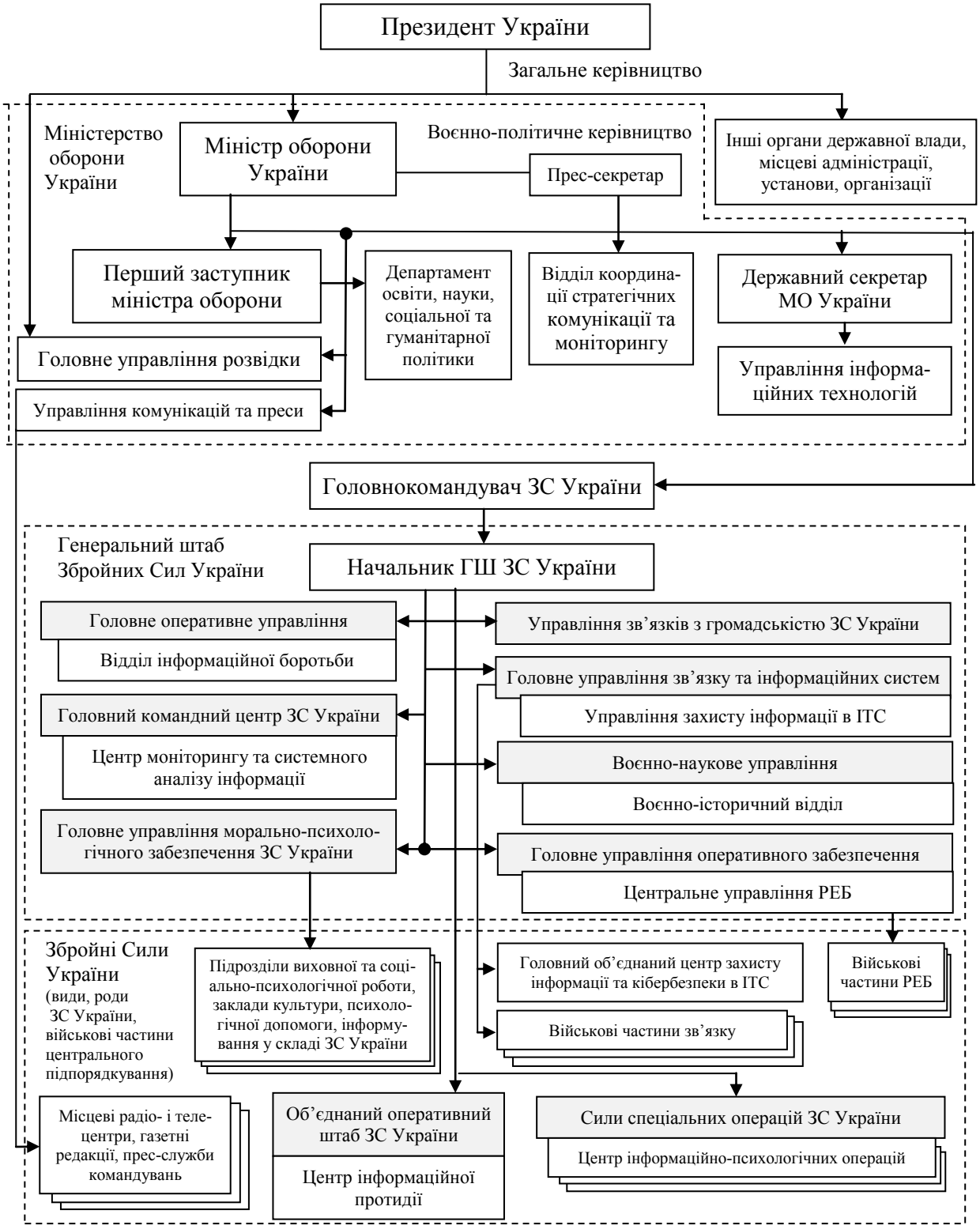

Рис. 5.1. Структура існуючої системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗС України

Така практика підтверджує порушення у діяльності принципу системного підходу, що спричиняє розбалансованість, певне дублювання завдань структурними підрозділами МО України та ЗС України та унеможливлює комплексне і гармонізоване застосування зусиль в системі за єдиним замислом щодо протидії такому впливу, зокрема неможливим є проведення адекватних випереджувальних заходів протидії, що є проблемою, яка потребує вирішення.

Виходячи із зазначеного, опираючись на результати проведених наукових досліджень, основні результати яких опубліковані у нау-

кових виданнях[178], пропонується методологічний підхід до створення комплексної системи протидії негативному ІПВ на особовий склад ЗС України на основі кількісних показників оцінювання рівня такого впливу як необхідної умови створення системи з можливостями організації та реалізації випереджувальних дій.

Підхід до створення комплексної системи протидії негативному ІПВ на особовий склад Збройних Сил України. Забезпечення адекватної протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил) можливе за умов побудови відповідної комплексної системи, процес функціонування якої відповідає кібернетичній моделі управління з такими обов'язковими фазами:

виявлення впливу;

оцінка рівня впливу;

формування висновків із оцінки рівня впливу та рішення щодо необхідності протидії;

планування заходів протидії впливу, затвердження плану заходів протидії;

реалізація заходів протидії впливу відповідно до плану;

контроль дієвості реалізованих заходів протидії впливу та їх коригування.

За законами кібернетики стійкість управління забезпечується наявністю "прямого" і "зворотного" зв'язків, тому кібернетична модель такого управління матиме вигляд, як представлено на рис. 5.2, де об'єктом управління є рівень морально-психологічного стану цільової аудиторії, якою є особовий склад військ (сил), куди спрямовується як негативний зовнішній вплив, так і внутрішній стабілізаційний вплив.

Як видно з цієї моделі, у разі такого управління процеси виявлення та оцінювання рівня негативного ІПВ на визначену цільову аудиторію (ЗС України) і своєчасного й адекватного реагування стають нерозривними та взаємно синхронізованими, що є запорукою стійкості загального процесу управління.

Наразі в ЗС України ця модель реалізується частково, лише в межах контуру, обмеженого штриховою лінією. Проте для організації ефективної протидії негативному ІПВ на особовий склад ЗС України завдяки випереджувальним стабілізаційним заходам цього недостатньо, оскільки оцінювання морально-психологічного стану ЗС України, яке є індикатором сукупного впливу на цільові аудиторії, що вже відбувся, здійснюється за його наслідками ("постфактум"), отже, без аналізу динаміки такого впливу, особливо негативного, джерелом якого є інформаційний простір держави. Ця особливість зумовлює важливий недолік діючої нині системи протидії.

Зазначений недолік діючої сьогодні системи можна компенсувати завдяки здійсненню випереджувальних заходів, зокрема на основі цілеспрямованого моніторингу подій в інформаційному просторі України з виявленням та кількісним оцінюванням тих подій, що можуть завдати шкоди морально-психологічному стану військ (сил).

Методологічний підхід до створення підсистеми моніторингу інформаційного простору для виявлення та оцінювання рівня негативного ІРВ на особовий склад ЗС України базується на основі відповідної методики, за допомогою якої визначають необхідні кількісні показники. Результати такого моніторингу дають змогу організувати та проводити випереджувальні стабілізаційні заходи протидії одночасно на двох напрямах – завдяки необхідному впливу як на особовий склад ЗС України, так і на об'єкти зовнішнього інформаційного простору.

Для створення умов проведення випереджувальних стабілізаційних заходів та реалізації моделі (див. рис. 5.2) у повному обсязі необхідно запровадити в системі протидії негативному ІПВ на особовий склад ЗС України практику реагування на основі кількісних критеріїв оцінювання рівня такого впливу.

---

[178] Сніцаренко П. М. Методичний підхід до визначення критеріїв оцінки рівня інформаційного впливу на елементи інформаційної інфраструктури воєнної організації держави / П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. О. Кацалап // Зб. наук. праць в/ч А1906. – № 31. – К. : МО України. – 2011. – С. 126–139.

Методичний підхід до виявлення та оцінювання негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, Ю. І. Міхєєв, М. В.Праута] // Наука і оборона. – № 3. – 2017. – С. 18–25.

Підсистема моніторингу інформаційного простору як необхідна складова системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, О. А. Мотузяник] // Наука і оборона. – № 1. – 2018. – С. 29–33.

Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, Л. В. Хоменко] // Наука і оборона. – № 2. – 2018. – С. 40–45.

Оскільки такої практики в ЗС України ще не було, то з цією метою розроблена та верифікована методика виявлення і оцінювання рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил). Наводимо скорочено сутність цієї методики.

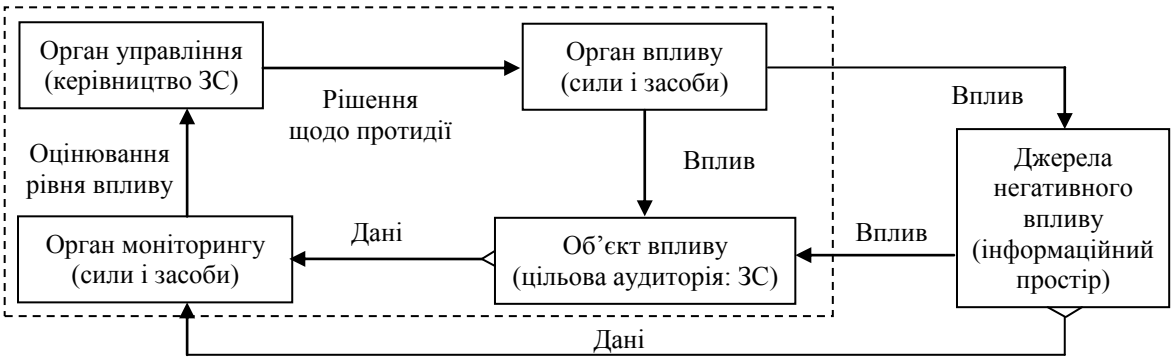

Рис. 5.2. Кібернетична модель реалізації протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад військ (сил)

Оскільки інформаційні процеси, які відбуваються в інформаційному просторі держави та доходять до особового складу військових формувань, певним чином впливають на свідомість військовослужбовців, одним із підходів до оцінювання інформаційного впливу та розроблення відповідної методики оцінювання вважають такий, де характеристикою (показником) впливу загального деструктивного інформаційного процесу щодо певної цільової аудиторії (особового складу ЗС України) вважається рівень його інтенсивності, тобто міра впливу процесу на одиницю часу

$$\text{Інтенсивність } \chi = \frac{\text{Міра впливу процесу}}{\Delta T}$$

Зазначене вище одночасно є інтегральним показником як оцінювання рівня негативного впливу, так і індикатором виявлення такого впливу за величиною (значенням) цього рівня. Можна стверджувати, що значення показника інтенсивності χ за деякий період часу ΔT може набирати певні значення – вище мінімальних. Тоді динаміку ескалації інтенсивності загального деструктивного інформаційного процесу в інформаційному просторі держави протягом часу ΔT щодо особового складу військ (сил) можна умовно представити ступінчатою функцією рівнів, які слід вважати частковими показниками впливу, як це показано на рис. 5.3. При цьому, переходу на кожен із рівнів доцільно поставити у відповідність певний критерій за шкалою оцінок χ: $\chi_1, \ldots, \chi_5$.

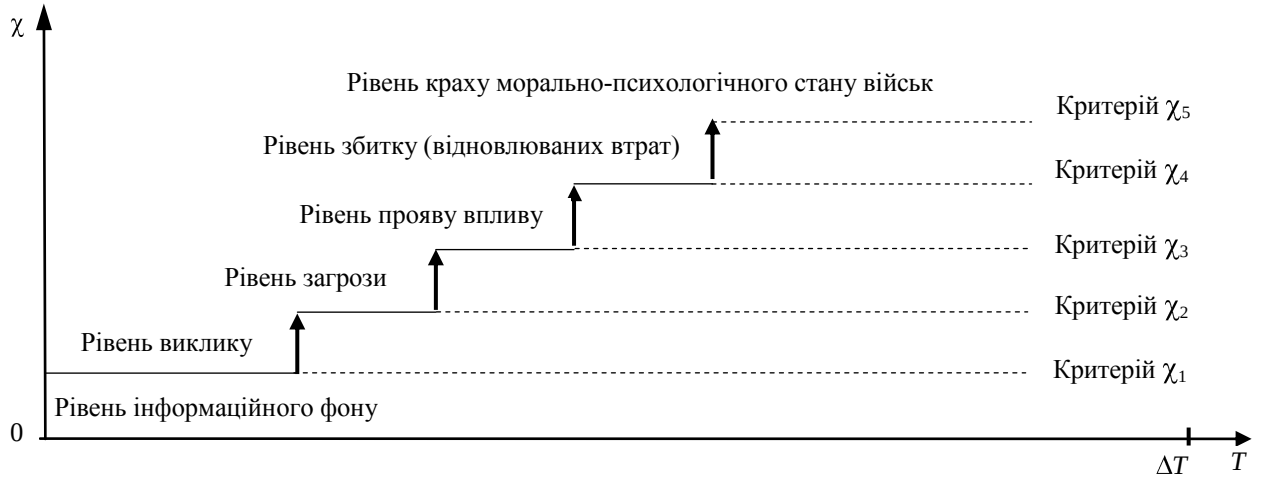

Рис. 5.3. Динаміка ескалації інтенсивності загального деструктивного інформаційного процесу

У зв'язку із цим запропоновано шість умовних якісних станів (часткових показників) загального деструктивного інформаційного процесу в інформаційному просторі держави та відповідні критерії, які можуть бути застосовані для визначення рівня його інтенсивності як міри впливу, зокрема, на особовий склад військ (сил):

1) інформаційний фон (шум);

2) виклик (інформаційно-психологічний);

3) загроза (інформаційно-психологічна);

4) прояв ІПВ на особовий склад військ (сил);

5) збиток (відновлювані втрати) в морально-психологічному стані військ (сил);

6) крах морально-психологічного стану військ (сил).

Розкриємо ці поняття:

рівень інформаційного фону – це практична відсутність протягом фіксованого часу ΔT інформаційних процесів (дій, фактів) в інформаційному просторі держави, що можуть мати негативний (підривний, руйнівний) вплив на особовий склад військ (сил);

рівень виклику – кількість та змістовність інформаційних процесів (дій, фактів) упродовж часу ΔT, виявлених в інформаційному просторі держави, які потенційно (за певних умов) можуть створити інформаційно-психологічну загрозу особовому складу військ (сил);

рівень інформаційно-психологічної загрози – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) протягом часу ΔT, виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого може стати зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил);

рівень прояву інформаційно-психологічного впливу – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) упродовж часу ΔT, виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є ознаки зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил);

рівень збитку (відновлюваних втрат) – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) протягом часу ΔT, виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил), яке може бути компенсоване наявними можливостями за час, достатній для ефективного виконання військами (силами) завдань за призначенням;

рівень краху морально-психологічного стану військ (сил) – кількість цілеспрямованих деструктивних інформаційних процесів (дій, фактів) упродовж часу ΔT, виявлених в інформаційному просторі держави, результатом чого є значне зниження рівня морально-психологічного стану особового складу військ (сил), яке не може бути компенсоване наявними можливостями за час, достатній для ефективного виконання військами (силами) завдань за призначенням.

У ході досліджень обґрунтовано методичний підхід з використанням експертного методу щодо визначення значення критеріїв для отримання кількісних оцінок рівня інтенсивності негативного ІПВ на цільову соціальну аудиторію (особовий склад ЗС України), який покладено в основу розроблення цілісної методики. При цьому завдяки реалізації процедури експертного опитування фахового середовища України та статистичного оброблення отриманих даних визначено 22 класи та 17 підкласів інформаційних процесів (дій, фактів), які можуть негативно впливати на свідомість військовослужбовців і, відповідно, морально-психологічний стан особового складу ЗС України (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Класифікаційний перелік можливих інформаційних процесів (дій, фактів), що здійснюють негативний ІПВ на особовий склад військ (сил)

№ п/п	Види інформаційних процесів (дій, фактів)
1	Поширення через ЗМІ* повідомлень про нові досягнення у воєнно-технічній сфері у віддаленій країні**
2	Поширення через ЗМІ повідомлень про нові досягнення у воєнно-технічній сфері у сусідній країні

Продовження табл. 5.1

№ п/п	Види інформаційних процесів (дій, фактів)
3	Повідомлення (коментарі) ЗМІ щодо можливих намірів агресивного характеру з боку певних суб'єктів: а) держав; б) окремих організацій; в) окремих неофіційних осіб, що може мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом
4	Повідомлення ЗМІ про заяви офіційних осіб щодо можливих намірів агресивного характеру, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом: а) іноземних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб *віддалених* держав; б) іноземних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб *сусідніх* держав; в) національних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб *віддалених* держав; г) національних ЗМІ про агресивні заяви офіційних осіб *сусідніх* держав
5	Отримання (наявність) достовірної інформації про наміри агресивного характеру віддалених держав, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом
6	Отримання (наявність) достовірної інформації про наміри агресивного характеру сусідніх держав, які можуть мати негативні наслідки для інформаційної інфраструктури воєнної сфери, обороноздатності держави та національної безпеки загалом
7	Наповнення вітчизняного інформаційного простору продукцією для впливу на індивідуальну та масову свідомість особового складу національних військових формувань (з боку іноземних ЗМІ, провокативних національних ЗМІ, непатріотичної частини населення власної держави) для послаблення їх готовності до оборони держави та погіршення іміджу збройних сил, а також військової служби у такий спосіб: а) поширення інформації (дезінформації або спотвореної інформації), що дискредитує історичне минуле держави, її військово-політичне керівництво та збройні сили, технологічні можливості держави, її спроможність протистояти воєнним загрозам; б) поширення викривленої, недостовірної та упередженої інформації, яка дискредитує органи військового управління, керівний склад, діяльність військових частин і підрозділів, військову службу та військовий обов'язок; в) заклики до вигідних протиборчій стороні (зловмисних) дій військового керівництва (штабів військових частин, командних пунктів, центрів управління, спеціалізованих армійських об'єктів інформаційної діяльності); г) підбурювання до суспільно-політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів серед особового складу військових формувань держави
8	Те саме, що у п. 7 – із застосуванням противником спеціальних військових сил та засобів ІПВ (підпункти а, б, в, г)
9	Здійснення противником інформаційно-психологічного тиску на військовослужбовців через індивідуальні технічні засоби комунікації, а також родинні (дружні) зв'язки
10	Діяльність іноземних спецслужб, зокрема: а) агентурні дії щодо примушення до прийняття рішень (діяльності), вигідних противнику (погрози, навіювання, переконання, підкуп тощо); б) прихована агітаційна підтримка опозиційних, етнічних та конфесійних рухів антидержавного характеру
11	Інформаційна діяльність існуючих опозиційних рухів, політичних партій, об'єднань, блоків для втягування особового складу військових формувань в політичні процеси у державі, зокрема в підтримку сепаратизму або зміни конституційного ладу (блокування військових частин, залякування, підбурювання, акцентовані заклики тощо)

Закінчення табл. 5.1

№ п/п	Види інформаційних процесів (дій, фактів)
12	Поширення інформаційних продуктів вітчизняними ЗМІ (громадського спрямування, державних, приватних), які провокують загострення внутрішніх протиріч, напруження у суспільстві, а також пацифізм, нехтування національними культурними і державними цінностями, що негативно впливає на свідомість (підсвідомість) особового складу військових формувань
13	Те саме, що у п. 12 – з боку блогерів та представників соціальних мереж
14	Пропаганда ворожих державі національних ідей через поширення науково-популярних і художніх фільмів, публіцистичних матеріалів, літератури, текстових музичних творів та творів образотворчого мистецтва, зокрема зарубіжного походження
15	Розповсюдження агітаційних матеріалів на користь протиборчої сторони в місцях дислокації частин і підрозділів військових формувань держави
16	Публічні прояви неузгодженості поглядів та дій воєнно-політичного керівництва держави в кризових ситуаціях
17	Неупереджене поширення національними ЗМІ, а також блогерами та суб'єктами соціальних мереж інформації про наміри дій власних збройних сил
18	Умисне перешкоджання національним засобам теле- і радіомовлення (відключення, встановлення радіозавад, блокування мереж тощо)
19	Прояви мирного спротиву місцевого населення діям військ (сил) в місцях виконання ними бойових завдань (демонстрації протесту або підтримки ворожої сторони)
20	Прояви агресивного спротиву місцевого населення діям військ (сил) в місцях виконання бойових завдань (протест із застосуванням зброї)
21	Власні спостереження військовослужбовцями результатів бойових дій: а) втрат противника; б) втрат власних частин і підрозділів
22	Невідповідність офіційної інформації в національних ЗМІ реальній картині бойових дій

П р и м і т к и: *Тут і далі у тому числі електронні ЗМІ в Інтернеті та соціальних мережах;
**Не межує з Україною

Також експертно встановлено середнє значення "ваги" α_i^* кожного класу (підкласу) за шкалою від 0 до 100 (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

№ позиції класифікаційного ряду		Середнє α_i^*	№ позиції класифікаційного ряду		Середнє α_i^*	№ позиції класифікаційного ряду		Середнє α_i^*
1		40	7	а	60	12		54
2		57		б	59	13		57
3	а	59		в	58	14		56
	б	40		г	57	15		46
	в	28	8	а	66	16		61
4	а	28		б	64	17		56
	б	48		в	65	18		54
	в	36		г	62	19		72
	г	61	9		68	20		72
5		48	10	а	62	21	а	55
6		66		б	52		б	78
			11		54	22		77

На основі табл. 5.2 та отриманої статистики усіх інформаційних процесів (дій, фактів) в інформаційному просторі України протягом часу ΔT = 1 рік також експертним методом отримано критерії знаходження рівня негативного ІПВ за шкалою "зваженої" інтенсивності у перерахунку їх сумарної дії з точки зору впливу на морально-психологічний стан ЗС України (рис. 5.4).

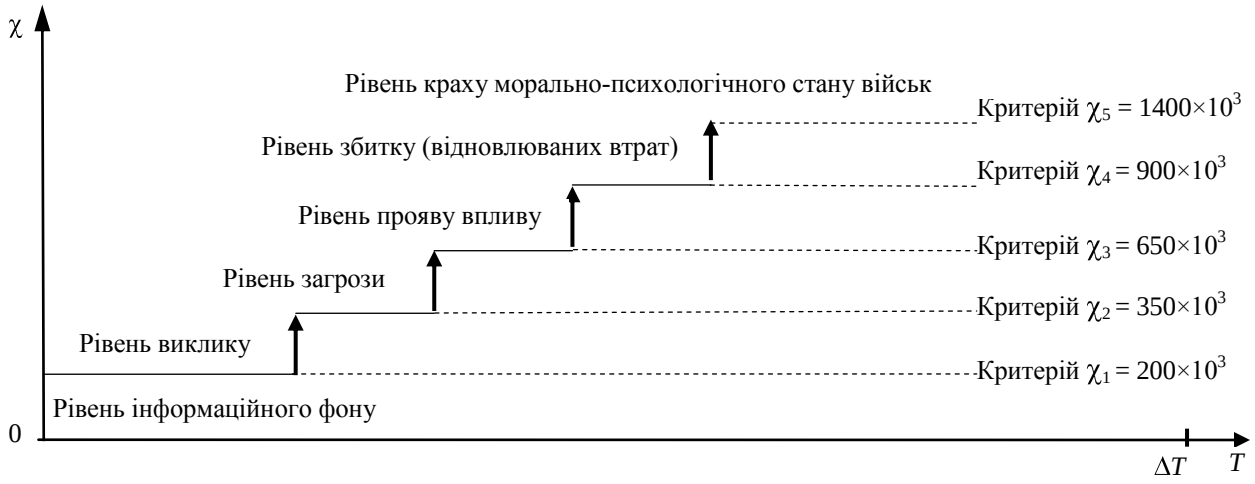

Рис. 5.4. Квантовані рівні інтенсивності загального деструктивного інформаційного процесу (протягом періоду ΔT = 1 рік, "зважене" вимірювання)

Ці результати стають основою для реалізації методики виявлення та оцінювання негативного ІПВ на особовий склад військ (сил), яка на практиці діє за принципом масштабування у часі (відносно базового терміну ΔT = 1 рік) "зваженої" суми балів, отриманої через появу в інформаційному просторі держави протягом часу $\Delta t << \Delta T$ = 1 рік певної кількості класифікованих інформаційних процесів (дій, фактів).

Отримана теоретична основа дає змогу доволі просто застосовувати методику виявлення та оцінювання рівня негативного ІПВ на особовий склад військ завдяки реалізації принципу масштабування у часі спостереження інформаційних процесів в інформаційному просторі держави, тобто через набір статистики інформаційних процесів та їх оброблення не упродовж періоду ΔT = 1 рік, а протягом значно меншого *s*-го періоду $\Delta t_s << \Delta T$. Наприклад, протягом місяця чи тижня, через реалізацію алгоритму:

$$\chi_s = \chi \frac{\Delta T}{\Delta t_s}, \qquad (5.1)$$

де інтенсивність χ обчислюється за період $\Delta t_s << \Delta T$.

Наприклад, якщо за Δt_s = 1 тиждень (7 днів) нарахована сумарна кількість балів 3000, то, застосувавши формулу (5.1), отримаємо:

$$\chi_s = \frac{3000 \cdot 365}{7} \approx 156{,}5 \cdot 10^3 \text{ (балів)}.$$

Таке число балів свідчить, що рівень негативного ІПВ перебуває в межах інформаційного фону і фактично не впливає на зниження вже досягнутого морально-психологічного стану особового складу військ (сил), а отже, зусилля для відповідної протидії є недоцільними.

Якщо ж за Δt_s = 1 тиждень нарахована кількість балів, наприклад 13 500, то, застосувавши формулу (5.1), отримаємо:

$$\chi_s = \frac{13\,500 \cdot 365}{7} \approx 704{,}0 \cdot 10^3 \text{ (балів)}.$$

Така кількість балів свідчить, що рівень негативного ІПВ перебуває в межах прояву впливу, за якого попередньо досягнутий морально-психологічний стан особового складу військ (сил) починає погіршуватися. Слід зауважити, що лише у цьому діапазоні значень показника χ_s може йтися про виявлення власне негативного впливу (за ознаками незначного зниження морально-психологічного стану військ). Очевидно, що при цьому вже мають бути застосовані відповідні заходи протидії за схемою кібернетичної моделі управління (див. рис. 5.2).

Останній приклад дуже показовий з позиції розуміння факту виявлення негативного

ІПВ – таке виявлення фіксується не за окремими подіями в інформаційному просторі держави, а за їх інтегральним впливом на особовий склад військ (сил), тобто коли їх "зважена" сумарна інтенсивність за певний відносно невеликий проміжок часу Δt_s стає відчутною для погіршення морально-психологічного стану військ (сил).

Впровадження у практику вищезазначеної методики (або подібної їй) для виявлення та оцінювання рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил) відкриває шлях до реалізації ефективної системи протидії такому впливу, яка діє за кібернетичним принципом управління. Це забезпечить найбільш координоване та зважене реагування на прояви впливу усією системою протидії, причому на випередження, до настання його наслідків.

Зазначене дає змогу стверджувати, що реалізація кібернетичної моделі системи протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил) та створення умов для випереджувальних стабілізаційних заходів потребує підходу, який передбачає виконання таких вимог:

система протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил) має діяти за кібернетичним принципом відповідно до схеми, наведеної на рис. 5.2, де об'єктом управління є рівень морально-психологічного стану визначеної цільової аудиторії, зокрема особового складу ЗС України;

у системі протидії має бути введена у практику модель реагування на негативний ІПВ на особовий склад ЗС України, виходячи із оцінювання його поточного рівня у кількісному значенні за ступенем його "зваженої" інтенсивності, тобто значимості для впливу на морально-психологічний стан особового складу ЗС України;

для виявлення та кількісного оцінювання рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил) у загальній системі протидії (у структурі органу моніторингу) необхідно створити трирівневу підсистему моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави, яка зображена на рис. 5.5;

застосувати в підсистемі моніторингу методику виявлення та оцінювання у кількісному значенні рівня негативного ІПВ на особовий склад військ (сил) з його квантуванням за ступенем значення для морально-психологічного стану ЗС України (див. рис. 5.4);

кожному квантовому рівню ІПВ на особовий склад військ (сил) має відповідати певна сукупність компенсаційних заходів протидії завдяки здійсненню цілеспрямованого впливу відповідно до кібернетичної моделі (див. рис. 5.2) для стабілізації морально-психологічного стану визначеної цільової аудиторії (особового складу ЗС України);

забезпечити контроль рівня морально-психологічного стану ЗС України завдяки проведенню моніторингових процедур безпосередньо у військах.

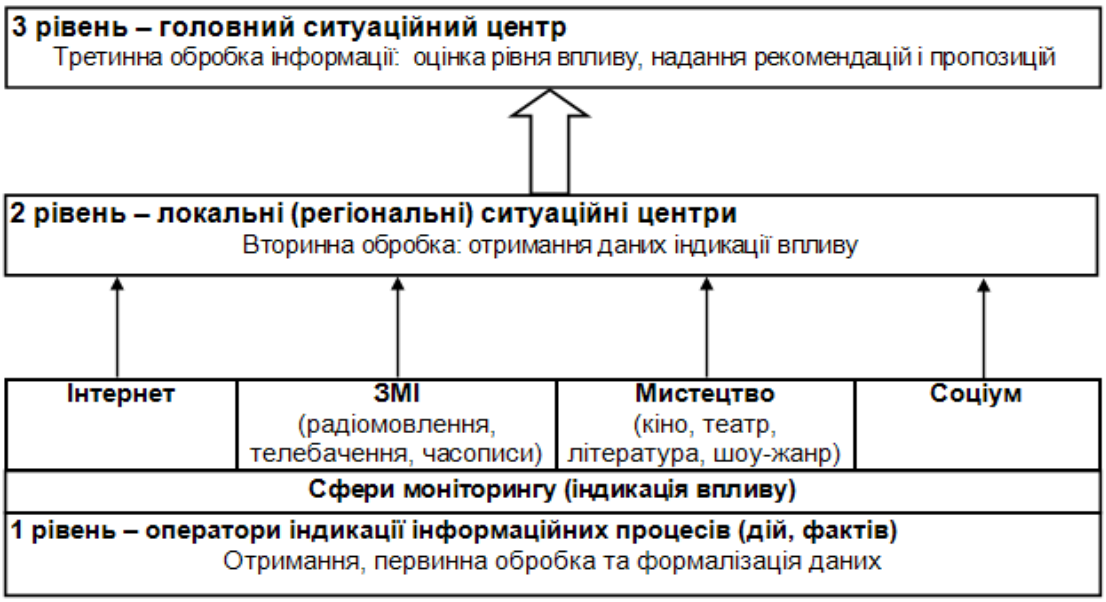

Рис. 5.5. Трирівнева підсистема моніторингу інформаційних процесів в інформаційному просторі держави

Як видно із схеми на рис. 5.1, в МО України та ЗС України існують основні складові системи протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил). Саме тому цей факт слід вважати об'єктивною підставою для функціонування та застосування такої сукупності елементів як єдиної системи протидії в інтересах виконання ЗС України завдань за призначенням. Водночас у цій схемі неочевидними є місце та роль кожного із структурних підрозділів у реалізації протидії за схемою кібернетичної моделі та з використанням запропонованої методики, яка забезпечує проведення випереджувальних стабілізаційних заходів.

Аналіз функцій структурних підрозділів МО України та ЗС України в інформаційній сфері, які визначені чинною нормативно-правовою базою, дає змогу запропонувати варіант розподілу ролей, місць та завдань кожного із структурних підрозділів у кібернетичній схемі протидії з реалізацією запропонованого методичного підходу. Такий доцільний розподіл демонструє схема на рис. 5.6.

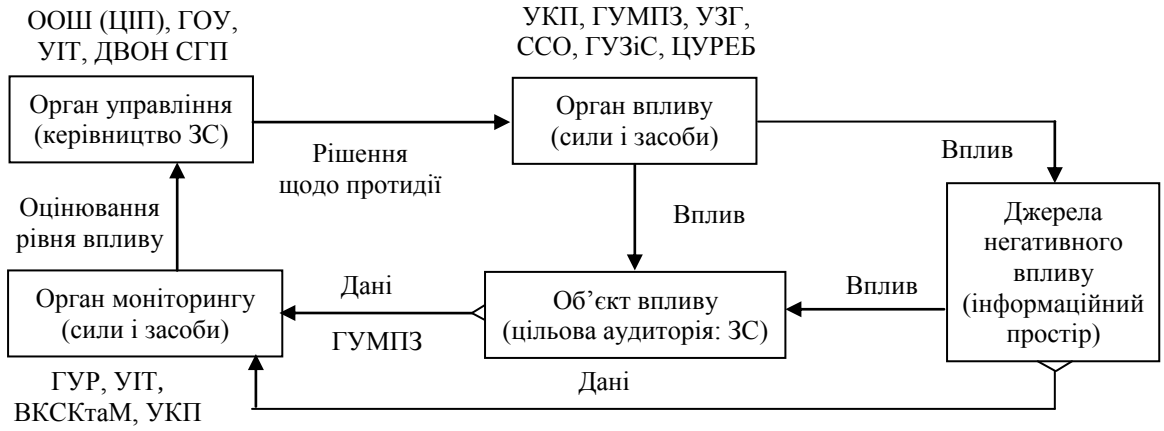

Рис. 5.6. Кібернетична модель реалізації системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад ЗС України

У цій схемі основні складові методики виявлення та оцінювання негативного ІПВ на особовий склад ЗС України реалізує орган моніторингу, де інтегруються зусилля основних виконавців:

Головне управління розвідки (ГУР) МО України – селекція і класифікація повідомлень зарубіжного походження, які поширюються в інформаційному просторі України та можуть негативно впливати на морально-психологічний стан особового складу ЗС України;

Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу (ВКСКтаМ) МО України – моніторинг інформаційного простору України, селекція і класифікація повідомлень, які поширюються ЗМІ та можуть негативно впливати на морально-психологічний стан особового складу ЗС України;

Управління комунікацій та преси (УКП) МО України – моніторинг інформаційного середовища, виявлення потенційних та реальних інформаційних загроз в оборонній сфері;

Управління інформаційних технологій (УІТ) МО України – взаємодія з компетентними органами поза межами МО України щодо отримання необхідної інформації;

Головне управління морально-психологічного забезпечення (ГУМПЗ) ЗС України – селекція і класифікація повідомлень та інформаційних приводів, які дійшли до широкої військової аудиторії ЗС України та можуть негативно впливати на морально-психологічний стан особового складу військ (сил).

Кожен з цих виконавців організовує роботу в режимі безперервного моніторингу відповідного сегмента інформаційного простору, узагальнює результати роботи за певний період (наприклад, за тиждень, щоб була певна статистика) відповідно до класифікаційної таблиці подій в інформаційному просторі України, готує за встановленою формою донесення та надає його до робочого органу управління протидією (доцільно, щоб це був Центр інформаційної протидії (ЦІП) Об'єднаного оперативного штабу (ООШ) ЗС України).

Робочий орган управління протидією (ЦІП ООШ ЗС України) на основі отриманих

донесень (з урахуванням оцінки їх важливості) визначає рівень негативного ІПВ на особовий склад ЗС України за період формування отриманих донесень. Виходячи із визначення рівня впливу та з урахуванням узагальненого змісту отриманих повідомлень цей орган готує пропозиції керівництву ЗС України, яке приймає рішення щодо протидії.

За потреби робочий орган управління протидією із залученням профільних структурних підрозділів МО України та ЗС України (УІТ МО України, Департаменту військової освіти, науки, соціальної та гуманітарної політики (ДВОН СГП) МО України та Головне оперативне управління (ГОУ) ГШ ЗС України) здійснює практичні заходи планування впливу, які забезпечують протидію та стабілізацію морально-психологічного стану особового складу ЗС України.

Заплановані заходи впливу як на особовий склад ЗС України, так і на джерела негативного ІПВ проводять виконавчі сили та засоби (орган впливу щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, зокрема у воєнній сфері) відповідно до призначення, які організовуються і координуються. Зокрема це такі структури, як УКП МО України, ГУМПЗ ЗС України, Головне управління зв'язку та інформаційних систем (ГУЗІС) ГШ ЗС України, Управління зв'язків з громадськістю (УЗГ) ЗС України, Центральне управління РЕБ (ЦУРЕБ) Головного управління оперативного забезпечення (ГУОЗ) ЗС України, Сили спеціальних операцій (ССО) ЗС України.

Висновки до розділу

1. Незважаючи на вжиті Україною заходи, протидія агресивному інформаційному впливу з боку Росії, як невід'ємна частина способів ведення "гібридної" війни з Україною, має стати ефективнішою. Головною умовою цього має бути наявність розвинутої теоретичної бази щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, зокрема у воєнній сфері.

2. Сталої теорії щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, в тому числі у воєнній сфері, наразі ще немає. Це шкодить створенню адекватної нормативно-правової бази, що негативно позначається на практичних діях, тому першочерговим завданням щодо протидії агресивному інформаційному впливу, зокрема з боку Росії проти України, постає необхідність системного розуміння теоретичних основ забезпечення інформаційної безпеки держави, в тому числі її складових – кібербезпеки (кібероборони), стратегічних комунікацій тощо у воєнній сфері.

3. Для України аксіоматичною основою теорії і практики є положення ст. 17 Конституції України щодо забезпечення інформаційної безпеки держави як загальнодержавної гарантії щодо необхідності проведення адекватних практичних заходів та створення відповідної ефективної загальнодержавної системи, а також її складових, зокрема складової воєнної сфери. В умовах нинішнього спротиву інформаційній агресії з боку Росії, як базового чинника ведення "гібридної" війни з Україною, ця конституційна аксіома набуває надзвичайно актуального значення.

4. Законодавство України визначає термін "інформаційна безпека" як стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого можна запобігти завданню шкоди через такі фактори:

неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

Таке визначення є другою законодавчою аксіомою, яка деталізує головну конституційну аксіому та відповідає принципу системного підходу. Законодавче формулювання сутності інформаційної безпеки є доволі чітким, узагальненим та збалансованим. Законодавча аксіома має принципові наслідки:

а) кібернетична безпека (кібербезпека) – це інформаційна безпека у просторі ЕІР, тому штучне (адміністративне) роз'єднання інформаційної безпеки та кібербезпеки суперечить Конституції України, а також логіці інформаційних процесів, порушує принцип системності. Отже, це недопустимо і для теорії, і для практики, що, на жаль, порушується як в наукових публікаціях, так і в національних нормативно-правових актах. Таке роз'єднання є системною методологічною помилкою, яка має негативні наслідки, а тому має бути виправлена;

б) очевидними стають загрози інформаційній безпеці України (незалежно від джерела їх походження та форми реалізації – інформаційна агресія, умисні маніпулятивно-

злочинні інформаційні дії, механічне руйнування, інформаційна неспроможність, непрофесійна діяльність, службова бездіяльність), які, матеріалізуючись на практиці, можуть завдати шкоди людині, суспільству чи державі. Таку шкоду можна класифікувати так:

неповнота, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

З урахуванням положень Стратегії національної безпеки України додаються й інші загрози:

відсутність комунікативної політики держави;

недостатній рівень медіакультури суспільства.

в) забезпечення інформаційної безпеки України (в тому числі у кіберпросторі) є комплексним процесом як протидія збитковості і полягає в реалізації запобіжних заходів проти завдавання шкоди через такі чинники:

неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується;

негативний інформаційний вплив;

негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації;

відсутність комунікативної політики держави;

недостатній рівень медіакультури суспільства.

5. Відповідно до положень законодавства України вирішенням проблеми інформаційної безпеки держави (в тому числі у кіберпросторі) має бути:

створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів;

підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінювання і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії негативному інформаційному впливу та комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері;

розвиток системи державних комунікацій – стратегічних, урядових, кризових як умова реалізації цілісної комунікативної політики держави.

6. Законодавча аксіоматика, а також очевидні її наслідки мають закласти фундаментальність у будь-яку діяльність, що спрямована на забезпечення інформаційної безпеки України, в тому числі у кіберпросторі. У першу чергу, це стосується становлення теоретичних основ цього конституційного напряму діяльності як запоруки проведення адекватних практичних заходів.

7. Сили оборони України нині стримують основне навантаження агресії з боку Росії у "гібридній" війні з Україною. Саме тому питання щодо забезпечення інформаційної безпеки у воєнній сфері, як одне із найважливіших у протидії "гібридній" агресії, наразі слід розглядати як найактуальніше для теоретичного розгляду та практичної діяльності. При цьому важливо розглядати це питання з позиції системного підходу, який закладено нормами національного законодавства України. З цієї позиції розглянуто та викладено питання, що стосуються зокрема забезпечення кібероборони України, протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил), а також стратегічних комунікацій в умовах "гібридної" агресії проти України.

8. Завдяки бурхливому розвитку протягом останніх десятиліть інформаційних технологій та інформаційних систем на їх основі відбувся умовний поділ загального інформаційного простору на два сегменти – неелектронних інформаційних ресурсів та ЕІР, який отримав назву "кіберпростір", а інформаційна безпека в кіберпросторі і є "кібербезпека". Оскільки кіберпростір – невід'ємна складова частина загального інформаційного простору, то основні шляхи, принципи та методологічні підходи до забезпечення кібербезпеки є загальними для усього інформаційного простору. Зважаючи на це, викладено загальний (стратегічний) підхід до забезпечення кібероборони України як одного із важливих способів забезпечення кібербезпеки держави, а отже, інформаційної безпеки загалом. В умовах нинішнього конфлікту між Україною і Росією, розв'язаного з боку Росії, коли за-

гроза агресії у кіберпросторі проти України багаторазово зростає, створення ефективної системи кібероборони України є потужною альтернативою для протидії агресії у кіберпросторі, яка стала невід'ємним атрибутом та однією із ознак сучасної "гібридної" війни.

9. Відповідно до законодавства України невід'ємною складовою забезпечення інформаційної безпеки держави є запобігання шкоді від негативного інформаційного впливу, один із різновидів якого – ІПВ на особовий склад військ (сил) ЗС України, якому необхідно активно протидіяти. Система протидії такому впливу загалом має комплексний характер та має діяти за кібернетичним принципом управління, де об'єктом управління є рівень морально-психологічного стану військ (сил). Кібернетична модель системи протидії може бути реалізована через визначення місця, ролі та основних функцій суб'єктів здійснення такої протидії, якими є низка структурних підрозділів МО України та ЗС України.

Головним методологічним принципом функціонування такої системи протидії має бути принцип застосування кількісної міри під час виявлення та оцінювання рівня негативного впливу, що забезпечить безперервне стеження за його динамікою та реалізацію випереджувальної стратегії протидії. Отже, невід'ємною ланкою системи протидії негативному ІПВ на особовий склад військ (сил) має бути підсистема моніторингу інформаційного простору для виявлення та оцінювання рівня цього впливу, яка створюється як трирівнева завдяки організаційному об'єднанню зусиль профільних структурних підрозділів МО України та ЗС України.

10. Найважливішою ланкою забезпечення інформаційної безпеки держави та елементом протидії "гібридній" агресії проти держави є механізми стратегічних комунікацій. Їх різноманіття та особливості застосування в умовах "гібридної" агресії проти України стали причиною висвітлення цього питання окремим розділом.

Розділ 6

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ

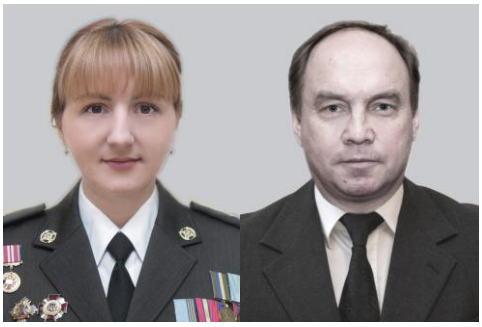

САЛЬНІКОВА О. Ф., доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник
СІВОХА І. М.

6.1. Стратегічні комунікації у протидії “гібридній” агресії

“Гібридна” агресія РФ проти України з використанням широкого набору воєнних і невоєнних інструментів для вчинення тиску на Україну, зміни її стратегічного вибору та існуючого устрою створюють серйозні виклики для національної безпеки. Ще складнішими є протидія “гібридним” загрозам та виявлення “гібридних” атак, особливо на ранніх стадіях. Удосконалення методів протидії, в тому числі інформаційних і комунікаційних, використання для цього сучасних наукових методів є актуальною проблемою. Враховуючи суперечливі позиції науковців і практиків щодо застосування стратегічних комунікацій (СК) у протидії “гібридній” агресії, необхідно визначити місце, мету, завдання й особливості СК, розробити рекомендації щодо інтегрованого використання технологій СК і сучасної теорії і методів управління у протидії “гібридній” агресії[179].

У терміні “*стратегічні комунікації*” означенням “стратегічні” визначено охоплення комунікаціями найвищого політичного рівня, всього суспільства і міжнародної аудиторії. Завдання комунікацій відповідають національним цінностям і спроможностям та спрямовані на поліпшення національної стратегічної позиції порівняно з позицією противника. “Комунікації” означають не лише діалог, а й спрямовану “згори донизу” інформаційну діяльність.

Поняття “стратегічних комунікацій” на сучасному етапі розвитку суспільства підкреслює актуальність інтеграції всіх інструментів впливу на окремих людей, цільові групи, країни в єдиний комплекс. Разом з тим питання впливу СК на процеси прийняття рішень та управління в умовах “гібридної” війни залишаються відкритими[180].

Вперше питання розвитку СК в Україні було порушено після початку російської агресії у 2014 р. в межах виконання ухвалених на саміті НАТО в Уельсі рішень. З боку Альянсу була надана консультативна, практична та матеріально-технічна допомога, у тому числі започатковано проект створення загальнодержавного центру стратегічних комунікацій і ситуаційних центрів у складі ключових органів влади.

Щоб прискорити заходи впровадження СК в умовах “гібридної” агресії, за основу під час формування політики, планування і реалізації СК на всіх рівнях було взято стандарти НАТО.

Стратегія національної безпеки України визначила нові загрози інформаційній безпеці держави, зокрема ведення інформаційної

[179] Використання технологій стратегічних комунікацій в системі управління Збройними Силами України / [О. Ф. Сальнікова, В. Б. Міщенко, В. В. Шидлюх, С. І. Антоненко] // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2017. – № 3 (30). – С. 61–66.

[180] Сальнікова О. Ф. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу / О. Ф. Сальнікова, І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Social Development & Secirity. – 2019. – Vol. 9. – №.5. – С. 133–142.

війни проти України та відсутність цілісної комунікативної політики держави, що може призвести до формування російськими ЗМІ альтернативної до дійсної, спотвореної інформаційної картини світу.

Воєнна доктрина України одним з основних інструментів реалізації державної політики в інформаційній сфері визначає СК.

У Доктрині інформаційної безпеки України перелічено національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері.

У Стратегічному оборонному бюлетені України розвиток СК визначено одним з основних напрямів удосконалення системи управління силами оборони.

У вересні 2015 р. Україна і НАТО підписали Дорожню карту Партнерства у сфері стратегічних комунікацій, у якій окреслено цілі та завдання, формат співпраці, джерела фінансування й очікувані результати, а саме розвиток спроможностей здійснювати ефективні комунікації, що допоможуть забезпечити тіснішу взаємодію між усіма зацікавленими суб'єктами (урядовими та неурядовими). Дорожня карта визначила такі напрями роботи:

на *стратегічному рівні* – створення самодостатньої внутрішньовідомчої та урядової (міжвідомчої) системи СК; розроблення і реалізація національної стратегії України у галузі СК; створення системи підготовки у галузі СК (підготовка інструкторів);

на *оперативному рівні* – вдосконалення нормативних документів, що регламентують процес комунікації у структурах безпеки та оборони; підвищення ефективності державних ЗМІ;

на *тактичному рівні* – виконання невідкладних заходів з підготовки наявного персоналу у галузі зв'язків з громадськістю (громадської дипломатії) в оборонних і безпекових структурах.

Імплементація Дорожньої карти Партнерства започаткувала формування сучасної та ефективної системи СК у державі. Передусім розпочато внесення змін до нормативно-правових документів загальнодержавного значення.

Термін "стратегічні комунікації", узгоджений з усталеною термінологією НАТО, нині офіційно вживають в українському законодавстві після впровадження у новій редакції Воєнної доктрини України. У документі "стратегічні комунікації" визначено як "скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави".

Окремі аспекти застосування СК у протидії "гібридній" агресії, зокрема скоординоване використання комунікативних можливостей держави (публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави) розглянуто в національних документах з оборонного планування.

Річною національною програмою під егідою Комісії Україна – НАТО визначено такі цілі партнерства у сфері СК:

розвиток спроможностей органів державної влади у зазначеній сфері, усіх її складових на стратегічному та операційному рівнях завдяки наданню консультативної і практичної підтримки;

підтримка співпраці України з експертами, які мають відповідний досвід у сфері СК;

сприяння розвитку в Україні культури СК на інституційному рівні, налагодження тісного співробітництва з неурядовими організаціями і сприяння розвитку їх спроможності у здійсненні СК в інтересах України;

досягнення і підтримання найвищих стандартів точності й етики для забезпечення довіри до державної комунікативної політики.

Середньостроковими цілями партнерства у сфері СК у Річній національній програмі

під егідою Комісії Україна – НАТО визначено:

створення координаційного міжвідомчого механізму інформаційних операцій;

впровадження реформи урядових комунікацій;

створення відомчої та урядової (міжвідомчої) системи СК;

розбудову спроможностей зі СК у сфері національної безпеки й оборони;

розвиток публічної дипломатії;

розроблення та реалізацію національної стратегії України у сфері СК;

розроблення системи підготовки фахівців зі СК;

активізацію взаємодії з державами – партнерами в інформаційній сфері, зокрема завдяки впровадженню та розвитку партнерства у сфері СК.

Пріоритетними завданнями визначено такі:

продовження імплементації Дорожньої карти Партнерства у сфері СК між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО;

формування політики та координаційного механізму у сфері публічної дипломатії;

розвиток спроможностей у сфері державних кризових комунікацій;

реформування урядових комунікацій;

створення моделі освітньої системи з державних СК та розроблення планів її впровадження.

Таким чином, одним із пріоритетних напрямів протидії “гібридній” агресії є постійне удосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення з питань застосування СК.

Застосування РФ технологій “гібридної” війни перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства.

Проти України застосовано нові інформаційні технології впливу на свідомість громадян, спрямовані на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, пропаганду агресивної війни, зміну конституційного ладу у насильницький спосіб або порушення суверенітету та територіальної цілісності України[181].

До проведення інформаційно-психологічних операцій на території Донецької та Луганської областей були залучені спеціальні підрозділи збройних сил Російської Федерації. До складу російських частин ІПВ на Сході України увійшли:

вісім–десять окремих груп по 3…4 особи спеціальних журналістів, які працюють безпосередньо на російські інформаційні канали, у кожній групі – журналіст, оператор, водій, інколи охоронець. Групи підготовлені до умов війни, отримали чіткі інструкції про висвітлення подій, мають перепустки і можуть пересуватися по всій території Донбасу, контрольованій бойовиками;

чотири оперативні групи психологічних операцій, які є мобільними підрозділами від загону психологічних операцій, дислокованого неподалік Ростова-на-Дону (у складі кожної групи – 2…4 особи).

На території окупованого Донбасу групи ІПВ виконують такі завдання:

ведуть усну пропаганду, в тому числі працюють із місцевим населенням;

поширюють пропагандистську літературу та іншу необхідну інформацію;

створюють у населених пунктах пропагандистські групи, до складу яких входять місцеві активісти, та координують їх дії;

сприяють роботі російських журналістів;

---

[181]Іващенко А М. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2015. – № 1 (53). – С. 18–23.

збирають інформацію та визначають проблеми, наявні у населення, щоб використати їх як інформаційний привід;

ведуть моніторинг поточного морально-психологічного стану місцевого населення;

створили загін психологічних операцій, що дислокується на російській стороні кордону неподалік від Ростова-на-Дону, спільно з пунктом управління розвідцентру Головного розвідувального управління (ГРУ) Генерального штабу збройних сил РФ. Загін керує вжиття інформаційно-психологічних заходів на території України.

Завданнями загону психологічних операцій є:

збирання, опрацювання й аналіз інформації про поточний морально-психологічний стан населення України та наявність спеціальних підрозділів збройних сил РФ (зона інтересів загону психологічних операцій поширюється на всю територію України);

керування підрозділами інформаційно-психологічних операцій, які виконують спеціальні завдання з інформаційного впливу;

розроблення і проведення інформаційно-психологічних операцій на території України;

залучення агентів диверсійної психологічної роботи в інших областях України – фахівців від ГРУ Генерального штабу збройних сил РФ або Федеральної служби безпеки (ФСБ). Фахівці від ФСБ виконують такі завдання:

створюють диверсійно-пропагандистські групи в інших областях України серед місцевого авторитетного населення;

навчають місцеві групи проведення підривних пропагандистських акцій;

забезпечують групи необхідним матеріально-технічним майном;

безпосередньо проводять мітинги, акції протесту і поширюють пропагандистські матеріали.

Загін психологічних операцій виконує роль командного центру інформаційно-психологічних операцій, постійної структури не має, однак у ньому, як правило, працюють такі штатні елементи:

штаб – організовує ефективне застосування підрозділів загону;

редакція і друкарня – складають макети (ескізи) друкованих продуктів пропаганди і розмножують їх;

відділ розповсюдження друкованої та іншої пропагандистської продукції – поширює пропагандистські матеріали серед призначеної аудиторії;

відділ усної пропаганди – використовує звукопідсилювальну апаратуру, проводить індивідуальні бесіди з місцевим населенням, працює з полоненими;

відділ пропаганди з радіо- і телевізійних каналів – забезпечує радіо- і телевізійне мовлення з використанням апаратних ресурсів на захопленій території або пересувні станції;

відділ з роботи в Інтернет-просторі – виконує завдання з розвідки, блокування або зміни інформації в мережах несанкціонованого входження у пристрої, пов’язані з Інтернетом, тощо.

Зазначимо, що на початку 2014 р. у РФ були створені так звані кібервійська, завданням яких визначено захист національних комп’ютерних мереж, що обслуговують оборонні потреби, а також проведення атак на мережі потенційного противника. Ця нова структура оборонного відомства стосується сфери інформаційної війни в Інтернет-просторі в оперативних і стратегічних масштабах. За наявною інформацією, військових кіберфахівців збройних сил РФ залучають до виконання завдань інформаційно-психологічних операцій не тільки на окупованому Донбасі, а й по всій Україні. Крім цього, є дані, що фахівці інших загонів психологічних операцій збройних сил РФ, що дислокуються за тисячі кілометрів від Донбасу, віддалено працюють у мережі Інтернет, наповнюючи контент сайтів терористів (“Новоросія”, “Сварог”, “Штаб російської армії” тощо), а також застосовуючи “тролінг” у соціальних мережах і блогах. Починаючи з 2014 р. до такої роботи почали залучати курсантів російських військових навчальних закладів.

На думку офіційних представників РФ, метою “гібридної” агресії є встановлення зовнішнього управління і тотального контролю над сферою державного управління, чого досягають завдяки створенню домінантним суб’єктом (державою-агресором, групою держав, транснаціональною корпорацією, синдикатом) необхідних і достатніх умов для підкорення об’єкта (держав-мішеней агресії, соціальної групи, громадянського суспільства)[182]. При цьому не передбачене завдання

[182]Сальнікова О. Ф. Застосування методів рефлексивного управління в технологіях стратегічних комунікацій як

встановлення повного і тотального контролю над суверенітетом і територією, іншими важливими, але не життєво необхідними атрибутами, за винятком забезпечення капітуляції збройних сил. Визначальну роль у досягненні мети "гібридної" агресії відіграють СК, основним засобом яких є інформація, а елементом забезпечення – комплекс силових акцій.

Завдання системи управління в умовах "гібридної" агресії полягає у збереженні або зміні стану об'єкта агресії відповідно до визначеної стратегії. Як правило, виконання цього завдання досягають за допомогою зворотного зв'язку, тобто інформації про стан об'єкта агресії, вплив на нього зовнішнього середовища і результатів "гібридних" дій (керуючих команд). Відповідно, основною умовою функціонування структур управління, задіяних у "гібридній" агресії, є рух потоків інформації. Якщо потік за повнотою недостатній для прийняття рішення, інформація неякісна і неактуальна, процеси управління стають неефективними. Таким чином, ефективність управління під час "гібридної" агресії залежить від якості інформації, а головним елементом є канали зворотного зв'язку між суб'єктом та об'єктом агресії, на основі яких координують діяльність всіх структур, задіяних у процесі[183].

Принцип зворотного зв'язку передбачає необхідний елемент – обмін інформацією, тому управління в умовах "гібридної" агресії – це інформаційний процес зі зворотним зв'язком. З іншого боку, зворотний зв'язок можна розглядати як потенційний канал рефлексивного управління об'єкта агресії суб'єктом. Такі канали мають стратегічне значення. В умовах протидії "гібридній" агресії цей принцип діятиме безперервно, оскільки відповідні дії об'єкта впливають на динаміку управлінських рішень суб'єкта системи, прийнятих на основі нової інформації, що надходить.

Рефлексивне управління, засноване на теоретичних розробках В. Лефевра[184], обґрунтовує результативне використання комплексних інструментів, що дають змогу впливати на прийняття противником вигідних іншій стороні рішень внаслідок створення певних ситуацій або демонстрації потенційних загроз. За визначенням В. Лефевра, **рефлексивне управління** – це "процес, в якому один із противників передає іншому підстави для прийняття рішень"[185]. Іншими словами, через комунікації зворотного зв'язку відбувається підміна факторів мотивації противника, щоб спонукати його прийняти невигідні для себе рішення (рис. 6.1).

Таким чином, прикладні аспекти рефлексивного управління мають стратегічне значення, є ефективним інструментом ведення "гібридної" агресії і СК, можуть мати істотні переваги над традиційними методами використання воєнних засобів. Застосовуючи стереотипи поведінки, психологічні чинники, персональні відомості про командні кадри (біографічні дані, звички тощо), рефлексивне управління дає можливість збільшити шанси на досягнення перемоги, проте ця тактика передбачає наявність інформації про противника з високим ступенем деталізації і якості, для отримання якої потрібні значні обчислювальні потужності та відповідне програмне забезпечення.

До інструментів рефлексивного управління належать дії, спрямовані на точкові інтелектуальні форми і способи збройної боротьби, а не традиційні поняття: камуфляж (на всіх рівнях); дезінформування, провокації, шантаж, компрометації; відвернення уваги; формування щільного інформаційного потоку, оброблення якого потребує значних ресурсів; введення у стан когнітивного дисонансу з блокуванням функції прийняття рішень; виснаження ресурсів противника для вирішення малозначущих завдань або фейкових загроз; стимулювання суперечностей у середовищі союзників; присипання пильності (зниження напруження або перенесення процесів у прихований формат); спонукання до необачних рішень і дій; психологічний тиск і залякування.

засіб протидії загрозам гібридного характеру / О. Ф. Сальнікова, І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2019. – № 3. – С. 16–22.

[183]Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в штабах і підрозділах Збройних Сил України при виконанні завдань в районі операції Об'єднаних сил / В. М. Семененко, А. М. Іващенко, В. В. Шидлюх // Зб. наук. праць ЦВСД – К.: НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2020. – № 1(68). С. 6–12.

[184]Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D. Reidel Publishing, 1982, 220 p.

[185]Lefebvre V. Lectures on the Reflexive Games Theory Paperback. September 2, 2010.

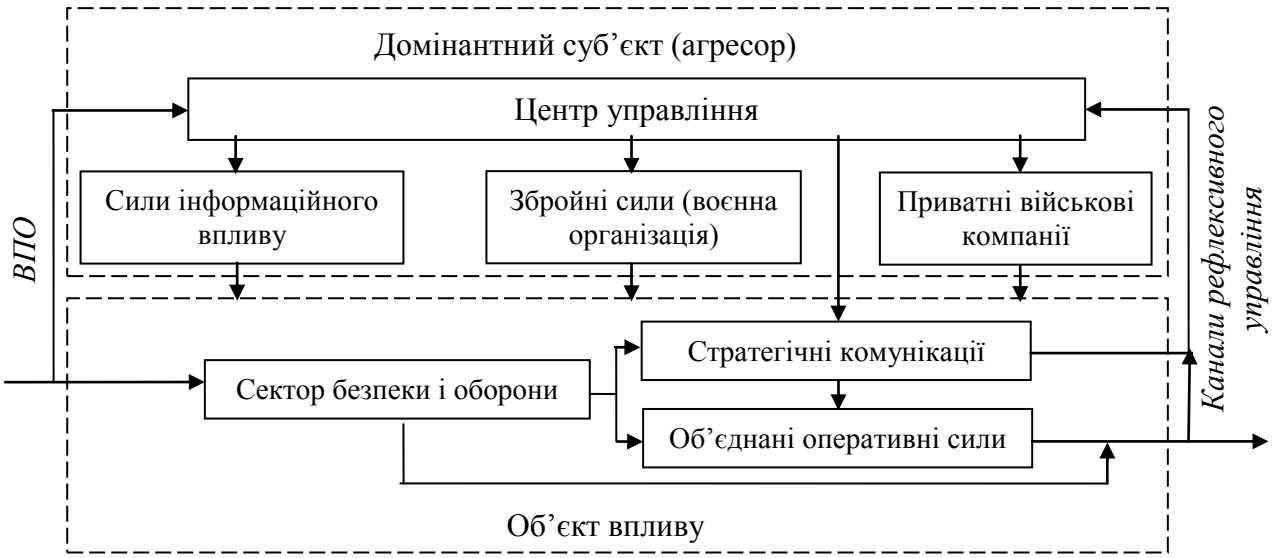

Рис. 6.1. Застосування рефлексивного управління у стратегічних комунікаціях для протидії "гібридним" загрозам

Отже, в умовах протидії "гібридній" агресії СК необхідно розглядати як діяльність, скоординовану на стратегічному (воєнно-політичному) рівні управління і спрямовану на управління процесами прийняття рішень як всередині країни (групи країн), так і за її межами для досягнення перемоги над противником[186].

Щоб досягнути цього, СК виконують дві основні функції: *внутрішню* – забезпечують комунікацію з суб'єктами конфлікту; *зовнішню* – комунікацію з навколишнім середовищем.

Зовнішня комунікація забезпечує стійкість системи протидії, а внутрішня, пов'язана з управлінням воєнним конфліктом, забезпечує постійний зв'язок між суб'єктами та об'єктами управління, що і зумовлює значущість інформації. Відсутність достовірної інформації призводить до стагнації структури управління, яка починає працювати інертно, безрезультатно, що призводить до розвалу цієї системи[187]. Отже, найважливішим елементом протидії "гібридній" агресії є процес комунікації – прямий і зворотний зв'язок між усіма об'єктами.

Необхідне рішення противник формує через зміну його сприйняття. *Сприйняття* – це активний процес, який створює, а не фіксує реальність. Приймаючи рішення, противник використовує інформацію про район конфлікту, свої війська і війська противника, їх бойові можливості. На основі технологій СК забезпечується такий вплив на канали отримання інформації та зміст повідомлень, які переведуть прийняте рішення у потрібне русло. Противник використовує найсучасніші методи оптимізації та шукає оптимальне рішення. Однак це не буде дійсно оптимальне рішення, заздалегідь визначене нами. Щоб прийняти власне ефективне рішення, необхідно знати, як формується рішення противника, що ґрунтується на інформації, яку він вважає правдивою. Стратегічні комунікації в цьому процесі забезпечують функціонування національної системи стратегічного, оборонного та оперативного планування, а також зниження результативності системи оперативного планування противника.

Коли процес прийняття рішень стає мішенню, необхідно забезпечити безпеку власної стратегічної та оперативної функцій. Інформаційні, культурні, структурні і нормативні недоліки у процесі прийняття рішень з питань національної безпеки можуть бути

[186]Сальнікова О. Ф. Застосування методів рефлексивного управління в технологіях стратегічних комунікацій як засіб протидії загрозам гібридного характеру / О. Ф. Сальнікова, І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Зб. наук. праць ЦВСД. – К: . НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2019. – № 3. – С. 16–22.

[187]Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в штабах і підрозділах Збройних Сил України при виконанні завдань в районі операції Об'єднаних сил / В. М. Семененко, А. М Іващенко, В. В. Шидлюх // Зб. наук. праць ЦВСД – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2020. – № 1(68). – С. 6–12.

найсерйознішою загрозою безпеці країни у протидії "гібридним" нападам.

З огляду на це, можна визначити такі основні завдання СК в умовах протидії "гібридній" агресії: деморалізація противника, легітимізація своїх дій в очах населення, мобілізація цільових груп населення, підтримка власних політичних еліт. Для вирішення цих завдань СК додатково моделюють поведінку противника, імітують його рішення залежно від умов, обирають найефективніший інформаційний вплив, канали такого впливу.

Щоб результативно використовувати технології СК і рефлексивного управління у протидії "гібридній" агресії, пропонуємо застосовувати комплекс таких заходів:

зосередити зусилля СК на управлінні конфліктом;

визначити відповідальний орган з планування і застосування СК;

розробити план застосування СК, в якому передбачити мету, оцінювання спроможностей, часові межі, цільову аудиторію, канали передавання інформації, методи доведення інформації, структуру і спрямованість повідомлень, порядок організації взаємозв'язку зі ЗМІ, асиметричні комунікації, очікувані результати;

забезпечити використання всього спектра електронних комунікацій – електронних ЗМІ (журналів, газет, інформаційних агентств), соціальних мереж (Facebook, Instagram, Twitter та інших), месенджерів (Telegram, Viber), блогів, мобільного зв'язку;

розширити діалог між сторонами конфлікту, забезпечивши рівнозначне виробництво і споживання інформації сторонами конфлікту, що дасть змогу краще і швидше вибудовувати і коригувати повідомлення залежно від ситуації, що склалася, і настроїв обраної аудиторії, а також розпочати керування перебігом конфлікту;

врахувати обмеженість традиційних ЗМІ, заснованих на монологічній базі, що навіть в електронному вигляді значно поступаються міжнародним мережевим майданчикам, внаслідок чого цільова аудиторія стає пасивним споживачем інформації, відповідно знижується ступінь довіри до СК;

вжити заходів протидії перехопленню та обробленню інформації противником з метою її подальшої негативної зміни та поширення в соціальних мережах і традиційних ЗМІ;

як частину СК запровадити постійний моніторинг нових ЗМІ;

розробити і впровадити автоматизовану систему моніторингу нових ЗМІ, соціальних мереж, інших повідомлень та оперативного збирання потрібної інформації;

врахувати неможливість забезпечити повний контроль за доведенням інформації до цільової аудиторії із застосуванням нових ЗМІ;

вплив на прийняття рішення і процес управління противником розпочати з інформаційно-маніпулятивних підмін наративів – спочатку приховано, непомітно для свідомості цільової аудиторії, а коли підміна розкриється, нові наративи вже будуть міцно закріплені, а повернення до старих вже практично неможливе;

забезпечити синхронізацію і структуризацію всіх вихідних інформаційних процесів СК, виключити відмінності у критеріях оцінювання фактів;

поширити вплив технологій СК не тільки на військовослужбовців та інших комбатантів, а й цивільне населення району конфлікту, цивільно-військові відносини;

зайняти відповідне місце у процесі розроблення стратегії національної безпеки як механізму забезпечення взаємозв'язку між метою і діями під час її реалізації;

сформувати національну концепцію протидії "гібридній" війні, розуміння та сприйняття її цільовими аудиторіями;

розробити єдиний універсальний підхід до роботи СК в умовах "гібридної" агресії, для чого застосувати правила бізнес-індустрії та маркетингу.

Отже, через масштабність загроз в інформаційній сфері наявні види стратегічного стримування (ядерного, сил загального призначення, кібернетичного) слід доповнити ще й стратегічним стримуванням завдяки використанню технологій СК – великомасштабного спеціального впливу на об'єкти інформаційного ресурсу та управління ймовірного противника.

Використання технологій СК на театрі інформаційного протиборства є важливим ресурсом "гібридної" війни. Результативність СК визначить можливість досягнення перемоги під час "гібридної" агресії.

Стратегічні комунікації стали невід'ємним елементом забезпечення національної безпеки України в умовах ведення РФ "гіб-

ридної" агресії, пропаганди та поширення дезінформації про Україну через ЗМІ та соціальні мережі.

Воєнно-політичний дисбаланс сил навколо України, неефективність норм міжнародного права, економічні, політичні та військові проблеми зумовлюють необхідність удосконалення системи СК держави.

Своєчасне і результативне удосконалення СК має вирішальне значення в запобіганні сучасним викликам і загрозам національній безпеці України, їх виявленні та реагуванні на них.

СЕМЕНЕНКО В. М.,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
ІВАЩЕНКО А. М.,
кандидат технічних наук, доцент

6.2. Організація внутрішніх комунікацій у штабах і підрозділах Збройних Сил України під час виконання завдань у районі операції Об'єднаних сил

Важливим компонентом системи СК є внутрішні комунікації. Внутрішні комунікації допомагають зрозуміти особовому складу воєнно-політичну і оперативно-тактичну обстановку, відчути свою причетність до реалізації загального задуму операції. У межах внутрішніх комунікацій відбувається обмін інформацією як від командирів до підлеглого особового складу, так і в зворотному напрямку, адже, за досвідом ООС, брак достовірної інформації створює вакуум, який заповнює противник. У процесі обміну інформацією відбувається накопичення, структуризація і оброблення даних, які використовуються під час розроблення та прийняття відповідних рішень. У разі недостатньої результативності внутрішніх комунікацій виникають ризики прийняття неефективних рішень, а також непорозуміння між тактичною і оперативною ланками, які можуть спричинити серйозні наслідки для СК та успіху операції загалом. Саме тому внутрішні комунікації дуже важливі під час планування та проведення будь-якої воєнної операції, а проблеми, пов'язані з ними, завжди залишаються актуальними. Протягом часу проведення АТО та ООС в ЗС України накопичено практичний досвід зі СК, який потребує наукового аналізу та впровадження у програми підготовки військових фахівців всіх рівнів, до оперативно-стратегічного включно.

Актуальні питання внутрішніх комунікацій розглядаються як в національних документах оборонного планування, так і широким колом вітчизняних науковців. Стратегія національної безпеки України визначає загрози в інформаційній сфері та напрями протидії їм. Воєнна доктрина України одним із основних інструментів реалізації державної політики в інформаційній сфері визначає СК. Стратегічний оборонний бюлетень України визначає розвиток СК одним із основних напрямів удосконалення системи управління силами оборони.

Під **стратегічними комунікаціями** розумітимемо скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави: публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави[188].

За стандартами НАТО[189] одним з важливих компонентів системи СК є внутрішня комунікація.

Внутрішня комунікація – це напрям інформаційно-пропагандистського забезпечення військових частин (підрозділів), військових навчальних закладів, установ та організацій ЗС України, що здійснюється в системі інформаційної роботи посадових осіб органів військового управління, командирів (начальників) через сукупність дій, пов'язаних з обробленням і передаванням інформації до особового складу завдяки спілкуванню[190].

---

[188]Наказ Міністерства оборони України "Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України" від 22.11.2017 № 612.

[189]Вербицька А. М. Система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України / А. М. Вербицька, В. А. Савченко // Наука і оборона. – 2017. – № 1. – С. 34–39.

[190]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у ЗС України" від 04.01.2017 № 4.

У межах реалізації концепції стратегічних комунікацій ЗС України[191] для впровадження нових технологій внутрішніх комунікацій у підрозділах ОС, за підтримки партнерів зі США і України реалізовано *проект Високомобільних груп внутрішніх комунікацій*[192]. Для виконання проекту була залучена матеріально-технічна і експертна допомога від партнерів зі США, громадської організації "Дух Америки" і української громадської організації "Ініціатива Є+"[193].

Високомобільні групи внутрішніх комунікацій (далі – Групи) – це позаштатні групи фахівців з питань морально-психологічного забезпечення, соціально-правового захисту, представників релігійних (громадських) організацій, а також діячів культури і мистецтв, які призначені для надання допомоги командирам військових частин (підрозділів) у налагодженні комунікаційного процесу, проведення заходів щодо оперативної психологічної підтримки особового складу, соціально-правової та культурологічної роботи. Метою діяльності Груп є налагодження внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) ЗС України як складової ефективної управлінської діяльності і лідерства командирів (начальників) усіх рівнів для досягнення належного рівня мотивації та лояльності особового складу, який сприяє виконанню військовими частинами (підрозділами) завдань за призначенням. Групи виконували завдання в оперативно-тактичних угрупованнях ООС з терміном ротації 15…45 діб.

Групи в межах проекту формувалися за такими напрямами: "Альфа" – ідеологічна і моральна підтримка особового складу військових частин (підрозділів), "Чарлі" – оперативна психологічна допомога (підтримка) особового складу, "Дельта" – соціально-правова робота, "Омега" – адміністрування і координація процесів проекту.

Група "Альфа" включала підготовлених в ході спеціальних тренінгів спеціалістів: інспектор (військовий комунікатор, який пройшов спеціальну підготовку), психолог, священик, спеціаліст з інформаційних питань (ідеолог).

Метою роботи Групи було налагодження комунікацій всередині військових частин, особливо між підрозділами і штабами бригад. Основними завданнями Групи "Альфа" були такі[194]:

надання допомоги командирам військових частин у створенні системи внутрішніх комунікацій з особовими складом;

впровадження нових технологій внутрішніх комунікацій у практику бойової діяльності;

організація зворотного зв'язку;

надання допомоги командирам у оперативному вирішенні проблемних питань повсякденної і бойової діяльності підрозділів ОС.

Забезпечення Групи сучасними транспортними засобами підвищеної прохідності дало змогу значно збільшити кількість охопленого особового складу та підрозділів. В першу чергу, увага була приділена особовому складу взводних і ротних опорних пунктів першої лінії оборони. Такий підхід, окрім сприяння досягненню цілей роботи Групи, які були заплановані, сприяв підвищенню бойового духу особового складу.

Група провела дослідження впливу внутрішніх комунікацій на рівень авторитету і лідерства командирів. В процесі дослідження використовувалися методики "Аналізу проведених дій", "Командирського інформування", "Ситуаційного лідерства", оцінювання морально-психологічного стану (МПС) особового складу, визначення впливу діяльності відповідного командира на цей стан.

Дослідження включало такі проблемні питання: процес внутрішніх комунікацій, характеристика внутрішніх комунікацій, інфор-

[191]Наказ Міністерства оборони України "Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України" від 22.11.2017 № 612.

[192]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України" від 03.12.2015 № 472.

[193]NATO Strategic Communications Handbook: Draft for Use Ver 9.1.21–31 March 2015.Norfolk, VA: Supreme Allied Command Transformation HQ. – 2015. – 86 p.

[194]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Інструкція з організації діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у Збройних Силах України" від 22.10.2018 № 345.

мація внутрішніх комунікацій, її класифікація, носії інформації, моделі організації внутрішніх комунікацій, засоби внутрішніх комунікацій, їх переваги та недоліки, інструменти внутрішніх комунікацій, зворотний зв'язок у процесі внутрішніх комунікацій, способи вирішення проблем та впровадження нових технологій внутрішніх комунікацій.

Процес внутрішніх комунікацій вбудований у систему управління, його називають процесом, який пов'язує елементи управління в єдину систему. Учасниками процесу є штаби і командири всіх рівнів. Незважаючи на те, що комунікаційні канали створюють для передавання повідомлень, інформація практично ніколи не передається в первісному вигляді. В окремих випадках вона неправильно інтерпретується, спотворюється або частково замовчується. У разі порушення процесів внутрішніх комунікацій зменшується ефективність, своєчасність і адекватність прийняття рішень, зростають ризики недосягнення поставлених цілей. За результатами дослідження командири підрозділів 50…90% усього часу витрачають на комунікації, реалізують поставлені завдання завдяки міжособистісним відносинам, інформаційному обміну і процесам прийняття рішень, без урахування функцій організації, мотивації і контролю. Загально визнано[195], що комунікації мають величезне значення для виконання бойових завдань. 73% командирів вважають неефективний процес внутрішніх комунікацій головною перешкодою на шляху результативного виконання завдань.

Характеристика внутрішніх комунікацій. Головний орган внутрішніх комунікацій знаходиться на рівні ланки управління підрозділом, де циркулює основна частина інформації. Володіючи інструментами ефективних внутрішніх комунікацій, командири та штаби здатні розрядити обстановку напруженості, яка присутня в окремих підрозділах, забезпечити результативну взаємодію як між підрозділами, так і між штабами. Водночас безпосередня організація внутрішніх комунікацій є обов'язком командирів підрозділів. В процесі комунікації командир підрозділу організовує систему внутрішніх комунікацій і налагоджує комунікаційні канали передавання інформації, забезпечує доведення інформації військовослужбовцям, організовує зворотній зв'язок, створює умови для передавання повної і об'єктивної інформації.

На практиці реалізація цих завдань ускладнена. Необхідна інформація циркулює в системі внутрішніх комунікацій, але з певними викривленнями, які залежать як від власного розуміння завдання (повідомлення) командирами, так і багатьох інших факторів (у тому числі психологічних). В цьому плані легше передавати тільки офіційні розпорядження, які фіксуються у письмовому або електронному вигляді, але інформація, що передається по неофіційних каналах внутрішніх комунікацій, практично ніде не фіксується, отже, існують ризики її змінити.

Класифікація інформації внутрішніх комунікацій. Внутрішні комунікації, як частина системи управління, можуть бути вертикальними (по висхідній і по низхідній), горизонтальними, офіційними і неофіційними, але всі вони необхідні для ефективного виконання завдань штабами і підрозділами. Каналами внутрішніх комунікацій, по суті, передаються два види інформації. З одного боку – це інформація про те, що відбувається всередині підрозділу, з іншого – це інформація про місце, стан і завдання підрозділу. Внутрішні комунікації можна розглядати як явище і як процес. Як явище комунікації являють собою встановлені норми (правила, інструкції, принципи, положення) взаємодії між військовослужбовцями в межах організаційних форм під час виконання поставлених завдань. Комунікації передають ставлення військовослужбовців один до одного, до командирів. Між підрозділами, по рівнях управління, міжособистісно, неформально прийнята така типологія внутрішніх комунікацій[196] (рис. 6.2).

Комунікації між підрозділами. Завдання у зоні операції виконують багато підрозділів. Комунікації між ними потрібні для координації дій. Комунікації між підрозділами по горизонталі допомагають ефективніше розподіляти ресурси, координувати діяльність, контролювати витрати, вирішувати загальні проблеми.

[195]Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в штабах і підрозділах Збройних Сил України при виконанні завдань в районі операції Об'єднаних сил / В. М. Семененко, А. М. Іващенко, В. В. Шидлюх // Зб. наук. праць ЦВСД – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2020. – № 1(68). – С. 6–12.

[196]NATO Strategic Communications Handbook: Draft for Use Ver 9.1.21–31 March 2015.Norfolk, VA: Supreme Allied Command Transformation HQ. 2015. 86 p.

Рис. 6.2. Типологія внутрішніх комунікацій

Комунікації по рівнях управління. Інформація переміщається всередині системи управління з рівня на рівень у межах вертикальних комунікацій, може передаватися по низхідній, тобто з вищих рівнів на нижчі. У такий спосіб підлеглим повідомляють про поточні завдання, зміну пріоритетів, конкретних завдань, рекомендованих дій тощо. Передавання інформації з нижчих рівнів на вищі помітно впливає на результативність операції. Також комунікації по висхідній виконують функцію оповіщення штабів про ситуацію на нижчих рівнях. Також штаби отримують інформацію про поточні або назріваючі проблеми і пропонують варіанти вирішення. Обмін інформацією по висхідній зазвичай відбувається у формі донесень, звітів, пропозицій і пояснювальних записок. Остання управлінська інновація в комунікаціях по висхідній – це регулярне проведення нарад у формі телеконференцій.

Міжособистісні комунікації складаються зі сприйняття, семантики, обміну невербальною інформацією та зворотного зв'язку. В міжособистісних комунікаціях кожен військовослужбовець бере участь щодня. Найбільша кількість проблем виникає на етапі зворотного зв'язку, наприклад семантичні проблеми, невміння слухати та інше.

Неформальні комунікації. Неформальний канал внутрішніх комунікацій можна назвати каналом поширення чуток. Приписувана чутками репутація, неточна інформація зберігаються досі. Тим не менш, інформація, передана неформальними каналами, часто виявляється точною. Крім того, неформальними каналами інформацію передають набагато швидше, ніж формальними.

Відповідно до стандартів НАТО[197] можна використовувати кілька *моделей організації внутрішніх комунікацій*.

Перша модель передбачає створення мобільних груп внутрішніх комунікацій (спеціальні штабні елементи). Цей варіант застосовують у штабах командувань стратегічного та оперативного рівнів. Таке місцезнаходження фахівців внутрішніх комунікацій гарантує ефективний нагляд за їх веденням на стратегічному рівні.

Друга модель передбачає створення посади окремого заступника начальника штабу з внутрішніх комунікацій і відповідних підрозділів, які відповідають за організацію внутрішніх комунікацій, проводять аналіз інформації, що надходить від ЗМІ, взаємодіють з ними для поширення власних наративів та меседжів, а також спрямовують і координують інформаційні, психологічні операції, операції цивільно-військового співробітництва, завдання впливу на важливих дієвих осіб.

Третя модель передбачає посаду заступника командувача ОС з питань внутрішніх комунікацій, який відповідає за організацію всіх внутрішніх комунікацій за весь час проведення операцій.

У кожній з моделей відповідальний за внутрішні комунікації має безпосередній доступ до командувача ОС.

Враховуючи найважливіше значення внутрішніх комунікацій для протидії агресивним інформаційним впливам, доцільно значно посилити роль елементів стратегічних комунікацій у системі управління. Так, на страте-

[197]Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. – К., 2017. – 180 с.

гічному рівні (ГШ ЗС України) достатньо задіяти першу модель для створення відповідного наративу військово-політичного рівня та гарантування того, що стратегія щодо внутрішніх комунікацій знаходить своє відображення під час планування операції. На оперативному рівні (об'єднаного оперативного штабу, оперативних командувань) доцільно віддати перевагу другій моделі зі створенням посади окремого заступника штабу, який керує організацією внутрішніх комунікацій, інформаційними операціями, психологічними операціями та ЦВС. Враховуючи критичну необхідність концентрації, координації та синхронізації всіх зусиль з формування сприятливих для завдань ОС (або наступних операцій), переконання цільових аудиторій, у штабі військ (сил) в районі проведення операції завдяки введенню окремої посади заступника командувача досягають ще більшої централізації управління комунікаціями, тобто застосовують третю модель.

Для формування внутрішніх комунікацій використовують системні або організаційні інструменти, а також інструменти особистої ефективності командира. Однак з усіх інструментів внутрішніх комунікацій найефективнішими і часто використовуваними вважають: наради (32%), інформаційні повідомлення (26%), неформальні комунікації (17%), корпоративний сайт або сторінка у мережі Facebook (14%), друковані видання (11%).

Окремо відзначимо такий інструмент, як "*політика відкритих дверей*". Це поняття запозичене з практики збройних сил держав НАТО і означає, що будь-який військовослужбовець може звернутися з будь-яким питанням до командирів різних рівнів. З точки зору внутрішніх комунікацій йдеться про побудову додаткового каналу зворотного зв'язку, незалежного від ієрархії управління. Це вкрай важливо для прийняття рішень на застосування підрозділів.

Зворотний зв'язок у процесі внутрішніх комунікацій організовують та формують за допомогою інструментів неформальних заходів, політики "відкритих дверей", проведення атестування військовослужбовців. Управляти процесом організації зворотного зв'язку складно, особливо його неформальною частиною. Саме тому можна навести тільки загальні поради, які можуть допомогти досягти ефективніших комунікацій за умови їх коригування під певний підрозділ, а точніше під військовослужбовців цього підрозділу.

В процесі організації зворотного зв'язку необхідно враховувати особливості характеру військовослужбовців, їх інтереси, захоплення і прагнення. За допомогою політики "відкритих дверей" частково вирішують питання щодо рівня достовірності інформації внутрішніх комунікацій, військовослужбовець сам може повідомити про свої пропозиції, труднощі і невдоволення.

Атестування військовослужбовців є дієвим механізмом внутрішніх комунікацій. Атестування потребує відомостей про характер кожного військовослужбовця, інших чинників, які впливають на поведінку військовослужбовців, а отже, і на процес комунікації, учасниками якого вони є.

Розглянемо способи вирішення проблем та впровадження нових ефективних технологій внутрішніх комунікацій. Група вивчала стан внутрішніх комунікацій у штабах і підрозділах ОС, думки начальників і командирів та зробила певні висновки щодо способів вирішення проблем та впровадження нових ефективних технологій внутрішніх комунікацій. Група визначила такі основні практичні дії, яким необхідно приділити увагу:

постійно боротися за сприйняття своїх дій як легітимних, таких що варті довіри та підтримки, забезпечувати потрібний вплив, діяти активно, на випередження і швидко;

розуміти оперативне середовище, в якому відбуваються дії, аудиторію та зміст керівних вказівок вищого командування, підтримувати дії інструментами внутрішніх комунікацій;

визначити відповідальний особовий склад для допомоги командиру в розробленні комунікаційної стратегії, синхронізації діяль-

ності зі СК для досягнення синергії цих зусиль;

використати можливості навчань з питань внутрішніх комунікацій, інформування та впливу не тільки на тих, хто безпосередньо займається комунікаціями, інформаційними операціями, організовує контакти з впливовими дієвими гравцями у районі операції, а й тими, хто застосовує сили і засоби проти противника;

постійно проводити уточнення і аналіз оперативного середовища, важливих аудиторій для правильності та ефективності внутрішніх комунікацій[198].

Військовослужбовці окремих підрозділів не розуміють міру свого впливу на хід операції в умовах сформованих труднощів, пов'язаних із взаємодією. З точки зору інструментарію, вирішення подібних проблем може бути досягнуте за допомогою таких заходів: чіткої регламентації обов'язків, забезпечення відкритості та прозорості внутрішніх відносин, управлінського контролю, виключення дублювання інформації на організаційному рівні, підготовки фахівців з внутрішніх комунікацій, допомоги у побудові системи внутрішніх комунікацій.

У цьому випадку йдеться скоріше про заходи з впровадження стандартів внутрішніх комунікацій, прийнятих у збройних силах держав НАТО. Ці заходи здійснюють в межах системи внутрішніх комунікацій, яка, з одного боку, пов'язана з особистою ефективністю командира, а з іншого – є інструментом системного управління.

Робота Групи в штабах і підрозділах ЗС України під час виконання завдань у районі ООС дала змогу:

оперативно виявляти проблемні питання у частинах ОС і вживати відповідних заходів;

стабілізувати морально-психологічний стан особового складу;

зібрати (разом із відділом узагальнення досвіду штабу ОС) відомості практичного характеру із різних питань застосування військ (сил);

організувати забезпечення актуальною інформацією із району проведення ОС керівного складу ЗС України (інформування військового керівництва про потенційні ризики, які можуть негативно вплинути на виконання бойових завдань).

В ході роботи Групи з командним складом бригад та в кожному підрозділі застосовувалися методики аналізу проведених дій, командирського (бойового, цільового інформування), пріоритету заохочень, ситуаційного лідерства. Здійснювалось методичне забезпечення впровадження наведених вище методик, надано рекомендації щодо їх ефективнішого використання. Було надано консультації військовослужбовцям бойових підрозділів з соціально-правових питань, проведено оцінювання особового складу, рівня авторитету і лідерства командирів бригад та їх заступників.

Таким чином, виконання завдань високомобільними групами дало змогу створити дієву систему внутрішніх комунікацій командирів з особовим складом, підтримувати та відновлювати морально-психологічний стан підрозділів, психологічну готовність виконувати бойові завдання. Особливо результативним елементом роботи стала організація постійного зворотного зв'язку зі штабами і підрозділами та отримання об'єктивної інформації керівництвом ЗС України, виявлення і оперативне вирішення проблемних питань, які негативно впливають на морально-психологічний стан особового складу.

ШКОЛЯРЕНКО В. В., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
РУДНІЦЬКИЙ І. А., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

6.3. Особливості цивільно-військового співробітництва в умовах протидії "гібридній" агресії

В сучасних умовах під час російсько-українського конфлікту розвивається і удос-

[198]Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в Об'єднаних силах. Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 31 жовтня 2019 р.) – К., 2019.

коналюється метод ведення війни на основі скоординованого застосування військових та невійськових заходів (непрямих військових заходів). Протидія "гібридній" агресії відбувається завдяки нейтралізації її проявів у формі "гібридних" загроз.

Стратегія такої війни спрямована на найслабкіші сфери держави. Такими сферами в Україні виявилися національна ідентичність, історична пам'ять, мовні питання, міжнаціональні відносини, питання націє- та державотворення, які стали задовго до початку військових дій об'єктами інформаційних атак РФ, за якими прослідувала збройна агресія проти України.

Функції та завдання цивільно-військового співробітництва ЗС України. Міжнародний досвід врегулювання збройних конфліктів наприкінці XX і початку XXI ст. та врегулювання російсько-українського конфлікту на Сході України показали, що в сучасних умовах вкрай необхідно враховувати соціальні, політичні, культурні, релігійні, економічні та гуманітарні фактори під час планування та проведення військових операцій. Організація взаємодії між ЗС України та цивільним середовищем (урядовим та неурядовим) в районах дислокації військових частин або в районах розгортання до виконання завдань за призначенням є актуальним завданням, яке покладається на ЦВС.

Практична реалізація ЦВС у ЗС України співпала з початком АТО в ОРДЛО, де цілком зрозумілою стала необхідність цивільно-військової взаємодії як постійного процесу підтримки та забезпечення своїх сил, встановлення зв'язків з місцевими органами влади, часткової координації та залучення міжнародних організацій "найчутливіших" в гуманітарному сенсі районів проведення операції.

Аналіз результатів виконання завдань військами в АТО в перший місяць операції вказав на критичний стан навколо ситуації щодо налагодження взаємодії між командирами підрозділів ЗС України, іншими складовими сектору безпеки і оборони, органами місцевого самоврядування та місцевим населенням: негативне ставлення місцевих до присутності ЗС України, перешкоджання їх пересуванню у зоні проведення операції, самоусунення органів місцевої влади від виконання функціональних обов'язків, неспроможність або небажання силових структур (поліції, територіальних органів СБУ, підрозділів ДСНС України виконувати завдання за функціональним призначенням)[199].

Через це у Генеральному штабі ЗС України було прийнято рішення щодо створення груп ЦВС, які цілеспрямовано займатимуться налагодженням взаємодії з цивільним населенням територій, де перебувають українські військові підрозділи, органами місцевого самоврядування, використовуючи при цьому досвід участі у різноманітних миротворчих операціях. Перший підрозділ ЦВС ЗС України у зоні АТО у складі двох груп взявся до роботи у травні 2014 р.[200].

Першому підрозділу ЦВС було визначено три завдання:

1) організувати взаємодію між цивільним сектором, правоохоронними структурами та підрозділами ЗС України;

2) допомогти цивільному населенню (створити умови для налагодження гуманітарної допомоги освітнім, медичним та соціальним установам, залучити благодійні громадські організації до реабілітації постраждалих в результаті дій терористів і відновити зруйновану інфраструктуру);

3) сприяти командирам підрозділів ЗС України у виконанні визначених завдань.

З урахуванням отриманого досвіду діяльності структур ЦВС на всіх рівнях управління в період 2014–2019 рр. під терміном "*цивільно-військове співробітництво*" пропонується розуміти сукупність узгоджених за метою, завданнями, місцем і часом заходів ЗС України та інших складових сил оборони щодо взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та іншими юридичними і фізичними особами з метою забезпечити сприятливі умови для виконання завдань за призначенням їх органами військового управління, з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами з використанням військових і невійськових сил та засобів.

За змістом ЦВС у ЗС України має національний характер на відміну від ЦВС у між-

---

[199]Ноздрачов О. О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції / за заг. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2015. – 64 с.

[200]В зоні АТО розпочали роботу оперативні групи військово-цивільного співробітництва Збройних Сил України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id= 247494968.

народних операціях з підтримання миру і безпеки. Створення ЦВС базувалося на вивченні міжнародного досвіду координації між військовими підрозділами та цивільним населенням, зокрема під час проведення миротворчих операцій під егідою ООН та інших міжнародних організацій у сфері безпеки. Водночас сучасна ситуація в Україні має свою специфіку, що було враховано під час її розвитку та вибору стратегічних напрямів діяльності.

Такими специфічними особливостями ситуації в Україні є:

налагодження взаємодії з цивільним середовищем, що здійснюється в умовах домінування потужного інформаційного впливу країни-агресора на місцеве населення, категоричного заперечення факту участі країни-агресора у війні попри наявність безлічі неспростовних доказів, звинувачення країни-агресора іншої сторони у власних злочинах, ігнорування норм міжнародного гуманітарного права[201];

відсутність мовного бар'єра, спільна історична ментальність, знання культурних особливостей регіону, дія єдиного правового поля;

спрощена координація зусиль між усіма міністерствами, відомствами на державному та регіональному рівнях з урахуванням постійного впливу прихованих дій країни-агресора;

виконання завдань за призначенням структурами ЦВС у районі проведення АТО/ООС в 30…50-кілометровій зоні вздовж лінії розмежування[202], у тому числі на лінії розмежування (бойового зіткнення) на глибині ротних опорних пунктів, а за необхідності – в "сірій зоні";

частину завдань гуманітарного напряму (відновлення критичної інфраструктури, розмінування та гуманітарне розмінування, участь у заходах військово-патріотичного виховання цивільного населення) структури ЦВС виконують спільно з державними структурами відповідно до їх функціонального призначення;

відсутність фінансово-матеріальних ресурсів у структурі ЦВС ЗС України, що потребує активно працювати над залученням ресурсів міжнародних організацій та неурядових громадських об'єднань, волонтерських організацій, благодійних фондів, державних структур для реалізації проектів ЦВС.

Міжнародні та регіональні безпекові організації визначають три основні функції цивільно-військового співробітництва, а саме:

організація цивільно-військової взаємодії;

підтримка та допомога цивільним акторам та цивільному середовищу;

підтримка підрозділів ЗС України та ІВФ.

Розвиток системи ЦВС ЗС України. Під **системою цивільно-військового співробітництва** розуміють сукупність взаємопов'язаних суб'єктів (органів, сил, засобів) ЗС України, ІВФ та об'єктів цивільного середовища, а також технологій впливу на них з метою створити умови для успішного виконання військами (силами) завдань.

У зв'язку зі звільненням у 2014 р. територій Донецької та Луганської областей від бойовиків-терористів, де спостерігалася відсутність або дискредитація влади на місцях, виникали передумови до гуманітарної катастрофи, було прийнято рішення щодо збільшення кількості груп, урізноманітнення військових спеціальностей особового складу ЗС України, задіяних у роботі груп ЦВС, розширення діяльності на інші сектори зони АТО та розпочато формування системи ЦВС ЗС України за стандартами НАТО з урахуванням особливостей російсько-українського конфлікту.

До структури ЦВС належать штатні та тимчасово створені підрозділи ЦВС ЗС України. У 2015 р. розпочалося її впровадження в межах загальної структури ЗС України та районах проведення АТО в Донецькій та Луганській областях[203].

На тактичному рівні системи ЦВС діють такі підрозділи – об'єднані центри ЦВС; групи ЦВС бригад; оперативні групи ЦВС. Усі підрозділи ЦВС повинні дотримуватися послідовного та скоординованого підходу до діяльності та планів ЦВС.

У січні 2015 р. було створено Управління ЦВС ЗС України відповідно до рішення на-

[201]Законопроект № 815671-7 "Об отзыве заявления, сделанного при ратификации Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающегося защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I)". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sozd.duma.gov.ru/bill/815671-7.

[202]Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / під заг. ред. О. Ноздрачова. – К., 2019. – 167с.

[203]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Положення про структуру цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України" від 29.12.2018 № 470.

чальника ГШ ЗС України[204], яке зосередило роботу на таких напрямах:

формування концептуальних засад діяльності ЦВС ЗС України;

визначення функцій і завдань організаційних структур ЦВС; розвиток спроможностей ЦВС ЗС України, адекватних потребам ЗС України.

У вкрай стислі терміни була відпрацьована нормативно-правова база діяльності ЦВС ЗС України.

Паралельно проводилася робота щодо розвитку сил і засобів ЦВС ЗС України: створення підрозділів ЦВС ЗС України, їх оснащення та професійна підготовка. Основними формами ЦВС ЗС України були визначені групи ЦВС, відділи ЦВС, групи координації та Об'єднані центри ЦВС ЗС України.

Проводилися заходи щодо приєднання ЦВС до заходів міжнародного військового співробітництва, зокрема – до Програми "Партнерство заради миру", Процесу планування і оцінювання сил щодо досягнення цілі партнерства G1105 "Спроможності цивільно-військового співробітництва", Концепції оперативних можливостей, Програми оцінювання та зворотного зв'язку.

Унормовувалася діяльність структур ЦВС щодо включення їх у систему управління ЗС України: відпрацьовані форми донесень щодо оцінювання цивільного середовища на всіх рівнях військового управління, включення підрозділів ЦВС у систему СК ЗС України.

Удосконалювалася система інформаційного забезпечення діяльності ЦВС ЗС України. В соціальній мережі Facebook створена група "Цивільно-військове співробітництво", де періодично викладаються результати роботи груп ЦВС в зоні АТО – фотографії, статті, відео. Організовано роботу з громадськими та волонтерськими організаціями України щодо координації їх допомоги військовослужбовцям та військовим частинам ЗС України[205].

Розширювалося функціональне поле діяльності підрозділів ЦВС. На підставі розпорядження Кабінету Міністрів України "Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року" на ЦВС покладено функцію пошуку та ексгумації тіл загиблих військовослужбовців ЗС України, ПОО та ІВФ у межах гуманітарного проекту "Евакуація 200"[206]. Пошукові групи ЦВС евакуювали з району проведення АТО/ООС в період з 3 вересня 2014 по грудень 2019 р.: тіл (останків) загиблих військовослужбовців ЗС України, ПОО та ІВФ – 1791 (із них з тимчасово непідконтрольної території – 262)[207]. У зв'язку з цим Управління ЦВС ЗС України започаткувало співробітництво та постійно працює з представництвом Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні.

Інформаційне і психологічне супроводження сімей військовослужбовців, які зникли безвісти (загинули) під час проведення операції (бойових дій), здійснюється на підставі директиви Генерального штабу Збройних Сил України № Д-8 "Про організацію роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти (загинули)" від 22.02.2016[208].

Важливим напрямом удосконалення організаційної структури ЦВС, як складової сектору безпеки і оборони держави, є приведення системи ЦВС ЗС України в межах трансформації органів військового управління до *J*-структур НАТО та набуття додаткових спроможностей щодо сприяння демократичному цивільному контролю та правовому режиму воєнного стану. Розширено сферу впливу ЦВС завдяки організації груп ЦВС у складі Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України[209].

Діяльність підрозділів ЦВС в зоні АТО/ООС. Після укладання Мінських домовленостей[210] за рівнем напруженості події на Сході України набули рис конфлікту

---

[204]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Положення про Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України" від 03.02.2015 № 34.

[205]Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cimic.com.ua/.

[206]Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 998-р.

[207] Пошук зниклих безвісти та загиблих "Евакуація 200". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cimic.com.ua/poisk.

[208]Директива Генерального штабу Збройних Сил України "Про організацію роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти (загинули)" від 22.02.2016 № Д-8.

[209]Об'єднаний центр цивільно-військового співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cimic.com. ua/4people/2015/08/30/1905.

[210]Резолюция 2202 (2015), принятая Советом Безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://undocs.org/ru/S/RES/2202(2015).

низької інтенсивності, боротьба перемістилася в сферу "м'яких" методів ведення неоголошеної війни. Це означає, що конфлікт на Сході України не є класичним військовим зіткненням. Іде боротьба за формування проукраїнської світоглядної свідомості мешканців Донбасу, в якій групи ЦВС займають одну із провідних позицій. Саме тому діяльність груп ЦВС ЗС України в районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях має особливості, зумовлені організацією взаємодії зі складовими сил оборони та цивільним середовищем в умовах "гібридної" агресії.

Ключовим завданням противників у "гібридній" війні є залучення до участі у ній на своєму боці цивільного населення. Яскравим прикладом цього є "гуманітарні конвої" та "примусова паспортизація громадян України" РФ тимчасово окупованих територій ОРДЛО. Першим кроком до нейтралізації цього заходу стало доручення Президента України розробити програму, яка мотивуватиме молодь з окупованих територій до збереження українського громадянства[211]. На особливу увагу заслуговує робота структурних підрозділів ЦВС щодо проведення соціально спрямованих проектів для протидії негативному інформаційному впливу російської пропаганди та участі в інформаційних операціях.

Суттєві зміни діяльності підрозділів ЦВС ЗС України в умовах протидії "гібридній" агресії розпочалися у 2018 р. після прийняття Закону України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях"[212] та початку ООС. Перехід до проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ потребує змін і у політиці груп ЦВС ЗС України. Зокрема пріоритетом Командування Об'єднаних сил у гуманітарній сфері під час проведення військової операції на Сході України є захист цивільного населення.

Захист населення потребує формування нових напрямів діяльності ЦВС ЗС України у протидії "гібридній" агресії. Для цього у 2018 р. започатковано систему запобігання втратам серед цивільного населення[213], нарощено зусилля за напрямами військово-патріотичного виховання, протимінної безпеки та відновлення критичної інфраструктури регіонів, додатково започатковано гуманітарну ініціативу "Допомога Схід".

Відновлення інфраструктури – важливий напрям ЦВС. Завдяки роботі груп ЦВС ЗС України було організовано відновлення газопостачання в Мар'їнському районі, відновлення електропостачання в Красногорівці, дублювання електромережі Мар'їнка – Новомиколаївка та багато інших важливих проектів з відновлення життєво важливої інфраструктури[214].

Важливою складовою діяльності Об'єднаних сил було визнано гуманітарну ініціативу Командування об'єднаних сил "Допомога Схід" – багатопрофільної різнопланової програми цілеспрямованих дій щодо допомоги мирним мешканцям Донбасу. У межах зазначеного проекту надано допомогу медичним закладам та закладам соціального захисту на суму 5,8 млн грн. Зростає кількість заходів з відновлення житлових будівель, критичної інфраструктури та об'єктів соціально-

[211]Зеленський вимагає розробити спецпрограму протистояння російській паспортизації на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1851696-zelenskiy-vimagaye-rozrobiti-spetsprogramu-protistoyannya-rosiyskiy-pasportizatsiyi-na-donbasi.

[212]Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" від 06.03.2018 № 19 // Офіційний вісник України. – 2018 р.

[213]Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про утворення робочої групи із збору та узагальнення інформації про випадки поранення і загибелі цивільного населення" від 29.12.2018 № 851.

[214]Ноздрачов О. О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції / за заг. ред. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2015. – 64 с.

го призначення у районах, які безпосередньо межують із лінією зіткнення на Донеччині та Луганщині.

На групи ЦВС ЗС України покладається завдання з координації розмінування звільнених від терористів територій. За сприяння ЦВС після початку збройного конфлікту на Донбасі сапери виявили та знешкодили 253 716 од. вибухонебезпечних предметів. Групи розмінування очистили близько 4030 га території та 1356 км шляхів. Сьогодні в районі ООС працює близько 40 груп розмінування. Представники ЗС України зазвичай, виконують завдання на першому рубежі оборони. На другому і третьому – працюють сапери ДСНС. Розмінуванням залізничних колій займається Державна служба спеціального транспорту. Також долучаються представники ЗС України і до гуманітарного розмінування території Донбасу[215].

До виконання робіт з розмінування крім підрозділів ЗС України та ДСНС України можуть залучатися міжнародні та (або) неурядові організації (зокрема в ООС це "*The HALO Trust*", "*Danish Demining Group*" (DDG) та "*Swiss Foundation for Mine Action*" (FSD), а також національні неурядові оператори "*Demining Solutions*" та "*Demining team from Ukraine*", що передбачає активне залучення до координації цієї діяльності посадових осіб ЦВС (в основному – з ОЦ ЦВС).

Частина завдань з питань принципів і норм міжнародного права, прав людини і міжнародного гуманітарного права щодо цивільних, які покладаються на ЦВС, не може бути вирішена лише їхніми силами і засобами.

Такі завдання потребують комплексного міжвідомчого підходу і покладаються на різні військові підрозділи (служби), органи державної влади, урядові структури, міжнародні та (або) неурядові організації тощо. До цих завдань, спрямованих на захист жертв збройних конфліктів, належать:

захист цивільного населення;

захист жінок під час збройних конфліктів та в постконфліктний період;

захист дітей під час збройних конфліктів;

захист культурної спадщини[216].

Додатковими завданнями ОЦ ЦВС можуть бути: взаємодія з навчальними закладами та участь в військово-патріотичному вихованні дітей та молоді; участь у наданні окремих адміністративних послуг населенню.

Військово-патріотичне виховання молоді та місцевого населення відбувається завдяки участі у організації проведення уроків мужності та заходів щодо військово-патріотичного виховання молоді у дусі готовності до захисту Батьківщини.

Відпрацьовано методичні матеріали з моніторингу і аналізу цивільного середовища силами ЦВС ЗС України[217]. Адаптовані методики НАТО до потреб ЦВС ЗС України: паспорт населеного пункту, PMESII-PT-аналіз, ASCOPE-аналіз, ASCOPE-3D-аналіз, SWOT-аналіз, PMESII-ASCOPE-аналіз, аналіз зав'язків, PMESII-SWOT-аналіз, ASCOPE-SWOT-аналіз, PMESII-ASCOPE-SWOT-аналіз, експрес-оцінка цивільного середовища. Оцінюється ставлення цивільного населення до ЗС України за шкалою "загрозливе", "несприятливе" та "сприятливе".

[215]Міноборони розповіло, скільки вибухонебезпечних предметів знешкодили з початку конфлікту на Донбасі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/news-minoborony/29580885.html.

[216]Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / під заг. ред. О. Ноздрачова. – К., 2019. – 167 с.

[217]Там само.

Військовослужбовці ЦВС працюють як у "сірій зоні", так і вздовж лінії зіткнення. Окрім цього, групи ЦВС докладають чимало зусиль для звільнення українських військовослужбовців із полону. Сили ЦВС звільнили 13 військовослужбовців ЗС та МВС України.

Посилено взаємодію з міжнародними та (або) неурядовими організаціями, які діють на Сході України. В коло інтересів цих організацій входять функції контролю режиму припинення вогню, дотримання прав людини, забезпечення переселенців з окупованих територій, надання гуманітарної допомоги.

Управління ЦВС ЗС України найтісніше співпрацює з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, займається питаннями внутрішньо переміщених осіб. Міжнародне партнерство з прав людини діяльність в Україні зосередило на документуванні порушень прав людини під час воєнного конфлікту на Донбасі та направленні їх у Міжнародний кримінальний суд. Співробітництво з Міжнародним комітетом Червоного Хреста розпочалося ще у 2014 р. у вигляді навчань з надання першої допомоги та безпосереднього надання допомоги цивільному населенню. Наступним кроком стало підписання Меморандуму про співпрацю та взаєморозуміння у 2017 р. У 2018 р. представники Червоного Хреста у межах спільних навчань на практиці відпрацювали розгортання транзитного табору для прийняття евакуйованого населення.

Міжнародна неурядова організація "Центр з питань цивільних осіб в умовах конфлікту" в Україні (Центр CIVIC) реалізує в Україні проект "Розвиток спроможностей для захисту цивільних осіб на Сході України"[218]. Сприяє створенню та впровадженню системи збирання і аналізу інформації щодо завданої шкоди цивільному населенню внаслідок бойових дій, підготовки військовослужбовців за тематикою запобігання появі жертв серед цивільного населення та сприяння формуванню державної політики щодо його захисту в умовах конфлікту.

Також досягнуто домовленостей про отримання можливості українською стороною вивчення світового досвіду щодо розроблення та впровадження систем і процесів із захисту цивільного населення в умовах конфлікту в операціях за стандартами НАТО, а також у міжнародних миротворчих місіях.

Отже, протидія України "гібридній" агресії, яку здійснює РФ, представляє комплекс заходів, які охоплюють усі сфери життєдіяльності країни. Одним із суб'єктів у протидії є система ЦВС у складі ЗС України, яка створена за стандартами НАТО.

Основним інструментом протидії "гібридній" агресії є організація взаємодії структур ЦВС ЗС України з цивільним середовищем в районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, з іншими складовими сил оборони. З цією метою в зоні проведення ООС діють координаційні групи, пошукові групи, групи ЦВС та об'єднані центри ЦВС.

Діяльність ЦВС ЗС України найефективніша у військовій, інформаційній та гуманітарній сферах.

Сили ЦВС ЗС України у військовій сфері проводять моніторинг стану цивільного середовища в районі проведення операції, оцінюється ставлення цивільного населення до ЗС України. Також покладено функцію пошуку та ексгумації тіл загиблих військовослужбовців ЗС України, ПОО та ІВФ у межах гуманітарного проекту "Евакуація 200", здійснюється інформаційне і психологічне супроводження сімей військовослужбовців, які зникли безвісти (загинули) під час проведення операції (бойових дій).

---

[218]Пріоритетами Командування Об'єднаних сил у гуманітарній сфері при проведенні військової операції на Сході України є захист цивільного населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov. ua/news/2018/03/24/prioritetami-komanduvannya-obednanih-sil-u-gumanitarnij-sferi-pri-provedenni-vijskovoi-operaczii-na-shodi-ukraini-e-zahist-czivilnogo-naselennya-general-lejtenant-sergij-naev/

Пріоритетами Командування ООС у гуманітарній сфері є захист цивільного населення, створення умов для сталого соціального та економічного розвитку регіону, нарощення потенціалу ЦВС між Об'єднаними силами та органами державної і місцевої влади, взаємодія з міжнародними гуманітарними організаціями. Зазначених цілей досягають завдяки реалізації заходів проекту "Допомога Схід", який є багатопрофільною та різноплановою програмою цілеспрямованих дій щодо допомоги мирним мешканцям Донецької та Луганської областей.

На групи ЦВС ЗС України покладається завдання з координації діяльності органів державної влади, спеціальних ПОО, міжнародних гуманітарних організацій у сфері мінної безпеки, доставки гуманітарних вантажів, відновлення критичної інфраструктури (електромереж, газогонів, систем водопостачання), ремонт житла.

Захисту цивільного населення сприяє взаємодія груп ЦВС з міжнародними організаціями, що працюють на Сході України. До кола цих організацій входять функції контролю режиму припинення вогню, дотримання прав людини, забезпечення переселенців з окупованих територій, гуманітарна допомога, дотримання міжнародного гуманітарного права. Найвпливовішими є Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародний комітет Червоного Хреста, міжнародна неурядова організація "Центр з питань цивільних осіб в умовах конфлікту" (CIVIC).

Висновки до розділу

Стратегічні комунікації стали невід'ємним елементом забезпечення національної безпеки України в умовах ведення Російською Федерацією "гібридної" агресії, пропаганди та поширення дезінформації про Україну через ЗМІ та соціальні мережі.

Воєнно-політичний дисбаланс сил навколо України, неефективність норм міжнародного права, економічні, політичні та військові проблеми зумовлюють необхідність удосконалення системи СК держави.

Важливим компонентом системи СК є внутрішні комунікації, які допомагають зрозуміти особовому складу воєнно-політичну і оперативно-тактичну обстановку, відчути свою причетність до реалізації загального задуму операції.

Через недостатню результативність внутрішніх комунікацій виникають ризики прийняття неефективних рішень, а також непорозуміння між тактичною і оперативною ланками, які можуть спричинити серйозні наслідки для СК та успіху операції загалом.

Головний орган внутрішніх комунікацій знаходиться на рівні ланки управління підрозділом, де циркулює основна частина інформації. Безпосередня організація внутрішніх комунікацій є обов'язком командирів підрозділів. В процесі комунікації командир підрозділу організовує систему внутрішніх комунікацій і налагоджує комунікаційні канали передавання інформації, забезпечує доведення інформації військовослужбовцям, організовує зворотній зв'язок, створює умови для передавання повної і об'єктивної інформації.

До заходів СК залучаються сили ЦВС ЗС України, які організовують комунікацію із ЗМІ, беруть участь у соціально спрямованих проектах з протидії негативному інформаційного впливу російської пропаганди та в інформаційних операціях, ведуть в соціальній мережі Facebook сторінку "Цивільно-військове співробітництво".

Діяльність ЦВС ЗС України є найефективнішою у військовій, інформаційній та гуманітарній сферах.

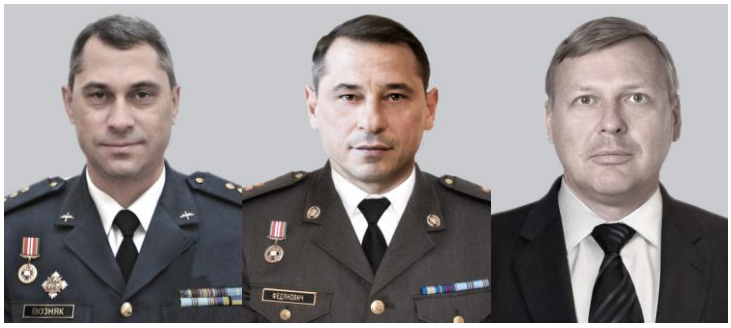

ВОЗНЯК С. М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
ФЕДЯНОВИЧ Д. Л., кандидат військових наук, старший науковий співробітник
ІВАЩЕНКО А. М., кандидат технічних наук, доцент

Розділ 7

ШЛЯХИ МІЖНАРОДНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ І КОАЛІЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ

Аналіз досвіду врегулювання сучасних воєнних конфліктів показав, що дієвим способом стабілізації обстановки та відновленні миру є підвищення спроможностей національних сил оборони у протидії “гібридним” загрозам. Враховуючи стан національної економіки, здатність оборонно-промислового комплексу забезпечити зростання спроможностей національних сил оборони, є актуальним питання отримання іноземної воєнної допомоги та залучення можливостей міжнародних організацій з безпеки та співробітництва як шляхів протидії загрозам “гібридного” характеру. Водночас практична реалізація міжнародного співробітництва та допомоги має певні обмеження щодо протидії “гібридній” агресії.

7.1. Операції міжнародних сил за мандатом ООН

У відповідь на збройну агресію Росії проти України, яка розпочалася у 2014 р., на території України були розгорнуті і тривають три миротворчі операції:

1) Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ (СММ, *Special Monitoring Mission, SMM*);

2) Спостережна місія ОБСЄ на російських пунктах пропуску Гуково і Донецьк (*Observer Mission at the Russian Checkpoints of Gukovo and Donetsk*);

3) Консультативна місія ЄС (*EU Advisory Mission, EUAM*).

5 вересня 2017 р. Росія запропонувала розгорнути Місію підтримки ООН для захисту СММ ОБСЄ на Південному Сході України уздовж фактичної лінії зіткнення. На думку України, це означало б “замороження” конфлікту. Інша пропозиція Росії передбачала розгортання такої операції в зоні відповідальності СММ. Ця пропозиція викликала більшу зацікавленість України і країн Заходу. У відповідь Україна підготувала власну пропозицію – розгорнути повномасштабну миротворчу операцію за мандатом ООН, яка, серед інших завдань, допомогла б повернути Донбас під контроль України та закрити російський кордон.

На початку 2018 р. ООН зробила заяву, що для врегулювання ситуації на Донбасі потрібно ввести миротворчі сили. Миротворці мають бути відібрані з європейських країн, які мають досвід проведення подібних операцій та яким довіряє Росія[219]. Однак залишаються невирішеними такі міжнародно-правові питання щодо розгортання миротворчої операції на Сході України:

кого і на якій лінії повинен розділити миротворчий контингент;

легітимізація миротворчої операції;

країни, які нададуть миротворчі контингенти.

Форми і способи проведення миротворчої операції під егідою ООН на території окупованого Донбасу активно обговорюють українські і зарубіжні експерти та політики як

[219] Президент України і Генеральний Секретар ООН дійшли згоди про миротворчу місію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/news/ 29045105.html.

реальний спосіб припинення воєнного конфлікту. Платформою для їх визначення стала 54 Міжнародна конференція з безпеки, що відбулася 16–18 лютого в Мюнхені[220]. Тема розміщення сил ООН на Сході України була докладно обговорена під час панельних дискусій, двосторонніх зустрічей, у кулуарах форуму, наслідком чого стали відповідні політичні заяви й експертні висновки. Також була представлена доповідь Вашингтонського інституту Хадсона, що стала першою спробою комплексного аналізу спроможностей ООН щодо розгортання миротворчої місії на Сході України. Доповідь було підготовлено під егідою фонду колишнього Генсека НАТО А. Фог Расмуссена. Автором доповіді є експерт ООН Р. Говен[221].

Статут ООН, як і практика класичних миротворчих операцій, створювалися для врегулювання відносин таких міжнародних суб'єктів, як визнані держави, тому прийнятним і природним для ООН є розміщення миротворчих сил на офіційному кордоні України і РФ. Саме так бачить миротворчу операцію українська сторона і визнає РФ стороною конфлікту. Окупаційні адміністрації у Донецькій та Луганській областях не вважаються правомочними суб'єктами[222]. Розміщення миротворчих сил на кордоні дасть змогу припинити підтримку НЗФ зброєю, боєприпасами, направленням воєнних радників і добровольців з території РФ на територію України. РФ не вважає себе стороною конфлікту та пропонує інший підхід.

Позиція РФ полягає в розділі конфліктуючих сторін там, де наявне зіткнення протиборчих сил, – по фактичній лінії зіткнення. Ця лінія не є кордоном держав, але від неї йде відлік в Мінських угодах[223], і вона є де-факто визнаною лінією протиборства. Саме навколо цієї лінії відбуваються постійні порушення режиму припинення вогню. Це означає, що потенційні миротворці, якщо будуть спрямовані в зону конфлікту, з'являться в глибині офіційної української території. Їх присутність чинитиме "заморожувальний" вплив і не дасть змогу ЗС України проводити заходи із забезпечення національної безпеки і оборони та повернення контролю над тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях. Зі зрозумілих причин таке розміщення миротворців не влаштовує Україну.

Існує два основних типи операцій ООН з точки зору їх правової легітимізації.

Перший – операції з підтримання миру (*peacekeeping*), які проводять на основі принципів, закріплених у розділі VI Статуту ООН. Цей тип миротворчих операцій потребує документованої згоди легітимного керівництва сторін конфлікту на втручання з боку міжнародного співтовариства. У такому разі операцію можуть провести в тому числі регіональні міждержавні організації, права яких закріплені в главі VIII Статуту ООН, у взаємодії з ООН або самостійно; при цьому мандат з боку РБ ООН є бажаним, але його може і не бути.

Другий тип – операції зі встановлення миру (*peace enforcement*), проводять на основі закріплених у розділі VII Статуту ООН принципів силового втручання міжнародного співтовариства в особі ООН в конфлікти або внутрішні справи держав, в тому числі всупереч волі легітимної влади держави, на території якої відбувається конфлікт. Такі операції можуть проводитися тільки на основі мандата РБ ООН. Подібні операції отримали назву "політичні місії ООН" і, як правило, містять елементи примусових силових дій. На відміну від миротворчих операцій, ними керує Політичний департамент ООН, а не Департамент операцій з підтримки миру. Фактично в подібних операціях ООН сама визначає політичні цілі і умови вирішення конфлікту та задає параметри постконфліктного стану.

У разі конфлікту на Сході України проведення операції за принципами глави VI Статуту ООН можливо, якщо виконані такі умови:

Україна направила в ООН офіційну згоду на проведення операції;

невизнана окупаційна адміністрація РФ у Донецькій та Луганській областях також

---

[220]Munich Security Conference [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.securityconference.de/en/ activities/ munich-security-conference.

[221] Тарасенко Н. Миротворча місія ООН як спосіб вирішення конфлікту на Донбасі: оцінки експертів. / Н. Тарасенко // Україна: події, факти, коментарі. – 2018. – № 5. – С. 24–38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/ 2018/ukr5.pdf.

[222]Закон України "Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях" від 18.01.2018 № 2268.

[223]Мінські домовленості. Деталі та подробиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mfaukraine. wordpress.com / 2016/03/28.

висловлює згоду на втручання з боку світової спільноти в особі ООН;

у разі винесення питання на розгляд РБ ООН, РФ як постійний член РБ ООН не накладає вето на план миротворчої операції.

Якщо виконані тільки перші дві умови, проведення миротворчої операції в обхід РБ ООН може бути делеговано регіональним організаціям (наприклад, НАТО або ОБСЄ), з посиланням на наявність документованої згоди конфліктуючих сторін.

Проведення політичної місії ООН з елементами примусових дій за принципами глави VII Статуту можливо лише за наявності відповідного мандату РБ ООН, для чого потрібна згода РФ та інших постійних і більшості непостійних членів РБ ООН, проте не потребує згоди України та окупаційної адміністрації у Донецькій та Луганській областях. Прикладами подібних миротворчих операцій ООН є операції в Боснії, Косові, Афганістані, Іраку, Лівії – всі вони проводилися за рішенням РБ ООН всупереч волі влади держав, на території яких відбувався конфлікт, і включали істотний силовий компонент і примусові дії. Однак у сучасних умовах існування режиму припинення вогню прийняття мандата ООН на силову операцію практично неможливе.

Якщо відбудеться повний зрив угод і повернення сторін до збройної протидії, ймовірність розгляду в ООН сценаріїв операції з примушення сторін до миру зросте.

Третя група проблем пов'язана з тим, хто міг би надати миротворчі контингенти для операції на Сході України. Представники окупаційної адміністрації неодноразово заявляли, що їх влаштовує залучення російського контингенту як миротворців, але це категорично заперечує українська сторона. У свою чергу, залучення контингентів НАТО за мандатом ООН (подібно до того, як це відбувалося в колишній Югославії, Афганістані, Лівії) було б негативно сприйнято і відкидається російською стороною. За практикою ООН в конфліктні регіони направляють контингенти тих країн, які не мають власних явних інтересів у регіоні конфлікту.

Можливість залучення Колективних миротворчих сил (КМС) ОДКБ (створені в 2012–2014 рр. в кількості 3600 осіб), швидше за все, влаштувало б керівництво РФ, однак відкидається Україною через політичне домінування РФ в ОДКБ. До того ж залучення КМС ОДКБ майже однозначно не отримає консенсусної підтримки у керівництва країн ОДКБ, перш за все тих, які мають актуальні або латентні проблеми із сепаратистськими силами на своїй території. Між тим, окремі російські експерти висловлювалися щодо потенціального залучення миротворчих контингентів Білорусі та Казахстану (не через механізм ОДКБ, а як індивідуальних країн-постачальників контингентів для під мандатних операцій ООН) як держав, які виявили посередницькі навички і однозначно не встали на сторону жодної зі сторін конфлікту.

Наразі триває перегляд базових принципів миротворчої діяльності ООН, що впливатиме на можливості застосування миротворчих сил ООН в Україні.

Підхід ООН до проведення миротворчих операцій в конфліктних регіонах постійно еволюціонує і періодично суттєво переглядається. У 2014–2015 рр. з ініціативи Генерального секретаря ООН була створена і працювала Незалежна група високого рівня з миротворчих операцій у складі 16 досвідчених дипломатів і військових з різних країн. У червні 2015 р. Незалежна група з питань миротворчих операцій представила ООН і світовій спільноті доповідь з великими і досить радикальними рекомендаціями, яка отримала назву "Об'єднуючи наші сили заради миру – політика, партнерство, люди"[224].

Однією з основних проблем сучасної миротворчої діяльності ООН в доповіді називають зростаючий розрив між очікуваннями світової спільноти (яка вважає, що втручання ООН у конфлікт в принципі має гарантувати його вирішення) і реальною нездатністю триваючих десятиліттями операцій забезпечити політичне вирішення конфліктів. Часто операції з підтримки миру проводять в умовах, коли немає або майже немає миру, який можна було б підтримати.

У зв'язку з цим у доповіді обґрунтовується одна з його основних рекомендацій, яку можна було б назвати закликом до "політизації" врегулювання конфліктів. Класичний підхід до миротворчості припускав, що завданням міжнародної спільноти, яку представляють ООН, є відносна пасивність, а саме "заморожування" будь-якого конфлікту, при-

[224]Іващенко А. М. Аналіз змін стратегії миротворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй / А. М. Іващенко, Л. С. Голопатюк // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2016 – № 3 (58).

пинення кровопролиття, роз'єднання сторін і надання сторонам "місця і часу" для врегулювання та подальшого досягнення політичного вирішення конфлікту. При цьому ООН відповідно до принципів неупередженості та рівновіддаленості від сторін конфлікту не має займати будь-які політичні позиції щодо конфлікту або підтримувати будь-які із залучених в нього політичних сил. Незалежна група пропонує ООН зайняти набагато активнішу позицію лідерства в політичному врегулюванні, не лише підтримувати примирення, а й свідомо брати на себе лідерство під час переговорів, розроблення компромісів, досягнення політичного рішення. Іншими словами, ООН не слід витрачати сили і кошти на конфлікти, в яких конфліктуючі сторони не дають ООН зайняти місце провідної сили у врегулюванні.

Отже, якщо цієї ролі провідного посередника у ООН немає, тоді створені ООН умови перемир'я можуть легко пропасти даремно, невизначеність і невирішеність конфлікту тягнутимуться роками і десятиліттями, а ООН, витративши величезні зусилля і кошти, не зможе ні дочекатися врегулювання від самих конфліктуючих сторін, ні гідно згорнути операцію.

Такий підхід віддаляє перспективи втручання ООН з повноцінною миротворчою операцією на Сході України[225]. Власна чітка лінія ООН з планом політичного врегулювання може бути проведена швидше в тих конфліктах, в яких сторони конфлікту слабкі політично, а єдиний політичний вектор тиску з боку РБ ООН, навпаки, єдиний і сильний. Однак це явно не про конфлікт на Сході України: тут єдності політичних цілей серед членів РБ ООН немає.

Значне напруження у організаторів миротворчої діяльності ООН викликають ситуації, коли доводиться включати в операції завдання з протидії тероризму. Незалежна група високого рівня, яка проаналізувала систему миротворчості, прямо вказує в своїй доповіді, що "місії ООН з підтримання миру в силу їх складу та характеру діяльності не пристосовані до ведення АТО. Вони не мають зокрема необхідного спеціального спорядження, розвідувальних даних, матеріально-технічного забезпечення, сил і засобів і спеціалізованої військової підготовки".

При цьому виникає методологічне або доктринальне питання щодо організації операцій. Коли оперативна обстановка в зоні конфлікту потребує серйозного міжнародного силового втручання, застосування важких озброєнь або спеціальних підрозділів, Група високого рівня пропонує взагалі не застосовувати ООН, а використовувати спеціально навчені сили кризового реагування окремих країн і коаліцій держав, або колективні постійні збройні сили регіональних організацій. Наприклад, НАТО сформувало в 2007 р. Сили швидкого реагування в кількості 20 000 осіб (потім їх чисельність була збільшена) саме для швидкого розгортання військ у регіонах конфліктів. Організація договору про колективну безпеку створила Колективні сили оперативного реагування (КСОР) у кількості 17 000 осіб, а в 2012–2015 рр. – також і КМС у кількості 3600 осіб. Такі сили, на відміну від "збірних" контингентів ООН, проходять регулярні спільні тренування, мають бригадну структуру з компонентами польової розвідки, транспортної авіації, піхоти, десантників, підрозділів хімічної і радіаційної розвідки, спираються на інфраструктурну підтримку генеральних штабів низки країн[226].

Це є різницею між "блакитними шоломами" (збірними підрозділами, переданими в розпорядження ООН і керованими з боку ООН) і "зеленими шоломами" (представниками національних армій, збройних сил держав, які паралельно з операцією ООН, але

[225]Возняк С. М. Оцінка спроможностей ООН щодо врегулювання конфлікту на сході України / С. М. Возняк, А. М. Іващенко, Д. Л. Федянович // Тези доповіді на ІІ Всеукраїнській науково-практичній конференції "Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення" (Маріуполь, 15 червня 2018 р.). – Маріуполь : Донецький державний університет управління.

[226]Возняк С. М. Місія можлива / С. М. Возняк, А. М. Іващенко, О. В. Полякова // Оборонний вісник. – 2018. – № 6. – С. 10–15.

під національним командуванням вводять в регіон бойових дій). Прикладом є паралельне використання в 2001–2014 рр. американських військ (підпорядковувалися тільки американському військовому відомству) в операції США в Афганістані поруч (і паралельно) з операцією Міжнародних сил ООН в Афганістані.

Для конфлікту на Сході України весь регіон, який перейшов під контроль окупаційної адміністрації, оголошений як "район здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях". Це виключає ООН з потенційних регуляторів, або потребує використання замість контингентів ООН, підрозділів регіональних організацій – власне, в даному регіоні таких боєздатних контингентів "зелених шоломів" всього три – це або підрозділ Сил реагування НАТО, або оперативно-тактичне з'єднання Євросоюзу (CJTF), або КМС ОДКБ.

Однак використання "зелених шоломів" замість "блакитних" має і свої негативні аспекти. Зокрема національні армійські частини зазвичай не проходять навчання в сфері прав людини, гуманітарного права, як персонал ООН вони натреновані стріляти "на знищення", а не неупереджено розділяти ворогуючі сторони. Використання "зелених шоломів" (звичайних армійських підрозділів) замість контингентів ООН призводить до підвищення ризику для мирного населення, збільшення кількості жертв конфлікту, може призводити до масових порушень прав людини. Водночас можна зрозуміти і експертів з Групи високого рівня, які закликають не ставити силові завдання, з якими можуть впоратися лише армійські підрозділи з відповідною технікою, озброєнням і тренуванням, "блакитним шоломам". Це призводить до збільшення кількості жертв серед миротворців, знижує ймовірність адекватного вирішення бойового завдання і як наслідок – підриває престиж ООН[227].

В останнє десятиліття в ООН приходять до практики з'єднання паралельних міжнародних, національних і регіональних операцій. Використовують термінологію створення "партнерств". Власне, підкреслюється, що будь-яка миротворча операція ООН вже є партнерством країн, які поєднують свої сили, кошти, війська, цивільний персонал для виконання спільних завдань. Природний розвиток таких партнерств передбачає підключення, наприклад, регіональних організацій – ОБСЄ, НАТО, ЄС, Африканського Союзу, Ліги арабських держав, ОДКБ та інших – до врегулювання. У деяких випадках, як це було в Афганістані та Іраку, доцільним є паралельне з ООН розгортання національних армійських підрозділів групи держав під національним або коаліційним командуванням. Це підвищує гнучкість всього військово-поліцейсько-цивільного конгломерату, який вирішує комплекс різнотипних завдань у регіоні конфлікту.

Таким чином, для вирішення конкретних завдань в контексті конфлікту на Сході України не підійде типова миротворча операція або політична місія ООН, а потрібно створення саме індивідуально "скроєного" партнерства сил різних організацій і, можливо, окремих держав. Таке партнерство може включати політико-дипломатичну місію ООН і ОБСЄ, але у встановленні гарантованого поділу і насильницького розведення важких озброєнь сторін може спиратися на готові компоненти різнотипних сил кризового реагування, які могли б надати НАТО, ЄС і ОДКБ. Оскільки використання виключно силових компонентів країн Заходу (наприклад, тільки НАТО) або Сходу (наприклад, виключно ОДКБ) викликало б політичні протиріччя сторін, залишається важко реалізований сценарій з'єднання контингентів різного походження під посередницьким політичним керівництвом ООН та (або) ОБСЄ. Контингент ОДКБ, який має довіру з боку

[227]Іващенко А. М. Миротворча діяльність ООН: адаптація до сучасних умов і концептуальні зміни Міжнародні операції з підтримання миру і безпеки: 25 років участі Збройних Сил України : зб. матеріалів міжвідомчого наук.-практ. семінару (Київ, 22 листопада 2017 р.). НУОУ ім. І. Черняховського. – С. 26–27.

окупаційної адміністрації, при цьому міг би відповідати за роз'єднання і відведення важкої техніки з боку збройних формувань РФ, в той час як силові компоненти, надані ОДКБ, ЄС або НАТО, могли б контролювати ситуацію в коридорі між лініями розмежування, позначеними в угодах "Мінськ-1" і "Мінськ-2".

Причому таке залучення комбінації силових компонентів має сенс виключно тоді, коли йдеться про доведення до кінця мінського плану розведення ворогуючих сил по лініях зіткнення в глибині української території. На російсько-українському кордоні, який є об'єктом потенційного миротворчого поділу, ніякі силові компоненти недоречні, тут бойові дії не ведуться, і з ситуацією впорається неозброєна спостережна місія.

Останніми роками відбулася певна модернізація організації поліцейських функцій в миротворчих операціях. Загальна пропорція поліцейських серед міжнародних миротворців перевищила приблизно 20% від контингентів. Були створені постійні резервні поліцейські сили для використання в миротворчих операціях. Замість збирання окремих малих поліцейських груп з різних країн, був впроваджений принцип надання країнами цілісних сформованих поліцейських підрозділів, які повністю укомплектовані, мають внутрішні командні органи, обладнання та озброєння і можуть негайно, без "притирання" компонентів один до одного, приступати до виконання завдань в регіоні конфлікту. Очевидно, в разі надання певних поліцейських функцій місії ОБСЄ в Україні знадобиться залучення саме таких сформованих поліцейських підрозділів, які могли б надати країни ЄС, які забезпечують до 70% фінансування і укомплектування місії ОБСЄ. При цьому слід розуміти, що згідно з трактуванням характеру поліцейських функцій і регіону їх застосування між сторонами конфлікту залишаються невирішені протиріччя. Мається на увазі поступове взяття під контроль будь-якими міжнародними силами (в даному випадку поліцейськими підрозділами під егідою ОБСЄ) тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, де такий контроль покликаний поступово замінити контролювання цих територій РФ.

В цілому можна констатувати, що формування і проведення повномасштабної операції міжнародної організації в Україні є складним завданням. Така операція була гостро актуальною в період активного бойового зіткнення конфліктуючих збройних формувань у період другої половини 2014 р. – першої половини 2015 р. Тоді неодноразово виникали моменти гострої нестачі посередницьких функцій нейтральної "третьої сили" (збройних формувань під політичним керівництвом міжнародної організації або коаліції) для зниження інтенсивності конфлікту, захисту цивільного населення і запобігання їх загибелі і руйнуванням.

Після лютого 2015 р. спостереження за розведенням військ і відведенням важкої техніки в контексті угод "Мінськ-2" було доручено ОБСЄ. Наглядові функції цілком (хоча і з запізненням) були реалізовані неозброєними цивільними спостерігачами ОБСЄ. Однак затягування і періодична інверсія відведення важкої техніки, а також постійні масовані порушення режиму припинення вогню знову потребували іншого формату операції – з елементами примусових дій і залученням військових контингентів третьої сили з досить широким мандатом повноважень, щоб створити велику нейтральну зону між збройними формуваннями конфліктуючих сторін (за прикладом багатьох проведених миротворчих операцій). Однак і на цьому етапі політичний мандат потребував єдності думок в РБ ООН, тож узгоджений так і не був.

Не отримав підтримки з боку РБ ООН і ЄС також запит української сторони на проведення операції з відновлення українського контролю над російсько-українським кордоном. Слід ще раз підкреслити, що окупаційна адміністрація за політичної підтримки РФ, з одного боку, і Україна – з іншого, фактично мають на увазі під потенційним зовнішнім втручанням різні регіони операцій: в одному випадку – це поділ по лінії бойового зіткнення в глибині української території, в іншому – контроль українсько-російського кордону.

В результаті на цьому етапі основними затребуваними миротворчими функціями міжнародних організацій на Сході України залишаються як силова розділова, так і спостережна. Першу вже (нехай поки й не дуже ефективно) здійснює СММ ОБСЄ, другу можна реалізувати під політичним контролем ОБСЄ із залученням сформованих миротворчих підрозділів країн ЄС/ОБСЄ.

Свої миротворчі функції Євросоюз вважає значною мірою виконаними за допомогою

фінансової та організаційної участі в місії ОБСЄ і не планує додаткової власної миротворчої місії. Організацію договору про колективну безпеку стримує від надання своїх недавно сформованих КМС політична неготовність деяких країн ОДКБ. Ставлення РФ до можливості і необхідності подальшої інтернаціоналізації конфлікту за допомогою додаткового залучення тих чи інших міжнародних організацій залишається загалом негативним, проте еволюціонує в напрямку визнання можливості надання поліцейських функцій місії ОБСЄ і повнішої реалізації її наглядових повноважень. Це відповідає формату операції з постконфліктного відновлення (*post-conflict reconstruction*). Такий формат склався в арсеналі ООН і регіональних міжнародних організацій (НАТО, ЄС, Африканський союз) в останнє десятиліття і посів одне з провідних місць у миротворчому арсеналі. Досвід операцій за мандатами ООН в Афганістані, Боснії, Косові (де операції нині належать саме до цього типу) показав, що існує певний "конвеєр" міжнародних організацій з точки зору форматів їх участі у врегулюванні. На ранніх етапах конфліктів операції є силовими з елементами примусових дій і потребують залучення озброєних військових контингентів з широкими повноваженнями. На подальших етапах після забезпечення припинення вогню в операціях знижується військовий і нарощується поліцейський і політико-дипломатичний компоненти. Операції нерідко передаються, наприклад, від НАТО як провідного виконавця мандата ООН до ЄС і ОБСЄ.

У конфлікті на Сході України застосування силового роз'єднання сторін "третьою силою" поки не відбулося. Однак слід виходити з того, що ситуація замороженого конфлікту може зберігатися тривалий час (що демонструють прецеденти невизнаних держав і заморожених конфліктів у регіонах Молдови / Придністров'я, Північного Кіпру, Нагірного Карабаху тощо). У мінливих політичних умовах це може привести до актуалізації питання про миротворче втручання ззовні в різних форматах з боку як держав або їх коаліцій, так і міжнародних організацій.

Таким чином, миротворча операція ООН на Сході України може забезпечити механізм дотримання Мінських домовленостей і вивести нинішню ситуацію на Донбасі з глухого кута. Така місія може перебувати під безпосереднім командуванням ООН, або залучити незалежні військові Міжнародні коаліційні сили з поліцейськими та цивільними елементами, очолюваними ООН. Миротворча місія повинна мати широкий мандат, що включає:

забезпечення міцного миру та справжнього припинення військових дій і збройного конфлікту;

активний моніторинг ділянки міжнародного кордону завдовжки 409 км;

контроль громадського порядку та цвільних аспектів реінтеграції в результаті виборів і після них, щоб досягти максимальної довіри місцевого населення до цього процесу;

забезпечення виборів у регіоні для розблокування прогресу виконання Мінських домовленостей.

Для забезпечення миру миротворчі сили повинні:

мати у своєму складі до 20 тис. осіб, у тому числі 5 тис. осіб повинні перебувати на міжнародному кордоні, щоб стежити за потенційними вторгненнями;

формуватися з контингенту держав, що не входять до НАТО, які прийнятні як для України, так і для РФ. Серед них можуть бути Білорусь, Казахстан, Монголія, але також Австрія, Фінляндія або Швеція, так само як і деяких південноамериканських держав. Водночас до складу миротворчих сил можуть входити й деякі члени НАТО, які сприймає Росія як дружні (наприклад Греція);

мати мандат на обмежене застосування сили для захисту цивільних осіб і мирного процесу, а також стримування тих, хто йому заважатиме.

Сили треба розділити на п'ять бойових груп, а для їх забезпечення використовувати вертольоти.

Задля реалізації компромісів спеціальний представник Генерального секретаря ООН повинен бути погоджений усіма сторонами конфлікту.

Щоб зробити можливими передбачені Мінськими домовленостями вибори, миротворцям необхідно:

створити безпечне середовище для участі в передвиборній кампанії кандидатів від усіх діючих партій;

мінімізувати залякування та зловживання в день виборів;

переконатися, що остаточні результати є достовірними й справедливими.

Крім того, для миротворчої місії на Сході України будуть потрібні значні сили поліції – 2…4 тис. осіб, включно із загонами, які спеціалізуватимуться на контролі місцевих сил безпеки, реакції на суспільні заворушення й перенавчанні місцевих співробітників сил безпеки. Така потреба сформована з урахуванням досвіду Косова та Східної Словенії, який продемонстрував, що міжнародні збройні сили не можуть підтримувати громадський порядок і потребують допомоги поліції.

З огляду на тривалу історію розгортання поліцейських операцій і верховенства закону, ЄС може зіграти ключову роль у цивільних і поліцейських аспектах місії, а також у наданні гуманітарної допомоги. Для вирішення соціально-економічних проблем місії знадобляться гуманітарні установи, експерти, юристи, фахівці зі зв'язків з громадськістю, в галузі державного управління, посередники для роботи з місцевими громадами щодо постконфліктного відновлення і реінтеграції в державні структури України.

7.2. Міжнародна допомога в галузі оборони як шлях протидії "гібридній" агресії

Допомога з боку США. Коли Російська Федерація у 2014 р. розпочала агресивні дії на Донбасі та окупувала Крим, США надали Україні військове обладнання на суму понад $118 млн.

Після надання перших 330 тис. сухих пайків та екіпірування (бронежилетів, наборів медичної допомоги, шоломів тощо) тодішній президент США Б. Обама заговорив і про намір надати ЗС України військове обладнання на суму $5 млн, що відповідає вартості 600 приладів нічного бачення. На кінець року Україна отримала від США і нелетальну зброю, зокрема 20 РЛС контрбатарейної боротьби AN/TPQ-36, 35 броньованих позашляховиків HMMWV та понад дві тисячі комплектів уніформи.

Довідково. AN/TPQ-36 – рухома РЛС контрбатарейної боротьби виробництва компаній *Northrop Grumman* і *ThalesRaytheonSystems* (колишня *Hughes Aircraft Company*, яка була поглинута компанією *Raytheon*). РЛС, як правило, причіпна, буксируються позашляховиками HMMWV, має електронне управління радаром (сама антена не рухається, хоча її положення і може бути змінено вручну).

Установка також може підтримувати власну артилерію для точнішого наведення під час контрбатарейної боротьби або просто для коригування вогню. Установка може знаходити місця розташування міномётів, артилерії, РСЗВ і ракетних пускових установок. Можлива робота з 10 видами зброї одночасно. Виявляє цілі під час першого проходу. Виконує сильний сплеск, і від отриманої площини відраховує зареєстровані відгуки. Дає змогу взаємодіяти під час тактичного управління вогнем. Розраховує місця влучання ворожих снарядів. Максимальна дальність – 24 км, на цій дистанції засікає ракети, а артилерію – на відстані 18 км. Сектор азимута – 90. Діапазон антени: X, 32 частоти. Електричні характеристики: 115/200 В змінного струму, 400 Гц, 3 фази, 8 кВт. Пік переданої потужності: 23 кВт/хв. Одночасно відстежує до 99 цілей. Існує режим польових навчань. Цифровий інтерфейс передавання даних.

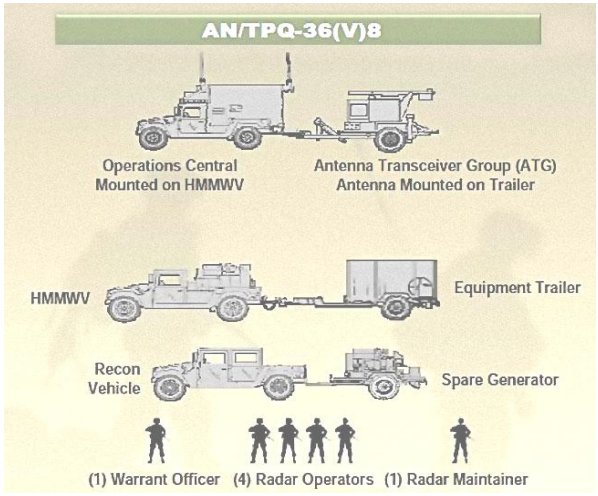

Водночас для забезпечення НЗФ на Сході України лише за перші два місяці РФ надала $250 млн.

У 2015 р. на оборону України США виділили $175 млн. Зокрема йдеться про 130 бронеавтомобілів, 5 катерів для ВМС України та РЛС. В Україну були поставлені такі типи РЛС:

AN/TPQ-36 – призначена для виявлення та визначення координат вогневих позицій міномётів, артилерійських гармат та реактивних систем залпового вогню противника;

AN/TPQ-48 – призначена для боротьби з міномётами, дальність виявлення – 6 км;

AN/TPQ-49 – призначена для боротьби з мінометами, дальність виявлення – 10 км.

Також США передали Україні військово-польовий госпіталь, вартість якого становить $7,6 млн.

Госпіталь складається з чотирьох наметів і може надавати медичну допомогу одночасно трьом тисячам військових. Госпіталь розгортається протягом 24 год і може діяти автономно до 10 днів.

У 2016 р. на оборону України США виділили $335 млн. На цю суму було закуплено 2500 приладів нічного бачення, 40 автомобілів швидкої допомоги та 14 РЛС. Також $12 млн витратили на БПЛА для ЗС України. Було поставлено партію БПЛА RAVEN RQ-11B, у комплекті кожного з них є камера відеоспостереження та прилад нічного бачення. Вага апаратів – 1,9 кг, висота польоту – до 150 м, радіус дії – 10 км, тривалість польоту – 1...1,5 год, електричний двигун, крейсерська швидкість – 50 км/год. Зважаючи на ціну замовлення (близько $120 000 – $150 000 за комплект) таких апаратів армія США на заявлену суму контракту поставила 24 комплекти (по 3 БПЛА у кожному), тобто 72 БПЛА та додаткове устаткування.

У 2017 р. на оборону України США виділили $560 млн для забезпечення ЗС України необхідним обладнанням. Зокрема йдеться і про летальну зброю, яку США постачали в Україну у 2017 р. Після партії снайперських гвинтівок калібру 12,7 мм Barrett M82 і M107 для ЗС України і Нацгвардії США здійснили нову поставку – ручні гранатомети PSRL-1. Вантажні літаки доправляли зі США в Україну також додаткові комплекти РЛС. Крім того, Україна отримала нові автомобілі швидкої допомоги та водолазне спорядження.

У 2018 р. США виділили на посилення оборони України $350 млн. У лютому уряд США передав ЗС України 2500 приладів нічного бачення на загальну суму $5,8 млн. У квітні до України прибули протитанкові ракетні системи "Джавелін", які ЗС України очікували протягом тривалого часу, – один із найдорожчих комплексів ПТРК за всю історію створення і використання подібних систем (його вартість становить близько $100 000).

Довідково. "Джавелін" призначений для ураження бронетехніки, укріплень на землі, а також деяких літальних апаратів, що переміщуються на низькій висоті й швидкості (гелікоптерів або БПЛА). Бойова маса – 22,3 кг, максимальна ефективна дальність – 2500 м, мінімальна ефективна дальність – 150 м в режимі атаки згори і 65 м в режимі атаки по прямій, обслуга – 1…3 осіб, час приведення в бойову готовність – менше 30 с, час перезаряджання – менше 20 с.

Також США передали Україні дві РЛС, стрілецьку зброю та патрони, міношукачі.

У вересні 2018 р. Україна на безоплатній основі отримала два катери ("*Drummond*" та "*Cushing*"). Додаткові витрати ($10,1 млн) – розконсервування, встановлення знятих систем, технічне обслуговування, підготовка екіпажів та транспортування в Україну – були сплачені МО України.

Наразі тривають перемовини щодо передачі Україні додаткових чотирьох одиниць, які також будуть передані безкоштовно. Необхідно лише визначитися з модернізацією комплексу радіотехнічного озброєння та іншими технічними моментами.

Військово-Морські Сили України планують сформувати дивізіон із шести катерів Island, який не тільки зможе контролювати ближню морську зону, а й виходитиме в Середземне море для підтримки кораблів НАТО.

На катери може бути встановлено різноманітне озброєння – від мінно-тральних модулів, що зараз критично важливо для України, до американських ПКР "Гарпун" або українських ПКР "Нептун", випробування яких тривають.

У серпні 2019 р. державне підприємство "Дослідно-проектний центр кораблебудування" за власної ініціативи розпочало розроблення варіанта модернізації патрульних катерів Island. Остаточний варіант модернізації катерів буде прийнято після того, як ВМС України отримає практичний досвід їхнього застосування.

Довідково. Основні характеристики катера Island. Тип – патрульний катер; водотоннажність повна – 165/155/153 т; довжина – 33,53 м, ширина – 6.4 м; осадка – 2 м; двигуни: двохвальна дизельна енергетична установка для серій A і B – два *Paxman Valenta* 16-PR 200-M потужністю 5,280 к.с. (3,940 кВт) та для серії C – два *Caterpillar* 3516 DITA потужністю 5,596 к.с. (4,17 МВт) та два дизель-генератори Caterpillar 3304T (135 к.с.) для всіх серій; швидкість – до 29,5 вузлів (54,6 км/год); дальність плавання – 5360 км; автономність – 5 діб; екіпаж – 16…18 осіб, в тому числі 2…3 офіцери; озброєння – одна 25-мм автоматична артилерійська установка Mk 38 Mod 0 Bushmaster та два 12,7-мм кулемети M2HB.

Протягом 2014–2018 рр. було поставлено 63 РЛС (вартість кожної – до $1,5 млн), в тому числі 13 комплектів AN/TPQ-36, 20 комплектів AN/TPQ-48, 30 комплектів AN/TPQ-49.

У 2019 р. США виділили на посилення оборони України $250 млн. З боку США зроблено новий крок: підготовлено законопроект, який передбачає дозвіл на надання Україні зенітних ракет "поверхня – повітря", протикорабельних ракет і озброєння берегової оборони.

У 2020 р. запланована військова допомога Україні збільшиться до $300 млн, з яких $100 млн можуть бути використані на придбання летальної зброї.

Таким чином, Україна отримала від США допомогу на загальну суму понад $3 млрд. У період 2014–2019 рр. тільки військового обладнання було надано більш як на $1,3 млрд: прилади нічного бачення, бронежилети, транспортні засоби, РЛС, бронеавтомобілі, катери для ВМС тощо. Минулого року почалися поставки Україні сучасних протитанкових ракет "Джавелін". Обсяги допомоги ЗС України становлять близько $361 млн США.

Конгрес США розглядає новий законопроект про надання підтримки Україні для захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності (*To provide support to Ukraine to defend its independence, sovereignty, and territorial integrity, and for other purposes*), який передбачає надання військової допомоги, включно з летальною зброєю, засобів кіберзахисту і статусу основного союзника поза НАТО аж до моменту набуття Україною членства в Альянсі.

Якби статус основного союзника США поза НАТО був наданий, Україна, певна річ, не отримала б гарантій безпеки. Однак Україна отримала б можливість згідно з розділом 2350-а Кодексу Сполучених Штатів брати участь у контрактах Пентагону за межами США; проводити спільні дослідження, включно з пов'язаними з протидією тероризму; здійснювати спільно зі США науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в інтересах національної оборони. Згідно з розділом 2321-k, з'явилося б право отримувати бронебійні боєприпаси з сердечником зі збідненого урану; розміщувати на своїй території військові запаси США; спільно зі США організовувати й фінансувати військові навчання; використовувати американську військову допомогу для комерційної оренди деяких категорій військової продукції; отримувати в оренду комплектуючі матеріали та обладнання для спільних НДДКР; у прискореному порядку отримувати американські ліцензії на комерційні супутники, їх технології та компоненти. У наведеному переліку відсутні питання протидії російській "гібридній" агресії, але це ще одна висота серед багатьох інших, яка дає змогу організувати стійкішу оборону від тривалого військового тиску з боку РФ. За цю висоту варто боротися, не втрачаючи відчуття реальності. Для отримання статусу основного союзника поза НАТО достатньо рішення президента США. Його за певного збігу обставин можна отримати так само блискавично, як свого часу Бразилія. Проте рішення не буде ефективним, якщо час на його прийняття буде занадто тривалим, як це сталося з Афганістаном. Надання статусу основного союзника поза НАТО має відповідати власному розумінню США своїх далекосяжних інтересів. Однак, в

будь-якому разі, чергова спроба отримати такий статус розширює можливості України для військового співробітництва зі США.

Північноатлантичний Альянс. В умовах російської "гібридної" агресії Україна потребує не тільки підтримки на рівні політичних декларацій, а й практичної допомоги. Організація Північноатлантичного договору надає допомогу Україні через радників і трастові фонди. Проте за винятком небагатьох сфер – медичної реабілітації, утилізації радіоактивних відходів, кібербезпеки – практичне сприяння Україні є недостатнім.

Відповідно до Стратегічної концепції Північноатлантичного Альянсу 2010 р. в інтересах забезпечення оборони і безпеки своїх членів НАТО зосереджує діяльність на вирішенні трьох основних завдань[228]:

колективна оборона відповідно до статі 5 Вашингтонського договору про зобов'язання країн-учасниць надавати одна одній допомогу в разі нападу на будь-кого з них;

врегулювання криз відповідно до чинної концепції НАТО, яка передбачає комплексне використання відповідних політичних і воєнних інструментів на всіх етапах розвитку конфлікту: зародження, врегулювання, ліквідації наслідків збройного протиборства;

забезпечення безпеки на основі співробітництва і розвитку взаємодії з іншими міжнародними організаціями і країнами, що не є членами НАТО за такими напрямками: посилення контролю над озброєнням, сприяння роззброєнню та формуванню режиму нерозповсюдження зброї масового ураження, продовження процесу розширення організації в межах політики "відкритих дверей", вдосконалення системи партнерських відносин.

Саміт НАТО в Уельсі (Велика Британія) визначив ще один напрям діяльності Альянсу, направлений на зміцнення спроможностей сектору безпеки і оборони країн – партнерів, які не є членами Альянсу. Нова ініціатива отримала назву "підтримка сил безпеки і оборони" (*Security Force Assistance, SFA*).

Підбиваючи дворічний підсумок імплементації SFA, в комюніке Варшавського саміту зазначено, що SFA дав змогу посилити роль Альянсу в забезпеченні комплексного підходу до питань безпеки і стабільності в сучасних умовах завдяки підтримці заходів з розвитку спроможностей сектору безпеки і оборони в країнах-партнерах Альянсу[229].

Для реалізації нової ініціативи Альянс ухвалив низку керівних документів (рис. 7.1).

Відповідно до керівних документів під SFA розуміють спроможність "*тренувати та розвивати національні сили в кризових зонах"*, з метою "*досягнення національними органами влади країн-партнерів спроможностей щодо ефективної підтримки безпеки без міжнародної допомоги"*.

До SFA віднесено "*всі дії НАТО, які розвивають, вдосконалюють або безпосередньо підтримують розвиток національних сил безпеки та оборони та їх асоційованого інституту"*. SFA охоплює всі заходи, спрямовані на розвиток і підготовку національного сектору безпеки і оборони, і проводиться на тактичному, оперативному, стратегічному і воєнно-політичному рівнях, передбачає надання консультативної допомоги від окремого взводу до міністерства.

У ширшому контексті SFA, хоч і має воєнну спрямованість, включає такі механізми запобігання сучасним воєнним конфліктам, як політичні, економічні, інформаційні, правові та інші[230]. Для імплементації SFA в Україні курівництво Альянсу та окремі держави – члени НАТО здійснили практичні заходи.

[228]Іващенко А. М. Чи протягне Альянс руку допомоги? / А. М. Іващенко, А. К. Павліковський, В. І. Пеньковський // Оборонний вісник. – № 10. – 2016 – С. 9–13.

[229]Іващенко А. М. Аналіз основних напрямків розвитку оперативних спроможностей Північноатлантичного Альянсу після Варшавського саміту / А. М. Іващенко, А. К. Павліковський // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2016 – № 3 (58). С. 10–17.

[230]Іващенко А. М. Мета і напрямки діяльності Північноатлантичного Альянсу з підтримки сектору безпеки і оборони країн-партнерів / А. М. Іващенко // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2018. – № 1(62) – С. 41–45.

Рис. 7.1. Керівні документи *Security Force Assistance*

Так, штаб-квартира НАТО сформувала спеціальну групу радників, які направляються в оборонні відомства країн-партнерів. Наприкінці 2015 р., у зв'язку з агресією РФ, НАТО ініціювало створення об'єднаної багатонаціональної групи з підготовки підрозділів для Збройних Сил і Національної гвардії України (*Joint Multinational Training Group - Ukraine*), яка включає радників від збройних сил США, Великої Британії, Канади, Польщі, Естонії, Литви і Латвії. Група розміщена на території Міжнародного центру миротворчої діяльності та безпеки у Львівській області.

Під час вирішення завдань SFA в Україні керівництво Північноатлантичного союзу також активно використовує потенціал ООН, ЄС і ОБСЄ[231]. Триває затримка з направленням радників з питань проведення реформ у секторі безпеки та модернізації ЗС України до представництва НАТО в Україні: держави – члени Альянсу не поспішають заповнювати вакансії. У результаті знижується ефективність допомоги НАТО в роботі над упровадженням в Україні підходів НАТО в армії і на флоті.

На тактичному рівні відповідно до стандартів Альянсу в межах SFA вирішуються такі завдання:

організація і проведення відповідно до прийнятих в НАТО нормативів цільових інструкторсько-методичних занять з підрозділами зі складу загальновійськових з'єднань, десантно-штурмових бригад, а також бойових груп сил спеціальних операцій;

ознайомлення військовослужбовців країн-партнерів з новими зразками озброєння, військової техніки, засобами зв'язку та навігації, іншим спеціальним обладнанням;

визначення рівня готовності формувань до бойових дій з урахуванням прийнятих в Альянсі нормативів.

Підготовка військовослужбовців загальновійськових і десантно-штурмових формувань спрямована на вдосконалення професійних навичок, що застосовуються під час ведення підрозділом дій в обороні і наступі. При цьому особливий акцент робиться на підвищенні індивідуального польового вишколу офіцерів і солдатів країн-партнерів.

[231]Іващенко А. М. Лікоть партнерів. / А. М. Іващенко // Оборонний вісник. – № 4. – 2018. – С. 14–19.

Після закінчення навчального курсу уповноважені представники НАТО проводять атестацію (сертифікацію) підготовлених формувань ЗС України і органів військового управління на предмет їх відповідності прийнятим в Альянсі стандартам.

Зазвичай до заходів SFA залучають викладачів військово-навчальних закладів і навчальних центрів, начальників загальновійськових полігонів і командирів військових частин. Ця категорія військовослужбовців цілеспрямовано вивчає прийняту в Альянсі методику організації занять з оперативної і бойової підготовки для подальшого впровадження отриманих знань в навчальну практику на місцях.

Особливу увагу приділяють розвитку спроможностей Сил спеціальних операцій ЗС України. При цьому враховують реальні оперативні спроможності спецпідрозділів, призначених для виконання важливих завдань, в тому числі в умовах "гібридних" конфліктів. Підготовку військовослужбовців підрозділів ССО здійснюють, виходячи із загальної специфіки застосування підрозділів (груп) спецпризначення в інтересах досягнення конкретних воєнно-політичних і воєнних цілей. Зокрема це знищення стратегічних об'єктів противника, його ракетно-ядерної і ракетної зброї, ведення радіоелектронної розвідки, організація партизанського руху, проведення диверсій, ліквідація ключових представників державного і військового керівництва протиборчої сторони. Впровадження передових методів і способів проведення спецзаходів відбувається з урахуванням досвіду, отриманого в ході воєнних конфліктів. Приділяється увага засадам проведення інформаційно-психологічних операцій, організації пропагандистських заходів, введенню противника в оману, інформуванню мирного населення і дискредитації органів влади протиборчої сторони.

В інтересах закріплення досягнутих формуваннями країн-партнерів результатів бойового навчання, а також для визначення ступеня їх готовності до бойових дій у сучасних умовах щорічно проводять багатонаціональні навчання. Сценарій навчань зазвичай передбачає виникнення в умовному регіоні кризових ситуацій, вирішення яких потребує втручання сил Альянсу.

Разом з наданням допомоги в навчанні особового складу на національній території SFA надає можливість направляти військовослужбовців ЗС України до навчальних закладів держав НАТО. Навчання військових і цивільних фахівців сектору безпеки і оборони здійснюється за такими напрямами: міжнародна і національна безпека, інформаційна та кібернетична безпека, проведення миротворчих операцій, розвідувальна діяльність, військова медицина, штабна і інженерна підготовка, підвищення кваліфікації офіцерів військової поліції, підготовка молодшого командного складу, вивчення іноземних мов, підготовка фахівців кадрових органів та інші.

Військовослужбовців країн-партнерів активно залучають до проведення спільних з Північноатлантичним союзом заходів оперативної і бойової підготовки на території країн Альянсу. В ході цих навчань значну увагу приділяють питанням організації роботи об'єднаного штабу для всебічного забезпечення дій багатонаціонального формування.

Проведення під керівництвом радників заходів SFA, в тому числі навчань із залученням підрозділів сухопутних військ, повітряних і військово-морських сил, десантно-штурмових військ, сил спеціальних операцій, а також національної гвардії, дають змогу вирішити такі завдання:

підвищити рівень професійного вишколу військовослужбовців, перш за все, зі складу загальновійськових з'єднань, десантно-штурмових бригад і морської піхоти;

з використанням досвіду збройних сил країн НАТО розвинути спроможності ССО країн-партнерів, а також спецпідрозділів інших структур сектору безпеки і оборони;

забезпечити постійну присутність на території країни-партнера контингенту військовослужбовців, в середньому 500…900 осіб об'єднаних збройних сил НАТО, як радників і інструкторів.

Актуальним є питання удосконалення нормативно-законодавчої бази, відповідно до якої чисельність іноземних військових радників може бути (за потреби) суттєво збільшена до кількох тисяч осіб на весь термін проведення операції SFA.

У перспективі країни НАТО в межах SFA планують продовжити надання допомоги в питаннях професійної підготовки військово-

службовців ЗС України, оптимізації організаційно-штатної структури та чисельності національних збройних сил, модернізації системи управління, тилового, технічного та медичного забезпечення. Подібна взаємодія дає змогу НАТО разом з предметним вивченням умов потенційного театру воєнних дій, знайомитися з досвідом, отриманим військовослужбовцями країн-партнерів під час виконання ними бойових завдань в ході воєнних конфліктів для його всебічного аналізу та використання під час підготовки об'єднаних збройних сил Альянсу.

Для цього визначені такі завдання: бойова і оперативна підготовка національних підрозділів, підготовка інструкторів з військовослужбовців національних збройних сил, надання сприяння в обладнанні навчальних центрів на території країн-партнерів, консультативна допомога в питаннях реформування збройних сил та їх послідовного приведення до стандартів НАТО.

Таким чином, Північноатлантичний Альянс впроваджує дієву концепцію підтримки і розвитку спроможностей сектору безпеки і оборони та практичні механізми її імплементації, які дають змогу вирішити широке коло проблем забезпечення безпеки і оборони країн, які не є членами НАТО. Разом з тим, впровадження такої концепції потребує від країн-партнерів змін нормативно-правової бази та відповідної підготовки інфраструктури.

На Уельському саміті 2014 р. держави – члени НАТО для допомогти Україні в критично важливих сферах безпеки та оборони ініціювали створення *трастових фондів* щодо таких проблем:

модернізація системи командування, управління, комунікації та комп'ютеризації (С4);

логістика й стандартизація ЗС України;

кібербезпека;

перепідготовка та соціальна адаптація військовослужбовців;

медична реабілітація;

протидія саморобним вибуховим пристроям і знешкодження вибухонебезпечних предметів;

утилізація радіоактивних відходів;

знищення звичайних боєприпасів, стрілецької, легкої зброї та мін.

Наповнюваність цих фондів (держави – члени НАТО перераховують гроші на добровільній основі) змушує бажати кращого, що негативно позначається на їхній ефективності. До того ж ці програми наближаються до завершення (зокрема перший етап роботи трастового фонду з кібербезпеки завершено, а відкриття наступного погодити поки що не вдалося), а нових ніхто не пропонує. Понад те, деякі країни починають порушувати у Брюсселі питання про можливе закриття трастових фондів для України.

В червні 2016 р. було прийнято рішення про розширення підтримки України та запровадження *Комплексного пакету допомоги*, направленого на об'єднання радників і трастових фондів в один пакет.

В 2019 р. Північноатлантична рада запропонувала нову програму *"Один партнер – один план"*, про яку домовилися на засіданні Комісії Україна – НАТО. Ініціатива має поєднати різні формати співробітництва, сконцентруватися на пріоритетах, зробивши їх більш скоординованими та впорядкованими. Відмінністю цього формату від КПД можна вважати скорочення кількості пріоритетів – з тринадцяти до п'яти (ці пункти ще визначають). Україна поки що розглядає наступні п'ять пріоритетів: реформа сектору безпеки і оборони; демократичний цивільний контроль; професійна військова освіта та розвиток напряму цивільних фахівців у сфері сектору безпеки і оборони; національна система стійкості; людиноцентричність безпеки.

Крім того, Президент України надав пропозицію щодо приєднання України до *Програми розширених можливостей* з метою вийти "на новий рівень співробітництва".

Одночасно в умовах, коли не можливо для протидії "гібридній" агресії на повну потужність використовувати співробітництво України з НАТО, як потенційний розглядається формат QUINT ключових партнерів (Велика Британія, Канада, Литва, Польща, США). Так, 12 лютого 2020 р. під час робочого візиту української делегації до штаб-квартири НАТО тодішній Міністр оборони України А. Загороднюк взяв участь у багатосторонній зустрічі з головами делегацій оборонних відомств у форматі QUINT. Українська сторона акцентувала увагу на можливості оптимізації міжнародної підтримки для ефективнішої координації зусиль. Міністр оборони наголосив на необхідності визначення спектру міжнародних зусиль відповідно до пріоритетів оборонної реформи, проведення якісного оцінювання існуючої та подальшої допомоги Укра-

їні. Міністр оборони зауважив, що для України в умовах протидії російській "гібридній" агресії важливою є координація зусиль у посиленні спроможностей ВМС ЗС України, поліпшення ситуаційної обізнаності, обмін інформацією та посилення спроможностей у сфері кібербезпеки.

Для оптимізації міжнародної підтримки для ефективнішої координації зусиль, проведення якісної оцінки існуючої та подальшої допомоги Україні, оцінювання результативності міжнародної і коаліційної протидії "гібридній" агресії (яка полягає в наданні широкого спектра допомоги країні, проти якої здійснюється "гібридна" агресія) пропонується методика, яка базується на відомих підходах кластерного аналізу та теорії нечітких множин[232].

Метою методики є надання структурам сектору безпеки і оборони України, а також міжнародним та регіональним організаціям з безпеки інструменту для оцінювання результативності різних шляхів допомоги щодо вирішення сучасних воєнних конфліктів, у тому числі з ознаками "гібридності".

Структурно-логічна схема методики (рис. 7.2) передає у загальному вигляді логічно поєднані складові, взаємозв'язок між ними, порядок оцінювання та розрахунків і складається з трьох блоків з визначеними процедурами.

У <u>першому</u> блоці проходить формування переліку (баз даних) щодо сучасних воєнних конфліктів. Вихідними даними для методики є дані, які отримуються від міжнародних організацій з безпеки, наукових центрів та інститутів в галузі міжнародної безпеки щодо показників конфлікту. У разі відсутності частини вихідних даних проводять експертне опитування у вигляді анкетування за методом Делфі.

На основі цієї інформації у <u>другому</u> блоці проводять уточнення множини фаз (етапів) розвитку конфліктів. Далі за алгоритмом[233] вся множина фаз (етапів) розбивається на кластери. Результатом роботи процедур блоку є уточнена множина фаз (етапів) розвитку сучасних воєнних конфліктів та групування їх у кластери подібних.

У <u>третьому</u> блоці здійснюється співставлення множини шляхів надання допомоги під час вирішення конфлікту з його конкретною фазою та оцінюється їх результативність для його запобігання. Результатом є функція, яка показує результативність кожного шляху (формату) отримання допомоги залежно від фази (етапу) СВК.

Рис. 7.2. Структурна схема методики

Методику було перевірено на основі конфліктів за період з 2000 р. до теперішнього часу: Ірак – 2003–2011; Афганістан – з 2001; Чечня – 1999–2009; Грузія – 2008; Лівія – 2014–2018; Сирія – з 2011; Україна – з 2014; Ємен – 2014–2015; Сирія – з 2015; Ісламська держава – з 2014 р.

В результаті розрахунків уточнено фази (етапи) розвитку конфліктів. До них належать: мирний час; загрозливий період; збройний конфлікт; стабілізація; мирний час після стабілізації СВК.

---

[232] Методика оцінювання результативності шляхів взаємодії ЗС України з Північноатлантичним Альянсом / [С. М. Возняк, А. М. Іващенко, Д. Л. Федянович, М. І. Шпура] // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. – 2018. – № 1 (54). – С. 11–17.

[233] Бочарніков В. П. Алгоритм кластеризації воєнно політичних сил в умовах невизначеності / В. П. Бочарніков, С. М. Возняк // Науково технічний збірник. Вип. 3. – К. : ННДЦ ОТ і ВБ України. – 1999. – С. 35–42.

Проведені розрахунки дали змогу отримати значення результативності шляхів надання допомоги (рис. 7.3).

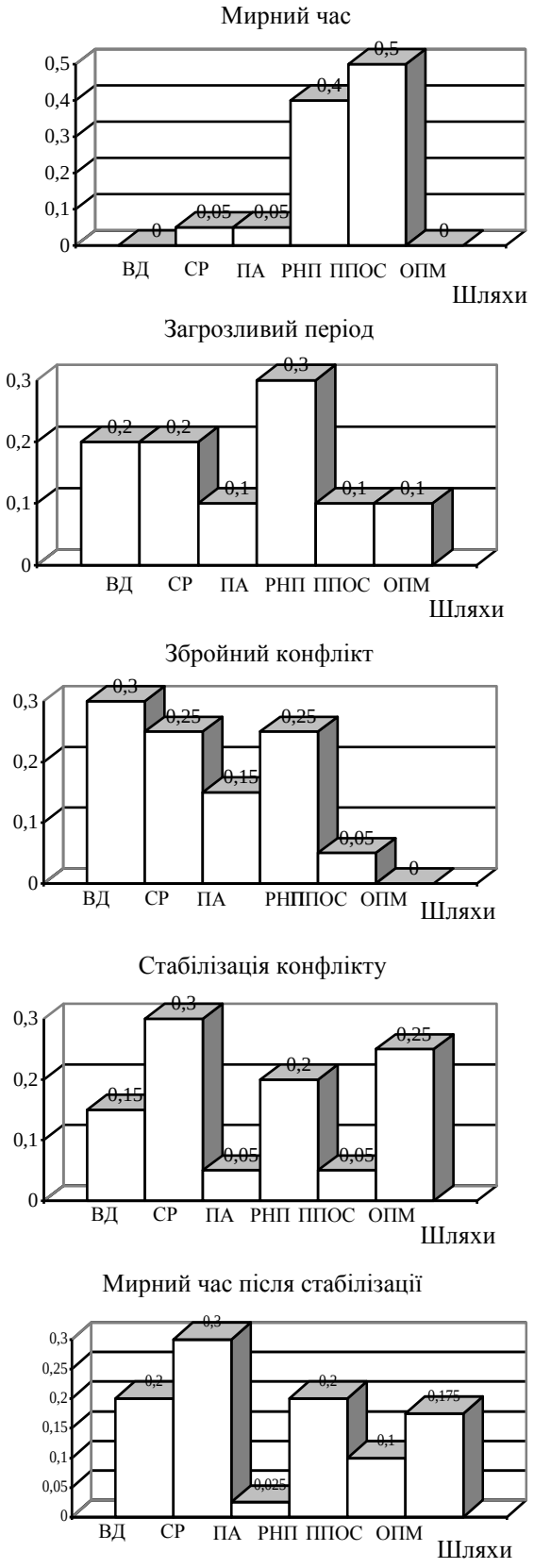

Рис. 7.3. Результативність шляхів отримання допомоги залежно від фаз (етапів) розвитку СВК

Також визначено загальну результативність форматів отримання допомоги Збройним Силам України (рис. 7.4).

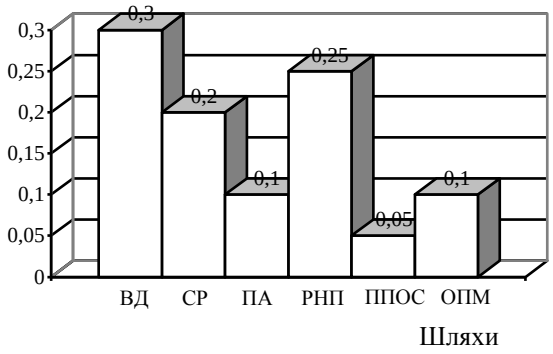

Рис. 7.4. Загальна результативність шляхів надання допомоги ЗС України

В сучасних умовах найбільшу допомогу можуть надати держави – члени НАТО, для прикладу на рис. 7.5 представлено фінансову допомогу з боку США.

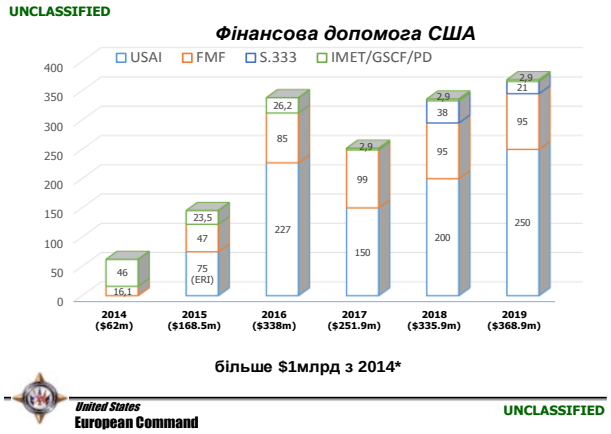

Рис. 7.5. Фінансова допомога України з боку США:
IMET – Міжнародна програма військової освіти і підготовки; USAI – Агентство США з міжнародного розвитку; FMS/FMF – Програма продажу озброєння і військової техніки збройним силам іноземних держав / Програма фінансової допомоги збройним силам іноземних держав; GSCF – Глобальний резервний фонд безпеки; S.333 – Секція 333 спрямована на розвиток інформаційного забезпечення

Отже, за результатами розрахунків було уточнено 5 фаз (етапів) розвитку СВК, визначено найрезультативніші шляхи (формати) отримання допомоги ЗС України з урахуванням фаз (етапів) розвиту СВК (рис. 7.6).

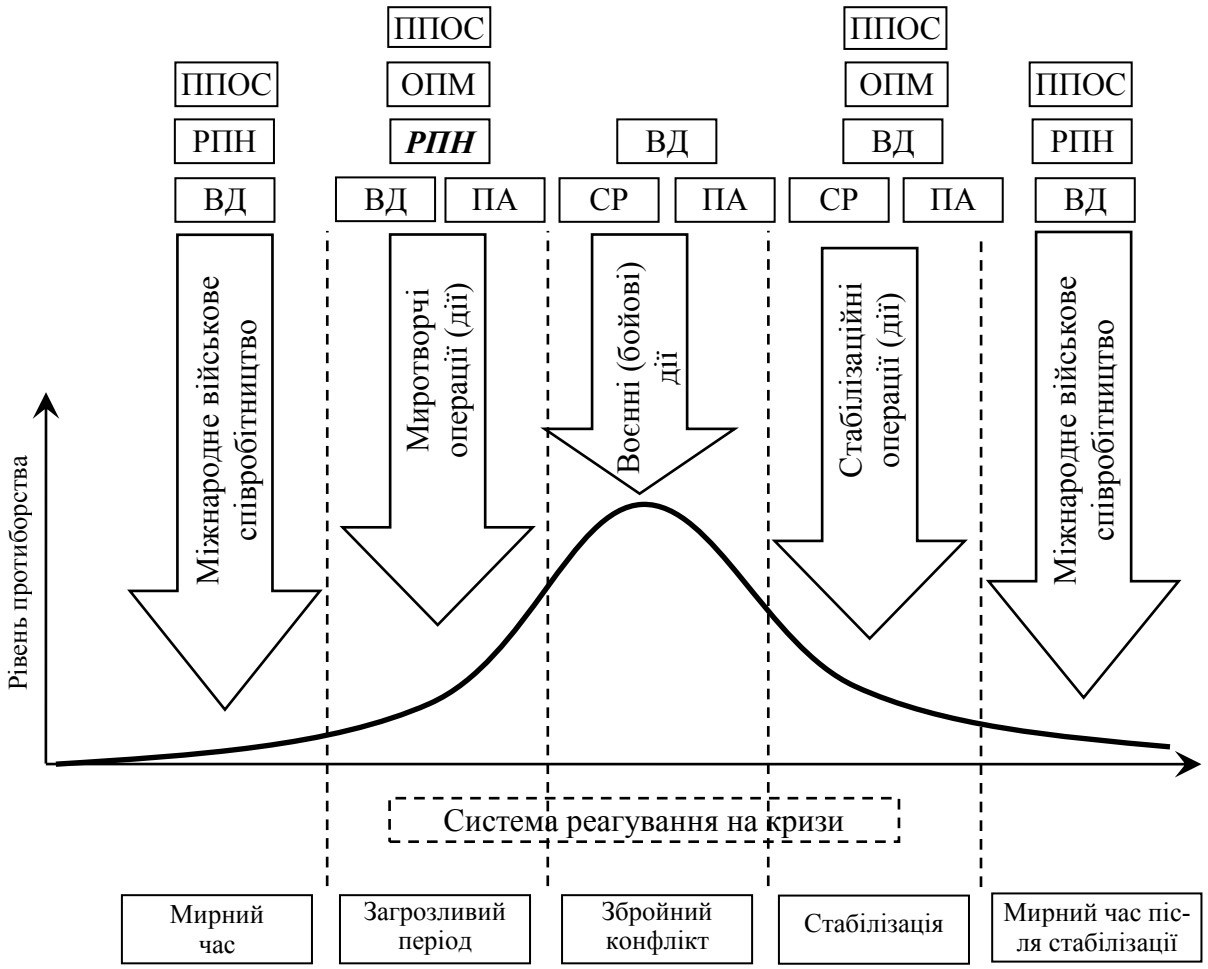

Рис. 7.6. Шляхи підтримки сил безпеки і оборони з урахуванням фаз СВК

Для умов "гібридної" агресії проти України найрезультативнішою допомогою буде, крім існуючих, нова ініціатива "Підтримка сил безпеки і оборони".

7.3. Пропозиції до Концепції використання можливостей НАТО та інших безпекових організацій щодо підтримки сил безпеки і оборони України

Зі вступом у 1991 р. у Раду північноатлантичного співробітництва та приєднанням держави до програми НАТО "Партнерство заради миру" у 1994 р. розпочався шлях незалежної України до забезпечення стабільності та розвитку, з'явилися нові можливості будувати політику співробітництва у світі, що подолав наслідки "холодної війни".

Відмова України від ядерної зброї стала яскравим прикладом нової політики, що орієнтована на участь у системі колективної безпеки та відмову від пріоритетності використання військової сили для забезпечення національної безпеки.

Історичний шлях України як незалежної держави показав, що ні гарантії безпеки, що надані за відмову від ядерного арсеналу, ні активна участь у ММД не стали на заваді втручанню у її внутрішні справи з боку РФ, анексії АР Крим та порушенню територіальної цілісності.

Кардинальні зміни у воєнно-політичній обстановці довкола України, бажання будувати сильну та незалежну державу в умовах внутрішньої політичної, економічної та соціальної нестабільності потребує нових підходів до забезпечення національної та воєнної безпеки. Одним із таких підходів є розбудова (трансформація) власних сил безпеки і оборони, спираючись на досвід і підтримку НАТО.

Досвід діяльності НАТО з підтримки інших країн-партнерів показав, що можлива підтримка завдяки проведенню операцій поза межами колективних безпекових зо-

бов'язань статті 5. Наприклад, на саміті Альянсу в Уельсі (2014) з такими країнами як Швеція та Фінляндія, які не є членами НАТО, а отже, не підпадають під дію статті 5 Вашингтонської угоди про гарантії колективної безпеки на випадок агресії, зміцнили гарантії безпеки підписанням угоди про військову і цивільну підтримку НАТО у разі загроз безпеці, катастроф тощо (*Host-Nation Support*). Важливим є те, що ці країни можуть розраховувати на проведення Операцій під керівництвом НАТО для підтримки у разі зовнішньої агресії. Якщо неможливо за тих чи інших обставин укласти угоду типу NS (Фінляндія вела переговори про підписання цієї угоди протягом 10 років), існують інші, гнучкіші формати взаємодії для посилення партнерства.

Необхідно також враховувати, що нині існує тенденція до посилення оборонного співробітництва між окремими державами – членами НАТО та країнами – партнерами НАТО. Так, враховуючи політичні зобов'язання Альянсу в розбудові обороноздатності країн-партнерів, доцільним є розширення переліку відповідних практичних заходів у межах співробітництва Україна – НАТО питання про військову допомогу, включно з наданням летальної зброї, має постійно перебувати на порядку денному відносин України та НАТО. У цьому контексті військова допомога (підтримка) (*military assistance*) – підтримка, сприяння ззовні, що надається державі або іншим суб'єктам міжнародного права у військовому будівництві у різних формах та форматах, не виключаючи можливість надання військ (сил) для нейтралізації воєнних загроз національній безпеці[234].

Також доцільно всебічно розглянути та використати можливості приєднання до Варшавської ініціативи Стратегічної адаптації НАТО не тільки на рівні декларативної підтримки, а й на рівні приєднання до конкретних заходів протистояння новітнім загрозам.

Незважаючи на існування таких важливих документів, що визначають відносини з НАТО, як Хартія про особливе партнерство між Україною і НАТО, участь у різноманітних механізмах такої програми як "Партнерство заради миру" (Процес планування і оцінювання сил, Концепція оперативних можливостей, Індивідуальна програма партнерства, План дій з розбудови оборонних інституцій тощо) наразі Україна не має єдиного документа, що визначав би політику відносин з НАТО для всіх складових сектору безпеки і оборони, права і обов'язки суб'єктів СБОУ самостійно розвивати відносини з НАТО, комплексно підходити до використання можливостей НАТО у питаннях реформування національного сектору безпеки і оборони, співробітництва у військовій сфері з позиції національних інтересів України.

Вищезазначене обумовлює необхідність розроблення національної концепції[235], яка має визначити сутність, мету, принципи, підходи, цільові настанови, методи та механізми використання можливостей НАТО, інших міжнародних безпекових організацій та окремих країн щодо військової допомоги (підтримки) сил безпеки і оборони України.

Найважливіші положення цієї концепції мають слугувати основою розроблення інших керівних документів, які конкретизують цілі та завдання окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони, передусім визначення необхідності воєнної допомоги для виявлення, запобігання і нейтралізації воєнних загроз, у тому числі, що мають "гібридний" характер[236].

Під **підтримкою (допомогою) силам безпеки і оборони України** розуміють дії або заходи НАТО (окремих держав – членів НАТО) та інших безпекових організацій, що здійснюються на основі документів двостороннього (багатостороннього) співробітництва в межах державних програм і планів співробітництва та спрямовані на започаткування або просування ініціатив, реалізація яких сприяє реформуванню та розвитку суб'єктів СБОУ, побудові ефективної СЗВБ в інтересах зміцнення національної безпеки та сприяння безпеки і стабільності в Європі.

Складність вирішення цього завдання полягає в тому, що застосування інструментів

[234]Словник основних термінів та скорочень, які використовуються в НАТО. – К. : МП Леся, 2004. – 568 с.

[235]Павліковський А. К. Колективна допомога / А. К. Павліковський, Д. Л. Федянович, О. В. Устименко // Центр воєнної політики та політики безпеки. Оборонний вісник. – К. – 2019. – № 10. – С. 4–9.

[236]Павліковський А. К. Шляхи вирішення проблемних питань співробітництва з іншими державами з питань отримання воєнної допомоги для протидії загрозам гібридного характеру / А. К. Павліковський, Д. Л. Федянович, В. І. Білик // Вісник НАДУ. Серія "державне управління". – К. – 2019. – № 4. – С. 63–70.

(механізмів) надання воєнної допомоги за різних обставин може бути просто неможливим, або вони тільки тимчасово не можуть бути реалізовані протягом певного часу. Отже, необхідно вибудовувати гнучку систему (комбінацію) заходів у межах різних форматів підтримки, яка буде адекватна реаліям процесу протидії воєнним загрозам "гібридного" характеру.

Все це дає підстави для розроблення пропозицій щодо змістовної частини "Концепції використання можливостей НАТО та інших безпекових організацій щодо підтримки сил безпеки і оборони України", як документа, який дасть змогу виробити Стратегію діяльності СБОУ щодо отримання підтримки (з боку НАТО, безпекових організацій та окремих країн) та інші програмні документи поза межами таких механізмів співробітництва, як Комісія Україна – НАТО, Спільної групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи тощо.

Концепція використання можливостей НАТО та інших безпекових організацій щодо підтримки сил безпеки і оборони України структурно та змістовно має базуватися на таких концепціях: концепції раннього запобігання конфліктам, концепції створення системи безпеки на ненасильницьких засадах[237], концепції комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки[238] тощо, а також положеннях Концепції розвитку сектору безпеки і оборони, Концепції оперативних (бойових) спроможностей військ (сил) ЗС України та нормативно-правових актах, якими оформлюється будь-яке управлінське рішення щодо суб'єктів СБОУ у сфері національної безпеки України.

Необхідність врахування у Концепції нормативно-правових актів, що врегульовують відносини України з НАТО, обумовлена наявністю таких проблем:

існуючими процедурами прийняття нормативно-правових актів та необхідністю їх врахування під час розроблення положень концепції;

недоліками формування нормативно-правових актів з питань забезпечення національної безпеки України (недостатня наукова обґрунтованість актів, їх внутрішня суперечливість, декларативність щодо вирішення важливих питань забезпечення національної безпеки, у тому числі за міжнародної підтримки та участі у колективній безпеці);

недосконалістю теоретико-методологічного апарату щодо процедур, механізмів, структури, призначення, який використовується, у тому числі і провідними країнами світу, для вирішення питань забезпечення ефективного функціонування суб'єктів сектору безпеки і оборони (розроблення доктрин, концепцій, стратегій тощо);

недостатністю системних досліджень теоретико-методологічних основ розроблення доктрин, концепцій, стратегій та інших документів, що визначають цілі, принципи, механізми, форми та способи співробітництва з іншими країнами, пріоритетність напрямів міжнародного співробітництва в інтересах підтримки як окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони, так і СБОУ загалом.

Спираючись на результати попередніх досліджень щодо нормативно-правових актів, що стосуються національної безпеки, теоретико-методологічних основ їх розробления[239], концепція, на відміну від доктрини та стратегії, відображає головну ідею, конструктивні принципи, цілі, способи та форми, базові засади та понятійний апарат. У свою чергу, положення концепцій деталізуються у доктринах та набувають наукового обґрунтування викладених в ній принципів, форматів, процедур, форм та способів реалізації основних положень, базових засад тощо. У стратегіях деталізуються (до окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони) визначені у доктринах положення, але вже з урахуванням певних обмежень, які обумовлені положеннями чинних нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність складових

[237]Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України: монографія : у 7 т. – Т. 4. Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є. Д. Скулиша. – К. : Наук.- вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

[238] Методологія комплексного використання військових та невійськових сил та засобів сектору безпеки і оборони для протидії сучасним загрозам воєнній безпеці України : монографія / [А. М. Сиротенко, В. Ю. Богданович, І. С. Романченко, І. Ю. Свида]. – Л. : НАСВ, 2019. – 268 с.

[239]Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник. К. : НАДУ, 2011. – 730 с.

Богданович В. Ю. Теоретико-методологічні основи забезпечення національної безпеки України : монографія : у 7 т. – Т. 4. Воєнна безпека держави і шляхи її забезпечення / В. Ю. Богданович, І. Ю. Свида, Є. Д. Скулиш ; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – К. : Наук.- вид. відділ НА СБ України, 2012. – 464 с.

СБОУ[240]. Прийняття стратегії здебільшого обумовлює потребу вдосконалення окремих нормативно-правових документів.

Отже, враховуючи вищевикладене, Концепція використання можливостей НАТО та безпекових організацій для підтримки сил безпеки і оборони України, структура якої наведена на рис. 7.7, має бути орієнтована на розширення повноважень суб'єктів СБОУ щодо ініціювання підтримки, централізацію процесів із визначення форматів підтримки, з урахуванням їх пріоритетності та пріоритетності суб'єктів СБОУ щодо їх впливу на стан забезпечення національної (воєнної) безпеки.

Рис. 7.7. Структура Концепції використання можливостей НАТО та безпекових організацій для підтримки сил безпеки і оборони України (*варіант*)

Основними елементами Концепції можуть бути:

понятійний апарат;

мета розроблення концепції – на які суб'єкти СБОУ спрямована Концепція;

мета використання можливостей НАТО (БО) для підтримки сил оборони та сил безпеки України, передає проблемні питання, на вирішення яких спрямовується Концепція;

цілі використання можливостей НАТО та БО (за масштабом, за напрямами співробітництва, за окремими суб'єктами СБОУ, яким може бути надана підтримка тощо), можуть полягати у зміцненні власної обороноздатності, набутті сумісності з відповідними структурами НАТО, використанні досвіду військового будівництва держав – членів та країн – партнерів НАТО, поглибленні інтеграції у систему колективної безпеки, створенні дієвих механізмів контролю за СБОУ, обґрунтуванні економічної доцільності тощо;

принципи діяльності з отримання підтримки з боку НАТО.

До основних принципів діяльності з отримання підтримки з боку НАТО належать такі:

цілеспрямованість та ініціатива в діяльності суб'єктів щодо отримання підтримки НАТО;

обґрунтованість необхідності (доцільності) отримання підтримки;

визнання невід'ємного права вільно обирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки;

повага суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності всіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин, включаючи союзницькі договори, у міру їх еволюції;

використання підтримки НАТО для запобігання конфліктам та врегулювання спорів мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ;

законність діяльності всіх зацікавлених суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо отримання підтримки; функціональність та уніфікованість механізмів (інструментів) процесу отримання допомоги; спрямованість у реалізації підтримки НАТО на підвищення оперативно-технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО та країн – партнерів;

забезпечення єдності (максимальної наближеності) процесів підготовки військових частин (підрозділів) ЗС України, ІВФ та ПрО та планування їх застосування; системність у

[240]Глобальна та національна безпека : підручник / авт. кол. : В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянюк ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2016. – 784 с.

реалізації можливостей, що можуть забезпечити підтримку з боку НАТО;

врахування пріоритетності сфер забезпечення національної (воєнної) безпеки під час діяльності з отримання підтримки;

основні форми (формати) підтримки з боку НАТО (БО) сил СБОУ, з урахуванням існуючих форм підтримки України та досвіду надання допомоги іншим країнам, керівних документів Північноатлантичного альянсу, які стосуються надання підтримки іншим країнам у розбудові національних сил оборони (у першу чергу) та безпеки.

Визначення можливих форм, форматів, способів, механізмів, напрямів організації взаємодії тощо, повноваження центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ), органів військового управління стратегічного рівня з підготовки відповідних проектів рішень воєнно-політичного керівництва держави щодо ініціювання підтримки НАТО здійснюється в межах існуючих механізмів міжнародного співробітництва з НАТО та окремими країнами, з якими в України є відповідні відносини (договори, меморандуми тощо). Основні формати підтримки визначаються існуючим станом нормативно-правової бази відносин з НАТО, міжнародними договорами з іншими країнами та іншими документами, а також бажанням НАТО надати підтримку та України отримати підтримку з урахуванням досвіду інших країн (позитивного та негативного). Існуючі формати підтримки потребують класифікації та оцінювання їх результативності;

основні способи (механізми) отримання підтримки з боку НАТО (БО) в інтересах СБОУ, які деталізують окреслені форми (формати) підтримки (на державному рівні та окремих суб'єктів СБОУ за можливістю). Визначаються доцільністю одночасного використання різних форматів підтримки з боку НАТО окремим складовим СБОУ для нейтралізації загроз національній безпеці (у першу чергу, у воєнній сфері).

Під **способом отримання підтримки з боку НАТО** пропонується розуміти обраний варіант (порядок та послідовність) отримання різних видів підтримки для ефективної протидії загрозам національній безпеці у воєнній сфері. Це потребує наявності відповідного інструментарію оцінювання заходів підтримки;

базові засади діяльності РНБО та окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони щодо використання можливостей НАТО (БО) для реформування та розвитку (трансформації) визначаються відповідно до положень "Концепції розвитку сектору безпеки і оборони", "Стратегії національної безпеки України", Закону України "Про національну безпеку України", державних програм та планів співробітництва, діючих документів двостороннього співробітництва та інших нормативно-правових актів України, що регламентують взаємовідносини з НАТО тощо. Базові засади потребують розроблення нових підходів визначення пріоритетності форматів та способів підтримки для окремих складових СБОУ з урахуванням програм їх розвитку, можливостей національної економіки та особливостей стратегічного та оборонного планування у державі на основі оцінювання воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки;

цільові настанови щодо політики діяльності ЦОВВ з отримання підтримки з боку НАТО (БО) мають включати існуючі та перспективні механізми та методи організації роботи з метою отримання допомоги як всередині країни, так і зі структурами (комітетами, групами) НАТО. Мають визначатися повноваженнями міністерств та відомств, ініціювати та здійснювати діяльність, яка спрямована на отримання військової допомоги (підтримки) відповідно до чинного законодавства та на перспективу.

На теперішній час потребують перегляду та удосконалення механізми формування політики відносин з відповідними структурами НАТО (комітетами, групами), що обумовлене недосконалістю існуючого методологічного апарату обґрунтування доцільності та пріоритетності отримання підтримки;

обмеження, що існують у отриманні підтримки з боку НАТО та БО. Включення цього розділу до Концепції обумовлене положеннями чинних нормативно-правових документів України та НАТО щодо отримання (надання) підтримки, недосконалістю механізмів отримання допомоги та іншими факторами. Обмеження визначаються для кожного суб'єкта СБОУ окремо, виходячи із завдань, що визначені національним законодавством. Доцільне врахування також інтересів інших країн, з яким у України є відносини та спільні кордони.

Таким чином, розроблення концепції, а особливо визначення пріоритетності форматів військової допомоги (підтримки) та їх очікуваної (прогнозованої) результативності щодо впливу на зміцнення обороноздатності України надасть військово-політичному керівництву держави можливість готувати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення існуючих та ініціалізації нових напрямів та форматів, що є у арсеналі НАТО (окремих державах – членах та країнах – партнерах) та інших безпекових організаціях, що можуть бути взаємовигідними та цікавими (приклад, ініціатива України щодо створення спільної платформи для здійснення аналізу набутого Україною досвіду "гібридної" війни).

Висновки до розділу

1. Існує потреба у поглибленні діалогу щодо використання наявних методів надання військової допомоги ООН, заснованих на актах міжнародного права, що обумовлене загрозою розгортання повномасштабної війни РФ проти України, а саме:

право держави на самооборону на підставі статті 51 Статуту ООН;

колективна протидія світової спільноти агресії однієї держави проти іншої (колективне застосування сил міжнародної коаліції по мандату ООН на підставі глави VII Статуту);

колективна протидія світової спільноти державі або політичній силі, що несе загрозу міжнародному миру і безпеці (за мандатом ООН на підставі принципів VII глави Статуту, яка залишається об'єктом суперечливих політичних інтерпретацій);

договори (угоди) про військове співробітництво, військові бази, спільні операції або навчання;

звернення легітимної влади однієї держави до влади іншого з документованим проханням про військову допомогу.

2. Використання непрямих дій, пов'язаних із введенням санкцій, нарощуванням силового тиску, цілеспрямованим ІПВ на населення та воєнно-політичне керівництво країни, формуванням та підтримкою партизанських та інших іррегулярних формувань, терористичних угруповань, організованої злочинності та широкомасштабним залученням сил спеціального призначення є основними ознаками "гібридності" воєнного конфлікту.

3. Особливість "гібридного" конфлікту як об'єкта врегулювання обумовлена також складом його учасників, безпосередньо предметом конфліктної взаємодії сторін та формами її прояву. Вироблення комплексу заходів з усунення впливу деструктивних факторів і посилення факторів, що сприяють стабілізації обстановки в зоні конфлікту та подальшому його припиненню, є ключовим під час визначення способу врегулювання "гібридного" воєнного конфлікту.

4. Результативності протидії "гібридним" загрозам насамперед можна досягнути запровадженням адекватних та взаємоузгоджених дій (заходів) не тільки у воєнній сфері, а й в інших сферах національної безпеки. Комплексність застосування сил та засобів з різних сфер національної безпеки, про яку йшлося у четвертому розділі монографії, дасть змогу не тільки раціонально використовувати для протидії "гібридним" загрозам наявний у держави потенціал, а й обґрунтовано визначати першочерговість отримання іноземної допомоги.

5. Співпраця з НАТО в межах *Security Force Assistance* є перспективним напрямом отримання іноземної воєнної допомоги для протидії "гібридним" загрозам, оскільки цей напрям діяльності Альянсу спрямований безпосередньо на зміцнення спроможностей сектору безпеки і оборони саме країн-партнерів, яким для НАТО нині і є Україна.

6. Вибір воєнно-політичним керівництвом держави доцільної стратегії врегулювання СВК неможливий без урахування поведінки протилежної сторони конфлікту та характеру допомоги, що їй надається. Така допомога може надаватися одночасно у багатьох сферах вже існуючого протиборства (політична, економічна та фінансова підтримка, постачання озброєння та техніки, навчання та ін.). Досвід врегулювання конфлікту на Сході України показав, що підтримка, що надається з боку РФ самопроголошеним республікам, є комплексною і посилюється або зменшується у сферах, які відповідають загальній стратегії формування певного середовища впливу на керівництво України.

7. Існує необхідність розроблення національної концепції, яка має визначити сутність, мету, принципи, підходи, цільові настанови, методи та механізми використання можливостей НАТО, інших міжнародних безпекових організацій та окремих країн що-

до військової допомоги (підтримки) сил безпеки і оборони України.

8. Існує необхідність у проведенні наукових досліджень для визначення пріоритетності завдань та заходів, які покладаються на з'єднання (частини) складових сил оборони, що беруть участь в ООС для протидії загрозам "гібридного" характеру. Метою таких досліджень є визначення раціонального складу угруповання військ (сил) в зоні конфлікту та внеску окремих складових сектору оборони для досягнення мети операції з урахуванням фаз розвитку конфлікту.

ВИСНОВКИ

Російська політика на світовій арені є системною і скоординованою. Кремль для реалізації тактичних завдань використовує широкий арсенал засобів “гібридної” агресії, серед яких можна виокремити масовану наступальну пропаганду потужного російського іномовлення (компанії *Russia Today*, *Sputnik*), що є ефективною інформаційною зброєю, потужним агрегатом фейкової інформаційної продукції і засобом адресного просування російської ідеології і концепції “русского мира”.

Експерти спеціальної робочої групи при Європейській службі зовнішніх дій (*East StratComTask Force*) лише протягом жовтня 2015 – липня 2016 р. зареєстрували 1649 випадків дезінформації, фейкових повідомлень з боку прокремлівських ЗМІ, що поширювалися в Європі і світі 18 мовами.

Активно задіяний комплекс “традиційних” засобів – політико-дипломатичний тиск з використанням економічних важелів впливу. Ці заходи “м’якого / жорсткого примушення” Москва багато років активно використовує проти країн – партнерів по СНД, а також в інших регіонах світу (Близький Схід, Африка, Середня Азія). Достатньо згадати “митні”, “газові”, “м’ясо-молочні” війни РФ з Україною, “фруктові” та “винні” з Молдовою і Грузією тощо. (Ці інструменти ефективніші для пострадянських країн). Водночас Кремль максимально активно використовує “енергетичну зброю”. У цьому контексті останнім прикладом є будівництво з явно геополітичними цілями в обхід України газопроводу “Північний потік-2”, що зумовило гострий конфлікт між США та окремими країнами ЄС (насамперед Німеччиною).

Украй небезпечним є втручання у внутрішньополітичні процеси, в тому числі виборчі. Американські дослідники зафіксували з 2004 р. факти російського втручання у внутрішню політику 27 країн світу. Зокрема йдеться про країни ЄС, США, Канаду, Туреччину, Грузію, Молдову, Білорусь, Україну та ін. Найбільш резонансною подією стало втручання РФ у президентські вибори у США в 2016 р. У доповіді “Маніпулювання інформацією” (вересень 2018 р.), підготовленій Центром аналізу, прогнозування і стратегії (CAPS) та Інститутом стратегічних досліджень Воєнної школи (IRSEM), йдеться про російське втручання у референдуми (Нідерланди, Brexit, Каталонія) та виборчі процеси (США, Франція, Німеччина).

Кремлівське керівництво активно та широко використовує операції з формування за допомогою корупційних схем, підкупу, шантажу проросійського лобі в середовищі світових і європейських політиків, громадських лідерів. До цього можна віднести й різноманітну допомогу (в першу чергу, фінансову) проросійським політичним силам в Європі і світі.

У межах “гібридної” агресії російська сторона широко здійснює розвідувально-шпи-гунську та диверсійно-підривну діяльність. За останні роки такі факти фіксували спец-служби країн Балтії, Польщі, Чехії, Швеції, Німеччини та ін.

Росія широко використовує технології дискредитації державних структур країн, підтримує праворадикальні, націоналістичні та популістські рухи, які продукують у суспільствах країн ЄС антинатовські та антиамериканські настрої. У країнах Європи та інших країнах світу формуються мережі лояльних до Росії політичних і громадських організацій та ЗМІ тощо.

Останнім часом РФ дедалі частіше використовує “силову складову” “гібридного” впливу – за останні роки різко почастішали випадки “воєнного тестування” системи оборони НАТО – створення провокацій у повітряному та морському просторі з боку збройних сил РФ. У вересні 2018 р. Росія провела наймасштабніші з часів СРСР військові навчання “Схід-2018”, в яких було задіяно близько 300 тис. військовослужбовців.

Під знаком питання опинилась ефективність міжнародних механізмів запобігання поширенню ядерної зброї. Україна, позбавившись третього у світі ядерного арсеналу під міжнародні гарантії (Будапештський меморандум), стала об’єктом агресії з боку держави, яка ці гарантії надала.

Західний світ відчуває дефіцит стратегічних підходів у політиці на російському

напрямі. Йдеться про формування адекватних і ефективних засобів, механізмів і політик протистояння російській "гібридній" експансії. Кремль сприймає це як безкарність і заохочення до активних дій. Відносно недавно ЄС і США почали формувати інституційні механізми протистояння "гібридним" загрозам, створювати певні структури виявлення та опору інформаційним впливам, зокрема російській пропаганді.

Воєнні загрози, особливо воєнні загрози, що мають "гібридний" характер (ознаки "гібридності"), формує багато різнорідних чинників. Форми і способи інтеграції військових і невійськових сил та засобів протидії можуть мати велику кількість варіантів.

Майже весь арсенал російської "гібридної" агресії задіяний на Донбасі і загалом в Україні, яка фактично є полігоном і плацдармом для подальшої експансії Кремля. Росія перейшла в наступ – йдеться вже не про відсіч європейського та євроатлантичного впливу на пострадянському просторі – "зоні привілейованих інтересів" Кремля, а про ведення масштабної "гібридної" експансії на теренах ЄС, в інших регіонах світу для переформатування усталеного світового устрою в інтересах РФ.

Збройна агресія РФ проти України спричинила руйнівні наслідки для європейської та глобальної безпеки, водночас засвідчивши, що її проведення значною мірою є відходом від традиційних форм і способів ведення війни. Військові фахівці з різних країн зазначають, що російська агресія має "гібридний" характер.

Збройна агресія РФ призвела до окупації Криму, спричинила збройний конфлікт на Сході України. Для відсічі та стримування цієї агресії Україна застосувала сили сектору безпеки і оборони. Формою їх застосування з 14 квітня 2014 р. стала АТО, а з 30 квітня 2018 р. – ООС.

Події 2014–2019 рр. для України стали життєвим випробовуванням протистояння "гібридній" агресії. У цей буремний час військовослужбовці ЗС України, інших військових формувань, представники ПОО та добровольчих формувань проявили особисту мужність і героїзм у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, самовіддане служіння Українському народові.

Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для протидії "гібридній" агресії (воєнним загрозам, що мають ознаки "гібридності") базується на інтегруванні військових та невійськових сил та засобів складових СБОУ, що є перспективним напрямом забезпечення достатнього рівня воєнної безпеки держави.

Принципи формування інтегрованого потенціалу протидії воєнним загрозам з ознаками "гібридності" та вимоги щодо всебічного забезпечення та управління його практичною реалізацією визначені з урахуванням першочергового використання невійськових методів і засобів протидії, а у разі необхідності – здійснення силової підтримки.

Запропонована концептуальна модель управління інтегрованим потенціалом протидії дає можливість не тільки обґрунтовувати раціональний склад сил та засобів для деескалації виявлених (прогнозованих) загроз, оцінювати реальні можливості з нейтралізації конкретних воєнних загроз та загроз з ознаками "гібридності" згідно з прийнятими в державі стратегіями забезпечення воєнної безпеки, а й оцінювати результативність застосування сил та засобів окремих складових сектору безпеки і оборони України, що інтегруються для їх деескалації.

Методологічні підходи до визначення завдань військовим та невійськовим складовим, що залучаються до сумісної нейтралізації загроз в умовах ресурсних обмежень, дають змогу адаптуватися до рівня та характеру загроз і, таким чином, раціонально використовувати наявні у державі військові і невійськові інструменти протидії "гібридній" агресії.

Незважаючи на вжиті заходи, що проводить Україна, протидія агресивному інформаційному впливу з боку Росії як невід'ємна частина способів ведення "гібридної" війни з Україною має стати ефективнішою. Головною умовою цього має бути наявність розвинутої теоретичної бази щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, зокрема у воєнній сфері.

Відповідно до положень законодавства України вирішенням проблеми інформаційної безпеки держави (в тому числі і у кіберпросторі) має бути:

створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її критичних елементів;

підвищення рівня координації діяльності державних органів щодо виявлення, оцінювання і прогнозування загроз інформаційній безпеці, запобігання таким загрозам та забезпечення ліквідації їх наслідків, здійснення міжнародного співробітництва з цих питань;

вдосконалення нормативно-правової бази щодо забезпечення інформаційної безпеки, зокрема захисту інформаційних ресурсів, протидії негативному інформаційному впливу та комп'ютерній злочинності, захисту персональних даних, а також правоохоронної діяльності в інформаційній сфері;

розвиток системи державних комунікацій (стратегічних, урядових, кризових) як умова реалізації цілісної комунікативної політики держави.

Відповідно до законодавства України невід'ємною складовою забезпечення інформаційної безпеки держави є запобігання шкоді від негативного інформаційного впливу, один із різновидів якого – ІПВ на особовий склад військ (сил) ЗС України, якому необхідно активно протидіяти.

Протидія України "гібридній" агресії, яку здійснює РФ, є комплексом заходів, які охоплюють усі сфери життєдіяльності країни. Одним із суб'єктів у протидії є система ЦВС у складі ЗС України, яка створена за стандартами НАТО.

Основним інструментом протидії "гібридній" агресії є організація взаємодії структур ЦВС ЗС України з цивільним середовищем в районі вжиття заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях, з іншими складовими сил оборони. Для цього в зоні проведення ООС діють координаційні та пошукові групи, групи ЦВС та об'єднані центри ЦВС.

Діяльність ЦВС ЗС України є найефективнішою у військовій, інформаційній та гуманітарній сферах.

Сили ЦВС ЗС України у військовій сфері проводять моніторинг стану цивільного середовища в районі проведення операції, оцінюють ставлення цивільного населення до ЗС України. Також на сили ЦВС покладено функцію пошуку та ексгумації тіл загиблих військовослужбовців ЗС України, ПОО та ІВФ у межах гуманітарного проекту "Евакуація 200"; інформаційне і психологічне супроводження сімей військовослужбовців, які зникли безвісти (загинули) під час проведення операції (бойових дій).

Протидія України "гібридній" агресії, яку здійснює РФ, є комплексом заходів, які охоплюють усі сфери життєдіяльності країни.

Російська сторона вживає скоординованих заходів щодо легітимізації окупаційного режиму на Донбасі: Москва неухильно наполягає на прямих переговорах керівників "ДНР – ЛНР" і офіційних представників України; запроваджується "часткова" легалізація "республік" – у лютому 2017 р. Президент РФ підписав Указ про визнання документів, виданих у "ДНР–ЛНР". Здійснюються спроби залучити чиновників "республік" до дискусій на майданчиках впливових міжнародних організацій; організовуються відкриття представництв "ДНР – ЛНР" в європейських країнах (Чехія, Франція); інші "невизнані республіки" укладають "міждержавні договори про дружбу і співробітництво" з "ДНР – ЛНР" (зокрема "ДНР і ЛНР" уклали "договори" з Південною Осетією про дружбу і співробітництво); до "виборів" у "республіках" запрошують іноземних спостерігачів – представників одіозних праворадикальних сил окремих європейських країн.

Триває тотальна русифікація, українську мову фактично витіснено з усіх сфер життя. За російським зразком у школах окупованого Донбасу запроваджений єдиний державний екзамен, зорієнтований на забезпечення умов для вступу до російських вищих навчальних закладів. Вища освіта в "ДНР – ЛНР" зорієнтована на РФ, в "республіках" почали видавати дипломи російського зразка. Відчуження Донбасу від України є інструментом і складовою окупаційної тактики тотальної політико-ідеологічної і соціокультурної "русифікації" регіону. Загалом йдеться про переорієнтацію суспільної свідомості, докорінне змінення соціокультурного середовища, що передбачає, з одного боку, вкорінення і поширення проросійських настроїв, ідеології "русского мира" з іншого, – духовне, гуманітарне відторгнення від України.

На геополітичному рівні головними причинами виникнення конфлікту на території України був зовнішньополітичний розворот РФ у бік конкурентного протистояння із Заходом та реставрація імперської сутності.

Ще задовго до конфлікту РФ намагалася залучити Україну до сфери свого впливу переважно завдяки економічним важелям – на-

данню більшого доступу до свого внутрішнього ринку і зменшенню ціни на газ. Проте РФ одночасно опрацьовувала можливість невдачі такого способу залучення України, звертаючи увагу на настрої її політичної еліти щодо позбавлення або обмеження військової присутності РФ в АР Крим – ключовій геополітичній точці, яка забезпечує контроль усієї Чорноморської акваторії, південного сходу РФ і доступ до Близькосхідного регіону, а також вихід до Каспію. Саме тому РФ приховано пророблювала варіант підготовки до окупації АР Крим, чим забезпечила повну стратегічну несподіваність і для України, і для західних держав. Однак є підстави вважати, що головною геополітичною помилкою останніх стало навіть не відсутність даних стратегічної розвідки, а припущення, що РФ не наважиться відповісти на перехід України до сфери впливу Заходу за допомогою воєнної сили. Помилковість такого припущення подвоюється з огляду на російсько-грузинську війну 2008 р., коли РФ наочно показала готовність застосувати воєнну силу у разі утискання її інтересів на геополітичній периферії. В результаті західні держави виявились неготовими до адекватної відповіді, яку вибудовували вже у ході конфлікту.

На регіональному і воєнно-стратегічному рівні причинами конфлікту було відновлення РФ свого домінування в територіальних межах СРСР та подальше розширення впливу на територію колишньої Організації Варшавського договору, а також загроза для РФ після вибору Україною прозахідного воєнно-політичного курсу значно зменшити контроль над Чорним і Азовським морями та доступ до Близького Сходу.

Основна мета Кремля – не підкорення України, а перетворення її на сателіта, встановлення над нею контролю за умови збереження формальних атрибутів суверенітету.

ПІСЛЯМОВА

Дослідження проблем війни, як однієї з форм конфлікту у міжнародних відносинах, має тривалу наукову традицію. Дослідження особливостей збройної агресії РФ проти України є продовженням такої традиції. Такий підхід у дослідженні війн дає змогу розглядати події у ширшому міжнародному контексті взаємовідносин, а також враховувати складну взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої політики сторін, що беруть участь у війні.

Монографія, яка присвячена вивченню воєнних аспектів протидії "гібридній" агресії Росії в Україні, є лише невеликою частиною загальних досліджень особливостей сучасних воєнних конфліктів, що розглядаються у контексті складних міжнародних взаємовідносин сторін конфлікту.

Враховуючи, що першоджерела конфліктів між державами знаходяться в середовищі воєнно-політичних відносин, що визначають воєнно-політичну обстановку, цілком обґрунтованим є розгляд впливу на зміст заходів протидії "гібридній" агресії РФ певних політичних та правових норм, формування яких визначалися воєнною політикою, поглядами воєнно-політичного керівництва на забезпечення воєнної безпеки та складними політичними і соціальними процесами в державі.

Автори обґрунтовують неможливість виявлення головного детермінуючого фактора "гібридності" конфлікту. У цьому полягає складність дослідження сучасних воєнних конфліктів, які мають ознаки "гібридних", "проксі", приватизованих та мережевих конфліктів тощо.

Приділивши увагу проблемі забезпечення воєнної безпеки України в умовах тимчасової окупації частини її території, автори зазначають, що сучасні підходи до її забезпечення базуються на комплексному використанні складових сектору безпеки і оборони та на використанні сучасних інформаційних технологій в інтересах ефективної консолідації зусиль суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Необхідність сумісного та взаємоузгодженого застосування військових та невійськових сил і засобів у протидії "гібридній" агресії обумовлюється не лише прагненням до уникнення дублювання завдань окремими складовими сектору безпеки і оборони та ефективного використання ресурсів, а й змінює роль та місце суто військових засобів у процесі протидії "гібридній" агресії.

Системне дослідження воєнних аспектів протидії "гібридній" агресії неможливе без системного врахування впливу політичних, економічних, суспільних та інших факторів. Цілеспрямований характер і висока динаміка "гібридних" загроз, які поєднують інформаційні, суспільно-політичні, ідеологічні, економічні та військові аспекти впливу потребує ретельного опрацьовування заходів протидії на державному рівні.

Досвід України у протидії "гібридній" агресії показав, що саме економічне становище країни та стан національного сектору безпеки і оборони визначають результативність заходів протидії. Однак СЗВБ повинна не тільки реагувати на загрози та виклики, а й мати можливість своєчасно їх передбачати та виявляти. Концепція комплексного використання військових та невійськових сил і засобів для протидії "гібридній" агресії та методологічні підходи до визначення завдань військовим та невійськовим складовим, які знайшли відображення у монографії, сприяють вирішенню цих та інших завдань.

Дослідження підтвердили необхідність продовження наукових досліджень для визначення пріоритетності завдань та заходів, які покладаються на з'єднання (частини) складових сил оборони, що беруть участь в ООС, визначення раціонального складу угруповання військ (сил) в зоні конфлікту та внеску окремих складових сектору оборони для досягнення мети операції з урахуванням фаз розвитку конфлікту.

Результати дослідження воєнних аспектів протидії "гібридній" агресії, сутності та логіки збройного протистояння сторін, що присутні у монографії, можуть бути корисними у прикладному воєнно-стратегічному аналізі, а також у процесі прийняття політичних рішень щодо застосування військової сили, форм та способів її застосування, умов та обмежень її використання в інтересах відновлення територіальної цілісності України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення дати початку тимчасової окупації : Закон України від 15.09.2015 № 685-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 46 (13.11.2015). – Ст. 417.
2. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" : Закон України від 26.11.2018 № 2630-VIII // Офіційний вісник України. – 2018. – № 95 (11.12.2018). – Ст. 3127.
3. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 17 (25.04.2014). – Ст. 594.
4. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 10 (09.03.2018). – Ст. 54.
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII // Офіційний вісник України – 2018. – № 19.
6. Про Заяву Верховної Ради України "Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків": Постанова Верховної Ради України від 21.04.2015 № 337-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 22 (29.05.2015). – Ст. 153.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13.04.2014 "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" : Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 14 (14.04.2014). – Ст. 745.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.04.2018 "Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях" : Указ Президента України від 30.04.2018. № 116/2018 // Офіційний вісник Президента України. – 2018. – № 10 (30.04.2018). – Ст. 174.
9. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 // Офіційний вісник Президента України. – 2014. – № 12 (04.04.2014). – Ст. 469.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 998-р "Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року" // Урядовий кур'єр. – 2015.
11. Наказ Міністерства оборони України "Концепція стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України" від 22.11.2017 № 612.
12. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Інструкція з організації діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у Збройних Силах України" від 22.10.2018 № 345.
13. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Положення про структуру цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України" від 29.12.2018 № 470.
14. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Положення про Управління цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України" від 03.02.2015 № 34.
15. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України" від 04.01.2017 № 4.
16. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про організацію діяльності високомобільних груп внутрішніх комунікацій у військових частинах (підрозділах) Збройних Сил України" від 03.12.2015 № 472.
17. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України "Про утворення робочої групи із збору та узагальнення інформації про випадки поранення і загибелі цивільного населення" від 29.12.2018 № 851.
18. Директива Генерального штабу Збройних Сил України "Про організацію роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти (загинули)" від 22.02.2016 № Д-8.
19. Ад 242. Історія мужності, братерства та самопожертви. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного дозвілля", 2016. – 352 с.

20. Аналіз бойових дій в районі Іловайська після вторгнення російських військ 24–29 серпня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: .http://www.mil.gov.ua/news/2015/10/19/analiz-illovausk-14354/

21. Аналіз бойових дій на Сході України в ході зимової кампанії 2014–2015 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2015/12/23/analiz-bojovih-dij-na-shodi-ukraini-v-hodi-zimovoi-kampanii-2014-2015-rokiv--16785/

22. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні–вересні 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf.

23. Аналіз Генерального штабу ЗС України щодо бойових дій на Дебальцівському плацдармі з 27 січня до 18 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/analitichni-materiali/analiz-generalnogo-shtabu-zsu-shhodo-bojovih-dij-na-debalczevskomu-placzdarmi-z-27-sichnya-do-18-lyutogo-2015-roku.html.

24. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році”. – К. : НІСД, 2016. – 688 с.

25. Бакинська декларація і резолюції, прийняті на Парламентській асамблеї ОБСЄ на 23-й щорічній сесії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/4LLjRq – Назва з екрана. – Дата публікації: 02.07.2014. – Дата перегляду: 27.02.2020.

26. Березовець Т. Анексія: острів Крим: хроніки “гібридної війни”: [дослідження захоплення півострова] / Т. Березовець. – К. : Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 391 с.

27. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018 / Д. Ю. Золотухін. – К., 2018. – 384 с.

28. Біла книга-2014. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2015. – 84 с.

29. Біла книга-2015. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2016. – 104 с.

30. Біла книга-2016. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2017. – 112 с.

31. Біла книга-2017. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2018. – 152 с.

32. Біла книга-2018. Збройні Сили України. – К. : МОУ, ГШ ЗС України, 2019. – 170 с.

33. Булах А. Первые на передовой: отражение военной агрессии России против Украины / А. Булах А, Г. Сенькив, Д. Теперик. – Таллинн : International Centre for Defence and Security, 2017. – 41 с.

34. Вербицька А. М. Система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України / А. М. Вербицька, В. А. Савченко // Наука і оборона. – 2017. – № 1. – С. 34–39.

35. В зоні АТО розпочали роботу оперативні групи військово-цивільного співробітництва Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247494968

36. Використання технологій стратегічних комунікацій в системі управління Збройними Силами України / [О. Ф. Сальнікова, В. Б. Міщенко, В. В. Шидлюх, С. І. Антоненко] // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2017. – № 3 (30). – С. 61–66.

37. Вилко В. Періодизація російсько-української гібридної війни: 2014–2017 роки / Війна на Донбасі. 2014–2016 рр. // Зб. наук. праць за матеріалами ІІ Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Київ, 20 квітня 2017 р.). – К. : Національний військово-історичний музей України, 2017. – С. 218–222.

38. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання / [М. Пашков, К. Машовець, М. Гончар та ін.] – К. : Центр Разумкова, 2019. – 144 с.

39. Война и мир в терминах и определениях / под ред. Д. О. Рогозина. – М. : ПоРог, 2004. – С. 77–78.

40. Вторжение в Украину: Хроника российской агрессии / [В. Гусаров, Ю. Карин, К. Машовец, Д. Тымчук] – К. : Брайт Стар Паблишинг, 2016. – 240 с.

41. Гай-Нижник П. Війна на Сході України: перша фаза (1 березня – 24 серпня 2014 р.) / Війна на Донбасі. 2014–2017 рр. : зб. наук. праць за матеріалами ІІІ Всеукраїнської наукової військово–історичної конференції (Київ, 19 квітня 2018 р.) – К. : Національний військово-історичний музей України, 2018. – С. 29–34.

42. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. / М. В. Гребенюк. – К., 2017. – 180 с.

43. Гуральська А. Звіт: добровольчі батальйони. Виникнення, діяльність, суперечність [Електроний ресурс] / Агнєшка Гуральсь-

ка. – Варшава, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hppt://www.odfoundation.eu.

44. Добробати / [К. Гладка, Д. Громаков, В. Миронова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. та доп. – Харків : Фоліо, 2017. – 325 с.

45. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2016. – 32 с.

46. Донбас в огні. Путівник зоною конфлікту / [М. Балабан, О. Волянюк, К. Добровольська та ін.] ; за заг. ред. А. Майорової. – Львів : Центр дослідження безпекового середовища ГО "Прометей", 2017. – 98 с.

47. Законопроект № 815671-7 "Об отзыве заявления, сделанного при ратификации Дополнительного протокола к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающегося защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I)" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sozd.duma.gov.ru/bill/815671–7.

48. Збройна агресія Російської Федерації проти України. Інформаційно-довідковий матеріал. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2015. – 14 с.

49. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань ДНР та ЛНР з боку Російської Федерації / [О. Гарбар, А. Конопкін, О. Кореньков та ін.] ; за заг ред.: О. Павліченка, О. Мартиненка // Українська Гельсінська спілка з прав людини. – К., 2018. – 40 с.

50. Зеленський вимагає розробити спецпрограму протистояння російській паспортизації на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unn.com.ua/uk/news/ 1851696-zelenskiy-vimagaye-rozrobiti-spetsprogramu-protistoyannya-rosiyskiy-pasportizatsiyi-na-donbasi.

51. Іващенко А. М. Еволюція поглядів на стратегію сучасного гібридного конфлікту та сценарії протидії гібридним загрозам // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2015. – № 1 (53). – С. 18–23.

52. Іловайський мартиролог. 7–29 (31) серпня 2014 року / [упорядник Я. Тинченко]. – К. : Національний військово-історичний музей України, 2018. – 120 с.

53. Інформаційне забезпечення системи стратегічного керівництва силами оборони / О. В. Устименко, Ю. О. Саричев // Вісник НАДУ. – 2019. – № 1. – С. 11–17.

54. Інформаційні матеріали до 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uinp.gov.ua/ informaciyni-materialy/viyskovym/do-5-richchya-vid-pochatku-zbroynoyi-agresiyi-rosiyskoyi-federaciyi-proty-ukrayiny.

55. Комплексна система протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, Л. В. Хоменко] // Наука і оборона. – № 2. – 2018. – С. 40–45.

56. Куцька О. М. Антитерористична операція на Сході України (2014–2018 рр.): етапи та їх характеристика / О. М. Куцька // Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття : зб. доповідей Міжнародної наук. конф. (Львів, 25–26 червня 2019 року). – Львів : Національна академія Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2019. – С. 16–18.

57. Магда Є. М. Гібридна війна: питання і відповіді / Є. М. Магда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/ 1411978127/gibridna_viyna_pytannya_i_vidpovidi, 2015.

58. Малик І. В. Механізми протидії негативним впливам інформаційної пропаганди / І. В. Малик. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua/lviv_ politechnic_ publishing_haus, 2015.

59. Мамчак М. А. 2014. Анексія Криму. Анатомія гібридної війни / Мирослав Мамчак. – Севастополь, 2014. – 522 с.

60. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник у 2-х ч. Ч. 1. / [В. М. Вілко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін.] ; за заг. ред. Стасюка В. В. – К. : НУОУ, 2012. – 464 с.

61. Марко Серж Хроніка гібридної війни / Гібридна війна в Україні XXI сторіччя / Серж Марко. – К. : Альтерпрес, 2016. – 236 с.

62. Методичний підхід до виявлення та оцінювання негативного інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, Ю. І. Міхєєв, М. В. Праута] // Наука і оборона. – № 3–4. – 2017. – С.18–25.

63. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва ; за заг. ред. О. Ноздрачова, – К., 2019. – 167с.

64. Методологія стратегічного планування в умовах глобальних загроз національній безпеці та національній стабільності : монографія / [В. І. Абрамов, Т. В. Запорожець, Р. Р. Марутян та ін.] ; за заг. ред. Л. М. Шипілової. – К. : НАДУ, 2018. – 232 с.

65. Міноборони розповіло, скільки вибухонебезпечних предметів знешкодили з початку конфлікту на Донбасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/news-minoborony/29580885.html.

66. Ноздрачов О. О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України : зб. матер. Міжнародної наук.-практ. конференції ; за заг. ред. О. Л. Караман, С. О. Вовк, І. М. Шопіної. – Старобільськ : ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2015. – 64 с.

67. Муженко В. Дванадцять днів, що змінили хід АТО // Народна армія. – 21.08.2015.

68. Оборона Донецького аеропорту, 2014–2015. Хроніка бойових втрат. Мартиролог / [упорядники Я. Тинченко, С. Виговська]. – К. : Національний військово-історичний музей України, 2020. – 103 с.

69. Оборонний огляд: український вимір 2014–2018 рр.: монографія / [Ф. В. Саганюк, А. К. Павліковський , В. І. Павленко, П. В. Щипанський та ін.] ; за заг. ред. д-ра військ. наук, проф. І. Руснака. – К. : МО та ГШ ЗС України, НУОУ, 2019 – 196 с.

70. Об учреждении медали Министерства обороны Российской Федерации "За возвращение Крыма" : Приказ Министра обороны Российской Федерации от 21.03.2014 № 160 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sammler.ru/ index.php?showtopic=142324. – Назва з екрана. – Дата публікації: 18.04.2014. – Дата перегляду: 03.08.2019.

71. ОГП: за рік на Донбасі загинули 132 військових, тяжко поранені – 716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/news-132-viyskovykh-zahynuly-na-donbasi-za-rik/30383331.html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 17.01.2020. – Дата перегляду: 27.02.2020.

72. ООН: кількість пов'язаних із конфліктом жертв в Україні сягає 41–44 тисяч. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/news-un-viyna-ukraina-zhertvy/30271813.html. – Назва з екрана. – Дата публікації: 14.11.2019. – Дата перегляду: 27.02.2020.

73. Підсистема моніторингу інформаційного простору як необхідна складова системи протидії негативному інформаційно-психологічному впливу на особовий склад Збройних Сил України / [П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. А. Ткаченко, О. А. Мотузяник] // Наука і оборона. – № 1. – 2018. – С. 29–33.

74. Почепцов Г. Г. Росія і Україна у співставленні їх комунікативно-пропагандистських можливостей / Г. Г. Почепцов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/material/33291, 2014.

75. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2015. – 497 с.

76. Пошук зниклих безвісти та загиблих "ЕВАКУАЦІЯ 200" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cimic.com.ua/poisk.

77. Пріоритетами Командування Об'єднаних сил у гуманітарній сфері при проведенні військової операції на Сході України є захист цивільного населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/news/2018/03/24/prioritetami-komanduvannya-obednanih-sil-u-gumanitarnij-sferi-pri-provedenni-vijskovoi-operaczii-na-shodi-ukraini-e-zahist-czivilnogo-naselennya-general-lejtenant-sergij-naev/

78. Резолюция 2202 (2015), принятая Советом Безопасности на его 7384-м заседании 17 февраля 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://undocs.org/ru/S/RES/2202(2015).

79. Сальнікова О. Ф. Застосування методів рефлексивного управління в технологіях стратегічних комунікацій як засіб протидії загрозам гібридного характеру / О. Ф. Сальнікова, І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2019. – № 3. – С. 18–23.

80. Сальнікова О. Ф. Стратегічні комунікації в сучасних війнах гібридного типу / О. Ф. Сальнікова, І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Social Development & Secirity. 2019. – Vol. 9. – No. 5. – С. 133–142.

81. Саричев Ю. О. Сутність та особливості Системи державного управління у воєнній сфері при підготовці держави до оборони / Ю. О. Саричев, О. В. Устименко , П. М. Сніцаренко // Вісник НАДУ. – 2019. – № 3. – С. 47–52.

82. Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Націо-

нальний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

83. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / [Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, В. І. Павленко та ін.] ; за ред. Руснака І. С. – К. : ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. – 230 с.

84. Сектор безпеки і оборони України: теорія, стратегія, практика : монографія / [Ф. В. Саганюк, В. С. Фролов, О. В. Устименко, М. М. Лобко та ін.] – К. : Академпрес, 2017. – 180 с.

85. Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в штабах і підрозділах Збройних Сил України при виконанні завдань в районі операції Об'єднаних сил / В. М. Семененко, а. М. Іващенко] // Зб. наук. праць ЦВСД. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. – № 1, – С. 14–18.

86. Семененко В. М. Організація внутрішніх комунікацій в Об'єднаних силах: тези доповіді "Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах": матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 31 жовтня 2019 – К., 2019.

87. Сівоха І. М. Інтеграція рефлексивного управління і стратегічних комунікацій для протидії в умовах інформаційної війни / І. М. Сівоха, А. М. Іващенко // Всеукр. наук.-практ. конф. "Медіаосвіта як інструмент розвитку громадянського суспільства в Україні" (Маріуполь, Донецький державний університет управління, 29 листопада 2019). – Маріуполь, 2019.

88. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту "русский мир" та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: Аналітична записка / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2018. – 144 с.

89. Сніцаренко П. М. Методичний підхід до визначення критеріїв оцінки рівня інформаційного впливу на елементи інформаційної інфраструктури воєнної організації держави / П. М. Сніцаренко, Ю. О. Саричев, В. О. Кацалап // Зб. наук. праць в/ч А1906, № 31. – К. : МО України, 2011. – С. 126–139.

90. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю; ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій : навч. посіб. / [В. М. Петрик, В. В. Остроухов та ін.]. – К. : Росава, 2006. – 208 с.

91. Територіальна цілісність України : Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 27 березня 2014 року / 68/262 – 80-е пленарне засідання. – Пункт 33 порядку денного [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://goo.gl/n5pjzH. – Назва з екрана. – Дата публікації: 01.04.2014. – Дата перегляду: 27.02.2020.

92. Устименко О. В. Проблеми взаємодії складових сектору безпеки і оборони України на тактичному рівні у ході першого етапу антитерористичної операції / О. В. Устименко, О. Д. Розумний, Г. С. Храпач // Зб. наук. пр. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняховського. – 2014. – № 3 (52). – С. 100–103.

93. Устименко О. В. Ситуаційні центри державних органів як складова механізму приведення у вищі ступені бойової готовності частин і підрозділів сил оборони / О. В. Устименко // Зб. наук. праць НАДУ – 2018. – № 1. – С. 109–121.

94. Хорошко В. О. Інформаційна війна. ЗМІ як інструмент інформаційного впливу на суспільство. – Ч. 1 / В. О. Хорошко, Ю. Є. Хохлачова // Ukrainian Scientific Journal of Information Security. – Vol. 22. – Issue.3. – 2016. – p. 283–288.

95. Цивільно-військове співробітництво Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cimic.com.ua/.

96. Черненко Т. В. Пріоритети державної інформаційної політики в умовах гібридної війни / Т. В. Черненко // Стратегічні пріоритети. – № 4 (37). – К. : НІСД, 2015.– С.83–92.

97. Юрій Луценко прозвітував про результати розслідування кримінального провадження за фактом розв'язання і ведення представниками влади та збройних сил Російської Федерації агресивної війни проти України 02.09.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: www.gp.gov.ua/ua/news.html?_mpublications&_cview&t_rec&id 191816.

98. Об'єднаний центр цивільно-військового співробітництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cimic.com.ua/4people/2015/08/30/1905.

99. The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. – Brusel: NUOU – DEEP NATO, 2017. – 162 s.

100. Lefebvre V. Algebra of Conscience: A Comparative Analysis of Western and Soviet

Ethical Systems. Dordrecht, Holland, D. Reidel Publishing, 1982, 220 p.

101. Lefebvre V. Lectures on the Reflexive Games Theory Paperback. September 2, 2010.

102. Salnikova O, Ivashchenko A. Strategic Communication in Modern Hybrid War. Social Development & Secirity, 2019. Vol. 9, No.5. P. 133–142.

103. NATO Strategic Communications Handbook: Draft for Use Ver 9.1.21–31 March 2015.Norfolk, VA: Supreme Allied Command Transformation HQ. 2015. 86 p.

104. V. Pavlenko, O. Ustymenko, G. Kaposlyoz Civil society in developing a strategy for reintegration of Donbass // Сайт SDirect24.org URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/527eac_98e5a139242b4e0bb5e121b96b38ff00.docx?dn=3%20Civil%20society%20in%20developing%20a%20strategy.

Монографія

Авторський колектив

ВОЄННІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ “ГІБРИДНІЙ” АГРЕСІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Відповідальний за випуск
В. Семененко

Літературні редактори:
С. Возняк, О. Устименко

Підписано до друку 25.06.2020. Формат 60×84 1/8.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 10,032. Друк. арк. 22.
Зам. 186. Вид. № 14. Тираж 30 прим.

Надруковано у друкарні Національного університету оборони України
ім. Івана Черняховського:
03049 м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 28

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 2205 від 02.06.2005